Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ΡΩΜΑΙΟΙ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κορίνθου ὑπὸ τοῦ Μομμίου (Ὀλ. 158, δ'.) ἡ Ἑλλὰς ἔπαυσεν αὐτονομουμένη, καὶ συμπαρεσύρθη εἰς τῆς τροπαιούχου Ῥώμης τὴν τροχιάν. Ἀλλὰ καὶ τότε, ὡς πάντοτε, τὸ πνεῦμα ἐθριάμβευσε τῆς ὑλικῆς δυνάμεως, καὶ διανοητικῶς ἡ Ἑλλὰς ἐκυριάρχει τῆς Ῥώμης. Ὁ Ῥωμαϊκὸς πολιτισμὸς, ἡ Ῥωμαϊκὴ φιλολογία, καὶ πρὸ πάντων ἡ Ῥωμαϊκὴ τέχνη εἶχον τὰς ῥίζας των ἐν Ἑλλάδι. Βαθμηδὸν ὅμως ἐμαραίνετο ἡ ἀρχαία γενναία ἰκμὰς, ἐξέλειπε τῶν Ἑλλήνων ἡ παραγωγικὴ δύναμις, καὶ τὸ αἴσθημα αὐτῶν παρεφθείρετο εἰς τῶν νέων ἀρχόντων καὶ μαθητῶν αὐτῶν τὴν ἀπειροκαλίαν.

Ἐντεῦθεν προέκυψε νέα τέχνη, Ῥωμαϊκὴ ἐπικληθεῖσα, διότι ὑπὸ Ῥωμαϊκοὺς οἰωνοὺς, καὶ πρὸς χρῆσιν μάλιστα τῆς πολυτελείας τῆς Ῥώμης διεμορφώθη, ἀλλ' οὖσα κυρίως ἑτέρα φάσις τῆς Ἑλληνικῆς, παραχμαζούσης καὶ διαστρεφομένης ὑπὸ τοὺς Ῥωμαίους, καὶ τύπους προσέτι τινὰς προσλαβοῦσα ἐκ τῶν ἐναπομεινάντων τῇ Ῥώμῃ παρὰ τῶν λαῶν ὅσοι ᾤκουν ἄνωθεν καὶ κάτωθεν αὐτῆς, καὶ ἐξ ὧν ἀπετελέσθη ὁ πληθυσμός της. Ἡ Ῥωμαϊκὴ τέχνη ἦν λοιπὸν ἡ ἐν Ῥώμῃ, καὶ ἐπὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας ἐν Ἑλλάδι καλλιεργουμένη, αὐτὴ ἡ Ἑλληνικὴ, ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων διαφθαρεῖσα καὶ ἀλλοιωθεῖσα. Ἡ γνῶσις αὐτῆς ἀπαιτεῖ ἑπομένως νὰ γνωρίσωμεν τὴν τῶν ἐγχωρίων ἐθνῶν, ὧν οἱ καλλιτεχνικοὶ τύποι συνανεμίγησαν τοῖς Ἑλληνικοῖς πρὸς παραγωγὴν αὐτῆς.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ΤΜΗΜΑ Α'.

ΤΕΧΝΗ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΝ ΙΤΑΛΙΑ ΣΙΚΕΛΩΝ.

Οἱ ἀρχαιότατοι τῆς μέσης καὶ κάτω Ἰταλίας κάτοικοι ἦσαν φυλῆς Ἰνδογερμανικῆς τὴν καταγωγήν, εἰ καὶ οὐχὶ κυρίως Πελασγικῆς, ἀλλὰ πρὸς τοὺς Πελασγοὺς συγγενεστέρας ἢ πρὸς πάντας τοὺς ἄλλους Ἰνδογερμανικοὺς κλάδους. Ἐκαλοῦντο δὲ Οἰνωτροὶ, οὓς λέγει Διονύσιος ὁ Ἁλικαρνασσεὺς (1) Πελασγοὺς, ἐξ Ἀρκαδίας μετοικήσαντας τὸ 1650 π. Χ. Προσέτι δ' ἐλέγοντο καὶ Πευκέτιοι, ἐκ Πευκετίου, ὅστις κατ' Ἀπολλόδωρον (2) ἦν πατὴρ τοῦ Οἰνώτρου, καὶ υἱὸς Λυκάονος τοῦ βασιλέως τῆς Ἀρκαδίας, μετοικήσας μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ καὶ καὶ μετὰ Πελασγῶν εἰς τὴν Ἰταλίαν. Καὶ Μόργητες δ' ὠνομάζοντο οἱ αὐτοὶ, καὶ ὁ Ἀντίοχος (3) Οἰνωτροὺς λέγει τοὺς Ἰταλιώτας, τοὺς Μοργήτας καὶ τοὺς Σικελούς. Τέλος δὲ κοινότερον ἐλέγοντο Σικελοὶ, ἢ Σικανοὶ, καὶ ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν ταύτην ἐγνώριζεν αὐτοὺς καὶ ὁ Ὅμηρος, ὡς ἔχοντας καὶ ἐπ' αὐτοῦ σχέσεις μετὰ τῶν Ἑλλήνων (4). Ἐκ δὲ τῆς κάτω Ἰταλίας μετέβησαν καὶ εἰς τὴν Σικελίαν κατὰ Θουκυδίδην (5) ἐν Ὀλ. 5, καὶ ἐξελληνίσθησαν κυρίως ὑπὸ τῶν μετὰ ταῦτα ἐποικισάντων καὶ ὑποταξάντων αὐτοὺς Ἑλλήνων. Τῆς ἀρχαίας αὐτῶν γλώσσης σώζει ἴχνη ἡ Σικελικὴ κωμῳδία (ἐν Ἐπιχάρμῳ καὶ ἐν τοῖς Μίμοις τοῦ Σόφρωνος), καὶ παρετηρήθη ὅτι ταῦτα συμφωνοῦσι πρὸς τὸ ἀρχικὸν Πελασγικὸν ἢ Ἑλληνικὸν μέρος τῆς Λατινικῆς γλώσσης.

---

(1) Α, 13. — (2) Γ, 8. — (3) Στρβ, ΣΤ, 254. — (4) Ὀδυσ. Ω, 307. — (5) ΣΤ. 2.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Περὶ τὰ 1000 π. Χ. μέρος τοῦ ἔθνους τούτου κατὰ τὴν μέσην Ἰταλίαν ὑπετάγη ὑπ' ἔτι ἀρχαιοτέρων, ὡς φαίνεται, αὐτοχθόνων (aborigenes), καὶ ἀπετέλεσε τὴν ἀπωτέραν τῆς Ἑλληνικῆς, καὶ πρὸς τὴν τέχνην ἧττον προσφυῆ φυλὴν τῶν Αὐσονων ἢ Ὄσκων (Ὄπσκων ἢ Ὀπικῶν), τὴν τῶν Ὀμβρων, καὶ τῶν κατὰ γλῶσσαν αὐτοῖς συγγενῶν Σαβελλῶν ἢ Λατίνων. Ἐπὶ τοῦ λαοῦ τούτου ἴσως ῥίψῃ τι φῶς ἡ ἀνάγνωσις τῶν ἀνευρισκομένων Ὀμβρικῶν ἐπιγραφῶν ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ, οἷαι εἰσὶν οἱ Εὐγουβιανοὶ λεγόμενοι πίνακες, καὶ εἰς ὧν τὰ μυστήρια σοφοὶ ἀρχαιολόγοι ἀγωνίζονται νὰ εἰσδύσωσιν. Ἡ δὲ Λατινικὴ γλῶσσα, πλὴν τοῦ καθαρῶς Ἑλληνικοῦ στοιχείου αὐτῆς, ὃ προσέλαβεν ἐπείσακτον ἐκ σχέσεων μεταγενεστέρων, περιέχει καὶ ἐλάχιστόν τι, ἀρχαιότερον τῶν σχέσεων ἐκείνων Ἑλληνοσικελικὸν, ἰδίως τὰς γεωργικὰς σχέσεις περιλαμβάνον. Τὸ κυρίως ὅμως αὐτόχθον, τὸ οὐδόλως ἑλληνικὸν, καὶ περιέχον ἰδίως τὰς στρατιωτικὰς λέξεις ἕνεκα τῆς διὰ τῶν ὅπλων ὑπεριστύσεως τῶν ἰθαγενῶν, ἐνδεικνύει καὶ αὐτὸ καταγωγὴν ἐκ τῆς Ἰνδικῆς πηγῆς, ὡς ἐν τῇ καταλήξει τῆς ὀστικῆς bus, καὶ ἐν ταῖς ἀντωνυμίαις nos, vos (Σανσκρ. bjah, nah, vah).

Ἀλλὰ παρὰ τοῖς λαοῖς τούτοις ἀπαντῶνται λείψανα οἰκοδομημάτων, ἐξ ὧν φαίνεται ἐξαγόμενον ἢ ὅτι ἐν ἀρχαιοτάτοις χρόνοις ὑπῆρξέ τις συνάφεια μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν Ἑλλήνων, καὶ ὅτι εἰς Ἑλληνικὴν ὑπέκυψαν ἐπιρροὴν, ἢ ὅτι τὸν ἀρχιτεκτονικὸν αὐτῶν ῥυθμὸν ἠρύσθησαν ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς ἐξ ἧς καὶ οἱ Ἕλληνες. Καθ' ὅλα τὰ μέρη τὰ κατοικούμενα ὑπὸ Σικελῶν ἀρχαιότατα, κατὰ τὴν μέσην Ἰταλίαν κυρίως (ἀπὸ Τιβέριος μέχρις Θύλτούρνου) παρὰ τοῖς Σαβίνοις, τοῖς παρακειμένοις Μαρσοῖς, καὶ τοῖς ἐν τῷ Σαμνίῳ ὄρει Ἐρνίκοις, ὧν τὸ ὄνομα παράγεται ἐκ τοῦ Ἕρνα, τοῦ σημαίνοντος βράχον, ἀπήντων οἱ ἀρχαῖοι, ὡς εἰ-

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ρίσκονται μέχρι τοῦδε εἰσέτι, ἀκροπόλεις οἰκοδομημένας κατὰ τὸν Κυκλώπειον λεγόμενον ἢ πελασγικὸν ῥυθμὸν τοῦ δευτέρου εἴδους, ἐκ τιτανωδῶν λίθων τῶν Ἀπενίνων, πολυγωνίως τετμημένων, καὶ ἐπιτηδείως συνηρμοσμένων. Αἱ θύραι αὐτῶν εἰσι πυραμιδοειδεῖς, καὶ τὰ ὑπέρθυρα συνήθως μονόλιθα καὶ γιγαντιαῖα. Εἰσὶ δὲ τὰ τείχη ταῦτα ἀρχαιότερα τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς, διότι ἐπ' αὐτῆς τὴν πολυγώνιον τειχοδομίαν μόνον εἰς τὴν ὁδοποιίαν μετεχειρίζοντο, καὶ διότι καὶ αὐτοὶ οἱ Ῥωμαῖοι ἐθεώρουν αὐτὰ ὡς ἀρχαῖα, οἷον ὁ Οὐάρων, εὑρίσκων τοιαῦτα τείχη καὶ τάφους ἀρχαίους παρὰ τοῖς Σαβίνοις (1), καὶ ὁ Μάρκος Αὐρήλιος ἀναφέρων (2) ἐρείπια ἀρχαίων οἰκοδομημάτων. Ἐξ αὐτῶν πολλὰ περιεῖχον, ἐντὸς τοῦ περιβόλου των, καὶ ἄλλων οἰκοδομῶν ἐρείπια πολυγωνικὰ, ἐφ' ὧν ἐνίοτε εὑρέθησαν κεχαραγμένα καὶ ψαλλοῦ ἐμβλήματα, ὡς ἐπὶ πολλῶν ἀρχαιοτάτων Ἑλληνικῶν οἰκοδομῶν (3). Τοιοῦται δὲ Κυκλώπειαι οἰκοδομαὶ ἀπαντῶνται ἤδη πολλαχοῦ καὶ ἐν Σικελίᾳ, ὡς κατὰ Κεφαλοίδιον (Cephali), περὶ τὸ μέσον τῆς βορείου πλευρᾶς τῆς νήσου. Καὶ οἱ ἀρχαῖοι (4) ἐγνώριζον τὰ κολοσσιαῖα, καὶ ἐπὶ ἀποτόμων βράχων κρεμάμενα τείχη τῆς Ἔρυκος (κατὰ τὴν δυτικὴν παραλίαν), καὶ τὰ τῆς Καμίκου κατὰ τὴν νοτίαν, καὶ ἐθεώρουν αὐτὰ ὡς Δαιδάλια ἔργα.

Κατ' αὐτὰς ταύτας καὶ τὰς παρακειμένας χώρας καὶ νήσους σώζονται ἔτι καὶ ἄλλα τινὰ ἀρχαῖα οἰκοδομήματα, καὶ αὐτὰ, ὡς καὶ τὰ φρούρια, ἀποδεικνύοντα τὴν

---

(1) Διον. Ἁλικ. Α, 14. — (2) Epist. ad Fronton. — (3) Petit Radel, murs cyclopéens, 1841. — Dodwel, views and descr. of the cyclop. or pelasg. ruins in Greece and Italy, L. 1834. — Middleton, Grecian remains in Italy, L. 1812. — J. Micali, Ant. pop. Tv. 13. — Gerh. ann. d. Inst. I, p, 36. III, p. 40. — (4) Διόδ. Δ, 78. — Παυσ. Η, 46.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

σχέσιν τῆς οἰκοδομικῆς τοῦ Σικελικοῦ λαοῦ μετὰ τῆς τῶν παναρχαίων Ἑλλήνων ἢ Πελασγῶν. Εἰσὶ δὲ ταῦτα πύργοι ἢ θάλαμοι, συνήθως κυκλοτερεῖς, κατὰ τὸ εἶδος τῶν Ἑλληνικῶν θησαυρῶν. Εἰς τὴν πόλιν Νόρβαν φέρ' εἰπεῖν σώζονται πύργοι, οἱ μὲν στρογγύλοι, οἱ δὲ καὶ τετράγωνοι, καὶ ἡ στέγη αὐτῶν σύγκειται ἐκ δοκῶν, αἵτινες προέχουσιν ἐπαλλήλως. Εἰς δὲ τὴν ἀπέναντι κειμένην νῆσον Σαρδὼ κατὰ τὰ «Ἰολάϊα χωρία», ὅπου οἱ ἀρχαῖοι (1) ἔλεγον ὅτι ὁ ἑταῖρος τοῦ Ἡρακλέους Ἰόλαος συνῴκησε μετὰ Τυρρηνῶν, ἐπιστεύετο (2) ὅτι, μετακληθεὶς ὑπ' αὐτοῦ ὁ Δαίδαλος, ἀνήγειρε διάφορα οἰκοδομήματα, ἐν οἷς καὶ θόλους κατὰ τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνικὸν τρόπον (3, οἵτινες, ἀναχαλυφθέντες αὐτόθι, καλοῦνται σήμερον *Νουραγοὶ* (Nuraghes). Εἰσὶ δὲ κατεσκευασμένοι ἐκ λίθων οὐ πάνυ κατειργασμένων, ἄνευ πηλοῦ, προεχόντων ἐπαλλήλως, ἀπαραλλάκτως ὡς εἰς τοὺς θησαυροὺς, καὶ διδόντων εἰς τὸ ὅλον οἰκοδόμημα τὸ αὐτὸ κωνικὸν σχῆμα. Τὸ ὕψος αὐτῶν εἶναι ἐπίσης 30—50′, σύγκειται ὅμως ἐκ δύο ἢ τριῶν ἐπαλλήλων ὠοειδῶν θαλάμων, κοινωνούντων διὰ μικρᾶς ἀναβάθρας πρὸς τὸ τοίχῳ· καὶ ἐνίοτε μέν εἰσι μεμονωμένοι· ἄλλοι δ' ὁμοῦ συνεχόμενοι, περιέχονται ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ περιτειχίσματος. Τὰ οἰκοδομήματα ταῦτα ἐκλαμβάνονται συνήθως ὡς τάφοι (4). Εἰς Γαῦλον δὲ (Gozzo), τὸ παρὰ τὴν Μελίτην νησίδιον, ὑπάρχει ἐπίσης ἀρχαῖος πύργος ὁμοιάζων τοὺς σαρδικοὺς, ὁ καλούμενος πύργος τῶν γιγάντων (5).

---

(1) Ηαυσ. I, 17. — (2) Διόδ. Δ, 30. — (3) Ψευδο-Ἀριστοτ. π. Θαυμ. Ἀκ. 104. — (4) Pet. Radel, notice sur les Nuraghes de Sardaigne. P. 1826. — Micali, Ant. pop. Tv. 71. — Müll. Etr. II, 227. — (5) Houel, voy. pit. T. IV, pl. 205. — Mazzaru, temple ante-diluvien, Kunstbl. 1829. N. 7.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ΤΜΗΜΑ Β΄.

ΤΕΧΝΗ ΕΤΡΟΥΣΚΩΝ (1)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Γενικὴ ἔποψις.

Ἄνω δὲ τοῦ Τιβέριος τὴν ἀρκτῴαν Ἰταλίαν κατῴκει ἕτερον ἔθνος, καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν τῶν Ῥωμαίων μόρφωσιν συντελέσαν, καὶ εἰς τὴν τεχνικὴν αὐτῶν φιλοκαλίαν μεγίστην ἐξασκῆσαν ἐπιῤῥοήν. Ἦν δὲ τοῦτο τὸ ἔθνος τῶν Ῥασενῶν, οἵτινες ἄλλως ἢ ἄλλοτε καὶ Ἐτροῦσκοι ἐλέγοντο.

Περὶ τῆς ἐθνογραφίας, τῆς ἱστορίας, καὶ τῆς γλώσσης αὐτῶν σπανίας μόνον καὶ ἀτελεστάτας εἰδήσεις ἔχομεν, διότι ἐξ ὅσων περὶ αὐτῶν ἐγράφησαν ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων, τὰ μὲν πλεῖστα ἀπωλέσθησαν, ὡς τοῦ Κλαυδίου Τιβ. Καίσαρος τὰ εἴκοσι βιβλία, τὰ δὲ ἐξετίθεντο ὑπὸ τὴν ἐπιῤῥοὴν Ῥωμαϊκῆς ἐθνικῆς φιλαυτίας. Μόλις δ' ἐπὶ τῶν δύο τελευταίων καθ' ἡμᾶς ἑκατονταετηρίδων ἀνασκαφέντες οἱ τάφοι αὐτῶν, παρέσχον ἀναριθμήτους

---

(1) Müller, Etrusker, II, Bd. — Jos. Micali, ant. pop. d'Italia, 3 T. — Inghirami, mon. Etrusci. — Lanzi, Saggio di lingua Etrusca, 3 T. — Dempster, de Etruria regali. — Passeri, Paralipomena Dempsteri. — A. F. Gori, Mus. Etruscum. 1737—43, 3 T. — Ὁ αὐτ. Musei Guarnacci Ant. Mon. Etrusca, 1744.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

μαρτυρίας τοῦ πλούτου, τῆς κοινωνικῆς ἀναπτύξεως, καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ πρὸ δισχιλίων ἐτῶν ἐκ τοῦ προσώπου τῆς γῆς ἀποσβεσθέντος τούτου λαοῦ, καὶ πάμπολλοι αὐτοῦ ἀνευρεθεῖσαι ἐπιγραφαί, ἀκατάληπτοι εἰσέτι κατὰ τὸ πλεῖστον τοῖς ἀρχαιοδίφαις, πολλὰ ὑποκρύπτουσι τὴν ἀρχαιότητα αὐτοῦ ἀφορῶντα μυστήρια.

Ἐν γένει δὲ βέβαιον φαίνεται ὅτι ἡ φυλὴ αὕτη δὲν ἦτον Ἑλληνικῆς καταγωγῆς ἀρχικῶς, καὶ ἂν ἀνήκῃ εἰς τὸν Ἰνδογερμανικὸν κορμὸν, ὅτι ἦν κλάδος αὐτοῦ ἀπέχων τοῦ Πελασγικοῦ πολὺ μᾶλλον ἢ ὁ ἀρχαῖος Σικελικὸς, ὁ τῶν Ὀπικῶν καὶ τῶν Ὄμβρων. Τοῦτο κἂν φαίνεται ἐξαγόμενον ἐκ τῆς γλώσσης αὐτῆς, καθ' ὅσον εἶναι γνωστὴ, διότι αἱ καταλήξεις τῶν λέξεων, αἵτινες ὅμως δυσκόλως διαγινώσκονται, διότι ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς δὲν διακρίνονται αἱ λέξεις διὰ διαστημάτων, ἐλαχίστην φαίνονται σχέσιν ἔχουσαι μετὰ τῶν Ἑλληνικῶν τύπων.

Ἀλλ' ἡ μὴ Ἑλληνικὴ φυλὴ αὕτη πρωΐμως μετέλαβεν Ἑλληνισμοῦ, μέρος μὲν παρὰ τῶν συγγενῶν τοῖς Πελασγοῖς, τῶν ἐγχωρίων Σικελῶν τῆς μέσης Ἰταλίας, μέρος δὲ, καὶ κυρίως, παρὰ τῶν Τυρρήνων Πελασγῶν τῆς Λυδίας, οἵτινες ἐκ τῶν ἐν Λήμνῳ, Ἴμβρῳ καὶ Σαμοθράκῃ καταγόμενοι, κατῴκουν τὴν παραλίαν τῆς Λυδίας περὶ τὸν Κάϋστρον, καί τινα πόλιν οὐ μακραν τῆς Μητροπόλεως, ἥτις φαίνεται ὅτι ἐκαλεῖτο Τύρρα ἐν τῇ ἀρχαιότητι, διότι τὸ ὄνομα τοῦτο ἀπαντᾶται ἔχουσα ἐν τῷ μεσαιῶνι, καὶ διατηροῦσι τὰ ἐρείπια αὐτῆς μέχρι τοῦδε (1). Ἐκαλεῖτο δὲ τὸ μέρος τοῦτο τῆς Λυδίας Τορρηβία, ὅπερ εἶναι ταυτόσημον τῷ Τυρρηνία, διότι εἰς τὴν Τυρρηνικὴν γλῶσσαν ἓν καὶ τὸ αὐτὸ γράμμα εἶναι καὶ Ο καὶ Υ, ὥστε Τορ εἶναι Τυρ, τὸ δὲ λοιπὸν εἶναι κατάληξις. Προσέτι δὲ τὴν ταυτότητα τῶν δύω ὀνομάτων ἀποδεικνύουσι καὶ διαφόρων μυθευμάτων

(1) Mannert, Alt. Geogr. VI, 3, σ. 371.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

σχηματισμοί· διότι κατὰ μὲν Ἡρόδοτον (1), τοῦ Ἄτυος υἱοὶ ἦσαν ὁ Λυδὸς καὶ ὁ Τυρσηνός· κατὰ δὲ Ξάνθον τὸν Λυδὸν (2), ὁ Λυδὸς καὶ ὁ Τόρρηβος. Οὗτοι λοιπὸν οἱ Τυῤῥηνοὶ Πελασγοί, ἡ ἀποικία τούτων, κατὰ τὴν δι' ἡλων χρονολογίαν τοῦ Ναοῦ τῆς Νορτίας, μετέβησαν εἰς Ἰταλίαν δύο ἑκατονταετηρίδας πρὸ τῶν Τρωϊκῶν (1300) π. Χ.), καθ' ὃν δηλαδὴ χρόνον κατὰ τὰς Ἑλληνικὰς παραδόσεις συνέβη τῶν Ἰώνων ἡ μετανάστευσις εἰς μικρὰν Ἀσίαν, καὶ ἴσως συνεπείᾳ αὐτῆς. Εἰς τὴν νέαν δὲ κατοικίαν αὐτῶν τὸ ὄνομα Τυρσηνοὶ ἐξιταλίσθη εἰς Τοῦρσκοι (Ὀμβριστὶ καὶ Λατινιστὶ Τοῦσκοι, διὸ καὶ ὁ Τυῤῥηνὸς ἦν πατὴρ τοῦ Τούσκου), ἐξ οὗ Ἔτροῦσκοι, ἐξελληνισθὲν πάλιν εἰς Ἔτραυροι, ὥ τινες, βεβιασμένων ἑτυμολογιῶν φίλοι, παρήγαγον ἐκ τοῦ ἕτερος οὖρος, οἱονεὶ οἱ Ὑπερόριοι! Κατέλαβον δὲ τὴν χώραν τῶν Ῥασενῶν, ἥτις ἀπ' αὐτῶν ἀνομάσθη Τυῤῥηνία ἢ Ἐτρουρία, καὶ κατῴκησαν τὴν πόλιν Καίρην (τὴν πρὶν Ἀγύλλαν, πρὸς βορρᾶν τῆς Ῥώμης, τὴν σήμερον δὲ Cerveteri), καὶ τὴν πρωτεύουσαν τῆς Τυῤῥηνίας Ταρκυνίαν ἢ Ταρχώνιον (ἀρκτικῶς τῆς Καίρης, οὕτω καὶ σήμερον καλουμένην), ἧς τὸ ὄνομα εἶναι ἄλλος μόνον σχηματισμὸς τῆς ἐπωνυμίας τοῦ τόπου, καὶ δηλοῖ ἐπίσης κατοικίαν τῶν Τυῤῥηνῶν· διότι Τυῤῥηνὸς ἢ Λυδιστὶ Τορρηνὸς εἶναι παρὰ τοῖς ἀσέως προφέρουσι Τούσκοις Ταρχοὺν, ὅπερ δηλοῦται καὶ διὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ μύθου, ὅτι ὁ Τάρχων ἦν υἱὸς ἢ ἀδελφὸς τοῦ Τυῤῥηνοῦ (3). Ταρκύνιος λοιπὸν εἶναι περίπου ἡ Τουσκικὴ μορφὴ τοῦ Τυῤῥηνός.

Ἅπαξ δὲ κατοικήσαντες ἐνταῦθα οἱ Τυῤῥηνοί, καὶ συναναμιγέντες τοῖς Ῥασενοῖς, ἐξηκολούθησαν μεταλαμβάνοντες Ἑλληνισμοῦ καὶ διὰ τῶν Ἑλληνικῶν, ἰδίως Δωρικῶν, ἀποικιῶν τῆς μεσημβρινῆς Ἰταλίας, καὶ

(1) Α. 7. — (2) Διον. Ἁλικ. Α, 28. — (3) Στ. Βυζ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

μάλιστα ὅταν αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ἔπεμψαν ἀποικίας εἰς τῆς Καμπανίας τὸ Οὐλτοῦρνον, τὴν Καπύην καὶ τὴν Νώλαν· καὶ ἔτι μᾶλλον ἀνεπτύχθη ἡ Ἑλληνικὴ αὐτῶν δίαιτα διὰ τῶν μεταγενεστέρων, τῶν ἐπὶ Κυψελιδῶν, ἐμπορικῶν καὶ ἄλλων αὐτῶν σχέσεων μετὰ τῆς Φωκαίας καὶ τῆς Κορίνθου.

Ἦν δ' ἡ Τυῤῥηνία ἐπὶ τῆς ἀκμῆς αὐτῆς δωδεκάπολις, κατὰ τὸν πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἐπικρατοῦντα ὀργανισμόν, καὶ πρωτεύουσα αὐτῆς ἦν ἡ Ταρκυνία. Ἡ δ' ἐσωτερικὴ πολιτικὴ διάταξις πολλὴν εἶχεν ὁμοιότητα πρὸς τὴν τῶν Δωριέων, διότι ἑκάστης τῶν πολιτειῶν προίστατο ἡ διαδοχικὴ ἀριστοκρατία τῶν *Λουκουμόνων* (ἢ Λικινίων), οἵτινες καὶ τὰ τῆς θρησκείας ἐπεμελοῦντο, ὡς οἱ βασιλεῖς τῆς Σπάρτης τὰς θυσίας, καὶ τὴν οἰωνοσκοπίαν ἤσκουν. Ἡ δὲ τέχνη αὕτη, ἥτις κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Ἀνάκτων τοσοῦτον ἐτιμᾶτο ἐν Ἑλλάδι, εἰς τὴν Τυῤῥηνίαν ἀνεμίγνυτο εἰς ὅλον τὸν δημόσιον καὶ τὸν ἰδιωτικὸν βίον.

Ἡ μνεία τῶν Ταρκυνίων (Πρίσκου καὶ Σουπέρβου), καὶ διαφόρων μνημείων ἡ ὕπαρξις ἐν Ῥώμῃ, ἀποδεικνύουσιν ὅτι, ὅταν οἱ Ἕλληνες ἐνίκων τοὺς Πέρσας, ἐν τῇ ἕκτῃ π. Χ. ἑκατονταετηρίδι, οἱ Τυῤῥηνοὶ ἤκμαζον, καὶ ἦρχον αὐτῆς τῆς Ῥώμης, ἥτις καὶ ὑπ' αὐτοὺς μάλιστα ἐμεγαλύνθη. Ἀλλὰ κατὰ τὸ 244 ἀπὸ κτίσεως Ῥώμης (510 π. Χ.) οἱ Ῥωμαῖοι ἀπεδίωξαν τὸν Ταρκύνιον, τὸ δὲ 405 (349 π. Χ.) ἀπεσπάσθησαν ἐντελῶς ἀπὸ τῆς Τυῤῥηνίας, καὶ προϊούσης πάντοτε τῆς δυνάμεως τῶν νικηφόρων των ὅπλων, μετὰ μίαν ἔτι ἑκατονταετηρίδα καὶ καθυπέταξαν ἐντελῶς τὸ ἔθνος εἰς ὃ ὑπέκειντο ἄλλοτε, καὶ ἐπὶ Σύλλα κατέστρεψαν καὶ συνεσωμάτωσαν διόλου τῶν Τυῤῥηνῶν τὴν χώραν μετὰ τῆς Ῥώμης.

Ἡ δὲ θρησκεία τῶν Ἐτρούσκων διέφερε μὲν τῆς

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ πολλὰς παρεδέχθη θεότητας παρ' αὐτῶν. Οἱ θεοὶ αὐτῶν, *Αἴσοι* (Aesar) καλούμενοι, διηροῦντο εἰς ὑ π ε ρ τ ά τ ο υ ς (Superiores) ἢ Ἐ γ κ ε κ α λ υ μ μ έ ν ο υ ς (Involutos), σκοτεινοὺς καὶ μυστηριώδεις, οὓς συνεβουλεύετο ὁ Ζεὺς (Tina, Tinia κατὰ μνημεῖα, ὁ Δὴν) περὶ κεραυνοβολίας, ὁσάκις προύκειτο ν' ἀναγγείλῃ σπουδαίαν τινὰ μεταβολὴν εἰς τὴν γῆν, καὶ εἰς τοὺς 12 Σ υ ν ό ν τ α ς (complices ἢ consentes), οἵτινες ὁμοῦ γεννῶνται καὶ ἀφανίζονται. Ἦσαν δὲ τούτων οἱ μὲν πρῶτοι ἀκατονόμαστοι, ἰδέα τῆς πλαστικῆς δυνάμεως τῆς θεότητος. Οἱ δὲ 12, ἡ ἀμέσως ἐπὶ τῶν πλασμάτων ἐνεργοῦσα θεότης, συγχεόμενοι κατὰ μέρος μετὰ τῶν Ἑλληνικῶν θεῶν, καὶ ἀντικαθιστῶντες αὐτούς, ἦσαν ὁ Ζεὺς (Tina), ἡ Ἥρα (Cupia) ἡ Ἀθηνᾶ (Minerfa), ὁ Ἥφαιστος (Sethlans), ὁ Κρόνος καὶ ὁ Ἄρης, οἵτινες, ὡς καὶ οἱ αὐτόχθονες θεοὶ Vejovis καὶ Summanus, ὁ θεὸς τῆς Νυκτὸς, ἦσαν κεραυνοβόλοι. Προσέτι ὁ Ποσειδῶν, ἡ Δημήτηρ, ὁ Ἀπόλλων (Aplu), ὁ Ἑρμῆς (Turnus), ἡ Ἀφροδίτη (Fruti)· εἰς τούτους προσθετέοι οἱ ἐντόπιοι Vertumnus (deus Etruriae princeps κατὰ Οὐάρωνα, ἰδίως λατρευόμενος εἰς Ταρχυνίαν), θεὸς τῆς φύσεως, ὡς ὁ Διόνυσος, καὶ ἡ Nortia (Τύχη, ὁ Mantuus, θεὸς ἀπαίσιος ἢ καταχθόνιος (ὁ Χάρων, καὶ ἡ Mania (Μορμώ). Προσέτι δὲ οἱ δαίμονες (Genii) διαφόρων τάξεων, ἐν οἷς manes ἦσαν οἱ ὑποχθόνιοι, αἱ ψυχαὶ τῶν ἀποθανόντων· τῶν Genii δὲ υἱοὶ ἐθεωροῦντο οἱ ἄνθρωποι, οἵτινες, συμπληρωθέντων τῶν χρόνων, ἔμελλον νὰ παραδίδωνται εἰς τοὺς καταχθονίους θεούς, ἐκτὸς ἂν εἶχον ἀποθεωθῇ ὑπ' αὐτῶν.

Τοὺς Ἐτρούσκους λέγει *φιλοτέχνους* ὁ Ἀθήναιος (1), καὶ περὶ αὐτῶν προστίθησιν Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός (2)· « *Οὗτοι δὲ τέχνας ἔχουσι πλείστας* ». Καὶ τῷ ὄντι

(1) IE, 700. — (2) 16.

πλούσιοι ὄντες ἐπὶ τῆς ἀκμῆς των, φύσει δ' ἐπιδεικτικοὶ καὶ πολυτελεῖς, τὰς πομπὰς ἀγαπῶντες, τοὺς θριάμβους καὶ τοὺς ἀγῶνας, ἐπεμελοῦντο τῶν εἰς ἐπιχόρησιν καὶ καταρτισμὸν αὐτῶν ἀναγκαίων τεχνῶν, καὶ ἦσαν τολμηροὶ καὶ ἐπιχειρηματικοὶ εἰς αὐτῶν τὴν ἄσκησιν, ἀλλὰ πρὸ πάντων μιμητικοί. Καὶ ἐπιδεξιότητα μὲν εἶχον πολλὴν, ἀλλὰ βαναυσουργικὴν μᾶλλον, οὐδ' ἦν αὐτοῖς δεδομένον, ὡς τοῖς Ἕλλησι, νὰ φθάσωσιν εἰς τὴν καθαρὰν τοῦ καλοῦ ἰδέαν. Ἡ τέχνη αὐτῶν, κατ' ἀρχὰς τρόπος ἢ διαῤῥύθμισίς τις οὖσα τῆς Πελασγικῆς, διεπλάσθη κατ' ὀλίγον, καὶ μέχρι τινὸς διὰ τῶν μετὰ τῆς Ἑλλάδος σχέσεων τῆς Τυῤῥηνίας, καὶ προσέτι διὰ τῆς ἐμπορικῆς συγκοινωνίας μετὰ τῆς Ἀσίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ἀρχιτεκτονική.

Αἱ πόλεις καὶ αἱ ἀκροπόλεις τῶν Ἐτρούσκων περιεκυκλοῦντο, ὡς δεικνύουσι πολλὰ αὐτῶν σωζόμενα λείψανα, ὑπὸ ἰσχυρῶν τειχισμάτων ἐκ μεγάλων λίθων κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον πολυγωνίων, πολλάκις δι' εἰσοχῶν καὶ ἐξοχῶν καταλλήλως συναρμοζομένων, μᾶλλον ὅμως ἀποκλινόντων πρὸς τὴν ἰσόδομον τειχοδομίαν παρὰ τὰ τείχη τῆς μεσημβρινῆς Ἰταλίας, ὥστε ταῦτα μὲν ἀναπολοῦσι περίπου τὴν Κυκλώπειον τειχοδομίαν, ἐκεῖνα δὲ μᾶλλον τὴν πρὸ τῶν Μηδικῶν Ἑλληνικὴν, τὴν ὑπὸ Δωρικὴν ἐπιῤῥοὴν ἀναπτυχθεῖσαν.

Εἰς τὸ διάγραμμα δὲ τῶν πόλεων καὶ τῶν στρατοπέδων, καὶ αὐτων ἔτι τῶν ὁροθετικῶν γραμμῶν τῶν ἀγρῶν των, μετεχειρίζοντο οἱ Ἐτροῦσκοι σταθερά τινα καὶ ἀμετάβολα σχήματα, ὑπὸ τῆς τὰ πάντα παρ' αὐ-

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τοῖς κανονιζούσης οἰωνοσκοπίας προσδιοριζόμενα. Ὁ θεμελιωτὴς πόλεως, ἐν ἡμέρᾳ ὁρισθείσῃ δι' οἰωνῶν, ἔζευγεν εἰς χαλκοῦν ἄροτρον ἐκ δεξιῶν λευκὸν ταῦρον, ἐξ ἀριστερῶν δὲ λευκὴν δάμαλιν, καὶ ὁδηγῶν τὸν ταῦρον πρὸς τὰ ἔξω, ἦγε γραμμὴν ἀδιάκοπον (primigenius sulcus), εἰς μόνας τὰς πύλας διατεμνομένην. Ἡ γραμμὴ δ' αὕτη παρίστα τὴν τάφρον, καὶ ἡ πρὸς τὰ ἐντὸς πίπτουσα γῆ, τὸ τ ε ῖ χ ο ς. Καὶ ἐκ μὲν τοῦ Πλουτάρχου φαίνεται ἐξαγόμενον ὅτι τὸ οὕτως εἰς τὴν πόλιν διδόμενον σχῆμα (1) ἦν στρογγύλον. Ἀλλ' ἦν τετράγωνον μᾶλλον, ὡς μαρτυρεῖ Διονύσιος ὁ Ἁλικαρνασσεύς (2)· διὸ καὶ αὐτὸς ὁ Πλούταρχος (3), καὶ ὁ Φαῦστος (4), τὴν ἀρχαίαν Ῥώμην κ ο υ α δ ρ ά τ α ν λέγουσιν, ἤτοι τ ε τ ρ ά γ ω ν ο ν.

Ἰδίως δὲ μετὰ πολλῆς σπουδῆς ἠσχολήθη ὁ πρακτικὸς οὗτος λαὸς εἰς δημόσια κοινωφελῆ οἰκοδομήματα, καὶ μάλιστα, ἐπειδὴ ὁ τόπος αὐτῶν ἦν πολλαχοῦ διάβροχος, ἔχων ταπεινὰς καὶ ἐκτεθειμένας εἰς θαλασσίας πλημμύρας τὰς παραλίας, καὶ ποταμοὺς αὐτὰς κατακλύζοντας, ἐν ἀρχαιοτάτοις ἤδη χρόνοις ἐπεχείρησαν μεγάλα ἔργα ὑδραυλικά, ὀχετοὺς καὶ αὐλακας, οἷοι οἱ λεγόμενοι Septem Maria, δι' ὧν ἐξέρρει ὁ Πάδος εἰς τὸν Ἀδρίαν, καὶ οἷοι φαίνονται ἄλλοι ὅμοιοι κανονίζοντες τοῦ Ἄρνου τὸν ῥοῦν. Ὁμοίως εἰς Λάτιον ἐσκάφη, εἰς τὴν Ἀ λ β α ν ὴ ν λ ί μ ν η ν ἄγων, διὰ σκληροῦ ἠφαιστείου λίθου, ὀχετὸς 7500′ μῆκος ἔχων, 3′ πλάτος καὶ 7′ ὕψος, κατὰ προτροπὴν, καὶ ἴσως ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν Τυρρήνου οἰωνοσκόπου. Καὶ εἰς τὴν Ῥώμην δ' αὐτὴν Τυρρήνοι ἡγεμόνες (οἱ Ταρκύνιοι) κατεσκεύασαν πρὸς ἀποξήρανσιν τῶν ταπεινῶν χωρίων, καὶ διοχέτευσιν τῶν ἀκαθαρσιῶν εἰς τὸν Τίβεριν, τὰς ἀ μ ά-

---

(1) Ῥωμύλ. ΙΑ. — (2) A, 88. B, 65. — (3) Ῥωμύλ. Θ. — (4) Faust. d. Verb. Sign. XV. Quadrata Roma.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ας, ὧν ἡ μεγάλη ἢ κεντρικὴ (cloaca maxima) ἦν ἔργον παμμέγεθες, ἔχον 20′ πλάτος, βάθος 27′, καὶ μετὰ τῶν βάσεων 40′, ὥστε ἅμαξα πλήρης χόρτου διήρχετο δι' αὐτῆς (1). Εἰς αὐτὴν δὲ πολὺ πρὸ τοῦ Δημοκρίτου, τοῦ ἐν Ὀλ. 94 ἐν Ἑλλάδι χρῆσιν τῆς ἀψίδος ποιησαμένου, εὑρίσκεται ἐφηρμοσμένον τὸ σχῆμα αὐτῆς διὰ λίθων σφηνοειδῶς τετμημένων, καὶ διὰ λεπτοῦ πρασέπι πηλοῦ συνδεδεμένων, ὡς ἀπαντᾶται καὶ εἰς πολλὰς τῶν ἀρχαιοτέρων τῆς Τυρρηνίας πυλῶν. Εἰς ἕτερα δέ τινα οἰκοδομήματα, οἷον ἐν Ῥώμῃ εἰς τὴν Τουσκουλίαν πηγήν, καὶ εἰς ὑπόγαιά τινα, ἅτινα θεωροῦνται ὡς τάφοι, ἐφαρμόζεται ἐνίοτε καὶ ὁ Ἑλασγικὸς θόλος τῶν θησαυρῶν, ὁ δι' ὁριζοντίων καὶ βαθμηδὸν προεχόντων δόμων κυρτούμενος πρὸς τὰ ἄνω. Φαίνεται δ' ὅτι τὸ στοιχεῖον τῆς κυκλοτεροῦς ἀψίδος ὑπῆρχεν ἤδη εἰς τὴν ἀρχαίαν τῶν Ἑλασγῶν οἰκοδομικήν, ἐγκατελείφθη δ' ἐν Ἑλλάδι ἔπειτα, ὅταν ἐπεκράτει ἡ εὐθύγραμμος Δωρικὴ ἀρχιτεκτονική, καὶ παρ' Ἐτρούσκοις διετηρήθη ὡς Ἑλασγικὸν λείψανον τεχνικῆς μᾶλλον ἢ αἰσθητικῆς ἐφαρμογῆς.

Τῶν δ' ἰδιωτικῶν οἴκων ὁ ῥυθμὸς ἀπὸ τῆς Τυρρηνίας διεδόθη εἰς ὅλην τὴν Ἰταλίαν. Κατ' αὐτὸν ἡ οἰκία περιεκύκλου πανταχόθεν ἐσωτερικὴν αὐλὴν (cavaedium), τὴν Τουσκιστὶ Atrium (αἴθριον, ἤτοι ὕπαιθρον) καλουμένην, πρὸς ἣν ἔῤῥεον αἱ ὑδροῤῥόαι, διὸ καὶ τὸ κέντρον ἐλέγετο conpluvium. Ἡ αὐλὴ αὕτη, ὅταν ἦτον ἁπλῆ, ἐκαλεῖτο καὶ μετὰ ταῦτα ἔτι ἐν Ῥώμῃ Tuscanum, καὶ μόνον ὅταν ἐν τοῖς μετέπειτα χρόνοις προσετέθησαν περὶ αὐτὴν στοαὶ ἐπὶ τὸ Ἑλληνικώτερον, ἐκλήθη tetrastylum (2). Ὅτι Τουσκανικὸν δὲ τὸ σχῆμα τοῦτο αὐτῆς, μαρτυρεῖ καὶ ὁ Διόδωρος (3), λέγων περὶ τῶν Τυρ-

(1) Στράβ. Ε, 235. — (2) Varr. V, 33. — Vitr. IV, 10.
(3) Διόδ. Ε, 40.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ῥηνῶν· Ἔν τε ταῖς οἰκίαις τὰ περίστοα πρὸς τὰς τῶν θεραπευόντων ὄχλων ταραχὰς ἐξεῦρον εὐχρηστίαν.

Ἡ δὲ Νεωδομία τῶν Τυῤῥηνῶν ἐπήγασε προφανῶς ἐκ τῆς Δωρικῆς, ἀλλὰ διαφόρως διαῤῥυθμισθεῖσα. Ὁ οὐρανός, κατ' αὐτούς, διῃρεῖτο εἰς 16 τμήματα, καὶ ἐν αὐτῷ οἱ θεοὶ κατῴκουν τὴν μεσημβρίαν, ἡ δ' ἀνατολὴ ἦν τὸ αἴσιον αὐτοῦ τμῆμα. Ἀποφασισθείσης λοιπὸν τῆς θέσεως ναοῦ, ὁ οἰωνοσκόπος ἵστατο ὅπου ἔμελλε νὰ γίνῃ ἡ πύλη, καὶ ἐστραμμένος πρὸς μεσημβρίαν, ἔτεμνε διὰ τῆς μαντικῆς ῥάβδου (lituus) τὸν οὐρανὸν τετραχί· καὶ ἡ μὲν ἀπὸ βοῤῥᾶ πρὸς νότον φανταστὴ γραμμὴ ὠνομάζετο Cardo, ἡ δ' ἀπ' ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς Decumanus, ἐφ' ἧς ἐθεμελιοῦτο ὁ ἐμπρόσθιος τοῖχος τοῦ ναοῦ (Πιν. IZ, 1)· καὶ τὸ μὲν μετ' αὐτὸν μέρος τοῦ οἰκοδομήματος, καλούμενον postica, ἦν ὁ σηκὸς, καὶ περιεῖχε 3 σηκοὺς κατὰ πλάτος, ἕνα εὐρύτερον ἐν τῷ μέσῳ, καὶ δύο στενωτέρους ἑκατέρωθεν· τὸ δ' ἐμπρόσθιον (antica) ἦν στοὰ τετράστυλος, ἑκάστου κίονος ἀντιστοιχοῦντος πρὸς μίαν τῶν τοῦ ναοῦ παραστάδων, ὥστε οἱ μέσοι ἀπεῖχον περισσότερον ἀπ' ἀλλήλων παρ' ἀπὸ τῶν ἄκρων. Ἦν δ' ἡ Ἀντιχα ἰσοβαθὴς πρὸς τὴν Ποστιχαν, δι' ὃ καὶ ἡ ἐπὶ τῶν κιόνων στηριζομένη στέγη αὐτῆς ἦν πολὺ βαθυτέρα τῆς τῶν Ἑλληνικῶν προνάων, καὶ μεταξὺ τῶν δύο τελευταίων κιόνων καὶ τῶν ἀντιστοιχουσῶν παραστάδων παρενετίθετο ἕνεκα τούτου ἀνὰ εἷς ἕτερος κίων ἑκατέρωθεν· ἂν δ' ὁ ναὸς δὲν εἶχε τοὺς δύο πλαγίους σηκοὺς, ἀνθ' ἑνὸς κίονος ἐξηκολούθει κιόνων σειρὰ μέχρι τοῦ ὀπισθίου τοίχου, ὅστις ἐπεράτου πάντας τοὺς ναούς. Πρὸ τῆς εἰσόδου δὲ, καὶ ἐντὸς τοῦ περιβόλου, ὑπῆρχε συνήθως ὑψηλὴ ἀναβάθρα μεταξὺ παραστάδων, καὶ τὸ ὅλον οἰκοδόμημα ἀπέβαινε σχεδὸν τετράγωνον, τοῦ βάθους ἔχοντος πρὸς τὸ πλάτος ὡς 6 πρὸς 5.

Τῶν ναῶν τούτων οἱ κίονες (Πιν. IZ, 2) ἔβαινον ἐπ'

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

στυλοβατῶν, οἵτινες ἐνὸς ἐμβάτου ὕψος ἔχοντες, συνέκειντο ἐκ πλίνθου καὶ ὑψηλῆς σπείρας. Ἦν δὲ τῶν κιόνων τὸ ὕψος ἑπταπλάσιον τῆς κατωτέρας διαμέτρου (14 ἐμβατῶν), καὶ ἴσον πρὸς τὸ ἓν τρίτον τοῦ ὅλου πλάτους τοῦ οἰκοδομήματος. Τὰ δὲ κιονόκρανα ἦσαν ὅμοια τοῖς Δωρικοῖς, ἀλλὰ βαρέα καὶ ἄκομψα, ὁμοίως δὲ καὶ τὰ ἐπιστύλια, ἐφ' ὧν δὲν ἐπεκάθητο ζώνη τριγλύφων, ἀλλ' ἀμέσως θριγκὸς ξύλινος, ἔχων τὰς κεφαλὰς τῶν δοκῶν (Mutuli), καὶ ὅλον τὸ γεῖσον, λίαν προέχον, καὶ ἴσον τῷ 1/4 τοῦ ὕψους τῶν κιόνων. Τὸ δ' ἀέτωμα ἦν ἢ ξύλινον καὶ αὐτὸ, ἢ, ἂν λίθινον, ἐλαφρότατον, ὕψος ἔχον ἴσον τῷ 1/3 τοῦ τῶν κιόνων, καὶ κοσμούμενον δι' ἀγαλμάτων χαλκῶν ἢ ἐκ γῆς ὀπτῆς.

Λείψανον Τυρρηνικῶν ναῶν οὐδὲν σχεδὸν σώζεται, πλὴν δύο τμημάτων κιόνων ἐν Ὀλκίῳ καὶ ἐν Βορμάζῳ τῆς Τυρρηνίας, καὶ γινώσκεται ὁ ῥυθμὸς αὐτῶν ἐκ μόνης τῆς περιγραφῆς τοῦ Βιτρουβίου, ὅστις χαρακτηρίζει τὸν ναὸν τοῦτον ὡς *tapeinòr, platỳr, ἐκτεταμένον καὶ βαρυκέφαλον*. Καὶ τῷ ὄντι, εἰ καὶ πλούσιος καὶ κατάκοσμος, διὰ τὸ εὐρὺ ὅμως καὶ προέχον τῆς στέγης, ἦτον βεβαίως ἄκομψος καὶ βαρὺς, καὶ πολὺ ἀπεῖχε τῆς ἀρχαίας Δωρικῆς σεμνότητος καὶ μεγαλοπρεπείας (Πιν. IZ, 3).

Κατ' αὐτὸν ἐσχεδιάσθη τὸ Καπιτώλιον ὑπὸ τῶν Ταρκυνίων περὶ τὰ 150 ἀπὸ κτ. Ῥώμ. (603 π. Χ.), ἀφιερωθὲν δὲ μόνον κατὰ τὰ 245 (508 π. Χ.), καὶ ἀπαρτισθὲν ἐντελῶς μόλις κατὰ τὰ 49 π. Χ. Ἡ περίμετρος αὐτοῦ ἦν, κατὰ Διονύσιον τὸν Ἁλικαρνασσέα (1) ὀκτακοσίων ποδῶν (207 1/2 × 192 1/2), καὶ περιεῖχε τρεῖς σηκοὺς, τὸν τοῦ Διὸς, τῆς Ἥρας καὶ τῆς Ἀθηνᾶς. Εἰς τὸν πρόναον οἱ κίονες ἦσαν εἰς σειρὰν τριπλῆν, καὶ, ὡς φαίνεται ἐκ νομίσματος τοῦ Οὐεσπασιανοῦ, 6 κατὰ

(1) Δ, 61.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

πρόσωπον, ἀνὰ μία δὲ σειρὰ ἐκόσμει καὶ τὰ πλάγια. Τοῦ ναοῦ τούτου σώζονται μόνον ὑπερμεγέθεις λίθοι τῆς βάσεως εἰς τὸν κῆπον Caffarelli, ἕνα τῶν λόφων τοῦ Καπιτωλίου.

Ἀνήγειρον δὲ καὶ γυμναστικὰ οἰκοδομήματα οἱ Ἐτροῦσκοι, κατὰ ῥυθμὸν Ἑλληνικὸν μάλιστα, διότι οἱ ἀγῶνες μετέβησαν παρ' αὐτοῖς ἐξ Ἑλλάδος, καὶ εἶχον ἔτι θρησκευτικώτερον χαρακτῆρα, ὥστε πᾶσα περὶ αὐτοὺς παράλειψις ἐθεωρεῖτο ὡς ἀσέβεια, καὶ ἱλασμοὶ ἐγίνοντο δι' αὐτὴν τοῖς θεοῖς. Ἦσαν δ' οὗτοι, ἐκτὸς τῶν μουσικῶν καὶ ὀρχηστικῶν, προσέτι ἡ πάλη, ἡ πυγμαχία (ἥτις ἦτον ἀγὼν οὐχὶ γυμνικὸς), ἡ διφρηλασία τεθρίππων, καὶ ἡ ὁπλομαχία (gladiatores). Τὰ δὲ πρὸς τέλεσιν αὐτῶν ἀνεγειρόμενα οἰκοδομήματα ἦσαν τὰ ἱππόδρομια οἷον διεσκευάσθη τὸ ἐν Ῥώμῃ ἐπὶ Ταρκυνίου Α'. καὶ τὰ θέατρα καὶ ἀμφιθέατρα τῶν πυγμάχων, ὧν ἐρείπια σώζονται πολλαχοῦ τῆς Τυῤῥηνίας.

Μεγάλως δ' ἐπεμελοῦντο οἱ Τυῤῥηνοὶ καὶ τῆς κατασκευῆς τῶν τάφων, ὧν πάμπολλοι καὶ πλουσιώτατοι εὑρέθησαν πολλαχοῦ τῆς χώρας αὐτῶν, οἱ μὲν ὑπογείως ἐξωρορυγμένοι, οἱ δ' ἐπῳκοδομημένοι ἐπὶ τοῦ ἐδάφους.

Οἱ εἰς ἐπίπεδον γῆν ἐσκαμμένοι ἔχουσι συνήθως κλίμακα ἢ ὁδὸν ὑπογείως κατιοῦσαν, καὶ σύγκεινται ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐκ θαλαμου ἐν τῷ πώρῳ λελαξευμένου, μετὰ στέγης ἢ εὐθείας, ἢ ἑκατέρωσε προκλινοῦς, ἢ ὀκοὺς μιμουμένης, καὶ πέριξ ἐκ θαλαμίσκων συμμέτρως διατεθειμένων· ἐνίοτε δὲ καὶ κίονες, ἐξ αὐτοῦ κεκομμένοι τοῦ πώρου, στηρίζουσι τὴν στέγην (1). Ἐπί

(1) Εἰς Ὄλκιον (Ulcia). Fossati, an. d. Inst. I, p. 120. — Lenoir et Knapp. IV, p. 254. M. d. Tv. 40, 41. — Κλούσιον (Chiusi), Οὐολατέῤῥην (Volterra). Gori, M. Etr. III. cl. 2, 16. 6, κλπ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τῶν δὲ τῶν ὑπογείων τούτων τάφων εἰσὶ καὶ τύμβοι ἐπικεχυμένοι, ὡς τοὺς Πελασγικοὺς (1)· ἢ ἕτεροι κυκλοτερεῖς ἔχοντες λόφους κτιστοὺς ἐπῳκοδομημένους, ἐνίοτε βαθμιδοειδῶς.

Εἰς δὲ τοὺς προέχοντας βράχους οἱ τάφοι, εἰς αὐτῶν λιλαξευμένοι τὸ μέτωπον, παριστῶσι διάφορα ἀρχιτεκτονικὰ κοσμήματα, διεστραμμένου καὶ ἀκόμψου Δωρικοῦ ῥυθμοῦ, ἢ πολυσυνθέτους θριγκοὺς, ἢ θύρας ἁπλᾶς ἢ ἀλλεπαλλήλους, ἐχούσας τὰς παραστάδας πυραμιδοειδῶς συγκλινούσας, καὶ ἄνωθεν ἀετώματα· ὑπὸ τὰ κοσμήματα δὲ ταῦτα κρύπτεται ἡ ἀληθὴς εἴσοδος, ὡς τοῦτο ἁπαντᾶται καὶ ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, φέρ' εἰπεῖν ἐν Δελφοῖς. Εἰς Ὀρχίαν (Norchia) τοιοῦτοι τάφοι καταναλύπτουσιν ὅλα τὰ τῶν λόφων πλευρὰ, ἀπαραλλάκτως ὡς οἱ τῆς Λυκίας, μεθ' ὧν πολλὴν ἔχουσιν ὁμοιότητα (2).

Οἱ δ' ὁλόκτιστοι τάφοι ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κωνικοὶ πύργοι, ἢ περιέχοντες νεκρικοὺς θαλάμους, ὡς τῆς Σαρδινίας οἱ Νουραγοὶ, ἢ ἐπικοσμοῦντες τὸν ὑπόγειον τάφον. Τοιαύτη εἶναι ἡ λεγομένη Κουκουμέλλα εἰς Ὄλκιον, ἧς ὁ ὑπόγειος θάλαμος εἶναι κυκλικὸς, ἔχων 200′ διάμετρον, ἐπ' αὐτοῦ δ' ὑψοῦται πύργος τετράγωνος, τριακοντάπους ἤδη τὸ ὕψος, ἀφ' οὗ μέρος αὐτοῦ κατέπεσε, καὶ ἔχων παρὰ τὴν μιαν αὐτοῦ πλευρὰν πύργον κωνικόν. Πιθανὸν δὲ φαίνεται ὅτι ἄλλους τρεῖς ὁμοίους εἶχε καὶ παρὰ τὰς λοιπὰς πλευράς, οἵτινες κατέπεσαν. Ἄλλοτε τέλος σύγκειται ὁ τάφος ἐκ θαλάμου κυβικοῦ ᾠκοδομημένου ἐπὶ τῆς

---

(1) Ἐν Ταρκυνίᾳ. Inghirami, IV, Tv. 22. — Micali, Tv. 64. — Ann. d. Inst. I, p. 91, Tv. 13. — IV, 254. Tv. 40, 40. — (2) Καὶ εἰς Ἀξίαν (Castel d'Asso ἢ Castellacio) ἐν τῷ Ταρκυνίῳ ἀγρῷ (ager Tarquiniensis).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἐπιφανείας τῆς γῆς, καὶ ἄνωθεν κοσμουμένου διὰ τοῦ κωνικοῦ πύργου, ὡς τὸ λεγόμενον σπήλαιον τοῦ Πυθαγόρου παρά τὴν Κρότωνα, καὶ τὸ τῶν Ὡρατίων καλούμενον μνημεῖον ἐν Ἀλβανῷ, μεταξὺ Ῥώμης καὶ Νεαπόλεως, ἔχον 5 κωνικοὺς πύργους ἐπὶ κυβικῆς βάσεως (1). Τοιούτου σχήματος τάφοι φαίνονται κεχαραγμένοι καὶ εἰς κάλπας Τυρρηνικάς (2). Ἀναφέρει δὲ καὶ Πλίνιος (3) τὸν πιθανῶς μυθώδη τάφον τοῦ Πορσέννου, ὅστις περιγράφεται ὡς κατὰ τὸ αὐτὸ σύστημα ᾠκοδομημένος. Ἡ βάσις αὐτοῦ, λέγει, ἦν τετράγωνος, ἔχουσα ὕψος μὲν 50′, ἑκάστης δὲ πλευρᾶς πλάτος 300′, καὶ ἐντὸς αὐτῆς λαβύρινθον ἀνεξίτητον. Ἐπ᾽ αὐτῆς δ᾽ ἵσταντο 5 πυραμίδες, ὧν ἑκάστη 75′ τὸ πλάτος, καὶ τὸ ὕψος 150′. Ταύτας δ᾽ ἐκάλυπτε κύκλος χαλκοῦς καὶ *πέτασσος*, ἐξ οὗ ἐκρέμαντο μακραν ἠχοῦντες κώδωνες, καὶ ἐπὶ τοῦ πετάσσου ἠγείροντο πάλιν 4 ἄλλαι πυραμίδες, ἔχουσαι ὕψος 100′. Ἐκάλυπτε δὲ καὶ αὐτὰς ἄλλο ἐπίπεδον, φέρον σὐτὸ πάλιν ἄλλας 5 πυραμίδας, ὧν ὁ Οὐάρων αἰδεῖται νὰ εἴπῃ τὸ ὕψος, ἀλλ᾽ οἱ Τυρρήνοι διηγοῦντο περὶ αὐτῶν ὅτι ἦσαν ἰσοὑψεῖς πρὸς ὅλον τὸ λοιπὸν οἰκοδόμημα, εἰς ὃ ἐδαπανήθησαν ὅλαι τοῦ τόπου αἱ πρόσοδοι (4).

---

(1) Inghir. VI, Tv. F. 6, 10. — Bartoli, sepolchri antichi Tv. 2. — (2) R. Roch. M. I. 97, pl. 21, 2. — (3) 34, 19, 4. Κατὰ Οὐάρωνα. — (4) Περὶ τοῦ τάφου τοῦ Πορσέννου, ἀρχαιότεροι. Cortenovis, Tramentani, Orsini. — Νεώτεροι, Q. de Quincy, Mon. rest. I, 125. — D. de Luynes, ann. del' Inst. I, 304. (M. I. Tv. 13). — Letronne, αὐτ. 386.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Πλαστική.

Ἐκ δὲ τῶν πλαστικῶν τεχνῶν ἠσκεῖτο ἡ χαλκουργία μάλιστα καὶ ἀρχαιότατα ἐν Τυρρηνίᾳ (1), ὡς ἔπεται ἐκ τοῦ ὅτι οἱ τῶν ναῶν Ἀετοὶ τὸ πλεῖστον ἐκοσμοῦντο ἐκεῖ διὰ χαλκῶν ἐπιχρύσων ἀγαλμάτων, ἅ τε ὄντων πολὺ ἐλαφροτέρων παρὰ τὰ λίθινα (2), καὶ πλῆθος τοιούτων ἀναφέρεται εἰς Τυρρηνικὰς πόλεις. Οὕτω λέγει ὁ Πλίνιος (3) κατὰ Μητρόδωρον τὸν Σκήψιον, ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι πρὸ τοῦ Α'. Καρχηδονικοῦ πολέμου (τὸ 487 ἀπὸ κτίσ. Ῥώμ.—267 π. Χ.) ἐκυρίευσαν τὴν Τυρρηνικὴν πόλιν Οὐολσίνιον ἐπίτηδες, ἵνα λάβωσι δισχιλίους εἰς αὐτὴν ὑπάρχοντας χαλκοῦς ἀνδριάντας, προστιθεὶς ὅτι πανταχοῦ τῆς γῆς ὑπῆρχον διεσπαρμένα Τυρρηνικὰ ἀγάλματα (Signa Tuscanica per terras dispersa, quae in Etruria factitata non est dubium). Ἀλλαχοῦ δ' ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς ἀναφέρει (4) κολοσσὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐργασίας ὡραιοτάτης, λέγων· Tuscanicus Apollo L jadum a pollice; dubium aere mirabilior, an pulchritudine· καὶ ὁ Ὡράτιος (5), ἀναφέρει ὡς τι πολύτιμον τὰς *Τυρρηνικὰς γλυφὰς* (Tyrhena sigilla). Μεταξὺ τῶν ἐν τοῖς Μουσείοις διατηρουμένων χαλκουργημάτων πολλὰ ὑποτίθενται Τυρρηνικὰ, δύσκολον ὅμως εἶναι νὰ διακριθῶσι πάντοτε ἀπὸ τῶν μεταγενεστέρων Ῥωμαϊκῶν. Διατηροῦνται δὲ πλεῖστα ἐξ αὐτῶν εἰς τὴν πόλιν Περυγίαν, καὶ εἰσὶ, τὰ ὡς γνήσια ἀναγνωριζόμενα, ὑπόσκληρα, βαρυκέφαλα, δυσανάλογα, συνεσφιγμένα, καὶ

---

(1) Inghirami, III. — (2) Vitr. HI, 2. — (3) 34, 16. — (4) Αὐτ. 18. — (5) Epist, II, 180.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἀπέχοντα τῆς ἀληθείας, καὶ τοῦ εἰδανικοῦ κάλλους, ἐστερημένα δὲ καὶ πάσης ἁβρότητος, ἀλλ' ἐνίοτε ζωηρὰ καὶ νευρώδη, ταί πως ἀναχαλοῦντα τὴν ἀρχαϊκὴν Ἑλληνικὴν τέχνην. Ἄριστον τῆς ἐργασίας ταύτης παράδειγμα εἶναι ἡ ἐν Ἀρρητίῳ (Arrezzo) εὑρεθεῖσα, καὶ ἐν Φλωρεντίᾳ διατηρουμένη χίμαιρα ἔργον ζωηρὸν καὶ νευρῶδες, Τυρρηνικὴν ἐπιγραφὴν (Tiuscvil=Ἀνάθημα) ἔχουσα ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ἐμπροσθίου ποδός (Ιιν. 1Ζ, 4). Οὐχ ἧττον δ' ἀρχαϊκὴ, νευρωδεστέρα δὲ μάλιστα, καὶ ἐν ἀτέχνῳ ὑπερβολῇ τῆς φύσεως τὴν μίμησιν ἐπιδιώκουσα, εἶναι ἡ Λύκαινα ἡ ἐν τῷ μουσείῳ τοῦ Καπιτωλίου (Ιιν. 1Ζ, 5), ἴσως αὐτὴ ἐκείνη ἣν λέγει Διονύσιος ὁ Ἁλικαρνασσεὺς (1) *χάλκεον ποίημα παλαιᾶς ἐργασίας*, καὶ ἧς μνείαν ποιεῖται ὁ Κικέρων (2), ὡς ἀφιερωθείσης τὸ 458 ἀπὸ κτίσ. Ῥώμ. (295 π. Χ.) ὑπὸ τὴν Ῥουμιναλίαν συκῆν παρὰ τὸν Τίβεριν. Εἰκονικὸς δ' ἀνδριὰς ἐπιμελῶς μὲν, ἀλλ' ἀφυῶς εἰργασμένος, καὶ κοινὴν τὴν ἔκφρασιν ἔχων, εἶναι ὁ κατὰ τὴν Τρεσιμανίαν λίμνην εὑρεθεὶς, καὶ ἐν Φλωρεντίᾳ διατηρούμενος, τοῦ λεγομένου ῥήτορος (arrigator), ὅστις εἰς τὸ κράσπεδον ἔχει Τυρρηνικὴν ἐπιγραφὴν, ἀρχομένην· Aulesi Metelis (Ιιν. 1Η, 1). Εὐγενέστερος δὲ τὴν ἔκφρασιν, ἀρχαϊκῶς ὅμως συνεσφιγμένος πάντοτε, καὶ βραχύτερος καὶ βαρύτερος τῶν ἀρχαιοτέρων Ἑλληνικῶν εἶναι ὁ Ἀπόλλων ὁ ἀφυηφόρος, φέρων κατὰ τρόπον Τυρρηνικὸν περιδέραιον, περιβραχιόνιον καὶ περικνημίδας, καὶ ἐπιγραφὴν Τυρρηνικὴν ἔχων ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ποδός. Πολὺ δ' ἀφελέστερον καὶ φυσικώτερον ἔργον εἶναι, εἰ καὶ οὐχὶ ἐντελῶς ἀπηλλαγμένον τῆς χαρακτηριζούσης τὴν Τυρρηνικὴν τέχνην βαρύτητος, ὁ παῖς ὁ κατὰ παράστασιν συνήθη καὶ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν τέχνην κρατῶν

---

(1) A, 79 καὶ I, 23. — (2) De div. I, 11. II, 20. Cat. III, 8.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

χῆνα, ἐν τῷ μουσείῳ Λουγδούνου τοῦ Βαταυικοῦ (Leyden), καὶ εἰς τὸ δεξιὸν σκέλος ἐπιγεγραμμένος (Ιιν. 1Η, 2). Καὶ πάντα μὲν τὰ ἔργα ταῦτα ἀναπολοῦσι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνικὸν ῥυθμὸν, ἀλλὰ καὶ διακρίνονται ὡς ἔχοντα Τυῤῥηνικὰς προσθήκας εἰς τὴν ἐνδυμασίαν, ἢ καθὸ βαρέα καὶ χονδροειδῆ (1). Ἄλλα ἔχουσι σχῆμα παράδοξον καὶ ἄμορφον (2), καί τινα μεταξὺ αὐτῶν παριστῶσι ζῴδια πτερωτὰ, κατὰ τρόπον Ἀσιανόν (3).

Κλάδος δὲ τῆς μεταλλουργίας ἀνέκαθεν ἐπιμελῶς ἀσκούμενος, καὶ ἐν τιμῇ ὢν ἐν Τυῤῥηνίᾳ, ἦν καὶ ἡ Τορευτική. Αἱ σφυρήλατοι χρυσαῖ ἢ ἀργυραῖ Τυῤῥηνικαὶ φιάλαι ἐπεζητοῦντο καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς Ἀθήναις, καίτοι ἐχούσαις περιφήμους τὰς ἐγχωρίους φιάλας τοῦ Μέντορος, τοῦ Μύρωνος, τοῦ Λυκίου καὶ τοῦ Μυός. Ὁ Ἀθήναιος (4) ἀναφέρει τοὺς ἀκολούθους στίχους τοῦ Κριτίου, ὅστις ἦν σύγχρονος τοῦ Μυός·

«Τυρσηνὴ δὲ κρατεῖ χρυσότυπος φιάλη,
καὶ πᾶς χαλκὸς ὅστις κοσμεῖ δόμον ἔν τινι χρείᾳ.»

Ὡραῖα δὲ ἦσαν καὶ τὰ λοιπὰ αὐτῶν τορρευτὰ σκεύη, καὶ μάλιστα αἱ λ υ χ ν ί α ι, ὧν μνημονεύει καὶ ὁ κωμικὸς Ἀθηναῖος Φερεκράτης (5)· *«Τίς τῶν Λυχνείων ἐργασία; Τυῤῥηνική.»* Ὁ δ' Ἀθήναιος προστίθησι· *«Ποικίλαι γὰρ ἦσαν αἱ παρὰ τοῖς Τυῤῥηνοῖς ἐργασίαι, φιλοτέχνων ὄντων τῶν Τυῤῥηνῶν.»* Καὶ τῷ ὄντι ἐκοσμοῦντο αἱ λυχ

---

(1) DENK. 292. Θεὰ φέρουσα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τὸν Tutulus, μετὰ Τυῤῥηνικῆς ἐπιγραφῆς. Gori. 108, 3, 4. — Micali Tv. 29, 32—39, 42—44. — 33, 1, 2. — (2) Gori. 1, 2, 25, 116. — Micali Tv. 32, 2, 6—38, 5. — (3) DENK. 293. — Micali 29, 2, 3. — (4) Α, 28. — (5) Ἀθήν. ΙΕ, 700.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

νίαι αὗται μετὰ πολλῆς ποικιλίας καὶ κομψότητος ὑπὸ παντοίων τορευτῶν ζώων καὶ ἄλλων παραστάσεων, ὡς εἰσι πολλαὶ ἐκ τῶν σωζομένων ἐν τοῖς μουσείοις (1).

Καὶ πολυπληθέστατα δ' ἕτερα σκεύη, οἷον ἡγεμονικαὶκ αθέδραι (sellae curules), θριαμβευτικὰ ἅρματα, φορεῖα (thensae), κατεσκευάζοντο πολυτελῶς, ἢ ἐκοσμοῦντο δι' ἐλέφαντος καὶ πολυτίμων μετάλλων, ἢ ἐκαλύπτοντο διὰ πετάλων, ἐχόντων ἐπειργασμένα ἔκκρουστα ζῴδια, εἰπμελοῦς μὲν κατασκευῆς, ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ῥυθμοῦ ἀρχαϊκοῦ καὶ ἀκόμψου. Πολλάκις εἰς τὰ ἀργυρᾶ πέταλα τὰ πάρεργα τῶν ζῳδίων μέρη εἰσὶ χρυσᾶ καὶ προσηλωμένα διὰ τῆς ἐμπαιστικῆς. Ἐνίοτε δέ τινα, ὡς οἱ ὀφθαλμοὶ τινῶν κεφαλῶν, εἰσὶν ὑελωτὰ (émaillés). Τοιούτου εἴδους Τυῤῥηνικὰ ἔργα εὑρέθησαν πολλαχοῦ τῆς Τυῤῥηνίας, καὶ πάμπολλα μάλιστα ἐν Περυγίᾳ (2).

---

(1) **DENK. 295.** Εὑρέθη εἰς Ὄλκιον, ἔδη δ' ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Λουκιανοῦ Βοναπάρτου. **296.** Εὑρέθη εἰς Οὐολατέραν, ἔδη δ' ἐν Φλωρεντίᾳ. Αἱ περιστεραί εἰσιν ὡς αἱ τοῦ ψηφοθετήματος τοῦ Σώσου, καὶ αἱ τῆς ἐπαύλιος τοῦ Ἀδριανοῦ.

(2) Παραδείγματα χαλκῶν πετάλων.

DENK. 297, 298. Δύο πλάκες ἐκ Περυγίας, ἔδη ἐν Μονάχῳ. Πιθανῶς ἐπικοσμήματα ἅρματος. Παριστῶσιν ἡ μὲν θήραν κάπρου, θαλάσσια τέρατα, γυναῖκα ἔχουσαν ἰχθύος πτερύγια, ὡς εἰς τὴν Χαλδαϊκὴν μυθολογίαν, ἡ δὲ Γοργῶνα πνίγουσαν δύο λέοντας, ὡς εἰς τοὺς Ἀσιατικοὺς κιλύνδρους, ἱππόκαμπον καὶ γερανόν. Inghir. III. Tv. 14, 23.

DENK. 299. Τρεῖς χαλκοῖ πόδες λυχνείας ἢ θυμιατηρίου (βωμοῦ). ά. Ἡρακλῆς φέρων λεοντῆν. β'. Ἥρα Ἐτρουσκικῶς ἐνδεδυμένη, ἔχουσα αἰγίδα, ἐντετμημένην ἀσπίδα (ancile) καὶ κυρτὰς ἐμβάδας. γ'. Ἥβη ἢ Χάρις. ά. καὶ β'. ἐν Μονάχῳ. γ'. ἐν Περυγίᾳ. Inghir. III, Tv. 7, 8. — Mic. Tv. 29, 7—9.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ἐκ δὲ τῶν συνεχέστερα ἀπαντωμένων Τυῤῥηνικῶν χαλκουργημάτων εἰσὶ καὶ τὰ κάτοπτρα(1), ἅτινα, καθ' ὃ εὑρισκόμενα ἐντὸς τῶν τάφων, ἐθεώρουν μέχρι τινὸς οἱ ἀρχαιολόγοι ὡς δίσκους θυσιῶν (paterae). Ἀλλ' ἡ χρῆσις τοιούτων φιαλῶν κατὰ τὰς Τυῤῥηνικὰς τελετὰς δὲν

DENK. 300. Πλὰξ παριστῶσα ἀμαζονομαχίαν ἢ γιγαντομαχίαν ἀρχαϊκῆς καὶ ἐπιμελεστάτης ἐργασίας. Καὶ ἄλλαι ὅμοιαι τεθραυσμέναι εὑρέθησαν αὐτόθι, παριστῶσαι ἀγῶνας ἁρμάτων κτλ. Mic. 30, 1. Ing. III, 18.

DENK. 301. Ἐκ τάφου τῆς Περυγίας ἐν τῷ Βρεταννικῷ μουσείῳ. Δύο πλάκες ἀργυραῖ ἔχουσαι τὰ ζῴδια ἔκκρουστα, καὶ παριστῶσαι ἱππομαχίαν καὶ πάλην ἀγρίων ζώων. Τὰ πάρεργα (χαῖται, κράσπεδα κτλ.) εἰσὶν ἐμπαιστικῶς δι' ἥλων προστεθειμένα. Mic. 45.

DENK. 302. Ἐν Κλουσίῳ ἀγγεῖον ἀργυροῦν (Τυῤῥηνικὴ φιάλη) ἐγκεχαραγμένον ἔχον ζῴδια ἐπίχρυσα εἰς δύο σειράς, ὧν ἡ μὲν παριστᾷ Τυῤῥηνικὴν πομπὴν κατ' ἀρχαϊκὸν ῥυθμόν, ἡ δὲ συβότην. Inghir. III, Tv. 19, 20.

DENK. 303. Ἀσπὶς εὑρεθεῖσα ἐντὸς τάφου τῆς Ταρκυνίας μετ' ἄλλων δέκα (ἔτει 1829). Ἐπὶ λεπτῆς πλακὸς σφυρηλάτου παρίσταται ἔκκρουστος κεφαλὴ ἔχουσα μακρὸν γένειον, καὶ ταύρου κέρατα καὶ ὦτα, ὡς τὰ τῶν Ἑλληνικῶν ποταμῶν, καὶ ὀφθαλμοὺς κοίλους καὶ ὑελωμένους. Αἱ δ' ἄλλαι 10 ἔχουσι κεφαλὰς θηρίων ἀνθρωπομόρφων καὶ μή, τέχνης ἀρχαϊκωτάτης. Mic. Tv. 41, 1—3. (Bul. d. Inst. 1829, p. 150). — Εὑρέθησαν δὲ καὶ ἄλλαι ἀσπίδες, ἔχουσαι κατὰ στίχους μορφὰς ἀνθρώπων καὶ ζώων. (Ann. I, p. 97). — (1) Lami, sopra le ciste mystiche. — Ingh. II, p. 47. Tv. 3. — Gerhard, üb. d. Metalspiegel d. Etrusc. Abh. d. Acad. d. Wiss. in Berl. 1838. — Τοῦ αὐτοῦ Etr. Spiegel. B. 1829, 2. φυλλ.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

εἶναι παντελῶς ἀποδεδειγμένη, ἐν ᾧ ὁ Πλίνιος (1) λέγει ὅτι κάτοπτρα καὶ στλεγγίδες (specula et strigilles) ἐτίθεντο ὡς κτερίσματα εἰς τοὺς τάφους. Ἡ κοίλη αὐτῶν ἐπιφάνεια ἔχει σχεδὸν πάντοτε ζῴδια ἐγχεχαραγμένα δι' ἁπλοῦ περιγράμματος, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον λίαν ἠμελημένου, ἀῤῥύθμου καὶ ἀκόμψου πολλάκις, καὶ συνεχέστερον ἐν εἴδει παρέργων κοσμημάτων· ἐνίοτε ὅμως εἰσὶν αἱ παραστάσεις μᾶλλον πολυσύνθετοι, μυθολογικὰ ἢ ἐρωτικὰ ἀντικείμενα εἰκονίζουσαι, καὶ τότε τὰ διάφορα ζῴδια συμπλέκονται ζωγραφικῶς μᾶλλον ἢ ὅ,τι πλαστικῶς διαστέλλονται κατὰ τὸν τρόπον τῆς Ἑλληνικῆς ἀγγειογραφίας. Ὡς πρὸς τὸν ῥυθμὸν δὲ καὶ τὸ σχῆμα, πολλὰ μέν εἰσι φορτικὰ καὶ παράδοξα, ἔνια ὅμως ἁβροτέρας γλυφίδος κατὰ τὴν μεταγενεστέραν Ἑλληνικὴν ἐργασίαν, εἰ καὶ μετέχοντα πάντοτε τοῦ Ἐτρουσκικοῦ χαρακτῆρος. Εἰσὶ δὲ καί τινα τῶν κατόπτρων τούτων ἔχοντα οὐ μόνον τὴν ἐπίπεδον ἢ κοίλην, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν κυρτὴν ἐπιφάνειαν ἐπικεχαραγμένην. Ἑπομένως δὲν ἐδύναντο τὰ τοιαῦτα νὰ χρησιμεύσωσι πρὸς κατοπτρισμόν, ἀλλ' ἦσαν βεβαίως παραστάσεις μόνον κατόπτρων, χρησιμεύσασαι ὡς ἀφιερώματα. Ἐνίοτε δ' εὑρίσκονται καὶ πώματα τῶν κατόπτρων, ὅμοια κοσμήματα ἔχοντα (2).

---

(1) 36, 27. — (2) Παραδείγματα κατόπτρων.

DENK. 305. Δύο γυναῖκες ἐμπρὸς λουτροῦ. Ἡ μία κρατεῖ κάτοπτρον. Ingh. II, p. I, Tv. 27.

DENK. 306. Μενέλαος (Μένλε), Ἑλένη (Ἐλίνα) καὶ Ἀφροδίτη (Τουράν). Ing. II, II, 47.

DENK. 307. Μελέαγρος (Μελιακρ) μετὰ τῆς Ἀταλάντης (Ἀτλεντα). Παρίστανται δὲ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ Ἀλθαία, καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτῆς Τοξεύς· ἡ δὲ Ἄτροπος (Ἀθρπα) καθηλοῖ τὴν κεφαλὴν τοῦ Μελεάγρου, ὡς δεῖγμα τῆς ἀποφάσεως τοῦ θανάτου

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον εἰσὶν ἐπικεκοσμημέναι δι' ἐγκεχαραγμένων ζῳδίων καὶ αἱ κύστεις, ἐν αἷς πολλάκις εὑρίσκονται ἐγκεκλεισμένα τὰ κάτοπτρα, καὶ ἄλλοτε ἄλλα ἀφιερώματα. Αἱ λαβίδες τοῦ πώματος εἰσὶν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀγαλμάτια, οἱ δὲ πόδες τῆς κύστεως ἢ ὁμοιαῦτα, ἢ πόδες θηρίων, καὶ αἱ πλευραὶ αὐτῆς ὡς καὶ τῶν πωμάτων αἱ ἐπιφάνειαι ἔχουσι ζῴδια ἐγκεχαραγμένα (1).

του, διότι ἐφόνευσε τὸν Τοξέα διὰ τὸν Καλυδόνιον σῦν. Ἡ ζωγραφία εἶναι χαρίεσσα. Ing. II, II, 62.

DENK. 308. Διόνυσος (Φούφλουνς) φιλεῖ τμν μητέρα του Σεμέλην παρουσίᾳ τοῦ δαφνηφόρου Ἀπόλλωνος (Ἀπουλου) καὶ αὐλοῦντος Σατύρου. Χαριεστάτη καὶ ὡραιοτάτη ζωγραφία. Εὑρέθη ἐν Ὀλκίῳ. Ἤδη κτῆμα τοῦ K. Gerhard.

(1) Παραδείγματα κύστεων.

DENK. 309. Ἡ παριστῶσα τὴν ἄφιξιν τῶν Ἀργοναυτῶν εἰς Βιθυνίαν, ἐκ Πραινέστου (Palestrina), ὅπου ὁ Πολυδεύκης φαίνεται δένων τὸν Ἄμυκον, βασιλέα τῶν Βαρβύκων. Ἡ λαβὶς τοῦ πώματος σύγκειται ἐκ τριῶν ἀγαλμάτων, παριστώντων τὸν Διόνυσον καὶ δύο Σατύρους. Ἐπ' αὐτοῦ δὲ εἶναι ἐγκεχαραγμένος πόλεμος γρυπῶν καὶ λεόντων, καὶ πέριξ θήρα κάπρων καὶ ἐλάφων. Οἱ δὲ τρεῖς πόδες εἰσὶν ὄνυχες θηρίων, καὶ ἐπ' αὐτῶν ἀνὰ τρία ἔκκρουστα ζῴδια, παριστῶντα Ἡρακλῆν, Ἔρωτα καί τινα ἥρωα. Ἐπ' αὐτῆς ὑπάρχει ἐπιγραφή· Novies Plautios med romai fecit. Dindia Macolnia Filea dedit. Ἐξ ἄλλων δ' ἐπιγραφῶν εἶναι γνωστὸν ὅτι Μαγούνλιοι καὶ Πλαύτιοι ἦσαν Πραινέστιαι οἰκογένειαι.

DENK. 310. Κάτοπτρον ἐντὸς τῆς κύστεως ταύτης, παριστῶν τὸν Πολυδεύκην, τὸν Ἄμυκον, καὶ τὴν σελήνην (Λόσνα) ἴσως ὡς ἐπιτόπιον θεότητα. Ἡ σύνθεσις αὕτη εἶναι ὡραιοτάτη,

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Λίθινα δ' ἀγάλματα, καὶ ξόανα, δὲν ἦσαν πολὺ ἐν χρήσει ἐν Τυῤῥηνίᾳ (1, καὶ ἐκ τῶν λιθίνων γλυφῶν ὅσαι εὑρέθησαν ἐν Ἰταλίᾳ ὀλίγαι ἔχουσι τὸν Τυῤῥηνικὸν χαρακτῆρα, ἢ τοὐλάχιστον ῥυθμὸν ἱκανῶς αὐστηρὸν καὶ ἐπιμεμελημένον, ὥστε ν' ἀποδοθῶσιν εἰς τὴν καλὴν ἐποχὴν τῆς Τυῤῥηνικῆς τέχνης. Ὡς βέβαια δὲ τοῦ κλάδου τούτου τῆς τέχνης Τυῤῥηνικὰ προϊόντα θεωροῦνται ἀνάγλυφά τινα ἐπι βάσεων καὶ στηλῶν ἐπιτυμβίων (2, ἢ εἰς ἐπιταφίους ἀναφερόμενα τελετάς (3). καὶ ἐνίοτε ἐπὶ βράχων ἐπειργασμένα παρέργως καὶ ἀκόμψως ἄσεμνά τινα ἀντικείμενα (4, ἢ κατὰ τὴν εἴσοδον τάφων μορφαὶ ἀνθρώπων, σφιγγῶν, καὶ ζώων (5). Ὁ ῥυθμὸς τῶν ἀναγλύφων τούτων ἔχει μέν τι ἀρχαϊκὸν

πιθανῶς τῶν 500 ἀπὸ κτίσ. Ῥώμης (Mus. Kirkeriani Aenea. Tv. I, 6—8).

DENK. 311. Παριστᾷ ἀνθρωπίνην θυσίαν (τῆς Πολυξένης καί τινος ἀνδρὸς) παρουσίᾳ τῆς Δήμητρος, τῆς Ἀρτέμιδος καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος. Εὑρέθη ἐν Πραινέστῃ τὸ 1786, καὶ διατηρεῖται ἐν τῷ Βρεταννικῷ μουσείῳ. (R. Roch. M. I. Pl. 58) — R. Roch. Pl. 20. Αἱ πλευραὶ, τὸ πῶμα, καὶ τὸ κάτοπτρον αὐτῆς παριστῶσι τὸν μῦθον τοῦ Ἀχιλλέως. Εὑρέθη τὸ 1826 αὐτόθι. — Gerh. Hyperb. Röm. Stud. p. 90. Περὶ ἄλλων ὁμοίων. — (1) Pl. 14, 2. — 36, 99. — Vitr. II, 7. — (2) DENK. 312. Ἐπιτυμβία στήλη κιτρίνου πώρου, ἔχουσα ἀρχαϊκῶς ἐπειργασμένον πολεμιστὴν, καὶ ἐπιγραφήν· Mi afiles Tites . . . chsie mulenike. Mic 51. — Micali, T. 17, 18, 51—56. — Gori, M. Etr. I, Tv. 160. — III, Cl. 4. Tv. 18. 20, 21. Inghir. S. VI. T. A. — (3) Dorow, V. Archéol. Pl. X, 3. XII, 2. Εἰς Κλούσιον. — (4) Εἰς Κορνέτον.. Journ. des Sav. 1829. Mars. — (5) Εἰς Κουκουμέλλαν καὶ εἰς Ὄλκιον. M. I. d. Inst. Tv. 41, 9, 12. Mic. Tv. 57, 7.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

καὶ τραχὺ, ὡς ὁ τῶν ἀρχαιοτέρων Ἑλλήνων, ἀλλὰ τοῦ τε σώματος καὶ τῶν ἐνδυμάτων ἡ ἐργασία ἀναποδεῖ διὰ τὸ βάρος καὶ τὸν ὄγκον αὐτῆς τὴν Ἀσιατικὴν περίπου τέχνην τῶν ἀναγλύφων τῆς Περσεπόλεως. Ἡ δὲ διάθεσις αὐτῶν, ζωγραφικὴ μᾶλλον ἢ γλυπτικὴ, ἀμορᾷ οὐχὶ τοσοῦτον τὴν ἐντελῆ ἀνάπτυξιν ἑκάστης μορφῆς, ὡς ἐπὶ τῶν Ἑλληνικῶν τεχνουργημάτων, ὅσον τὴν κατὰ συστήματα, ἀτελῆ βεβαίως, διάταξιν αὐτῶν.

Λίθιναι, ἐνίοτε ὅμως καὶ ἀλαβάστριναι ἢ κεράμιναι, εὑρίσκονται πολλάκις εἰς τοὺς Τυρρηνικοὺς τάφους τεφροδόχοι λάρνακες, ἐν εἴδει μικρῶν σαρκοφάγων, ἔχουσαι ἐπειργασμένα πρόστυπα ἢ ἔκτυπα ζῴδια, πολλάκις κεχρωματισμένα ἢ καὶ κεχρυσωμένα. Τὰ ἀνάγλυφα ταῦτα εἰσὶ συνήθως καλῶς ἐσχεδιασμένα, καὶ συντεθειμένα ἐπὶ τὸ ζωγραφικώτερον· ἀλλ' ἡ ἐργασία αὐτῶν, βαναυσουργικὴ μᾶλλον, ἐμφαίνει ἐποχὴν μεταγενεστέραν, ὅταν ἡ Τυρρηνία ὑπέκειτο εἰς τὴν Ῥώμην· καὶ ὡς ἐν ἐργοστασίοις παραγόμενα, ἔχουσι πολλὰ ἐξ αὐτῶν τὸ αὐτὸ πολλάκις παραστάσεως ἀντικείμενον, ὀλίγον μόνον διαφέρον κατὰ τὸ διάγραμμα. Παριστῶσι δὲ συνήθως, ά. Ἀλληγορίας τοῦ θανατου καὶ τῆς μετὰ ταῦτα ζωῆς, οἷον ὁδοιπορίας ἐφ' ἵππων ἢ θαλασσίων τεράτων, ἀποχαιρετισμοὺς, νεκρικὰς σκηνάς· β'. Σκηνὰς ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς μυθολογίας, ἰδίως ἐκ τῶν τραγικῶν λαμβανομένας, καὶ ἀναφερομένας κυρίως πρὸς τὸν θάνατον καὶ τὰ καταχθόνια, εὐφυεῖς δ' ἐπὶ τὸ πολὺ συνθέσεις κατά τε τὴν ἀντίληψιν καὶ κατὰ τὴν διάταξιν. γ'. Σκηνὰς τιμητικὰς τοῦ κοινοῦ βίου, θριάμβους, πομπάς. δ'. Φανταστὰς γλυφὰς καὶ κοσμήματα (1). Πολ-

(1) Παραδείγματα ἀναγλύφων λαρνάκων.

DENK. 313. Νεκρὸς, καὶ παρ' αὐτῷ οἱ θρηνοῦντες συγγενεῖς, καὶ αὐλητής. Λιθ. λάρναξ Κλουσίου. Mic. 56. 1.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

λαὶ δὲ τῶν λαρνάκων τούτων ἔχουσιν ἐπὶ τῶν πωμάτων ἐπικειμένους (accumbentes) ἀνδριάντας εἰκονικοὺς, ὧν αἱ κεφαλαὶ κατά τε τὸν Ἑτρουσκικὸν ῥυθμὸν, καὶ διότι ἡ τοῦ προσώπου ὁμοιότης εἶναι τὸ πρώτιστον αὐτῶν πρόβλημα, εἰσὶ δυσαναλόγως μεγάλαι (1). Ἐπ' αὐτῶν ὑπάρχουσι πολλάκις καὶ ἐπιγραφαὶ, ἀλλὰ συνήθως γεγραμμέναι Λατινικοῖς γράμμασι, διότι ἀπ' Αὐγούστου ἤδη εἶχον ἀπολεσθῆ ἥ τε γλῶσσα καὶ οἱ γραφικοὶ χαρακτῆρες τῶν Ἑτρούσκων.

Οἱ Τυῤῥηνοὶ, λίαν φιλόκοσμοι ὄντες, ἐπεμελοῦντο τὴν γλυφὴν δακτυλιολίθων, καὶ εἰς τὴν Τυῤῥηνίαν εὑρέθησαν πολλοὶ ἐπιγεγλυμμένοι κάνθαροι, ὧν αἱ γλυ-

---

DENK. 315. Ἐριφύλη φονευομένη ὑπὸ τοῦ υἱοῦ της Ἀλκμαίονος. Σύνηθες ἀντικείμενον, ἄκομψος παράστασις, καὶ σχέσιν ἁπλῶς πρὸς τὸν θάνατον ἔχουσα. Λιθ. λάρν. Οὐολατέῤῥᾳ. Ingh. I, II, 76.

DENK. 316. Ἡ τύφλωσις τοῦ Οἰδίπου κατ' Εὐριπίδην. Ἀφ' ἑνὸς ὁ Κρέων καὶ ἡ γυνή του Εὐριδίκη. Ἀφ' ἑτέρου ἡ Ἰοκάστη καὶ τὰ παιδία της. Ἀλαβαστρ. λάρναξ ἐν Φλωρεντίᾳ. Ingh. I, II, 71.

DENK. 317. Ἐσχάτη ὁδοιπορία. Προπορεύεται ὁ *Χαρὼν*, κρατῶν σφύραν. Ἀλαβστρ. λάρν. ἐν Οὐολατέῤῥᾳ. Ingh. I, I, 7.

DENK. 318. Ἠὼς Ἑτρουσκικῶς ἐσταλμένη καὶ ἀνιοῦσα ἐκ τῶν κυμάτων, ἐν Οὐολατέῤῥᾳ. Ingh. I, I, 5.

(1) Παραδείγματα ἐπικειμένων ἀνδριάντων.

DENK. 314. Λάρναξ λιθίνη Οὐολατέῤῥας, ἔχουσα ἐπιγραφὴν *A. Πεχνι*, τὸ ὄνομα τοῦ ἀποθανόντος, καὶ κατωτέρω *Pil ΓΙΙΙ* (53 ἔτη) *λεϊτε*. Ingh. I, I, 1. Mic. 59, 1. Ἱερεὺς Βάκχου, εἰς Ταρκυνίαν· ἀρχαιότερον, διότι ὅτε κατεσκευάζοντο συνήθως αἱ λάρνακες αὗται, ἡ λατρεία τοῦ Βάκχου δὲν ὑπῆρχε πλέον εἰς Τυῤῥηνίαν.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

καὶ φαίνονται, ὡς ἐκ τοῦ ῥυθμοῦ καὶ τῶν παραστάσεων αὐτῶν, αὐτόχρημα Τυῤῥηνικαί. Ἡ χρῆσις τῶν κανθάρων μετεδόθη διὰ τοῦ ἐμπορίου εἰς Τυῤῥηνίαν ἐξ Αἰγύπτου, ὅπου ἐχρησίμευον συνήθως ὡς φυλακτήρια τῶν στρατιωτῶν, δι' ὃ καὶ πολλάκις παριστῶσι πολεμιστάς, ἄλλοτε ὁμως καὶ ἄλλας μυθολογικὰς ἢ καὶ ἱστορικὰς σκηνὰς μετ' ἐπιγραφῶν. Εἶναι δ' ὁ ῥυθμὸς τῶν πλείστων νευρώδης ἢ μᾶλλον μυώδης, ἀλλ' αἱ θέσεις χαρακτηριστικῶς ὑπερβολικαὶ καὶ βεβιασμέναι (1). Καὶ χρυσοῖ δὲ δακτύλιοι εὑρίσκονται πολλάκις, ἔχοντες ἐντετυπωμένας ὁμοίας παραστάσεις, ἢ ἄλλας μιμουμένας ῥυθμὸν Ασιατικὸν (2), ὃν ἐγνώριζον, εἰς διαρκῆ

---

(1) Παραδείγματα κανθάρων.

DENK 319. Πέντε τῶν 7 ἐπὶ Θήβας (*Ἄτρεσθε, Τουτε, Ἄμφτιαρε* [φορῶν δέρμα τράγου, ὡς ἐφόρουν οἱ παρ' αὐτῷ χρηστηριαζόμενοι], *Φουλτικεφ, Παρθαναπαι*). Ἐκ Περυγίας. Συλλογὴ Stosch. Διάμετρος I''. Ἡ ἐργασία ἀρχαϊκὴ καὶ λεπτὴ, ἀλλ' ἀσύμμετρος. Lippert, Dactyl. III.

DENK. 320. Τυδεὺς στλεγγίδι ἀποξυόμενος, θέσις βεβιασμένη. Stosch. Lipp. III, II, 37.

DENK. 321. Πηλεὺς ξηραίνων τὴν κόμην του (διότι ὡς ἐραστὴς τῆς Θέτιδος ἐβυθίσθη εἰς τὴν θάλασσαν)· θέσις βεβιασμένη. Μουσ. τοῦ Dehn ἐν Ῥώμῃ. Winkelm. W. Bd. VII, Tf. 3, B.

DENK. 322. Ἡρακλῆς καταβάλλων τὸν Κύκνον. Ἐν Παρισ. Mus. Placas. Mic. 116, 1.

DENK. 323. Ἡρακλῆς τεθλιμμένος Mic. Αὐτ. 5.

DENK. 324. Τέρας κρατοῦν λέοντα. Ἄτεχνον. Mic. 46, 17.

(2) Παραδείγματα χρυσῶν δακτυλιολίθων.

DENK. 325. Δίφρος συρόμενος ὑπὸ πτερωτῶν ἵππων, ἐξ Ὀλχίου. Mic. 46, 20.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

σχέσιν διατελοῦντες μετὰ τῆς Ἀσίας, καὶ ἰδίως μετὰ τῆς μητροπόλεως αὐτῶν, τῆς Λυδίας. Εὑρέθησαν δὲ τέλος εἰς Τυρρηνίαν καὶ πολλὰ καὶ διάφορα κοσμήματα, οἷον περόναι, πόρπαι, περιδέραια, ἐνώτια, διαδήματα καὶ ἀλύσεις, παριστῶντα πολεμιστὰς, μορφὰς πτηνῶν, λεόντων, σφιγγῶν, καὶ ἄλλας ἐχούσας τὸν αὐτὸν Τυρρήνικὸν ἢ Ἀσιατικὸν ῥυθμόν (1).

Τῶν δὲ Τυρρηνικῶν νομισμάτων οἱ τύποι ἔχουσι μᾶλλον τὸν Ἑλληνικὸν ἀρχαῖον ῥυθμόν. Ἐξ ἀρχῆς φαίνεται ὅτι εἶχον οἱ Τύρρηνοι ἴδιον ἑαυτῶν νομισματικὸν σύστημα, ὃ ὅμως ἀπεμιμήθησαν πιθανῶς ἢ μετερρύθμισαν ἀπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ, ὅταν ἐν ἀρχαιοτάτοις χρόνοις διετέλουν εἰς ἐμπορικὰς σχέσεις μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Τὰ πρῶτα νομίσματα αὐτῶν ἦσαν χαλκᾶ (ἐν ᾧ ἐν Ἑλλάδι τὰ πρῶτα ἦσαν ἀργυρᾶ), οὐχὶ τετυπωμένα, ἀλλὰ χυτὰ (aes grave), καὶ πιθανῶς τετράγωνα. Τοιούτου σχήματος χαλκᾶ ἐλασμάτια, ἔχοντα ταῦρον ἐπειργασμένον, εὑρίσκονται καὶ ἤδη ἐν Τυρρηνίᾳ, ἀλλὰ θεωροῦνται ὑπὸ τῶν κριτικῶν (2) ὡς ἀναθήματα καὶ οὐχὶ ὡς νομίσματα. Διηροῦντο δὲ τὰ νομίσματα δωδεκαδικῶς, ὡς καὶ ὁ τόπος, καὶ ἦσαν ταῦτα·

O=Uncia, globulus (Ὀγγία).
Quadrans (Τριόγγιον).
C=Semissis (6 ὀγγίαι)=ἡμίλιτρον.
I.As ℏ L,Λίτρα=120 (=1 Αἰγιν. ὀβολὸς=12/3 Ἀττ. ὀβολ.)
II dupondius (Δίλιτρον)=2 L
III tressis (τρίλιτρον)=3 L
V quinquessis (πεντάλιτρον)=5 L
X Decussis (Δεκάλιτρον ἢ Δηνάριον)=10 L.

DENK. 326. Πτερωτὸς ἀνὴρ νικῶν λέοντα καὶ σφίγγα, κατ' Ἀσιατικὸν ῥυθμόν. Mic. 46, 23.

(1) Gerh. Hyperb. röm. Stud. p. 240. — Mic. 45, 46. —
(2) Passari.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

=1 Στατ. Κορινθ. ἕνεκα τῆς ἐμπορικῆς σχέσεως τῆς Κορίνθου μετὰ τῆς Σικελίας καὶ λοιπῆς Ἰταλίας, ὅπου ἦν ἀγώγιμον τὸ Τυρρηνικὸν νόμισμα=10 ὀβ. ἢ 1 2/3 ἀρ. Αἰγινητ.). Προϊόντος ὅμως τοῦ χρόνου ηὔξησεν ἡ τιμὴ τοῦ χαλκοῦ, καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἦν πρὸς τὴν τοῦ ἀργύρου ὡς 1: 268· ἀπὸ δὲ τῶν 200 μέχρι τοῦ 487 ἀπὸ κτίσ. Ῥώμης, ηὔξησεν ἑξαπλασίως, ὥστε ἡ λίτρα ἦγε σταθμὸν οὐχὶ 12, ἀλλὰ μόνον 2 ὀγγιῶν τότε. Ὡς ἐκ τοῦ σταθμοῦ λοιπὸν τῶν Τυρρηνικῶν νομισμάτων δύναται νὰ προσδιορισθῇ ἡ ἐποχή των πολλάκις.

Οἱ δὲ τύποι οὓς ἔφερον ἦσαν οἱ τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν νομισμάτων, ἡ χελώνη τῆς Αἰγίνης, ὁ Πήγασος τῆς Κορίνθου κτλ., ἀλλ' ἀτέχνως τὸ πλεῖστον ἐπειργασμένοι· ἀπαντῶνται ὅμως καί τινα ἀντάξια τῆς καλῆς Ἑλληνικῆς ἐργασίας. Τὰ μέρη ὅπου κυρίως εὑρίσκονται εἰσὶν ἡ μέση Ἰταλία, ἡ Τυρρηνία, ἡ Ὀμβρικὴ καὶ αὐτὴ ἡ Ῥώμη (1). Ἀργυρᾶ δὲ καὶ χρυσᾶ νομίσματα ὀλίγαι Τυρρηνικαὶ πόλεις ἔκοπτον, καὶ ταῦτα, ἢ δεκάλιτρα X (δηνάρια), ἢ εἰκοσάλιτρα XX, ἐμιμοῦντο τὸν

(1) Παραδείγματα νομισμάτων.

Dempster, Mionet, Guaracci, Arigoni, Zelada.

DENK. 327. Ἂς τῆς Οὐολατέρρας. Νέος Ἰανός. — Ῥόπαλον καὶ τὸ σημεῖον τοῦ Ἄσου. Ἐπιγρ. Φ ε λ α θ ρ ι. Διάμ. 0,058 μ.

DENK. 328. Λίτρα Ῥωμαϊκή. Γέρων Ἰανός. — Ἔμπ. Πρῷρα καὶ τὸ σημεῖον τῆς λίτρας L. 0,063 μ.

DENK. 329. Quadrans (Τριόγγιον) Ἀδρίας. Ἑκατέρωθεν 2 ἰχθῦς. Ἐπιγρ. ΠΑΤ (Hatria). Σημεῖον τῶν 3 ὀγγιῶν (000). 0,043 μ.

DENK. 330. Semissis (Ἡμίλιτρον) ἐκ Τυδέρας τῆς Ὀμβρικῆς. Κύων συνεστραμμένος, καλῆς ἐργασίας. Ἐπιγρ. Tutere. — Ἔμπ. Κιθάρα καὶ τὸ σημεῖον ἡμιλίτρου C. 0,066 μ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ἑλληνικὸν ῥυθμὸν, καὶ ἦσαν τὰ πλεῖστα τοῦ 5ου αἰῶνος ἀπὸ κτίσ. Ῥώμης (1). Τὰ δὲ μεταγενέστερα δηνάρια, ἀρξάμενα ἀπὸ τῶν 483 ἀπὸ κτίσ. Ῥώμης, καὶ περιέχοντα μόνον 3 1/2 λίτρας (ἤτοι 3 1/2: 10 πρὸς τὰ ἀρχαῖα, ἄγοντα δὲ σταθμὸν 1/84 τῆς λίτρας χαλκοῦ, εἰσὶν οὐχὶ Τυρρηνικὰ πλέον, ἀλλὰ Ῥωμαϊκά.

Εἷς δὲ τῶν ἐπισημοτέρων καὶ ἀρχαιοτέρων κλάδων τῆς Τυρρηνικῆς πλαστικῆς ἦν καὶ ἡ πηλουργία, περὶ ἧς ὁ Πλίνιος (2) λέγει· Elaborata haec ars Italiae et maxime Etruriae. Πήλινα πολλάκις κατεσκευάζοντο τὰ τοὺς ἀετοὺς τῶν ναῶν κοσμοῦντα ἀγάλματα καὶ ἀκρωτήρια. Τοιοῦτον ἦν τὸ τέθριππον ἐπὶ τοῦ Καπιτωλίου, ὅπερ κατεσκευάσθη εἰς Οὐήιους μετὰ τὴν ἔξωσιν τῶν βασιλέων, καὶ ὡς ἐκ θαύματος, ὅταν ἐτέθη εἰς τὸν κλίβανον, ἀντὶ νὰ σμικρυνθῇ ηὔξησε (3). Πήλινος ἦν καὶ ὁ ἐν τῷ αὐτῷ ναῷ κεραυνοφόρος Ζεὺς, οὗ τὸ πρόσωπον ἐχρίετο μίλτῳ κατὰ τὰς ἑορτὰς, κατασκευασθεὶς ὑπὸ τοῦ Οὐόλσκου Τυρρίανοῦ ἐκ Φρυγέλλας ἐπὶ τῶν Ταρκυνίων. Καὶ τὸ πλατὺ δ' ἀέτωμα τοῦ ναοῦ τούτου, Tuscanico more ἐσχεδιασμένον κατὰ Βιτρούβιον (4), φαίνεται ὅτι πολλὰ περιεῖχε πήλινα ἀγάλματα, ὧν ἓν, τὸ τοῦ Σουμάνου, ἀναφέρει ὁ Κικέρων διὰ τῶν ἑξῆς (5)· Cum Sumanus in fastigio Jovis O. M. qui tunc erat fictilis a calco ictus esset. Τοιαῦτα ἦσαν καὶ τὰ τῶν πλείστων ἀρχαιοτέρων ναῶν τῆς Ῥώμης,

---

(1) DENK. 331. Ἀργυροῦν τῆς Ποπουλωνίας, ἔχον μέγεθος τετραδράχμου. Κάπρος ἀρχαϊκός. — Ἔμπ. Οὐδέν.

DENK. 332. Χρυσοῦν. Κεφ. Ἀπόλλωνος. — Ἔμπ. Τρέχων κύων. Ἐπιγρ. FELSV (Felsune, Οὐολσινίων).

DENK. 333. Ὁμοίως αὐτόθεν. Γοργώνιον, Δελφῖνες, Χ. — Ἔμπ. οὐδέν. — (2) Plin 35, 45. Πλούτ. Νουμ. — (3) M. Αὐτ. — (4) III, 3. — (5) De divin. I, 10.

καὶ ἂν μνεία αὐτῶν δὲν γίνηται, τοῦτο συμβαίνει διότι ἦσαν εὔθραυστα τὴν κατασκευήν, καὶ ὅταν οἱ Ῥωμαῖοι ἤρχισαν νὰ ἐκτιμῶσι καὶ νὰ περιγράφωσι τεχνουργήματα, ἔστρεψαν ἀμέσως τὴν προσοχήν των εἰς τὰ θαύματα τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης. Πήλινα κατεσκεύαζον προσέτι καὶ ἀνάγλυφα, ὧν τινα ἀνευρέθησαν, κεχρωματισμένα, παριστῶντα σκηνὰς τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου, καὶ μάλιστα ἀγῶνας, κατὰ τὸν γενικὸν βαρὺν καὶ ἄκομψον ῥυθμὸν τῆς Τυῤῥηνικῆς τέχνης (1).

Μεταξὺ δὲ τῶν Τυῤῥηνικῶν πηλουργημάτων πολυπληθέστατα καὶ περιεργότατα ἦσαν τὰ ἀγγεῖα, τὸ Tuscum fictile κατὰ Ἡέρσιον, ὧν ποιεῖται μνείαν καὶ ὁ Ἰουβενάλης (2)· Ponebant igitur Tusco ferrata catino. Καί τινα μὲν αὐτῶν ἦσαν ὑπομέλανα (nigrumve. Juven.), τὸ πλεῖστον ὠμά, βαρέα ἢ ἄκομψα τὴν μορφήν, ἔχοντα πολλάκις ἔκτυπα μεμονωμένα ζῴδια κατὰ τοὺς πόδας καὶ τὰς λαβίδας, συνεχῶς δὲ σειρὰς ἐντετυπωμένων ἀνθρώπων, ζώων, τεράτων, ῥυθμοῦ ἄλλοτε μὲν ὁμοιάζοντος τὸν ἀρχαΐζοντα Ἑλληνικόν. ἄλλοτε δὲ παράδοξου καὶ ἰδιοτρόπου, ὅστις κακῶς ἐκλήθη Αἰγυπτιακός. Καὶ παρίστων, τὰ μὲν, Ἑλληνικοὺς μύθους, μάλιστα τὸν τῆς Γοργῶνος, ἢ σχήματα Περσοβαβυλώνια, γνωστὰ γενόμενα εἰς Τυῤῥηνίαν διὰ τῶν ξένων ταπήτων καὶ δακτυλιολίθων (3). Ἄλλα δ' εἰσὶ λαμπρὰ μέλανα, ἔχοντα ἔκτυπα ζῴδια, καλῆς γραφίδος Ἑλλη-

---

(1) DENK. 285, 286. Πήλινα ἀνάγλυφα κεχρωματισμένα ἐξ Οὐολσινίου. Inghir. Tv. I—X, 4. — (2) XI, 109. — (3) DENK. 277. Κάλπη ἐν σχήματι Κανώπου. — DENK. 278. Ἔχει τὰ ζῴδια ἔκτυπα. — DENK. 279—284. Ἔκτυπα ζῴδια, ὅλα ἐκ Κλουσίου. — 281, καὶ 282; a, b. Μιμήσεις ἀστιατικῶν κοσμημάτων, ὡς 281, 6 Δακτυλιόλιθος, καὶ 282., c, Περσικὸς Κύλινδρος.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

νικῆς, οἷα εὑρέθησαν ἰδίως ἐν Οὐολατέρρᾳ. Τὰ ἀγγεῖα τοῦ Ἀρρητίου (Arrezzo) εἰσὶν ἐρυθρὰ καὶ στιλπνὰ ὡς τὸ κοράλιον, καὶ περὶ αὐτῶν λέγει ὁ Ἰσίδωρος (1) Sunt enim rubra, καὶ ὁ Πλίνιος (2) Retinet hanc nobilitatem et Arretium in Italia, ὅθεν βλέπομεν ὅτι τὸ ἐργοστάσιον τοῦ Ἀρρητίου εἰργάζετο εἰσέτι καὶ ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων. Ταῦτα ἔχουσιν ἐπίσης ἐπειργασμένα ἔκτυπα ζῴδια καὶ κοσμήματα (3). Ὑπάρχουσι δὲ καί τινα ὀλίγιστα ἀγγεῖα ἔχοντα γραφὰς, ὅλως ἄσημα ὑπὸ τὴν τεχνικὴν ἔποψιν (4). Τὰ δὲ παμπληθέστατα ἐν Τυρρηνίᾳ εὑρεθέντα καὶ ὁσημέραι εὑρισκόμενα γραπτὰ ἀγγεῖα (ἐν Ὀλκίῳ, Νώλᾳ τῆς Καμπανίας κτλ.) εἰσὶν ὅλα Ἑλληνικὰ, εἴτε διὰ τοῦ ἐμπορίου ἐξ Ἑλλάδος εἰσαχθέντα εἰς Ταρκύνιον καὶ Ἀρδέαν, εἴτε αὐτόθι ὑφ' Ἑλλήνων τεχνιτῶν κατασκευαζόμενα.

---

(1) Origg. XX, 4. — (2) 35, 46. — (3) Inghir, V, Tv. 1.

(4) Παραδείγματα γραπτῶν Τυρρηνικῶν ἀγγείων.

Mic. Tv. 101. — Gerh. Ann. Just. III, p. 73, 175. μετ' ἐπιγραφῆς KALEMUKATHSA.

Hall. Litt. Zeit. 1833. — Intelgbl. 46. ἔχον δαίμονας Τυρρηνικοὺς, καὶ ἐπιγρ. AIVAS, CHRUN, TURMS, PENTASILA. ἐξ Ὀλκίου.

Mic. Tv. 102, 5. Γοργόνιον καὶ Τυρρ. ἐπιγρ. ἐκ Κλουσίου.

Inghir. V, Tv. 55, 8. Ἀγγεῖον καλλιτέρας ἐργασίας μετὰ Τυρρ. ἐπιγραφῶν. TRITVN, ALACCA.

Alg. Lit. Zeit. Ἡλοῦς τοῦ Ὀδυσσέως εἰς τὴν νῆσον τῶν Σειρήνων, ἔχων ἐπιγρ. Τυρρ. διὰ Λατιν. γραμμάτων FECETIAI POCOLOM ἐξ Ὀλκίου.

Ἐκ Ταρκυνίας, Ἔρως νεωτέρου ῥυθμοῦ μετ' ἐπιγρ. VOLCANI POCOLOM.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Γραφική.

Ἡ ἱστορία ἀπομνημονεύει τὴν μετάβασιν Κορινθίων ζωγράφων εἰς Ταρκυνίαν, τοῦ Εὔχειρος, Διόπου καὶ Εὐγράμμου μετὰ τοῦ Βακχιάδου Δημαράτου ἐν Ὀλ. 30. Ὁ δὲ Πλίνιος πιστεύει ὅτι ἡ ἐντοίχιος γραφικὴ ἠσκήθη ἐν Τυρρηνίᾳ προγενεστέρως ἢ ἐν Ἑλλάδι, καὶ ἀναφέρει εἰς διάφορα μέρη τῆς Ἰταλίας τοιαύτας γραφὰς, οἷον Ἀταλάντην καὶ Ἑλένην γυμνὰς ἐν Λανουβίῳ, ἄλλας ἐν Ἀρδέᾳ, καὶ ἔτι ἀρχαιοτέρας ἐν Καίρῃ, ἃς φρονεῖ προγενεστέρας τῆς κτίσεως Ῥώμης (1). Ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ἀπατᾶται κατὰ τοῦτο, καὶ αἱ γραφαὶ ἐκεῖναι ὅτι εἰσὶ νεώτεραι τοῦ Ζεύξιδος καὶ τοῦ Ἀπελλοῦς.

Τὰ τείχη δὲ παμπόλλων τάφων (2), τῶν περὶ τὴν Ταρκυνίαν μάλιστα, εἰσὶ κεκαλυμμένα γραφαῖς πολυχρόοις, καθαρῶς γεγραμμέναις ἐπὶ τοῦ χρίοντος αὐτὰ κονιάματος, καὶ ὧν τινες προσεγγίζουσι μᾶλλον εἰς τὸν ἀρχαϊκὸν ῥυθμὸν τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης, ἔχουσαι ἐ-

---

(1) Extant certe hodieque antiquores Urbe picturae Ardeae in aedibus sacris, quibus equidem nullas aeque demiror, tam longo aevo durantes in orbitate tecti, veluti necentes. Pl. 35, 5. (682). — Similiter Lanuvii, ubi Atalanta et Helena... cominus pictae sunt nudae ab eodem artifice, utraque excellentissima forma . . ne ruinis quidem templi concussae. — Durant et Caere (Urbe) antiquiores et ipsae.

(2) Inghirami. IV, p. 111—144. — Gerh. Hyperb. r. Stud. p. 129 καὶ 234. — Bull. 1831, p. 81. Arvolta, Ann. d. Inst. I, p. 91.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

κείνου τὴν αὐστηρότητα καὶ σκληρότητα. Ἄλλαι δ' εἰσὶ κατὰ τὸν Τυρρηνικὸν τρόπον ἄκομψοι καὶ παράδοξοι, τὰ ἀντικείμενα ὑπερμέτρως μηκύνουσαι, εὐκόλου μὲν γραφίδος, παρέργως δὲ καὶ ταχυγραφικῶς ἐσχεδιασμέναι, καὶ διὰ τὴν ζωηρότητα καὶ τὴν ἁρμονίαν τῶν χρωμάτων πολὺ μᾶλλον διακρινόμεναι παρὰ διὰ τὸ κάλλος τοῦ διαγράμματος. Αἱ δὲ παραστάσεις αὐτῶν εἰσὶν ἐν γένει σκηναὶ ἐπικήδειοι, ἢ ἀφορῶσαι τὸν μετὰ ταῦτα βίον. Καὶ ἀρχαιότεραι μὲν εἰσὶν ὅσαι ἀποκλίνουσι πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν ῥυθμὸν, καὶ δανείζονται τὰ ἀντικείμενα αὐτῶν ἐξ Ἑλληνικῶν ἰδεῶν καὶ ἠθῶν, δεῖπνα παριστῶσαι, χορούς, ἀγῶνας ἐπικηδείους, κτερίσματα (1). Αἱ δὲ μᾶλλον ἐγχώριον ἔχουσαι σχῆμα, περιστρέφονται καὶ εἰς μύθους Ἑτρουσκικούς, καὶ παριστῶσι δαίμονας, καὶ νεκρῶν κολάσεις καὶ βασανιστήρια (2).

---

(1) Παραδείγματα ἐντειχίων γραφῶν τῶν τάφων ἀρχαϊκοῦ ῥυθμοῦ.

DENK. 334. Γεῦμα, χορὸς, καὶ μέρος νεκρικῆς πομπῆς πρὸς τὸν τάφον. Mon. ined. Inst. Rom. Tv. 33.

DENK. 335. Γεῦμα, χορὸς, κροταλίζουσαι εἰς τὸ ἄλσος, ἧττον καθαροῦ ῥυθμοῦ. Mon. Ined. 32. Mic. 67. 68. Τρεῖς τάφοι μετ' ἐπιγραφῶν, εὑρεθέντες 1827. Bul. d. Inst. 1833. F. 4 — Müll. archaeol. Εἰς Κλεύσιον. Γυμνικοὶ ἀγῶνες, ἁρμάτων δρόμοι. Αἱ γραφαὶ ἐπὶ τοῦ λίθου ἐργασίας παρημελημένης, ἀλλ' εὐτόλμου καὶ ἀνέτου.

(2) Τυρρηνικοῦ μεταγενεστέρου ῥυθμοῦ.

DENK. 336. Λευκοὶ καὶ μελανοὶ δαίμονες, κρατοῦντες σφύρας, ὁδηγοῦσι νεκρούς. Ἐν Ταρκυνίᾳ. Inghir. IV, Tv. 25—27, καὶ VI, Tv. c, 3. — Mieali, Tv. 65. — Inghir.— Dempst. II, 88. Νεκροὶ καταδεδικασμένοι, ἀπηγχονισμένοι καὶ βασανιζόμενοι διὰ πυρὸς καὶ δι' ἐργαλείων βρσάνου. Argine.

Ἐκ τῶν ῥηθέντων παραδειγμάτων καὶ τῶν μαρτυριῶν τῶν συγγραφέων πηγάζει ὅτι τὸ ἰσχυρὸν μὲν, ἀλλ' αὐστηρὸν καὶ σοβαρὸν πνεῦμα τῶν Τυῤῥηνῶν, ἐστερημένον τῆς ζωηρότητος καὶ τῆς χάριτος τῆς ἑλληνικῆς φαντασίας, ἦν μιμήσεως μᾶλλον ἢ πρωτοτύπου παραγωγῆς ἐπιδεκτικόν. Διὸ καὶ ἀπ' ἀρχῆς, περὶ τὴν 30 ην περίπου Ὀλυμπιάδα, πολλὴν ἔχοντες οἱ Τυῤῥηνοὶ ἐπιμιξίαν μετὰ τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἰδίως τῶν ἐν Πελοποννήσῳ Δωριέων, ἐδέχθησαν τὴν ἀρχαϊκὴν αὐτῶν τέχνην, καὶ ἐνέμειναν ἐπ' αἰῶνας εἰς αὐτης τὸν ῥυθμόν. Ῥέποντες δὲ φύσει καὶ πρὸς τὸ παράδοξον καὶ τερατῶδες, παρέλαβον καὶ ἀνέμιξαν αὐτῷ πολλὰ καὶ ἐκ τῆς Ἀσιανῆς τερατογραφίας, ἣν διὰ τῶν ἐμπορικῶν σχέσεων καὶ ἐκ τῆς καταγωγῆς αὐτῶν ἐγνώριζον. Ὅτε δὲ μετὰ ταῦτα ἐτελειοποιήθη ἡ τέχνη ἐν Ἑλλάδι, οἱ Τυῤῥηνοὶ, διηρημένοι ἤδη καὶ ἐκπεσόντες τῆς παλαιᾶς αὐτῶν περιοπῆς, δὲν ἦσαν πλέον εἰς στάσιν νὰ μιμηθῶσι τὰ ξένα ἀριστουργήματα· προσέτι δ' ἔπαυσε καὶ ἡ μετὰ τῆς Ἑλλάδος σχέσις αὐτῶν μετὰ τὴν 70 Ὀλ., καὶ ἰδίως ἀπὸ τῆς ὑπὸ τῶν Σαμνιτῶν κατὰ τὸ 332 ἀπὸ κτίσ. Ῥώμ. (Ὀλ. 89) συμβάσης ἁλώσεως τῆς Καπούης ἐν Καμπανίᾳ, δι' ἧς ἡ κοινωνία διετηρεῖτο. Ἔκτοτε ἔπαυσαν παρακολουθοῦντες τὰς ἑλληνικας προόδους, καὶ ἔμειναν τὴν ἀρχαϊκὴν ἐκείνην ἀσκοῦντες τέχνην, ἣν ἀντὶ νὰ γονιμοποιήσωσι διὰ τοῦ ἰδίου πνεύματος, ἐξ ἐναντίας ἔτι μᾶλλον ἐξηχρείωσαν· δι' ὃ καὶ βλέπομεν ὅτι καὶ τὰ ἀντικείμενα τῆς καλλιτεχνίας των ἐδανείζοντο κατὰ προτίμησιν ἐκ των ἑλληνικῶν μύθων, καὶ οὐχὶ ἐκ τῶν ἐπιτοπίων, τῶν πολὺ ὀλιγώτερον πλαστικῶν.

Pl. II, 5. — Bullet. 1832, p. 213. Ὡραῖαι γραφαὶ εἰς 3 τάφους τῆς Ταρκυνίας, εὑρεθέντες τὸ 1832.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ΤΜΗΜΑ Γ'.

ΤΕΧΝΗ ΑΡΧΑΙΩΝ ΡΩΜΑΙΩΝ (ΠΡΟ ΤΗΣ ΑΛΩΣΕΩΣ ΤΗΣ ΚΟΡΙΝΘΟΥ, 606 ΑΠΟ ΚΤΙΣ. ΡΩΜΗΣ).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Ἀρχιτεκτονική.

Ἡ Ῥώμη ἐν ἔτει 754 π. Χ. (Ὀλ. 6, γ'.) ὑπὸ τῶν Λατίνων κτισθεῖσα, φυλῆς αὐτοχθόνων, Ἰταλοῖς Πελασγοῖς ἀναμεμιγμένων [1], ἦτον κατὰ τὴν πρώτην ἑκατονταετηρίδα τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς πόλις μικρὰ καὶ ἄσημος, ἔχουσα 3,200 κατοίκους, διηρημένους εἰς τρεῖς φυλάς. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν Τυρρηνῶν καὶ ὑπ' αὐτοὺς, τῆς ἐποχῆς ἣν ἐμφαίνει ἡ βασιλεία τοῦ Ταρκυνίου τοῦ Πρεσβυτέρου, ἐν ἔτει 138 ἀπὸ κτ. Ῥώμ. ἢ ἐν Ὀλ. 40, ἡ πόλις ηὐξήθη μεγάλως εἰς ἔκτασιν 7 μιλίων, καὶ ὁ πληθυσμὸς ηὔξησεν εἰς 80 χιλ., καὶ διηρέθη εἰς 21 φυλάς.

Οἱ Ῥωμαῖοι, φύσει μεγαλουργοί, ἦσαν ὅμως ἀφυεῖς πρὸς τὴν καλλιτεχνίαν, καὶ ἡ πρώτη παρ' αὐτοῖς ἀναπτυχθεῖσα τέχνη ἦν καθαρῶς Τυρρηνική. Ἐπὶ τῶν Τυρρηνῶν καὶ ὑπ' αὐτῶν ἐξετελέσθησαν ἐν Ῥώμῃ διάφορα οἰκοδομικὰ ἔργα, οἷον διόρυγες, ἡ μεγάλη μάλιστα ἀμάρα (cloaca maxima, περὶ ἧς ἀνωτέρω)· τὸ μέγα ἱπ-

(1) Ἰδ. Σελ. 5.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τοδρόμιον (circus maximus) ἡ Ἀγορὰ (Forum) διὰ τὰς συνελεύσεις τοῦ λαοῦ καὶ διὰ τὸ ἐμπόριον· τείχη, τὰ τοῦ Ταρκυνίου, ἢ τοῦ Σερβίου Τυλλίου, καὶ τὰ Σέρβια· καὶ ναοί, ὁ Καπιτώλιος, καὶ ὁ τῆς Ἀρτέμιδος εἰς Ἀβεντῖνον.

Καὶ μετὰ ταῦτα δὲ, ἐπὶ τῆς δημοκρατίας (ἀπὸ 244 κτίσ. Ῥώμ. Ὀλ. 67, γ'.) ἐξηκολούθησαν οἱ Ῥωμαῖοι πάντοτε τὴν Τυρρηνικὴν τέχνην ἀσκοῦντες, μέχρις οὗ μετὰ τῆς Ἑλλάδος σχέσιν λαβόντες, ἀνέμιξαν αὐτῇ τὸν Ἑλληνικὸν ῥυθμόν. Ἐν γένει τὸ πνεῦμά των ἔῤῥεπε πρὸς τὸ ὠφέλιμον μᾶλλον ἢ πρὸς τὸ καλὸν, καὶ ὁ Στράβων λέγει περὶ αὐτῶν(1)· *Οὗτοι προὐνόησαν μάλιστα ὧν ὠλιγώρησαν ἐκεῖνοι* (οἱ Ἕλληνες), *στρώσεως ὁδῶν, καὶ ὑδάτων εἰσαγωγῆς, καὶ ὑπονόμων τῶν δυναμένων ἐκκλύζειν τὰ λύμματα τῆς πόλεως πρὸς τὸν Τίβεριν.* Οὕτω κατεσκεύασαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην θαυμασίας ὑπονόμους καὶ ὀχετοὺς πρὸς σύνδεσμον λιμνῶν, ὡς τῆς Ἀλβανῆς, ἐν ἔτει 359 ἀπὸ κτίσ. Ῥώμ., καὶ τῆς Οὐελινίας, ἐν ἔτει 462· πρὸς ἀποξήρανσιν ἑλῶν, ὡς τῶν Ποντίων, τὸ πρῶτον ἐν ἔτει 392· πρὸς διοχέτευσιν ὑδάτων, οἵα ἡ Ἀππία ὑπόνομος (Aqua Appia), τὸ 442, ὑπόγειος μὲν ἐπὶ 10 μίλια, στηριζομένη δ' εἰς καμάρας ἐπὶ 300· ἡ Annio vetus, τὸ 481, καὶ αἱ νέαι Ἀμάραι, τὸ 568. Καὶ ἐντὸς τῆς πόλεως 14 ὑπόνομοι ὠχέτευον τὰ ἄφθονα καὶ καθαρὰ Κλαύδια ὕδατα, πηγάζοντα ἐκ τῶν Σαβινίων ὀρέων, 38 μίλια ἀπεχόντων τῆς πόλεως, καὶ διὰ μακρᾶς σειρᾶς ἐλαφρῶν ἀψίδων ἀνεβίβαζον αὐτὰ μέχρι τῆς κορυφῆς τοῦ Ἀβεντίνου. Εἰσὶ δ' αἱ εὐρεῖαι ὑπόγειοι τῆς Ῥώμης ἀψίδες, αἱ διὰ πολλῶν ἑκατονταετηρίδων διαμένουσαι μέχρι τοῦδε, ἐκ τῶν ἐξαισιωτέρων ἀρχιτεκτονικῶν θαυμάτων αὐτῆς· τῶν δ' ὑπὲρ γῆν χρῆσις ἐγένετο μόνον ἀπὸ τῆς ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος

(1) E, 235.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἀπὸ κτίσεως τῆς πόλεως, ἤτοι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς καθυποτάξεως τῆς Κορίνθου.

Ἓν δὲ τῶν κυριωτέρων μελημάτων τῶν Ῥωμαίων ἦν ἀνέκαθεν καὶ ἡ κατασκευὴ μεγάλων ὁ δ ῶ ν, δι' ὧν ἐκυκλοφόρει τὸ ἐμπόριον, καὶ ὁ πολιτισμὸς, καὶ δι' ὧν καθίσταντο αὐτοῖς προσιτὰ καὶ εὐχείρωτα τὰ ἀπώτατα τῆς Εὐρώπης μέρη. Οὕτως ἔστρωσαν τὴν Ἀππίαν ὁδὸν, ἐν ἔτει 442 καὶ 460, διὰ λάβας ἐπὶ 4 μίλια ἀπὸ τῆς πόλεως· καὶ πρὸ πάντων ἀπὸ τοῦ ἕκτου αἰῶνος ἀπὸ κτίσ. Ῥώμ. καὶ ἀπὸ τῶν Λιβυκῶν πολέμων, ἤρξαντο μετὰ τῶν μεγάλων αὐτῶν καταχτήσεων νὰ ἐκτείνωσι καὶ τὰς στρατηγικὰς ὁδοὺς, δι' ὧν βαθμηδὸν κατεκάλυψαν πᾶσαν τὴν Εὐρώπην. Κατεσκεύαζον δ' αὐτὰς διὰ μεγάλων πλακῶν, ἐπεστρωμένων ἐπὶ ἄμμου χονδρᾶς, ὡς εἶναι ἡ Φλαμινία, κατασκευασθεῖσα ἐν ἔτει 532 καὶ 565. Ἐπὶ Φουλβίου δὲ Φλάκκου τοῦ τιμητοῦ (censor), ἐν ἔτει 578, νέαι ἐγένοντο βελτιώσεις εἰς τὴν μέθοδον τῆς ὁδοποιίας.

Τῶν δὲ ν α ῶ ν οἱ ἀρχαιότεροι ἐν Ῥώμῃ, ἀφιερωμένοι εἰς ἀλληγορικὰς κυρίως θεότητας, ᾠκοδομοῦντο κατὰ ῥυθμὸν ὅλως Τυῤῥηνικὸν, οὐδ' εἶχόν τι ἀξιοσημείωτον διὰ τὸ μέγεθος, τὴν ὕλην, ἢ τὴν τέχνην αὐτῶν, πλὴν τοῦ Καπιτωλίου. Ὁ ναὸς τῆς Δ ή μ η τ ρ ο ς καὶ τοῦ Δ ι ο ν ύ σ ο υ (Cereris et Liberi Liberaeque) εἰς τὸν μέγαν ἱππόδρομον, ὅστις ᾠκοδομήθη ἐν ἔτει 261 ἀπὸ κτίσ. Ῥώμ. (Ὀλ. 71) ὑπὸ τοῦ Δικτάτορος Α. Ποστουμίου, καὶ καθιερώθη μετὰ τρία ἔτη ὑπὸ τοῦ ὑπάτου Σπουρίου Κασσίου, κοσμηθεὶς, κατὰ Πλίνιον (1), πρῶτος πάντων πηλίνοις ἔργοις καὶ γραφαῖς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων Δ α μ ο φ ί λ ο υ καὶ Γ ο ρ γ ά σ ο υ, ἦν, κατὰ τὸν Βιτρούβιον, ῥυθμοῦ ἔτι ἐντελῶς Τυῤῥηνικοῦ. Μετὰ ταῦτα ὅμως, ἀφ' οὗ ἐγνώρισαν οἱ Ῥωμαῖοι, εἴτε ἐκ τῆς

(1) 35, 45.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Μεγάλης, εἴτε ἐκ τῆς κυρίως Ἑλλάδος, τὸν Ἑλληνικὸν ῥυθμὸν, παρεδέχθησαν αὐτὸν εἰς τὴν Νεωδομίαν των, ἰδίως Ἕλληνας μεταχειριζόμενοι οἰκοδομους, ἕως οὗ ἐπὶ τῆς κοσμοκρατορίας των ἠλλοίωσαν αὐτὸν, καὶ παρήγαγον τὸν Ῥωμαϊκὸν λεγόμενον ῥυθμόν. Οὕτως ὁ Κ. Φούλβιος Φλάκκος ᾠκοδόμησεν ἐν ἔτει 579 (Ὀλ. 154 ά.) τὸν ναὸν τῆς Ἱππίας Τύχης (Fertunae equestris), σίστυλον (1), καὶ ἔμελλε νὰ στεγάσῃ αὐτὸν διὰ τῶν μαρμαρίνων κεράμων τοῦ ναοῦ τῆς ἐν Βρεττίᾳ Λακινίας Ἥρας (2)· Μ. Φούλβιος Νοβιλίορ, ὁ φίλος τοῦ Ἐννίου, ἀνήγειρε τὸν ναὸν τοῦ Μουσαγέτου Ἡρακλέους, μετὰ τὰ 563, καὶ ἐκόσμησεν αὐτὸν διὰ χαλκῶν Μουσῶν, ἃς ἐκόμισεν ἐξ Ἀμβρακίας (3), ἴσως τοῦ ἔργου τοῦ Πολυκλέους (4). Μέτελλος δ' ὁ Μακεδονικὸς ἔκτισε πρῶτος ἐν ἔτει 605 (Ὀλ. 158) ναοὺς μαρμαρίνους ἐκ τῶν λαφύρων τοῦ Μακεδονικοῦ πολέμου, τὸν τοῦ Διὸς Στάτορος, καὶ παρ' αὐτῷ τὸν ἐλάσσονα τῆς Ἥρας, τὸν μὲν περίπτερον, τὸν δὲ πρόστυλον κατὰ Βιτρούβιον (5), κατὰ τὰ ἐν τῷ Καπιτωλίῳ ἀνευρεθέντα καὶ ἐπὶ λίθου ἐγκεχαραγμένα τεμάχια ἀρχαίου σχεδίου τῆς Ῥώμης. Ὠκοδόμησε δὲ τὸν πρῶτον, κατὰ τὸν αὐτὸν συγγραφέα, Ἑρμόδωρος ὁ Σαλαμίνιος, καὶ κατα Πλίνιον (6) εἰργάσθησαν τοὺς κίονας κἀν αὐτοῦ οἱ Λακεδαιμόνιοι Σαύρας καὶ Βάτραχος, οἵτινες ἀποτυχόντες τῆς τιμῆς τοῦ νὰ ἐπιγράψωσι τὰ ὀνόματά των ἐπὶ τοῦ ναοῦ, ἐτεχνάσθησαν νὰ γλύψωσι τῶν ὀνομάτων τούτων τὰ σύμβολα εἰς τῶν κιόνων τὰς βάσεις. Ὑπό τινων ὅμως ὑπετέθη (7), ὅτι ἡ παρουσία τῶν ἀσυνήθων τούτων κοσμημάτων ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν ἐπίνοιαν

---

(1) Vitr. III, 3. — (2) T. Liv. 42, 3 — (3) Pl. 35, 36. — (4) Varr. à Nonn. 4, x. 130. — (5) III, 295. — (6) 36, 42. — (7) R. Rochette, Quest. de l'hist. de l'art, σ. 11.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

καὶ τῆς διηγήσεως καὶ τῶν ὀνομάτων. Περὶ ἀμφοτέρους δ' ὠκοδομήθη μεγάλη στοά, κληθεῖσα πρῶτον μὲν τοῦ Μετέλλου, ἔπειτα δ' Ὀκταβία. Ὁ αὐτὸς τέλος Ἑρμόδωρος ὠκοδόμησε τὸν ναὸν τοῦ Ἄρεως εἰς τὸν Φλαμίνιον ἱππόδρομον, ἀλλὰ μετὰ τὰ 614.

Κατὰ δὲ τὰ λοιπὰ ἦν ἡ πόλις κατ' ἀρχὰς πενιχρά, καὶ ἐν ἔτει 376 (Ὀλ. 97) ἀνωκοδομήθη ἐκ πλίνθων ὠμῶν. Συνηθροίζετο δ' ὁ λαὸς τὸ πρῶτον εἰς τὸν Ναὸν τοῦ Ἰανοῦ, καὶ στοαὶ δὲν ὑπῆρχον· τὴν πρώτην δ' ὠκοδόμησεν ὁ Κάτων ἐν ἔτει 568 (Ὀλ. 148), καὶ ὠνομάσθη *Βασιλικὴ* κατὰ τὴν ἐν Ἀθήναις, προμήτωρ γενομένη μακρᾶς σειρᾶς οἰκοδομημάτων, καὶ τῶν τῆς Βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Καταστήματα δὲ διὰ τὸ ἐμπόριον καὶ ἐργαστήρια ὠκοδόμησεν ὁ Τιμητὴς Φ. Νοβιλίωρ ἐν ἔτει 573 (Ὀλ. 150).

Τὰ δὲ θέατρα καὶ τὰ διὰ τοὺς δημοσίους ἀγῶνας οἰκοδομήματα, ἦσαν ἐφήμερα κατ' ἀρχὰς κατασκευάσματα, καὶ ἐν ἔτει 597 (Ὀλ. 156) ἐξεδόθη θέσπισμα τῆς βουλῆς κατὰ τῆς ὑπάρξεως διαρκοῦς θεάτρου (theatrum perpetuum. Tac).

Τὴν πρώτην δὲ στήλην *ἐμβόλων* (Columna rostrata), τὴν μέχρι τοῦδε ὑφισταμένην, ἀνήγειρεν ὁ Δουίλιος ἐκ τῶν ἐμβόλων τῶν πλοίων τῶν Καρχηδονίων, ἐπὶ τοῦ Α'. Λιβυκοῦ πολέμου (590, Ὀλ. 131). Ὁ δὲ Πλίνιος (1) ἀναφέρει καὶ ἄλλας τιμητικὰς στήλας.

Ἀλλ' ἂν καὶ ἐπέδωκαν οἱ Ῥωμαῖοι εἰς τὴν Ἀρχιτεκτονικὴν, ὡς τέχνην κυρίως χρήσιμον, ὥστε καὶ ἐν Ὀλ. 130 (500 ἀπὸ κτίσ. Ῥώμης) βλέπομεν τὸν Ῥωμαῖον Κοσσούτιον οἰκοδομοῦντα τὸ ἐν Ἀθήναις Ὀλύμπιον διὰ τὸν Ἀντίοχον, κατώρθουν δὲ μάλιστα καὶ νὰ ἐπιτυπῶσιν ἐπὶ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν ἔργων τῶν ἀπαύ-

(1) 34, 11.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τασμά τι τῆς χαρακτηριζούσης αὐτοὺς μεγαλουργίας, στεροῦντο ὅμως τοῦ λεπτοῦ καλλιτεχνικοῦ αἰσθήματος τῶν Ἑλλήνων, καὶ παρ' αὐτῶν παραδεχόμενοι τὰ κοσμητικὰ σχήματα, χωρὶς νὰ ἐννοῶσι τὸν χαρακτῆρα αὐτῶν, τὰ ἐμίγνυον ἀκομψως καὶ ἀσκόπως, ὡς τοῦτο φαίνεται καὶ ἐπ' αὐτῶν ἤδη τῶν ἐν Βατικάνῳ σωζομένων λαρνάκων τῶν Σκιπιώνων (1), καὶ μάλιστα ἐπὶ τῆς τοῦ Κορνηλίου Λευκίου Σκιπίωνος, τοῦ ὑπατεύσαντος ἐν ἔτει 454 (Ὀλ. 119), ἐχούσης ἄνω Δωρικὴν ζώνην, μετὰ ῥοδίων (rosaces) εἰς τὰς μετόπας, Ἰωνικοὺς δὲ ὀδόντας, καὶ ἕλικας εἰς τὰς γωνίας, καὶ ἐν γένει μετεχούσης καὶ Ἑτρουσκικοῦ χαρακτῆρος εἰς τὸ ὅλον της σχῆμα. Ἐν ὅλοις ὅμως ἐκ τῆς ἐποχῆς τῆς Δημοκρατίας ὀλίγα ἐρείπια σώζονται εἰς τὴν Ῥώμην (2).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Γλυπτική.

Ἡ δὲ *Γλυπτικὴ* ὀλίγον κατ' ἀρχὰς ἠσκεῖτο ἐν Ῥώμῃ, καὶ πρὸ τῶν Τυρρηνῶν οἱ ναοὶ ἦσαν ἄνευ ἀγαλμάτων, καὶ κοσμήματα εἶχον πήλινα μόνον ἢ ξύλινα (3), ἂν καὶ ὁ Πλίνιος ἄλλως δοξάζῃ περὶ αὐτῶν, διισχυριζόμενος (4), ὅτι ὑπῆρχον ἀγάλματα ἀπὸ τοῦ Εὐάνδρου, ἐλθόντος ἐξ Ἀρκαδίας 60 ἔτη πρὸ τῶν Τρωϊκῶν· ὅτι ὁ Νουμᾶς ἀφιέρωσε (39 ἀπὸ κτίσ. Ῥώμης) τὸν Ἰανὸν, ὅστις διὰ τῆς θέσεως τῶν δακτύλων ἐδήλου τὸν

(1) Pinaresi, Monum. Degli Scipioni T. 3, 4. — Winkelm. W. I, Tf. 12. — Hirt. Tf. 11. F. 29. — (2) Bunsen, Beschr. v. Rom. I, p. 161. — (3) Varr. καὶ Pl. 35, 45. — (4) 34, 11.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἀριθμὸν 355, ὡς οἱ Ἕλληνες μαθηματικοί, καὶ ὅτι χάλκοῖ τινες ἀνδριάντες, σωζόμενοι ἐπ' αὐτοῦ, ἦσαν τῶν χρόνων τῶν βασιλέων, καὶ τῶν πρώτων χρόνων τῆς Δημοκρατίας. Ἀλλὰ τὰ ἔργα ταῦτα ἦσαν προφανῶς μεταγενέστερα, καὶ, μεταξὺ ἄλλων, ἡ γυμνότης τοῦ Ῥωμύλου καὶ τοῦ Καμίλλου, οὓς ἀναφέρει, ἀντέβαινον εἰς τὰ ἀρχαῖα Ῥωμαϊκὰ ἤθη. Τὰ νομίσματα τῆς οἰκογενείας τοῦ Μεμμίου ἔχουσι κεφαλὴν Ῥωμύλου, οὐχὶ ἀντιγεγραμμένην ἐξ εἰκονικοῦ ἀνδριάντος, ἀλλὰ προφανῶς ἰδανικήν· αὐτὸ τοῦτο συμβαίνει καὶ ὡς πρὸς τὰ ἔχοντα κεφαλὴν Νουμᾶ (1). Ἡ μορφὴ σωζομένου ἀγάλματος τοῦ Ἄγγου Μαρκίου φαίνεται δανειζομένη τοὺς χαρακτῆρας τῆς οἰκογενείας τῶν Μαρκίων, καὶ τὸ ὑποτιθέμενον ἐκεῖνο ἀρχαιότατον ἄγαλμα τοῦ βασιλέως εἶναι πιθανῶς εἰκονικὸς ἀνδριὰς ἑνὸς τῶν πρώτων Μαρκίων. Οἱ δ' ἀρχαιότεροι βεβαίως μαρτυρούμενοι ἀνδριάντες ἐν Ῥώμῃ εἰσὶν ὁ τοῦ συνετοῦ Ἄττου Ναιβίου (2), ὁ τοῦ ὑπάτου Μινουκίου, 316 (Ὀλ. 85), ὁ τοῦ Ἐφεσίου Ἑρμοδώρου, ὅστις συνειργάσθη εἰς τοὺς νόμους τῆς δεκανδρίας, ἐν ἔτει 302 (Ὀλ. 82), καὶ τὰ πιθανῶς Ἑλληνικὰ ἀγάλματα τοῦ Πυθαγόρου καὶ Ἀλκιβιάδου τὸ 340 (Ὀλ. 116). Ὑπῆρχε μὲν ἔθος παρὰ Ῥωμαίοις νὰ διατηρῶσιν ἐν τοῖς προαυλίοις (atriis) τῶν οἴκων των εἰκόνας τῶν προγόνων των (imagines majorum), ὡς μαρτυρεῖ καὶ ὁ Πολύβιος λέγων (3)· *Μετὰ δὲ ταῦτα θάψαντες, καὶ ποιήσαντες τὰ νομιζόμενα, τιθέασι τὴν εἰκόνα τοῦ μεταλλάξαντος εἰς τὸν ἐπιφανέστατον τόπον τῆς οἰκίας, ξύλινα ναΐδια περιτιθέντες. Ἡ δὲ εἰκὼν ἐστι πρόσωπον εἰς ὁμοιότητα διαφερόντως ἐξειργασμένον καὶ κατὰ τὴν πλάσιν καὶ κατὰ τὴν ὑπογραφήν.* Αἱ εἰκόνες ὅμως αὗται δὲν ἦσαν ἀνδριάντες, ἀλλὰ κήρινα εἴδωλα ἢ προσωπίδες, διατη-

(1) Visconti, Ioc. rom. pl. 1. — (2) Cic. de div. I, 11.
(3) Στ. 53. — (4) Pl. 35, 3.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

βύμεναι εἰς μνήμην τῶν τεθνεώτων. Πρῶτος δ' ὁ Ἀπ-πιος Κλαύδιος, ἐν ἔτει 456 (Ὀλ. 120, καθιέρωσεν εἰς τὸν Ναὸν τῆς Ἐννυοῦς τὰς εἰκόνας τῶν προγόνων αὐτοῦ ἐνοπλους (4), ἢ ἴσως μᾶλλον ἐν ὅπλῳ, ἤτοι ἀροτομὰς ἐντὸς στρογγύλων ἀσπίδων, ὡς ἐπεκράτησεν ἡ συνήθεια εἰς τοὺς μετέπειτα χρόνους.

Ἀλλὰ κατ' ὀλίγον ἡ πολιτικὴ φιλοδοξία καθίστα κοινοτέραν τὴν χρῆσιν τῆς γλυπτικῆς, καὶ ἡ Βουλὴ, καὶ ὁ δῆμος, καὶ ξένοι λαοὶ, μεταξὺ ὧν πρῶτοι οἱ Θούριοι, ἀνήγειρον εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ ἀλλαχοῦ χαλκοῦς ἀνδριάντας εἰς διακεκριμένους ἄνδρας, καὶ πρῶτος ἐν ἔτει 268 (Ὀλ. 73, γ'.) ὁ Σπούριος Κάσσιος, (ὁ νικητὴς τῶν Σαβίνων, καὶ γ'. ὕπατος, κρημνισθεὶς δ' ἀπὸ Ταρπείου, καθὸ ἐπιχειρήσας νὰ βασιλεύσῃ) ἀνήγειρεν ἀνδριάντα εἰς ἑαυτόν (1)· τῆς δ' ἔξεως ταύτης τοσαύτη ἐγένετο κατάχρησις μέχρι τῶν χρόνων τῆς ἁλώσεως τῆς Κορίνθου, ὥστε ἔν ἔτει 594 (Ὀλ. 155) οἱ τιμηταὶ (Κήνσορες) Π. Κορν. Σκιπίων καὶ Μ. Ποπίλιος ἀφῄρεσαν ἐκ τῆς ἀγορᾶς πάντας τοὺς μὴ ὑπὸ τῆς Βουλῆς καὶ τοῦ Δήμου ἀνεγερθέντας ἀνδριάντας.

Θεότητος δὲ πρῶτον κατασκευασθὲν ἄγαλμα λέγεται (2) τὸ τῆς Δήμητρος, χυθὲν ἐκ τῆς δημευθείσης περιουσίας αὐτοῦ τοῦ Σπουρίου Κασσίου, καὶ ἀνατεθὲν ἀναμφιβόλως εἰς τὸν ὑπ' αὐτοῦ ἀφιερωθέντα, ὑπὸ Ποστουμίου δ' οἰκοδομηθέντα ναὸν τῆς Δήμητρος καὶ τοῦ Διονύσου. Ἀφ' ὅτου ὅμως ἐξέτεινεν ἡ Ῥώμη τὴν δύναμίν της καὶ ἐπὶ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, ἀπὸ τῶν Σαμνιτικῶν δηλαδὴ πολέμων (411—Ὀλ. 109), ἤρξατο κατ' ἔθος Ἑλληνικὸν κατασκευάζουσα τοῖς θεοῖς ἐκ τῶν λαφύρων κολοσσοὺς καὶ ἀγάλματα. Οὕτως ἐν ἔτει 448 (Ὀλ. 118) ἀφιερώθη Ἡρακλῆς εἰς τὸ Καπιτώλιον· καὶ τὸ 459 (Ὀλ. 119) ὁ Σπ. Καρβίλιος, νικήσας τοὺς

(1) Pl. 34, 14. — (2) Αὐτ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Σαμνίτας, ἐχώνευσεν ἐκ τῶν ὅπλων τοῦ ἱεροῦ αὐτῶν λόχου (sacrata legio) κολοσσὸν Διὸς, καὶ ἐκ τῶν ψηγμάτων αὐτῶν (reliquis limae) κατὰ Πλίνιον (1), ἀνδριάντα ἑαυτοῦ, ὃν ἔθεσε πρὸ τῶν ποδῶν τοῦ Διός. Ἀναφέρεται δὲ κατὰ τὰ 500 (Ὀλ. 131) ἐν Ῥώμῃ καὶ ὄνομα μεταλλουργοῦ, τοῦ Νοβίου Πλαυτίου ἐπὶ ὡραίας καταγλύφου χαλκῆς κίστεως εὑρεθὲν, ἧς ἡ ἐργασία δεικνύει εὐτυχεστάτην μίμησιν τῶν ἀρίστων ἑλληνικῶν καλλιτεχνημάτων (2).

Νομίσματα δὲ ἴδια ἑαυτῆς (3) μετὰ τὰ Τυῤῥηνικὰ ἤρχισε πρῶτον νὰ κόπτῃ ἡ Ῥώμη ἀργυρᾶ, ἐν ἔτει 483 (Ὀλ. 127). Καὶ κατ' ἀρχὰς τὰ μὲν ἐξ αὐτῶν, Ὑπατικὰ λεγόμενα, εἶχον ἐπιτετυπωμένην κεφαλὴν Παλλάδος ἢ Ῥώμης, πτερωτὸν φέρουσαν κράνος, καὶ ἑτέρωθεν τοὺς Διοσκούρους, ἢ ὀλίγον μετὰ ταῦτα δίφρον ἐζευγμένον (bigati, serrati, πριωνωτὰ), καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Ὑπάτου. Τὰ δὲ καλούμενα *Οἰκογενειακὰ*, τὰ φέροντα δηλαδὴ τὸ οἰκογενειακὸν ὄνομα τῶν ἐφόρων τοῦ Νομισματοκοπείου, καὶ ἰδίως τῶν tres vires monetales, εἶχον καὶ αὐτὰ κατ' ἀρχὰς ἐπιτετυπωμένα τὰ γενικὰ ἐμβλήματα τῶν ὑπατικῶν νομισμάτων, ἀλλὰ μετὰ διαφόρων Θεῶν πολλάκις ἐπὶ τῶν δίφρων. Εἰσὶ δ' ἐφ' ὅλου τοῦ διαστήματος τῆς ἐποχῆς ταύτης ἄτεχνα, οἱ τύποι αὐτῶν εἰσὶν ἐπίπεδοι, καὶ αἱ ἐπικεχαραγμέναι μορφαὶ χονδροειδεῖς καὶ μᾶλλον ἄσχημοι (3).

---

(1) 34, 18. — (2) Momsen u. Jahn, Abh. üb. d. ficoronische Ciste. — (3) Περὶ τῆς νομισματικῆς τῆς ἐποχῆς ταύτης. Stieglitz, Distributio numorum Familiarum roman. ad typos accomodata. Lips. 1830. Ch. Patin, Vaillant, Morelli et Havercamp, Eckhel, D. N. II, V, p. 53 Κυρίως III.

(4) Παραδείγματα Νομισμάτων.

DENK. 337. Δηνάριον τῆς Πομπηΐας οἰκογενείας, Κεφ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ζωγραφική.

Παράδοξον δύναται νὰ φανῇ καὶ ἀντιβαῖνον εἰς τὴν φύσιν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ πνεύματος, ὅτι ἡ ζωγραφικὴ ἠκμήθη ἐν Ῥώμῃ πρωίμως, καὶ προγενεστέρως τῆς γλυπτικῆς. Ἀλλ' ἠγαπᾶτο ἐκεῖ ἀνέκαθεν ἡ τέχνη αὕτη, διότι εὐκόλως διαιωνίζουσα τὰ πολεμικὰ κατορθώματα, ἐκόσμει τὰς πομπὰς τῶν θριάμβων. Προσέτι δ' ὑπῆρξε παρὰ τοῖς Ἕλλησι τῆς Ἰταλίας ἀρχαιότατα ἱδρυθὲν

Ῥώμης ἡ Παλλάδος μετὰ πτερωτοῦ κράνους καὶ σημείου δηναρίου — Ἔμπ. Ποιμὴν Φαυστύλος εὑρίσκων ὑπὸ τὴν συκῆν (Ficus ruminalis) τὸν Ῥῶμον καὶ Ῥωμύλον θηλάζοντας. Ἄτεχνον, πλὴν τῆς Λυκαίνης, ἐχούσης τύπον Τυρρηνικόν.

DENK. 338. Δηνάριον Μαλλίων. Κεφ. Ῥώμης. — Σύλλας ἐπὶ τεθρ.

DENK. 339. Δηνάριον Πλαυτίων. Κεφ. Ῥώμ. — Βάκχιος, ἡγεμὼν Ἄραψ.

DENK. 340. Δηνάριον Νερίων καὶ Κορνηλίων. Κεφ. Κρόνου. — Σημαῖαι.

DENK. 341. Δηνάριον Κορνυφικίων. Ζεὺς Ἄμμων. — Ἥρα στέφουσα οἰωνοσκόπον.

DENK. 342. Δηνάριον Σ. Πομπηίου. Κεφ. Πομπηίου Μ.— Ποσειδὼν μεταξὺ τῶν εὐσεβῶν Καταναίων, τῶν σωσάντων τοὺς γονεῖς των ἀπὸ τῆς Αἴτνης.

DENK. 343. Δηνάριον Κορνηλίων. Κεφ. Αὐγούστου. — Κεφ. Ἀγρίππα.

DENK. 344. Χρ. Στατ. Φλαμινίνου. — Νίκη. Τέχνη Ἑλληνική.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ζωγραφικὸν ἐργαστήριον, ἀπ' αὐτῆς κατὰ Πλίνιον (1), τῆς ἐκ Κορίνθου ἐξώσεως τῶν Βακχιαδῶν, ὅτε ὁ Δημάρατος, ὁ πατὴρ Ταρκυνίου τοῦ πρεσβυτέρου, συνωδεύθη (ἐν Ὀλ. 29), ὡς διδάσκει ὁ ὑπὸ τοῦ Πλινίου παρατιθέμενος Κορνήλιος Νέπως, ὑπὸ τοῦ Κορινθίου ζωγράφου Ἐκφάντου. Καὶ εἰς τὰς Ἰταλικὰς δὲ πόλεις Ἀρδέαν, Λανούβιον καὶ Καίρην ὑπῆρχον ἀρχαῖαι ζωγραφίαι, ἃς ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς ἐκλαμβάνει (2), ἄνευ ὅμως λόγου ἀποχρῶντος καὶ ἀποδείξεως, ὡς προγενεστέρας τῆς Ῥώμης. Ἐν τούτοις οἱ ἀρχαιότατοι τῶν ἐν Ῥώμῃ ἐργαζομένων ζωγράφων, ὧν τὸ ὄνομα γινώσκεται, ἦσαν Ἕλληνες. Εἰσὶ δ' οὗτοι ὁ Δαμόφιλος καὶ ὁ Γόργασος (3), οἵτινες καὶ διὰ γλυφῶν καὶ διὰ γραφῶν ἐκόσμησαν τὸν ἐν Ὀλ. 71 ὑπὸ Κασσίου ἐν τῷ μεγάλῳ Ἱπποδρόμῳ ἀφιερωθέντα ναὸν τῆς Δήμητρος, τὸν πρῶτον ἐφ' οὗ, κατ' Οὐάῤῥωνα, ἐφηρμόσθη ὁ Ἑλληνικὸς ῥυθμὸς ἀντὶ τοῦ Τυῤῥηνικοῦ. Δι' ἐμμέτρου δ' Ἑλληνικῆς ἐπιγραφῆς ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ ναοῦ ἐδηλοῦτο ὅτι τὸ δεξιὸν αὐτοῦ μέρος ἐκόσμησεν ὁ Δαμόφιλος, τὸ δ' ἀριστερὸν ὁ Γόργασος (4). Ἂν δύναται νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ὁ ναὸς ἐζωγραφήθη τεσσαράκοντα μόνον ἔτη μετὰ τὴν καθιέρωσίν του, τότε ὁ Δαμόφιλος οὗτος εἶναι ὁ Ἰμεραῖος διδάσκαλος τοῦ Ζεύξιδος.

Ἀλλὰ κατὰ τὸ 450 ἀπὸ κτίσ. Ῥώμ. (Ὀλ. 119) ἀπαντᾶται ἤδη ἐπαινούμενος ζωγράφος ἐν Ῥώμῃ ὁ Φάβιος Πίκτωρ, ἐκ τῆς γενεᾶς τῶν Φαβίων, ἧς ὁλόκληρος κλάδος ἐπεδόθη εἰς τὴν ζωγραφικήν (5). Ἀλλὰ διὰ τοῦτο κατηγορήθησαν μᾶλλον ἢ ὅ,τι ἐπηνέθησαν ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων (6). Οὗτος ἐζωγράφησε τὸν ναὸν τῆς Σωτηρίας (Salutis), σωζόμενον ἔτι ἐπὶ

---

(1) 35, 55. — (2) 35, 17—18. — (3) Ἰδ. Τόμ. Α, σ. 189. (4) Pl. 35, 154. — (5) Liv. X, 1. — Pl. 35, 19. — V. Max. III, 14, 6. — (6) Cic. Tusc. I, 2, 4.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Πλινίου, καὶ ἐπὶ Κλαυδίου πυρπολ.ηθέντα. Παρίστων δ' αἱ εἰκόνες, κατὰ τὴν ὑπόθεσιν τινῶν ἐκ τῶν νεωτέρων (1), τὴν κατὰ τῶν Σαμνιτῶν νίκην τοῦ Γ. Βουβούλκου (2); καὶ χάρακτηρίζει αὐτὰς, ὡς φαίνεται, ὁ Ἁλικαρνασσεὺς Διονύσιος, ἔν τινι ἀποσπάσματι (3) ἐν ᾧ περὶ Κλαυδίου ὁ λόγος, ὡς «*γραφὰς ἐντοιχίους, ταῖς τε γραμμαῖς πάνυ ἀκριβεῖς, καὶ τοῖς μίγμασιν* (ὡς πρὸς τὰ χρώματα δηλαδὴ) *ἡδείας, παντὸς ἀπηλλαγμένον ἐχούσας τοῦ καλουμένου ῥώπου τὸ ἀνθηρὸν*», ζωηρὰς δηλαδὴ, καὶ εὐγενεῖς τὸ διάγραμμα.

Περὶ δὲ τὰ 560 ἀπὸ κτίσ. Ῥώμης (Ὀλ. 146) ἐζωγράφησε τὸν Ναὸν τοῦ Ἡρακλέους εἰς τὴν βόειον ἀγορὰν (Forum boarium) ὁ τραγικὸς ποιητὴς **Μ. Η α κ ο ύ β ι ο ς** ὁ ἐκ Ῥουδιῶν, ἀνεψιὸς τοῦ Ἐννίου, ὅστις ἦν σχεδὸν Ἕλλην. Ἔκτοτε δὲ, λέγει ὁ Πλίνιος (4), δὲν διέπρεψαν πλέον ἄλλοι Ῥωμαῖοι ζωγράφοι ἐξ ἀνωτέρων κοινωνικῶν τάξεων [Postea non est spectata (haec ars) honestis manibus]. Καὶ τῷ ὄντι ὅλοι οἱ ἄλλοι πρὸ τῶν αὐτοκρατόρων ἀναφερόμενοι, οἷον ὁ **Θ ε ό δ ο τ ο ς** (5) περὶ τὸ 530 (Ὀλ. 139), ὁ τοπιογράφος **Δ η μ ή τ ρ ι ο ς** περὶ τὸ 590 (Ὀλ. 154) (6), ἦσαν Ἕλληνες προφανῶς. Ἀναφέρει δ' ὁ Πλίνιος (7) καὶ παραδείγματά τινα γραφῶν, αἵτινες παρίστων μάχας, τὴν τοῦ Οὐαλερ. Μεσσάλα κατὰ Καρχηδονίων ἐν Σικελίᾳ, ἐν ἔτει 489 (Ὀλ. 129), τὴν νίκην τοῦ Λ. Σκιπίωνος ἐπὶ Ἀντιόχου περὶ τὰ 564 (Ὀλ. 142), τὴν εἰκόνα τῆς ἁλώσεως τῆς Καρχηδόνος, ἣν ὁ Λ. Ὀστίλιος Μαγκῖνος ἐξηγεῖτ εἰς τὸν λαὸν ἐν ἔτει 606. Περὶ δὲ τοῦ Παύλου Αἰμιλίου λέγει

---

(1) Niebuhr, röm. Gesch. III, 415. — (2) Ἰδ. Πλούτ. Β. Ποπλικ. ΙΑ. — (3) Ἀπόσπ. ΙΣΤ, 6. — (4) 35, 19. — (5) Naevius ἐν Faesto, φ. Penis. — (6) Διόδ. Ἀπόσπ. ΑΑ, 8. (7) 35, 7.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

(1) ὅτι, μετὰ τὴν νίκην του ἐπὶ τοῦ Πέρσεως (168 π. X.), ἐζήτησε παρὰ τῶν Ἀθηνῶν ἕνα φιλόσοφον ὅστις νὰ ἐκπαιδεύσῃ τὰ τέκνα του, καὶ ἕνα ζωγράφον ὅστις νὰ κοσμήσῃ τὸν θρίαμβόν του (ad excolendum triumphum)· οἱ δ' Ἀθηναῖοι ὅτι τῷ ἔπεμψαν τὸν καὶ ἐν φιλοσόφοις καὶ ἐν καλλιτέχναις διαπρέποντα Μητρόδωρον, τὸν ὑπὸ Διογένους τοῦ Λαερτίου (2), ὡς εἰκάζεται, μνημονευόμενον ὀπαδὸν τῆς Ἐπικουρείου φιλοσοφίας.

---

(1) 35, 40. — (2) r. 9.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ ΚΤΙΡΙΟΝ ΤΟΥ ΠΕΩΤΕΡΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΤΙΡΙΟΝ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ

ΤΜΗΜΑ Δ'.

ΤΕΧΝΗ ΕΛΛΗΝΟΡΩΜΑΪΚΗ.

ΑΠΟ ΑΛΩΣΕΩΣ ΤΗΣ ΚΟΡΙΝΘΟΥ (606—ΟΛ. 158, 4.) ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΟΣ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Εἰσαγωγή.

Οἱ Ῥωμαῖοι, ὡς εἴδομεν, τοὺς Τυῤῥηνοὺς ἔλαβον ὡς πρώτους διδασκάλους τῆς τέχνης, ἣν ἐθεώρουν μᾶλλον ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ χρησίμου. Μετὰ ταῦτα δ' ἀναμιγέντες καὶ μετὰ τῶν Ἑλλήνων ἀποίκων τῆς Μεσημβρινῆς Ἰταλίας, παρεδέχθησαν ἀδιαφόρως καὶ αὐτῶν τὴν καλλιτεχνίαν ἄνευ πολλῆς κρίσεως, ἢ προτιμήσεως ἐν καθαρᾷ ἐπιγνώσει. Ὅταν δὲ τέλος ὑπέταξαν τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἐγνώρισαν αὐτῆς τὰ ἀριστουργήματα, τότε, καὶ τὸν φυσικὸν αὐτοῖς ἀποτίοντες φόρον τοῦ θαυμασμοῦ, ὃν τὸ κάλλος των ἐπιβάλλει, καὶ τὴν ἀνάγκην αὐτῶν αἰσθανόμενοι εἰς θεραπείαν τῆς αὐξανομένης πολυτελείας καὶ τοῦ ὀγκουμένου μεγαλείου τῆς πόλεως, ἢ ἐγύμνουν τὴν Ἑλλάδα ἵνα κοσμηθῶσι διὰ τῶν λαφύρων αὐτῆς, ἢ μετεκάλουν παρ' ἑαυτοῖς τοὺς ἀριστοτέχνας, ἢ ἐφιλοτιμοῦντο νὰ μιμηθῶσιν, ὡς εἶχον δυνάμεως, τὰ ἔργα ἐκείνων. Ἀλλὰ πρῶτον μέν, ὅταν ἀπέβλεψαν πρὸς τοὺς Ἕλληνας, αὐτοὶ εἶχον ἤδη ἀπολέσει τὰς παραδόσεις τῶν περιφήμων ἐργαστηρίων των, καὶ ἡ τέχνη των εἶχε πρὸ πολλοῦ ἤδη ἐκπέσει τῆς

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἀρχαίας ἀξίας της. Κληρονόμοι δὲ καὶ κατακτηταὶ τῶν ἀριστουργημάτων τῶν ἀρχαιοτέρων αἰώνων, δὲν εἶχον οἱ Ῥωμαῖοι τὴν φρένα πρὸς τὴν τέχνην οὕτως εὖ πεφυκυῖαν, ὥστε νὰ ἐννοήσωσι πᾶσαν τὴν εὐρυθμίαν αὐτῶν, καὶ νὰ ἐφαρμόζωσι τὰ προκείμενα αὐτοῖς καλὰ παραδείγματα καθ' ὅλην αὐτῶν τὴν καθαρότητα. Τὸ πνεῦμα τῶν Ῥωμαίων, ἧττον ἀνειμένον καὶ φαιδρὸν ἢ τὸ τῶν Ἑλλήνων, καὶ πρὸς τὸ τῶν Τυρρηνῶν συγγενέστερον, ἔρρεπε μᾶλλον πρὸς τὰς πρακτικὰς σχέσεις τοῦ βίου, τοῦ τε δημοσίου καὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ· δι' ὃ καὶ οὐδὲν ἔθνος τῆς ἀρχαιότητος ἐκαλλιέργησε καὶ ἀνέπτυξε τὸ πολιτικὸν δίκαιον ὡς οἱ Ῥωμαῖοι, ἡ δ' ἀδιάκοπος καὶ σύντονος τάσις αὐτῶν πρὸς τὴν αὔξησιν τῆς πολιτικῆς των δυνάμεως τοὺς ἀνέδειξε κοσμοκράτορας. Τὴν ῥοπὴν δὲ ταύτην καί τὴν ἔμφυτον ἀπληστίαν των πρὸς διατήρησιν καὶ αὔξησιν τῆς ἰδιοκτησίας (res familiares) ἀναγνωρίζουσι καὶ κακίζουσι καὶ αὐτοὶ οἱ συγγραφεῖς των πολλάκις, ὡς ὁ Ἰουβενάλης, λέγων (1) ὅτι εἰς τοὺς νέους τῆς Ῥώμης ἐνεπνέετο πρωΐμως ἡ φιλαργυρία (avaritia)· καὶ ὁ Ὡράτιος, πολλαχοῦ παραβάλλων τῶν Ῥωμαίων τὴν πρακτικὴν καὶ οἰκονομικὴν τάσιν, πρὸς τὸν Ἑλλήνων τὸν εὐγενέστερον καὶ μᾶλλον ἀφῃρημένον πολιτισμόν· καὶ ὁ Πετρώνιος ἔτι (2), ὁμιλῶν περὶ τοῦ φρονοῦντος οὐ μόνον τοῖς ἀνθρώποις, ἀλλὰ καὶ τοῖς Θεοῖς προχριτώτερον τὸν χρυσὸν μᾶλλον παρὰ τὸ λαμπρότερον καλλιτέχνημα: (Omnibus, diis hominibusque, formosior videtur massa auri, qnam quidquid Apelles Phidiasque, Graeculi delirantes, fecerunt). Κατ' εἰκονα δὲ τοῦ πνεύματος αὐτῶν διαμορφωθεῖσα ἡ θρησκεία των, ἡ πρωτίστη αὕτη τῆς τέχνης τροφὸς, εἶχεν ἐπίσης πρακτικὸν κυρίως τὸν χαρακτῆρα, ὃν οὐ μόνον ἐκληρονόμησε παρὰ τῆς Τυρρηνικῆς, ἀλλὰ καὶ μετὰ

(1) XIV. — (2) 88.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ταῦτα ἐκαλλιέργησε πάντοτε, καὶ ἀφ' οὗ ἀπηλλάγη τῆς τῶν Τυρρηνῶν ἐπιρροῆς, ἀποθεοῦσα, ἀντὶ τῆς ὁρατῆς φύσεως, ἀφῃρημένας ἰδέας ἠθικῆς καὶ πολιτικῆς, οἷον τὴν ἀρετὴν, τὴν τιμὴν, τὴν ἐλευθερίαν. Ἀλλ' ἡ οὕτω πρὸς τὰς θετικὰς ἀνάγκας τοῦ βίου ῥέπουσα φρὴν αὐτῶν ἦν συγχρόνως μεγαλουργὸς, ὑπηρετοῦσα αὐτὰς διὰ γιγαντιαίων ἐπιχειρήσεων, καὶ μὴ στέργουσα εἰς τὰ μικρολόγα καὶ ἀτελῆ.

Ἐκ τοιούτων διδομένων προέκυψε καὶ τῆς τέχνης τῶν Ῥωμαίων ὁ χαρακτήρ. Τὰ σχήματα, ἃ ἔξωθεν ἐδανείζοντο, εἴτε παρὰ τῶν ἀρχαίων καταχτητῶν αὐτῶν, τῶν Τυρρηνῶν, εἴτε παρὰ τῶν μετὰ ταῦτα ὑπηκόων των, τῶν Ἑλλήνων, τὰ συνεμίγνυον διαφόρως, ἄνευ ὀξείας αἰσθήσεως τῆς ἁρμονίας, οὐδὲ πολλῆς διακρίσεως καὶ ἐκτιμήσεως τοῦ καλοῦ. Δι' ὃ τὰ καλλιτεχνήματά των ἐστεροῦντο ἀναγκαίως τῆς καθαρᾶς ἐκείνης ἑνότητος, ἥτις ἐπέπρεπεν εἰς τὰ προϊόντα τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης· οὐχ ἧττον ὅμως εἶχον πολλάκις τὰ ἔργα των, τοὐλάχιστον τὰ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, χαρακτῆρα μεγαλοπρεπείας καὶ ὕψους, ὅστις ἤρεσκε μὲν ὀλιγώτερον, ἀλλὰ κατέπληττε περισσότερον.

Τὴν τέχνην των δὲ ταύτην, ἢ μᾶλλον τὴν οὕτω μεταποιηθεῖσαν καὶ κιβδηλωθεῖσαν Ἑλληνικὴν, ἐπέβαλλον οἱ Ῥωμαῖοι διὰ τῶν ὅπλων εἰς αὐτὴν τὴν Ἑλλάδα πρῶτον, ὅταν ἡ Ἑλλὰς, ἀνίκανος τοῦ λοιποῦ νὰ παραγάγῃ τι ἀφ' ἑαυτῆς, ἐλάμβανε παρὰ τῆς Ῥώμης ὅλας της τὰς ἐμπνεύσεις· κατ' ὀλίγον δὲ, ὡς τέχνην Ἑλληνορωμαϊκὴν, καὶ εἰς πᾶσαν τὴν τότε γνωστὴν οἰκουμένην.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ἀρχιτεκτονική.

Πρώτη ἐποχή, Ῥωμαϊκή.

Πρὸ τῶν Αὐτοκρατόρων.

Καὶ πρὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κορίνθου ἦν ἤδη, ὡς εἴδομεν (1), ἡ Ἑλληνικὴ οἰκοδομικὴ ἐν χρήσει παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις. Τὸν ναὸν τοῦ Ἄρεως ἐν τῷ Φλαμινίῳ Ἱπποδρόμῳ (2), τὸν ὑπὸ Βρούτου ἐν ἔτει 614 ἀπὸ κτ. Ῥώμ. ἀφιερωθέντα (3), ᾠκοδόμησεν ὁ προμνημονευθεὶς (4) Σαλαμίνιος Ἑρμόδωρος. Ἦτον δ' ὁ ναὸς πυκνόστυλος, κατὰ τὰ λείψανα τὰ ἀναναλυφθέντα ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς καλουμένης Via de' Specchi. Παρ' αὐτῷ δὲ, συγχρόνως, καὶ ἴσως ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ, ᾠκοδομήθη καὶ ὁ τῆς Ἥρας.

Ἀλλὰ κυρίως ἐπεκράτησεν ὁ Ἑλληνικὸς ῥυθμὸς παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις ἀφ' ὅτου ἐγένοντο κύριοι τῆς Ἑλλάδος, καὶ κατ' αὐτὸν οὐ μόνον Ἕλληνες ἔκτοτε ᾠκοδόμουν, ἀλλὰ καὶ Ῥωμαῖοι, ἀρξάμενοι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀντὶ τοῦ ἐγχωρίου πώρου νὰ μεταχειρίζωνται εἰς τὰς οἰκοδομάς των τὸ εὐγενὲς μάρμαρον, ἐνίοτε δὲ κίονας ἐκ τῶν καταχτωμένων χωρῶν ἑτοίμους μεταχομίζοντες. Τὸν ναὸν τῆς Ἀρετῆς καὶ Τιμῆς, (Virtus et Honos) ἀνήγειρεν ὁ Γ. Μούτιος, περὶ τὰ 100 π. Χ. ἐπὶ Μαρίου, ὡς φαίνεται, καὶ οὐχὶ περὶ τὰ 270, ἐπὶ

---

(1) Ἴδε ἀνωτ. σ. 43. — (2) Corn. Nep. ἐν Priscian. VIII, σ. 792. — (3) Δίων Κάσσ. ΝΣΤ. 24. — Plin. 36, 26. — Schol. Bob. ad Cic. or. pr. Arch. Σ. 359 Orelli. — (4) Ἀνωτ Σ. 43

Μαρκέλλου, ὡς ἐξελαμβάνετο ἐκ καίκης ἀναγνώσεως τοῦ Βιτρουβίου (4). Περιγράφει δ' αὐτὸν ὁ συγγραφεὺς οὕτος ὡς ἐξ εὐτελοῦς μὲν ὕλης ᾠκοδομημένον, ἀλλ' ἐξαίρετον τὴν τέχνην, καὶ περίπτερον ἄνευ ὀπισθοδόμου, ἑξάδα, κατὰ Τυρρηνικὸν μάλιστα τρόπον, εἰς τὰς πρεῖς πλευράς, οὐχὶ δὲ καὶ εἰς τὴν ὀπισθίαν, ἔχοντα πεντάστυλιον. Τὸ Καπιτώλιον ἀνεκαινίσθη ἐν ἔτει 674 (Ὀλ. 174) ὑπὸ Σύλλα καὶ Κάτλου κατα τὸ ἀρχαῖον Τυρρηνικὸν σχέδιον, ἕνεκα θρησκευτικῆς εὐλαβείας· ἀλλ' εἰς τὴν οἰκοδομὴν αὐτοῦ ἐγένετο ἤδη χρῆσις τῶν κιόνων τοῦ Ὀλυμπείου, ἃς ὁ Σύλλας ἔφερεν ἐξ Ἀθηνῶν. Οἱ δὲ λοιποὶ ναοὶ ὅσοι ἀνηγείροντο ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων, καὶ πρὸ τῶν Αὐτοκρατόρων, εἰ καὶ οὐχὶ μεγάλοι, εἶχον πάντοτε τὸν ῥυθμὸν Ἑλληνικὸν, ὡς ὁ τῆς Γεννητιλίδος Ἀφροδίτης, (Veneris genetricis) εἰς τὴν Ἰουλίαν ἀγορὰν ἐν ἔτει 706 (Ὀλ. 182), καὶ ὁ τοῦ Θείου Ἰουλίου (divi Julii), ἐν ἔτει 710 (Ὀλ. 183) οἰκοδομηθείς. Ὁμοίως δὲ καθ' Ἑλληνικὸν σχέδιον ἱδρύοντο καὶ τὰ βουλευτήρια (curiae) καὶ αἱ στοαὶ, ὧν μείζων ὑπῆρχεν ἡ ἀνάγκη πρὸς δημόσιον χρηματισμὸν καὶ ἐμπορικὰς συναλλαγὰς, ἀφ' ὅτου ηὔξησε κατὰ δύναμιν καὶ ἐπισημότητα ὁ Ῥωμαϊκὸς δῆμος, καὶ ὧν ὁ σύνδεσμος καὶ ἡ ἀλληλουχία κατεκόσμει ἐπὶ τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων τὰς μεγαλοπόλεις μετὰ καταπληκτικῆς καὶ εὐγενοῦς μεγαλοπρεπείας, καὶ ἀπετέλει ἕνα ἐκ τῶν πρωτίστων χαρακτήρων τῆς Ῥωμαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Τοιαῦτα ἐπὶ τῆς δημοκρατίας ἀνεγερθέντα οἰκοδομήματά εἰσι τὰ ἀντὶ τῶν ἀρχαίων ἀργυρείων περὶ τὰς ἀγορὰς ἱδρυθέντα πολυτελῆ ἐμπορικὰ καταστήματα, αἱ αὐτὰ περιβάλλουσαι, καὶ συνεχὲς ἰσχυρῶν κιόνων πρόσωπον παριστῶσαι Βασιλικαὶ στοαὶ,

(1) III, 2,5 καὶ VII, Praef. 17. — Ἴδε Brunn, Gesch. d. Künstl. II, 371.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἡ Ἡ ο ρ χ ί α, ἡ Φ ο υ λ β ί α, ἡ Σ ε μ π ρ ο ν ί α καὶ ἡ Ὀ π ι μ ί α, καὶ ἡ περὶ τὴν Ἰουλίαν ἀγορὰν (Forum Julianum) στοὰ τοῦ Ἰ ο υ λ ί ο υ· τὸ βουλευτήριον τοῦ Π ο μ π η ί ο υ (Curia Pompeii), οἰκοδομηθὲν ἐν ἔτει 697 (57 π. Χ.)· ἡ πολυτελεστάτη καὶ Φρυγίους κίονας ἔχουσα στοὰ τοῦ Παύλου Αἰμιλίου (Basilica Aem. Pauli), ὑπατεύσαντος ἐν ἔτει 702 ἀπὸ κτίσ. Ῥώμ. (52 π. Χ.)· ὁμοίως δὲ καὶ ἡ Ἰ ο υ λ ί α στοὰ (Basilica Julia), κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τοῦ Παλατινίου ὄρους, συντελεσθεῖσα ὑπ' Αὐγούστου. Σώζεται δὲ προσέτι ἐν μέρει, ὑπὸ νεωτέρων οἰκοδομῶν ἐπικεκαλυμμένον, τὸ ἐν ἔτει 73 π. Χ. εἰς τὴν κλιτὺν τοῦ Καπιτωλίου πρὸς τὴν ἀγορὰν ἀνεγερθὲν ἀ ρ χ ε ῖ ο ν (Tabularium), ἐκ μεγάλων θολωτῶν αἰθουσῶν συγκείμενον, ἡμικυκλικῶς πρὸς τὰ ἔξω ἀνοιγομένων, καὶ κοσμουμένων ὑπὸ δωρίων ἡμικιόνων, προσομοίων τοῖς Ἑλληνικοῖς τῶν ἐσχάτων χρόνων, φερόντων δ' ἴσως ἄλλοτε δευτέραν ἄλλην στοὰν κορινθιακῶν κιόνων, ἤδη παντάπασιν ἐκλιποῦσαν.

Καὶ μικραὶ δέ τινες ἀγοραί, Macella καλούμεναι, ᾠκοδομοῦντο κατὰ ταύτην τὴν ἐποχήν, συνιστάμεναι εἰς τετράγωνον ἔκτασιν, περιβαλλομένην ὑπὸ ἁπλῆς, ἢ καὶ διπλῆς, ἐπαλλήλου στοᾶς, καὶ βωμὸν, ἢ σφαγεῖον ἔχουσαι ἐν τῷ μέσῳ. Ἐκαλύπτετο δ' ὁ βωμὸς οὗτος ἐν ταῖς μεγίσταις τῶν τοιούτων ἀγορῶν ὑπὸ εὐρέος καὶ ὑψηλοῦ θόλου. Ἐπὶ τοῦ Καλλίου ὄρους εἶχεν οἰκοδομηθῇ ἐν ἔτει 107 π. Χ. Macellum magnum. Ὁ δ' Αὔγουστος ᾠκοδόμησεν ἄλλην τοιαύτην ἀγορὰν ἐπὶ τοῦ Ἐσκυλίνου, ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν Macellum Liviae.

Τὰ δὲ θ έ α τ ρ α, ἅτινα πρὶν ἦσαν ἐφήμερα, εἰ καὶ πολυτελῆ, ἤρξαντο ἤδη οἰκοδομούμενα λίθινα καὶ μεγαλοπρεπέστατα. Τὸ τοῦ Σ κ α ύ ρ ο υ (M. Αἰμιλ.), ἀγορανόμου ἐν ἔτει 694 (60 π. Χ.), ἦν εἰσέτι ξύλινον, ἀλλὰ διεσκευάσθη διὰ 80 χιλ. θεατῶν, καὶ ἡ σκηνὴ συνέκειτο ἐκ τριῶν ἐπαλλήλων καὶ περιστύλων στοῶν

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἐκ 360 χιόνων, ὧν ἡ μὲν εἶχε τὸν τοῖχον διὰ μαρμαρίνων, ἡ δὲ δι' ὑελίνων, καὶ ἡ τρίτη δι' ἐπιχρύσων πινάκων ἐπεστρωμένον. Ἐκοσμεῖτο δὲ καὶ διὰ τρισχιλίων χαλκῶν ἀγαλμάτων καὶ δι' εἰκόνων τῆς Στυδῶνος. Ὁ δὲ Δήμαρχος (tribunus) Κούριος ᾠκοδόμησε τὸ 702 (52 π. X.) δύω θέατρα ξύλινα ὁμοῦ, καὶ ἐσχημάτισε τὸ πρῶτον ἀμφιθέατρον. Κατὰ πρῶτον δ' ἀνήγειρε λίθινον θέατρον ὁ Πομπήϊος ἐν ἔτει 697 (57 π. X.) διὰ τετρακισμυρίους θεατὰς κατὰ τὸ σχέδιον τοῦ τῆς Μιτυλήνης, ἔχον, ὡς τὰ Ἑλληνικά, ἐπὶ τῆς ἀνωτάτης στοᾶς του ναὸν, τὸν τῆς Ἀφροδίτης Νίκης (Vietrix). Ἀλλ' ἐπειδὴ οὐδὲ τὰ Ῥωμαϊκὰ, ὡς οὐδὲ τὰ μεταγενέστερα Ἑλληνικὰ δράματα, εἶχον χορὸν, διὰ τοῦτο τὸ σχέδιον τοῦ Ῥωμαϊκοῦ θεάτρου διέφερε κατὰ τοῦτο κυρίως τοῦ Ἑλληνικοῦ, ὅτι ἐστερεῖτο θυμέλης καὶ δρόμου, καὶ τὸ κοῖλον ἔφθανε μέχρι τῆς σκηνῆς, ἥτις ἦν πολὺ βαθυτέρα, καὶ ἐν γένει κατάκοσμος. Ἦν δὲ συγχρόνως καὶ τὸ προσκήνιον πλησιέστερον εἰς τὸ κέντρον τοῦ κύκλου, ὅπερ κατωρθοῦτο συνισταμένης τῆς πρώτης βάσεως τοῦ διαγράμματος οὐχὶ ἐκ 3 τετραγώνων, ὡς τὰ Ἑλληνικὰ θέατρα, ἀλλ' ἐκ τεσσάρων ἰσοπλεύρων τριγώνων. Κατὰ δὲ τὴν θέσιν τῶν παρόδων διήρχοντο συνήθως ὑπὸ τὸ κοῖλον ὑπόγειοι θολωταὶ σύριγγες (vomitoria), πρόσοδον χορηγοῦσαι πρὸς τὴν ὀρχήστραν, ἥτις ἐχρησίμευεν ἤδη εἰς ἕδραν θεατῶν καὶ αὐτὴ, ἀλλὰ τῶν ἐπισημοτέρων. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δ' ἐστηρίζοντο τὰ ἑδώλια, οὐχὶ ἐπὶ λόφου ὡς ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς θεάτροις, ἀλλ' ἐπὶ δύο ἢ τριῶν ἀλλεπαλλήλων θόλων, οἵτινες πρὸς τὰ ἔξω ἀπετέλουν σειρὰν καμαρωτῶν θυρίδων, κεκοσμημένων κατὰ διαφόρους τῶν ἀρχαίων ῥυθμῶν.

Κατὰ τὴν πρώτην ταύτην ἐποχὴν τῆς Ῥώμης ἀνηγείροντο αὐτόσε καὶ αἱ λεγόμεναι ἀψῖδες τοῦ Ἰανοῦ, ἤτοι, κατὰ τὴν εἴσοδον πρὸ πάντων τῶν ἀγορῶν,

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

διπλαῖ, ἐπὶ δὲ διαττανρουμένων ὁδῶν καὶ τετραπλαῖ πολλάκις θολωταὶ πύλαι, πρὸς ἑκάτερον μέρος ἀφορῶσαι.

Καὶ θριαμβευτικαὶ δ' ἀψίδες ἀπὸ τοῦδε ἤρξαντο, εἴ καὶ σπανίως ἔτι, ἀνεγειρόμεναι. Τοιαύτη ἦν ἡ Φαβιανὴ (Arcus Fabianus), ἡ ἐν ἔτει 139 π. Χ. παρὰ τὴν ἀγορὰν εἰς μνήμην τῶν θριάμβων τοῦ Φαβίου Μαξίμου οἰκοδομηθεῖσα.

Σώζεται δὲ καὶ ἰδιόῤῥυθμος τ ά φ ο ς ἐκ τῶν χρόνων τούτων ἐν Ῥώμῃ, ὁ τοῦ Γ. Ποβλικίου Βιβούλου, ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς κλιτύος τοῦ Καπιτωλίου, ἐπὶ τῆς Μαρφορίας ὁδοῦ (Via di Marforio), μικρὸς ναΐσκος, ὑπὸ μόνων ὀρθοστατῶν κοσμούμενος εἰς τὸ μέτωπον.

Καὶ μεγάλα δ' ἔργα δημοσίου ἀνάγκης ἤρχισαν ἐκτελούμενα ἐπὶ τῆς δημοκρατίας, οἷον μέγιστα ὑ δ ρ α γ ω γ ε ῖ α, τὸ aqua Appia, ὑπογείως κτισθὲν ἐν ἔτει 310 π. Χ., καὶ τὸ κατὰ 40 ἔτη νεώτερον, οὐχὶ δ' ἐντελῶς ὑπόγειον Anio vetus. Καὶ αἱ στρατηγικαὶ ὁδοί, αἱ ἀρτηρίαι αὗται τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας, κατὰ τὴν αὐτὴν ταύτην ἐποχὴν ἄρχονται κατασκευαζόμεναι, καὶ σύγχρονος τοῦ Ἀππίου ὑδραγωγείου εἶναι ἡ Ἀ π π ί α ὁ δ ό ς.

Ἐκτὸς δὲ τῆς Ῥώμης μνείας ἀξιος ἐκ τῶν χρόνων τούτων εἶναι ὁ ἐν Κ ό ρ ᾳ τοῦ Λατίου ναὸς τοῦ Ἡρακλέους, δώριος, πρόστυλος, τῶν κιόνων κατὰ τυῤῥηνικὸν τρόπον ἀπεχόντων τοῦ σηκοῦ, ῥυθμὸν ὅμως ἑλληνικὸν μᾶλλον ἐχόντων, καὶ ὁμοιάζοντα τὸν τῶν ἡμικιόνων τοῦ ἐν Ῥώμῃ ἀρχείου, οὗ σύγχρονος φαίνεται ὁ ναὸς οὗτος.

Ἐν δὲ τῇ Ἑ λ λ ά δ ι, μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κορίνθου καὶ πρὸ τῶν αὐτοκρατόρων, ὅτε ἐκάη τὸ ἐν Ἀθήναις Ὠ δ ε ῖ ο ν τ ο ῦ Π ε ρ ι κ λ έ ο υ ς ὑπὸ τοῦ τυράννου Ἀριστίωνος (Ὀλ. 173 γ'.—86 π. Χ.), θέλοντος νὰ ἐμποδίσῃ τὸν Σύλλαν νὰ μεταχειρισθῇ τὴν ἐκ τῶν Περσικῶν ἱστῶν ὀροφὴν αὐτοῦ εἰς πολιορκη

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τικὰς μηχανὰς (1), ἀνῳκοδόμησεν αὐτὸ Ἀριοβαζάνης ὁ Β', βασιλεὺς τῆς Καππαδοκίας, ἐν ἔτεσι 63—50 π. Χ., ἀρχιτεκτονούντων ἢ ἐπιμελουμένων Γ. καὶ Μ. Σταλλίων καὶ Μελανίππου, ὡς μανθάνομεν ἐξ ἐπιγραφῆς (2). Ὑπὸ τὸ Στρατιωτικὸν νοσοκομεῖον τῶν Ἀθηνῶν εὑρέθη ψηφιδωτὸν ἔδαφος, ἴσως τοῦ Ὠδείου τούτου, κειμένου, κατὰ μὲν Βιτρούβιον, ἀριστερῶς τοῦ Θεάτρου, κατὰ δὲ Παυσανίαν (3), παρὰ τὸ ἱερὸν τοῦ Διονύσου.

Τῶν αὐτῶν δὲ χρόνων ἦν τὸ ἐν Ἀθήναις σωζόμενον ὡρολόγιον Ἀνδρονίκου τοῦ Κυρρήστου, τοῦ ἐκ τῆς ἐν Κοίλῃ Συρίᾳ Κυρρήστηνῆς, ὅπερ κοινῶς σήμερον ὑπὸ τοῦ ὄχλου Πύργος τῶν Ἀνέμων καλεῖται, καὶ πιθανῶς ἀνηγέρθη ἐν μέσῃ τῇ ἀγορᾷ, πρὸς ἀντικατάστασιν τοῦ ἀρχαίου σκιαθηρικοῦ γνώμονος, ὃν ὁ Μέτων εἶχεν, ὡς φρονοῦμεν, ἀνεγείρει εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ μέρος. Εἶναι δὲ ἀρχαιότερον τῶν 35 π. Χ. διότι μνημονεύεται ὑπὸ Οὐάρρωνος (4)· ἀλλ' ὡς ἐκ τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ, καὶ μάλιστα τοῦ γλυπτικοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ, φαίνεται προδήλως Ῥωμαϊκόν. Πύργος ὀκτάγωνος, ἔχων πρὸς Βορρᾶν καὶ πρὸς Δυσμὰς δύο θύρας μετ' ἰδιοτρόπων Κορινθιακῶν προστάσεων, ἐχρησίμευε κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως εἰς κλεψύδραν, εἰς ἡλιακὸν ὡρολόγιον, καὶ εἰς ἀνεμοδείκτην. Καὶ πρὸς δεῖξιν μὲν τῶν ἀνέμων εἶχεν ἐπὶ τῆς θολοει-

---

(1) Ἀππιαν. Μιθριδ. 38. — (2) C. J. 357. *Βασιλέα Ἀριοβαζάνην Φιλοπάτορα, τὸν ἐκ Βασιλέως Ἀριοβαζάνου Φιλορρώμαιον* (668—695 ἀπὸ κτίσ. Ῥώμης) *καὶ βασιλίσσης Ἀθηναΐδος Φιλοστόργου, οἱ κατασταθέντες ὑπ' αὐτοῦ ἐπὶ τὴν τοῦ Ὠδείου κατασκευὴν, Γάϊος καὶ Μᾶρκος Στάλλιος, Γαΐου υἱοὶ, καὶ Μελάνιππος, ἑαυτῶν εὐεργέτην.* — (3) A, 20. — (4) De re rustit. II, 5.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

δοῦς αὐτοῦ κορυφῆς τρίτωνα χαλκοῦν ὑπὸ τοῦ ἀνέμου στρεφόμενον, καὶ διὰ ῥάβδου δεικνύοντα τὰ ἐπὶ τῶν πλευρῶν ὀνόματα καὶ ζῴδια τῶν ἀνέμων. Ὡς Κλεψύδρα δ' ἐδέχετο δι' ὑδραγωγείου ἀψιδωτοῦ ἐκ τῆς ἀκροπόλεως τὸ ὕδωρ εἰς στρογγύλην δεξαμενὴν, προσηρτημένην εἰς τὴν μεσημβρινὴν αὐτοῦ πλευράν, καὶ τὸ διωχέτευεν εἰς ἔντεχνον, ἐπὶ τοῦ ἐδάφους κατεσκευασμένον, ὑδραυλικὸν ὡρολόγιον, οὗ τὰ ἴχνη φαίνονται ἔτι. Ὡς ἡλιακὸν δὲ τέλος ὡρολόγιον, εἶχεν ἑκάστην πλευράν του ἐστραμμένην περίπου πρὸς ἓν τῶν σημείων τοῦ κόσμου (κατὰ 17⁰ διαφοράν), καὶ ἐπὶ τῶν πλευρῶν τούτων ἐσημειωμένας διὰ γραμμῶν τὰς ὥρας, ἀνισομήκεις, διότι ὑπελογίζοντο παρὰ τοῖς ἀρχαίοις πρὸς 12 τὴν ἡμέραν καὶ 12 τὴν νύκτα. Ἐτέθησαν δ' ἐπὶ τῶν πλευρῶν τούτων οἱ δεῖκται ἐν ἔτει 1848 κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ ὑποπλοιάρχου Κ. Λ. Παλάσκα, δεικνύοντες τὰς τῶν ἀρχαίων ὥρας, ἃς δύναταί τις νὰ ὑπολογίσῃ εἰς νεωτέρας, γνωρίζων τὴν ὥραν καθ' ἣν κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἀνατέλλει καὶ δύει ὁ ἥλιος, ἤτοι τὸ μῆκος τῆς ἡμέρας εἰς ὥρας, Α. Τοῦτο δὲ πολλαπλασιάζων ἐπὶ 5 $(=\frac{60}{12})$ ἔχει τὸ μῆκος εἰς λεπτὰ ἑκάστης ἀρχαίας ὥρας διὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν, 5Α. Πολλαπλασιάζων δὲ τὸ μῆκος τοῦτο ἐπὶ τῆς ὥρας Ω, ἣν δεικνύει ὁ δείκτης, διαιρεῖ διὰ 60 $(\frac{5\Lambda\Omega}{60} = \frac{\Lambda\Omega}{12}$. ἤτοι ἁπλούστερον, τὸ μῆκος τῆς ἡμέρας ἐπὶ τῆς ὥρας ἣν δεικνύει ὁ δείκτης, διὰ 12) καὶ ἔχει τὸν ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου ἀριθμὸν τῶν νέων ὡρῶν, ὃν προσθέτει εἰς τὴν ὥραν καθ' ἣν ὁ ἥλιος ἀνατέλλει. Οὕτως, ἂν ὁ ἥλιος κατά τινα ἡμέραν ἀνατέλλῃ εἰς τὰς 5 καὶ δύῃ εἰς τὰς 7, ἔχει ἡ ἡμέρα ἐκείνη μῆκος 14 ὡρῶν=Α. Ἂν ὁ δείκτης δεικνύῃ ὥρας 3 (=Ω),

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ξεται $\frac{\text{ΑΩ}}{12} = \frac{3 \times 14}{12} = 3\ 1/2 + 5 = 8\ 1/2$. Ὅμοιον οἰκοδόμημα ὑπῆρχε κατὰ Οὐάρρωνα καὶ ἐν Ῥώμῃ.

Ἐπὶ τῶν Ἰουλιανῶν Αὐτοκρατόρων.

Ἀπὸ Αὐγούστου μέχρι Οὐιτελλίου (27 π. Χ. — 69 μ. Χ.)

Ἀλλὰ κυρίως ὅτε τὴν δημοκρατικὴν ἀφέλειαν διεδέχθη τῶν Αὐτοκρατόρων ἡ πολυτέλεια (727 ἀπὸ κτ. Ῥώμης, 27 π. Χ.), τότε καὶ ἡ τέχνη, μάλιστα ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, ἤρχησε θεωρουμένη ὡς ἡ ἄφευκτος αὐτῆς ὑπηρέτις, καὶ ἐδείκνυτο ἤδη ἀξία τοῦ μεγαλείου κοσμοκράτορος πόλεως. Ἐπὶ τῶν πρώτων ἰδίως Αὐτοκρατόρων, τῶν Ἰουλιανῶν καὶ Φλαβιανῶν (μέχρι Νέρβα, 95 μ. Χ.) ἡ τῶν οἰκοδομῶν μεγαλουργία καὶ μεγαλοπρέπεια ἐθεωρήθη καὶ ὡς πολιτικὸν στρατήγημα, ἀπασχολοῦν τοὺς λαοὺς, καὶ ἀποτρέπον τὴν προσοχὴν αὐτῶν ἀπὸ τῆς δημευθείσης ἐλευθερίας των. Οἱ δὲ παράβολοι τύραννοι μεταξὺ τῶν αὐτοκρατόρων τούτων, ὁ Τιβέριος, ὁ Καλλιγούλας, ὁ Κλαύδιος καὶ ὁ Νέρων, ἀνήγειρον γιγαντιαῖα οἰκοδομήματα, ἀδιαφοροῦντες ἂν δι' αὐτῶν κατεπίεζον τὸν λαὸν καὶ ἐξήντλουν τὴν ἐπιχράτειαν. Τίνες δ' οἱ οἰκοδόμοι τῶν ἀρχιτεκτονικῶν τούτων ἔργων τῆς πρώτης αὐτοκρατορικῆς ἐποχῆς, εἶναι ἄγνωστον, ἐκτὸς ὅτι οἱ πλεῖστοι ἦσαν Ἕλληνες, ἢ κἂν εἰργάζοντο κατὰ παραδείγματα ἐξ Ἑλλάδος, ὅπου ἡ τέχνη, εἰ καὶ παρακμάζουσα ἤδη, καὶ τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς ἀπολέσασα καθαρότητα, δὲν εἶχεν ὅμως διαφθαρῇ ἐντελῶς, καὶ ἦτον εἰσέτι καὶ εὐρυθμίας καὶ κομψότητος δεκτική. Ἐν ᾧ ὅμως οἱ μᾶλλον φιλόκαλοι τῶν Ἑλλήνων ὀπαδοὶ, οἷος ὁ Βιτρούβιος, ἤθελον νὰ μιμῶνται ἀκριβέστατα ἐκείνων τὰ ὑποδείγματα, οἱ ἧττον ἀκριβεῖς τεχνογνῶσταί συνέχεον τοὺς ῥυθμοὺς, καθὼς ἐν τῷ θεάτρῳ τοῦ Μαρκέλλου, ἀνεψιοῦ τοῦ Αὐγούστου, καὶ ἐπὶ τῆς

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

λάρναχος τοῦ Σκιπίωνος, ἠνοῦντο αἱ Δωρικαὶ τρίγλυφοι μετὰ τῶν Ἰωνικῶν ὀδόντων. Μετὰ τῶν Ἑλληνικῶν δὲ συνεμίγνυντο καὶ Τυρρηνικὰ σχήματα, καὶ ἀπὸ τοῦδε μετὰ τῶν κιόνων καὶ τῶν εὐθυγράμμων θριγκῶν συνεδέθη λίαν ἐπιτυχῶς καὶ ἐναρμονίως ἡ ἡμικυκλικὴ καμάρα, ἢ ἡ ἀψίς, ἥτις, κατ' ἀρχὰς τοὐλάχιστον, εἰς τὰ μεγάλα οἰκοδομήματα ἐφηρμόζετο συνήθως εἰς τὴν ἐσωτερικὴν διακόσμησιν, ἐν ᾧ οἱ κίονες ἐξηκολούθουν ἀποτελοῦντες εἰσέτι τὴν ἐξωτερικήν. Ἀλλ' ἀντὶ νὰ χρησιμεύωσιν οὗτοι ἀπολειστικῶς εἰς τὸ νὰ φέρωσι κατὰ τὸν ἀρχικόν των σκοπὸν τὰ ἐπικείμενα μέρη τῶν οἰκοδομῶν, τὸν θριγκὸν καὶ τὴν στέγην, ἤρξαντο ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων ἐφαρμοζόμενοι πολλάκις καὶ ὡς ἁπλαῖ ἀγαλμάτων βάσεις. Τότε διεμορφώθη καὶ τὸ σύνθετον ἢ Ῥωμαϊκὸν λεγόμενον χιονόκρανον, ἐφεύρεσις ἀφυὴς, καθ' ἣν ἐπὶ τῶν κατωτέρων δύο τρίτων τοῦ Κορινθιακοῦ χιονοκράνου προστίθεται ἡ Ἰωνικὴ ἕλιξ βαρεῖα ἐπὶ τῶν κατωτέρων φύλλων, καὶ μὴ, ὡς ἐν ἐκείνῳ ὀργανικῶς ἀπ' αὐτῶν προκύπτουσα, καὶ ἀναλόγως μετ' αὐτῶν συναρμολογουμένη. Εἰς δὲ τὸν κορμὸν τῶν κιόνων ἐδίδοντο ἀναλογίαι ἐπιμηκέστεραι, μέχρι 19 ἐμβατῶν καὶ περισσοτέρων· καὶ τοῦ θριγκοῦ ἡ εὐθεῖα γραμμὴ ἐτέμνετο πολλάκις γωνιαίως ὃ' ἐξοχῶν, καλουμένων προμόχθων (Consoles, Sparrenköpfe), αἷς παρενετίθεντο ὀδόντες Ἰωνικοί. Κατ' ἐπιῤῥοὴν δὲ τοῦ Τυῤῥηνικοῦ ῥυθμοῦ ἐλάμβανον πολλάκις οἱ ναοὶ σχῆμα προστύλων ψευδοπεριπτέρων· καί τινες, οἱ ἐλλάσονες μάλιστα, ᾠκοδομοῦντο ἀπὸ τοῦδε οὐ σπανίως στρογγύλοι.

Πρῶτος δ' ἐκόσμησε τὴν Ῥώμην βασιλικῶς καὶ μεγαλεπηβόλως ὁ πρῶτος τῶν Αὐτοκρατόρων, ὁ Αὔγουστος, ὥστε καὶ ἐκαυχᾶτο ὅτι παραλαβὼν αὐτὴν κεραμίνην, μαρμαρίνην τὴν παρέδιδεν εἰς τοὺς διαδόχους του· ἰδίως δὲ τὸ πεδίον τοῦ Ἄρεως (τὸν Μάρ-

τὸν Κάμπον, τὴν νῦν Ῥώμην), ἀκατοίκητον διατελοῦν ὑπὸ αὐτοῦ, μεγαλοπρεπῶς μετὰ τοῦ Ἀγρίππα καὶ ἄλλων περιοικοδομήσας, διεκόσμησε μετὰ μεγίστης λαμπρότητος, ὡς ὁ Στράβων περιγράφει αὐτό, διὰ τῶν ἀκολούθων (1): «Τούτων δὲ τὰ πλεῖστα ὁ Μάρτιος ἔχει Κάμπος, πρὸς τῇ φύσει προσλαβὼν καὶ τὸν ἐκ τῆς προνοίας κόσμον. Καὶ γὰρ τὸ μέγεθος τοῦ πεδίου θαυμαστὸν ἅμα, καὶ τὰς ἁρματοδρομίας καὶ τὴν ἄλλην ἱππασίαν ἀκώλυτον παρέχοντος τοσούτῳ πλήθει τῶν σφαίρᾳ καὶ δίσκῳ καὶ παλαίστρᾳ γυμναζομένων· καὶ τὰ περικείμενα ἔργα, καὶ τὸ ἔδαφος ποάζον δι' ἔτους, καὶ αἱ τῶν λόφων στεφάναι τῶν ὑπὲρ τοῦ ποταμοῦ μέχρι τοῦ ῥείθρου σκηνογραφικὴν ὄψιν ἐπιδεικνυμένων, δυσαπάλλακτον παρέχουσι τὴν θέαν».

Εἰσὶ δ' αἱ ἐπισημότεραι τῶν οἰκοδομῶν ὅσαι ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος τούτου ἀνηγέρθησαν·

Α'. Ἐν Ῥώμῃ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ αὐτοκράτορος·

Ὁ Ναὸς τοῦ Παλατίνου Ἀπόλλωνος, περιέχων καὶ βιβλιοθήκας, καὶ ἔχων τὸν μὲν σηκὸν ἐκ μαρμάρου τῆς Καράρας, τὰ δὲ περιστύλια ἐκ λίθου Λιβυκοῦ, καὶ τελειοποιηθεὶς ἐν ἔτει **724** (**30** π. Χ.) (2).

Ὁ ναὸς Διὸς βροντῶντος (Tonnantis) ἢ Κρόνου (Saturnus), ὀλίγα ἐτη π. Χ. ἀνεγερθείς, περὶ τὰ τέλη δὲ τῆς δευτέρας χριστιανικῆς ἑκατονταετηρίδος ὑπὸ Σεπ. Σιβήρου ἐπισκευασθείς. Τούτου μένουσιν ἐπὶ τῆς κλιτύος τοῦ Καπιτωλίου 3 κορινθιακοὶ κίονες μετὰ τοῦ θριγκοῦ αὐτῶν, καλῆς, ἀλλ' ὁπωσοῦν βαρείας ἐργασίας (3).

Ὁ ναὸς τοῦ Κυϊρίνου, δίπτερος. Ὁ ναὸς Ἄρεως τοῦ Ἐχδίκητοῦ (Ultoris) εἰς τὸ Καπιτώλιον, μικρὸς, μονόπτερος, στρογγύλος. Ἐπὶ νομισμάτων ἐπιτετυπωμένος, ἐνομίσθη οὐχὶ ὀρθῶς τοῦ Νέρβα.

---

(1) Ε, 236. — (2) Sachse, II, σ. 10. — Petersen, Einl. σ. 87. — (3) Desgodetz, les édif. ant. de Rome. ch. 10.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ἄλλος μέγας ναὸς Ἄρεως τοῦ Ἐκδίκητοῦ εἰς τὴν ἀγορὰν τοῦ Αὐγούστου (Forum Augusteum), οὗ σώζονται τρεῖς Κορινθιακοὶ κίονες ὡραῖοι καὶ 50′ ὑψηλοί, μετ' ἐπιστυλίου φέροντος μεσαιωνικὸν κωδωνοστάσιον (1).

Κατὰ τὴν βάσιν τοῦ Καπιτωλίου ὁ ναὸς τῆς Ὁμονοίας, οὗ ἀνευρέθησαν πολλὰ ἐρείπια, καὶ ἰδίως βάσεις κιόνων ὡραίως καὶ πλουσίως κεκοσμημέναι.

Τὸ Θέατρον τοῦ Μαρκέλλου, ὑπὸ τὸν Ὀρσίνιον οἶκον, ἔχον διάμετρον 378′ (2), καὶ τὰ ἐδώλια στηριζόμενα ἐπὶ διπλῶν ἐπαλλήλων θόλων, οἵτινες πρὸς τὰ ἔξω ἀποτελοῦσιν ἀνοικτὰς ἀψίδας, κοσμουμένας, τὰς μὲν κατωτέρας διὰ δωρικῶν, τὰς δ' ἀνωτέρας δι' ἰωνικῶν ἡμικιόνων, εἰς τὸν ἀφελέστερον Ῥωμαϊκὸν ῥυθμὸν ἀνηκόντων.

Στοὰ Ὀκταβία, ἡ κατ' ἀρχὰς τοῦ Μετέλλου, ἱδρυθεῖσα περὶ τὸν ναὸν τοῦ Διὸς τοῦ Στάτορος (3), αὐξηθεῖσα δὲ πιθανῶς ὑπ' Αὐγούστου, καὶ περιβάλλουσα βουλευτήριον (Curia), σχολεῖον, βιβλιοθήκην καὶ ναούς, μέγιστον οἰκοδόμημα, οὗ ὑποτίθεται ὅτι σώζονταί τινες Κορινθιακαὶ στῆλαι (4). Αἱ στοαὶ αὗται, αἵτινες, ὡς ἐρρέθη, βασιλικαὶ ἐκαλοῦντο κατὰ τὴν ἐν Ἀθήναις, καὶ ἐχρησίμευον εἰς τὰς συναγωγὰς, τὰς καθ' ἡμέραν συναλλαγὰς, καὶ τὰς προχείρους δίκας τοῦ πλήθους, ἦσαν συνήθως ἐπιμήκη παραλληλόπλευρα (ΠΙΝ. ΙΗ, 3), ἐσωτερικῶς ὑπὸ σειρῶν κιόνων εἰς τρία ἢ καὶ πέντε κύτη κατὰ μῆκος διαιρούμενα, καὶ κατὰ τὴν μίαν τῶν ἐλασσόνων πλευρῶν ἡμικύκλιον (Κόγ-

---

(1) Piale, att. dell'Acad. archéol. rom. II, σ. 69. — (2) Guattani, mon. ined. 1789. Genn. Febr. — Piranesi, antichità rom. IV, tv. 25—37. — Desgodetz. ch. 23. — (3) Ἰδ. ἀνωτ. σ. 43. — (4) Petersen, introd. σ. 97 ἑπ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

χλὴν ἢ Ἀψίδα, Tribunam) ἔχοντα διὰ τῶν δικαστῶν τὰς συνεδριάσεις. Τὸ δὲ μέσον ἦν ἄλλοτε μὲν ὕπαιθρον, ἄλλοτε δ' ὑπόστεγον, καὶ ὑπὲρ τοὺς κίονας ὑπῆρχε πάροδος καὶ δευτέρα κιόνων σειρὰ ὡς ἐν τοῖς ὑπαίθροις ναοῖς τῆς Ἑλλάδος. Ἐφιλοτιμοῦντο δ' οἱ Αὐτοκράτορες λαμπρότατα νὰ κοσμῶσι τὰ μέρη ταῦτα τῆς συνήθους διατριβῆς τοῦ λαοῦ.

Τῶν αὐτῶν τέλος χρόνων εἰσὶ καὶ ὁ ἐν Ῥώμῃ τάφος τῶν Σερβιλίων, παρὰ τῷ Μαξεντίῳ Ἱπποδρόμῳ, ἔργον Τυρρηνικὴν μᾶλλον ἔχον ἔτι τὴν διάθεσιν, στρογγύλον πύργον ἐπὶ τετραγώνου βάσεως· καὶ ὁ τούτῳ ὅμοιος, ἀλλὰ μᾶλλον κατάκοσμος τῆς Καικιλίας Μετέλλας ἐπὶ Καίσαρος· καὶ τὸ πάντων ἀξιολογώτατον Μαυσωλεῖον τοῦ Αὐγούστου, τὸ ἀνεγερθὲν εἰς τὸ πεδίον τοῦ Ἄρεως παρὰ τὸν Τίβεριν, κατὰ τὸν πανάρχαιον τῶν τύμβων ῥυθμὸν, ἀλλὰ μέγιστον, καὶ μεθ' ὑπερβαλλούσης μεγαλοπρεπείας, ἐξ ἀλλεπαλλήλων συγκείμενον εὐρυτάτων στρογγύλων διαζωμάτων, ὧν τὰ ἀνώτερα εἶχον τὴν διάμετρον ἐλάσσονα πάντοτε τῆς τῶν κατωτέρων, καὶ ἄτινα κατάφυτα ὄντα, καὶ λόφον χλοερὸν ἀποτελοῦντα, ἔφερον ἐπὶ κορυφῆς τὸν χαλκοῦν τοῦ Αὐτοκράτορος ἀνδριάντα. Τὸ μνημεῖον τοῦτο περιγράφει ὁ Στράβων διὰ τῶν ἑξῆς (1)· « *Ἐπὶ χρηπίδος ὑψηλῆς λευκολίθου .... ἄχρι κορυφῆς τοῖς ἀειθαλέσι τῶν δένδρων συνηρεφές. Ἐπ' ἄκρῳ .... εἰκὼν χαλκῆ Σεβαστοῦ.* »

Β'. Ὑπ' ἄλλων δὲ πλουσίων Ῥωμαίων, τῶν λεγομένων φίλων (2) ᾠκοδομήθησαν ἐν Ῥώμῃ ἐπίσης ἐπιδεικτικώταται οἰκοδομαὶ ἐπὶ τοῦ Αὐγούστου.

Πρὸ πάντων δ' ὁ γαμβρὸς αὐτοῦ Ἀγρίππας, κατεκόσμησε τὴν πόλιν φιλοτιμότατα. Κρήνας μόνον κατεσκεύασεν ἐν αὐτῇ 700, ἐξ ὧν αἱ 103 ἦσαν

(1) E, 236. — (2) Sueton. Aug. 29.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

πήδακες, καὶ εἰς ὧν τὴν περικόσμησιν μετεχειρίσθη 400 μαρμαρίνους κίονας καὶ 300 ἀγάλματα. Μιᾶς ἐξ αὐτῶν σώζονται λείψανα παρὰ τὸ Κολοσσαῖον, γνωστὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα Meta Sudans. Ἦτον δὲ κῶνος μέγας, κεράμινος, εἰς μέγα ὕψος σφενδονίζων τὸ ὕδωρ, κατὰ τὴν βάσιν δ' ἔχων ἐξοχὰς, εἰς ἃς, καταπίπτον, ἐθραύετο τὸ ὕδωρ εἰς μικροὺς καταῤῥάκτας. Αὐτοῦ εἶναι καὶ ἡ στοὰ ἡ καλουμένη τοῦ Ποσειδῶνος ἢ τῶν Ἀργοναυτῶν, καὶ αὐτοῦ ἐπίσης διάφοροι ἀμάραι, ὑπόγεια μεγαλουργήματα, χρήσιμα εἰς τῆς πόλεως τὴν καθαριότητα.

Ὁ Ἀγρίππας ἦν ὁ πρῶτος ἀνεγείρας ἐν Ῥώμῃ πολυτελεστάπους Λουτρῶνας, οὓς καθίστα ἤδη ἀναγκαίους ἡ νεωστὶ εἰσαχθεῖσα τρυφὴ παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις, ἡ πρὸς αὐτὴν ροπὴ τοῦ λαοῦ, καὶ ἡ προθυμία τῶν ἰσχυόντων νὰ θεραπεύωσιν αὐτοῦ τὰς ὀρέξεις, ὑποδυόμενοι οὕτως αὐτὸν, καὶ ἐπιεικέστερον αὐτὸν κριτὴν τῆς ἐξουσίας των καθιστῶντες. Ἦσαν δ' οἱ λουτρῶνες (θερμὰ, Thermes), ἀπέραντα οἰκοδομήματα, τὴν θέσιν τῶν ἐν Ἑλλάδι Γυμνασίων παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις ἐπέχοντα, καὶ οὐ μόνον τὴν ἀναψυχὴν τῆς λούσεως μετὰ πάσης ἀνέσεως καὶ πολυτελείας πᾶσι τοῖς πολίταις, τοῖς πένησιν ὡς καὶ τοῖς πλουσίοις, ἀδαπάνως παρέχοντα, ἀλλὰ καὶ ἐγκλείοντα διαιρέσεις παντοίας εἰς ἐνάσκησιν τοῦ σώματος, εἰς ἐνασχόλησιν τοῦ νοὸς καὶ εἰς παντοειδῆ τέρψιν τῶν αἰσθήσεων καὶ διάχυσιν τῆς ψυχῆς προσδιωρισμένας. Διὰ τοῦτο ἐν ἀπεράντῳ ἐκτάσει περιεῖχον αἱ γιγαντιαῖαι αὗται οἰκοδομαὶ, διὰ μὲν τὴν λοῦσιν Ἀποδυτήριον, Βαπτιστήριον (συνήθως στρογγύλον), Ἡλιοκάμινον, Ψυκτήριον (Frigidarium), Ὑπόκαυστον, Λακωνικὸν (ἱδρωτήριον), κολυμβήθραν (Piscine)· πρὸς δὲ διάχυσιν, Κορίκιον (σφαιριστήριον, ἐπώνυμον τοῦ ἄντρου τοῦ ὑπὲρ τοὺς Δελφοὺς), Κονίστραν (κονιστήριον), Ἐλαιοθέσιον, Ἐξέδρας, Ἐφηβεῖον, Excole (διατριβὴν μετὰ

Ακαδημία Αθηνών/ Academy of Athens

τὴν λοῦσιν), παλαίστραν, στάδιον, ξύστιν· πολλάκις δὲ καὶ γυμνάσιον καὶ βιβλιοθήκην καὶ περιπάτους συχίους. Ἐπληροῦντο δὲ τὰ πλουσιώτατα ταῦτα κατασκήματα καὶ διὰ πολυπληθῶν ἔργων τέχνης, ὡς συντελούντων εἰς πολυτελῆ αὐτῶν κόσμησιν καὶ εἰς εὐμενῆ τῶν θεωμένων ἀπόλαυσιν· ὥστε τινὰ τῶν ἐρειπίων αὐτῶν εἰσὶ τὴν σήμερον ἡ ἀφθονωτέρα πηγὴ τῆς εὑρέσεως ἀρχαίων ἀγαλμάτων.

Ἔμπρὸς δὲ τῶν λουτρώνων αὐτοῦ ἀνήγειρεν ὁ Ἀγρίππας, ἴσως ὡς βαπτιστήριον, τὸ τὴν σήμερον καλούμενον Π ά ν θ ε ο ν, τὸ μέγιστον τῶν σωζομένων ἐρειπιων ἐν Ῥώμῃ. Εἶναι δ' οἰκοδόμημα στρογγύλον (Διάγραμμα, ΠΙΝ. ΙΗ, 4. Διατομή. Αὐτ. 5) καὶ θολωτὸν, καὶ ἔλαβεν ἐκ τούτου τὴν νέαν ἐπωνυμίαν, καθὸ δὴ ἐμφαῖνον διὰ τοῦ σχήματος αὐτοῦ τὸν οὐρανὸν, τὴν πάντων τῶν θεῶν κατοικίαν. Ἡ διάμετρος αὐτοῦ, ἴση τῷ ὕψει, εἶναι 132′. Κατὰ μέσον δὲ τὸν ὑπερήφανον θόλον αὐτοῦ ὑπάρχει ὔπαιθρος κυκλοτερὴς ὀπὴ 26′ διαμέτρου, συγκεντρούμενον καὶ ἰσχυρὸν ἐντὸς ῥίπτουσα τὸ καταχόρυφον φῶς. Τὸ ἔδαφος ὑπόκοιλον, ἔχει ὀπὰς δι' ἐκροὴν τοῦ ὀμβρίου ὕδατος· οἱ δὲ τοῖχοι, μαρμαροκόλλητοι ἔσωθεν, ἔχουσιν ἐντὸς τῶν θολωτῶν αὐτῶν παστάδων παντοῖα ἀγάλματα, ἐν οἷς ἑπτὰ εἰσὶ κολοσσοὶ τῶν θεῶν τῆς Ἰουλίας οἰκογενείας (ἤτοι Διὸς, Ἄρεως, Ἀφροδίτης, Θ. Ἰουλίου καὶ ἄλλοι τρεῖς). Ἐκ τῶν παστάδων δὲ τούτων αἱ μὲν εἰσὶν ἡμικυκλικαὶ, αἱ δὲ εὐθύγραμμοι, καὶ πᾶσαι, πλὴν τῆς τῇ εἰσόδῳ ἀντικειμένης, διαιροῦνται διὰ δύο μικρῶν κιόνων Κορινθιακῶν, καὶ δύο ἀντικειμένων αὐτοῖς καὶ τῷ τοίχῳ προκειμένων ὀρθοστατῶν. Ὑπὲρ δὲ τὰς παστάδας ὑψοῦται σειρὰ ὀρθοστατῶν, ἐφ' ὧν ὁ γιγαντιαῖος φατιωματικὸς θόλος, ἔχων τὰς κεραμίδας χαλκᾶς, τὰ δὲ φατνώματα κεκοσμημένα διὰ χρυσῶν ἀνθεμίων. Ἐπίχαλκοι δὲ μέχρι τοῦδε εἰσὶ καὶ τῆς πύλης αἱ παραστάδες καὶ αὐτὰ τὰ θυρώματα.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Εἰς μεταγενεστέρους χρόνους προσετέθη ἐμπρὸς τῆς πύλης στοὰ, διὰ 16 κορινθιακῶν κιόνων ἐκ πυροποικίλου, 8 μὲν κατὰ μέτωπον, 2 δὲ κατὰ βάθος, καὶ διὰ χαλκῶν κολοσσῶν Αὐγούστου καὶ Ἀγρίππα κοσμουμένη. Ἔβαινε δ' ἐπὶ 7 βαθμίδων, καὶ εἶχε χαλκᾶς τὰς ὀροφιαίας δοκοὺς καὶ ἐπεχρύσους τὰς κεραμίδας, διπλοῦν δ' ἐπάλληλον τὸ ἀέτωμα, ὃ ἐκόσμει σύμπλεγμα χαλκοῦν καὶ ἐπίχρυσον, παριστῶν τὴν γιγαντομαχίαν. Ἐπ' Ἀδριανοῦ τὸ πολυτελέστατον τοῦτο οἰκοδόμημα ἐβλάβη ἐκ πυρκαϊᾶς καὶ ἐπεσκευάσθη· καὶ ἐκ δευτέρου πάλιν ἐπὶ Σεπτ. Σεβήρου (202 μ. Χ.). Κατὰ δὲ τὰ 608 ἔγινεν ἐκκλησία εἰς ἐπίκλησιν Παναγίας τῆς τῶν Μαρτύρων. Κατὰ τὸν μεσαιῶνα τῷ ἀφῃρέθησαν τοῦ θόλου αἱ χαλκαῖ κεραμίδες, καὶ ἐν ἔτει 1632 ὁ πάπας Οὐρβανὸς Η' ἀφῆρεσε καὶ τὰς χαλκᾶς δοκοὺς τῆς στοᾶς, ἵνα χύσῃ τοῦ ἁγίου Πέτρου τὴν κιβωτὸν, καὶ ἐπὶ τοῦ ἀνωτέρου ἀετώματος ᾠκοδόμησε δύο εὐτελῆ κωδωνοστάσια (1).

Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν περίπου καὶ οἱ Καίσαρες Γάϊος καὶ Λεύκιος ᾠκοδόμησαν λουτρῶνας, ὧν μέρος νομίζεται τὸ ὑπὸ τὸ ὄνομα ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Ὑγείας (Minerva medica) γνωστὸν ἐρείπιον, δεκάπλευρον οἰκοδόμημα, ἔχον ἡμικυκλικὰς νύμφας καὶ θολωτὰ παράθυρα εἰς τοὺς τοίχους, καὶ ἄνωθεν θόλον οὐχὶ πολὺ μικρότερον τοῦ θόλου τοῦ Πανθέου, ἐλέγχοντα δὲ καὶ αὐτὸν τὸ δεκάγωνον σχῆμα.

Ὁ δ' Ἀσίνιος Πολλίων, ὁ φίλος τοῦ Βεργιλίου, ᾠκοδόμησεν Atrium Libertatis μετὰ βιβλιοθήκης καὶ προτομῶν συγγραφέων (2), καὶ ὁ Κορν. Βάλβος, Θέατρον.

---

(1) Desgodetz, Ch. I. — Hirt, Museum d. Atterth. W. I, 148. — Guattani. Mon. ined. 1789. sett. — Wibeking, bürgerl. Bauk. Tf. 24. — Rosini, Vedute.

(2) Rouvens ἐν Thorbecke, de Asinio Pollione.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Γ'. Ἐκτὸς δὲ τῆς Ῥώμης, πολλαχοῦ τῆς Ἰταλίας καὶ πέριξ αὐτῆς πολλαπλασιάζονται κατὰ τούτους τῶν τοὺς θριάμβων χρόνους αἱ θριαμβευτικαὶ καὶ τιμητικαὶ ἀψῖδες, αἵτινες χρησιμεύουσιν εἰς ἀπομνημόνευσιν ἐνδόξων νικῶν καὶ ἄλλων ἐπισήμων συμβάντων, καὶ εἰς ἔνδειξιν καὶ κόσμησιν τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ τέλους μεγάλων στρατηγικῶν ὁδῶν. Αἱ ἀψῖδες αὗται ἦσαν πύλαι θολωταὶ ἢ ἁπλαῖ ἢ τριπλαῖ, ἄνωθεν θριγκὸν ἐπίπεδον ἔχουσαι, ἐμπρὸς δὲ κοσμούμεναι δι' ἡμικιόνων ἢ διὰ προεχόντων κιόνων, καὶ ἀξιοπρέπειαν ἐμφαίνουσαι καὶ ἐπιδεικνύμεναι, διά τε τῶν ὄγκων τὴν στερεότητα, διὰ τὴν ὑπερήφανον ἠρεμίαν ἥτις εἶναι ἐν γένει τῆς ἀψῖδος ὁ χαρακτὴρ, καὶ διότι ἐπὶ τῶν τετμημένων αὐτῶν ἐπιφανειῶν ἐδύναντο διὰ πολλῶν νὰ κοσμῶνται ἀγαλμάτων καὶ προτομῶν, καὶ ἐπὶ τοῦ ἀνωτέρου αὐτῶν εὐρέος ἐπιπέδου καὶ τέθριππα νὰ δεχθῶσι. Τοιαύτη ἀψὶς σώζεται ἐν Ῥιμινίῳ, ἔργον ἀφελὲς καὶ χάριεν, καὶ ἑτέρα ἐν Πεδεμοντίῳ, ἀμφότεραι ἀνεγερθεῖσαι εἰς μνήμην τῆς ὑπὸ τοῦ Αὐγούστου κατασκευῆς τῆς Φλαμινίας ὁδοῦ· καὶ ἄλλη ἐν Ἀόστῃ ὑπὸ τὰς Ἄλπεις.

Πολλαχοῦ δὲ τὸ δουλικὸν φρόνημα τῶν λαῶν ἀνήγειρε καὶ Ναοὺς Θεᾶς Ῥώμης καὶ Σεβαστοῦ, ὡς ἐν τῇ Ἀκροπόλει τῶν Ἀθηνῶν ἔλειτο τοιοῦτος μικρὸς καὶ στρογγύλος ναὸς πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Παρθενῶνος. Τούτου σώζονται δύο στρογγύλα ἐπιστύλια, ἔχοντα τὰς Ἰωνικὰς ταινίας, καὶ τὸ ἓν ἐξ αὐτῶν τὴν ἐπιγραφήν (1)· *Ὁ δῆμος θεᾷ Ῥώμῃ καὶ Σεβαστῷ Καίσαρι, στρατηγοῦντος ἐπὶ τοὺς ὁπλίτας Παμμένους τοῦ Ζήνωνος, Μαραθωνίου, ἱερέως θεᾶς Ῥώμης καὶ σεβαστοῦ Σωτῆρος ἐπ' Ἀκροπόλει κτλ.* Εἰς δὲ τὴν κάτω πόλιν τῶν Ἀθηνῶν σώζεται ἄλλο τῆς αὐτῆς ἐποχῆς ἐρείπιον, ἔχον τέσσαρας ἐπιμήκεις Δωρίους κίονας, ἀέτωμα φέροντας,

(1) C. I. G. 478.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

μέρος στοᾶς τῆς Ἀθηνᾶς Ἀρχηγέτιδος, οἰκοδομηθείσης ἐν ἔτει 750 κτίσ. Ῥώμης (4 π. Χ.) διὰ δωρεῶν τοῦ Καίσαρος καὶ Αὐγούστου, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν 2 ἐπιγραφῶν, τῆς ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου (1), καὶ τῆς ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ἀετώματος (2), ὅπου ὡς ἀκρωτήριον ἵστατο ἔφιππος ἀνδριὰς τοῦ Λευκίου Καίσαρος, υἱοῦ τοῦ Ἀγρίππα, καὶ ἐγγόνου τοῦ Αὐγούστου (κτίσ. Ῥώμης 742—755· ἐπὶ Χρ.). Φαίνεται δ' ὅτι ἡ στοὰ αὕτη ἦν ἐπὶ Ῥωμαίων τὸ δυτικὸν ὅριον τῆς τῶν Ἀθηνῶν ἀγορᾶς. Ὑπὸ τοῦ Αὐγούστου καὶ τοῦ Ἀγρίππα ἐπίσης φαίνεται οἰκοδομηθεῖσα καὶ ἡ πρὸς τὰ Προπύλαια τῆς τῶν Ἀθηνῶν ἀκροπόλεως ἄγουσα μεγάλη ἀναβάθρα, ἧς τινες τῶν βαθμίδων μέρος μὲν εὑρέθησαν ἐν χώρᾳ, μέρος δ' ἀνῳκοδομήθησαν πρό τινων ἐτῶν. Οὐδὲν ἀρχαῖον ἢ χωρίον ἢ μνημεῖον δικαιολογεῖ τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἡ ἀναβάθρα αὕτη εἶναι χρόνων Ἑλληνικῶν· τὸ μόνον δὲ νόμισμα ἐφ' οὗ φαίνεται ἀπεικονισμένη, ὡς πρωτίστη παράστασις μάλιστα, τὸ πλεῖστον ἐμβαδὸν κατέχουσα τοῦ νομίσματος (3), ἀρχαιότερον τοῦ Αὐγούστου δὲν εἶναι, καὶ ὡς ἐκ τοῦ τύπου μάλιστα φαίνεται σύγχρονον αὐτοῦ, καὶ πιθανῶς ἐτυπώθη εἰς μνήμην αὐτῆς τῆς κατασκευῆς τῆς κλίμακος. Προσέτι δ' ἐπιγραφὴ ἐν Ἀκροπόλει εὑρεθεῖσα ἀνα-

---

(1) C I. G. N. 476 καὶ 477. Ὁ δῆμος ἀπὸ τῶν δοθεισῶν δωρεῶν ὑπὸ Γαΐου Ἰουλίου Καίσαρος θεοῦ, καὶ αὐτοκράτορος Καίσαρος θεοῦ υἱοῦ, Σεβαστοῦ, Ἀθηνᾷ Ἀρχηγέτιδι, στρατηγοῦντος ἐπὶ τοὺς ὁπλίτας Εὐκλέους Μαραθωνίου, τοῦ καὶ διαδεξαμένου τὴν ἐπιμέλειαν ὑπὲρ τοῦ πατρὸς Ἡρώδου, τοῦ καὶ πρεσβεύσαντος. Ἐπὶ ἄρχοντος Νικίου τοῦ Σεραπίωνος Ἀθμονέως.

(2) J'. 312. Ὁ δῆμος Λούκιον Καίσαρα, αὐτοκράτορος θεοῦ υἱοῦ Σεβαστοῦ, Καίσαρος υἱόν.

(3) Leake, Topogr. of Ath. Vol. I, Pl. I, 1.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

φέρει τὴν κατασκευὴν τῆς *Ἀνόδου* ἐπὶ Ῥοιμυτάλκου ἄρχοντος, ὅστις ἦν σύγχρονος τοῦ Αὐγούστου, ὁ αὐτὸς, ἢ συγγενὴς καὶ συνώνυμος τῷ συμμαχοῦντι τῷ Αὐγούστῳ βασιλεῖ τῆς Θράκης. Τέλος εἰς αὐτήν ταύτην τὴν περίστασιν, καὶ ὡς ἀντίδωρον τῶν Ἀθηναίων διὰ τὴν γενομένην αὐτοῖς εὐεργεσίαν τῆς κατασκευῆς τῆς κλίμακος, φαίνεται ὅτι ἀνηγέρθη ἡ παρ' αὐτὴν καὶ πρὸ τῶν Προπυλαίων μέχρι τοῦδε σωζομένη ὑψηλὴ τετράγωνος ἀνισόδομος βάσις ἐκ λίθου Ὑμηττίου, ἥτις ἔφερεν ἄλλοτε ἐπὶ κορυφῆς δύο ἐφίππους ἀνδριάντας, περὶ ὧν ὁ Παυσανίας (1): « *Τὰς μὲν οὖν εἰκόνας τῶν ἱππέων οὐκ ἔχω σαφῶς εἰπεῖν, εἴτε οἱ παῖδές εἰσιν οἱ Ξενοφῶντος, εἴτε ἄλλως εἰς εὐπρέπειαν πεποιημέναι* ». Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ μνημείου ἔτι σωζομένην ἐπιγραφὴν (2), ἦσαν ἀδριάντες τοῦ M. Ἀγρίππα, γ'. ὑπάτου, καὶ τοῦ Αὐγούστου, ὧν ἴσως ἐν γνώσει ἀπεσιώπησε τὰ ὀνόματα ὁ Παυσανίας, αἰδούμενος διὰ τῶν τότε Ἀθηναίων τὴν δουλεπρέπειαν.

Δύο **Νικοπόλεις** ἐκτίσθησαν ἐπὶ Αὐγούστου, ἡ παρὰ τὸ Ἄκτιον, καὶ ἡ παρὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Εἰς **Πόλαν** δὲ τῆς Ἰλλυρίας σώζεται ἐκ τῶν χρόνων τούτων ναὸς μικρὸς Κορινθιακὸς, πρόστυλος, ψευδοδίπτερος, οὗ δηλαδὴ ἡ ἐμπρόσθιος στοὰ προέχει ἰσχυρῶς κατὰ τὸν ἐκ τῆς Τυρρηνικῆς εἰς τὴν Ἰταλικὴν τέχνην παραμείναντα ῥυθμόν· καὶ εἰς **Νεμαυσόν** (Nismes) τῆς Γαλλίας, ναὸς τῶν Γ. καὶ Λ. Καισάρων, ὡραίου καὶ εὐγενοῦς ῥυθμοῦ κορινθιακοῦ, πρόστυλος, καὶ ψευδοπερίπτερος, ὁ ὀνομαζόμενος ἤδη maison quarrée (3).

---

(3) A, 22. — (2) (Ὁ δη)μος
(Μάρκον) Ἀγρίππα(ν)
Λε(υκίου) υἱὸν
Τρὶς ὕ(πατ)ον τὸν (ε)κ(υτ)οῦ
ε(ὐ)εργέτη(ν).

(3) Clérisseau. Antiquités de la France.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Εἰς Τίβολι, ἐκτὸς τῆς Ῥώμης ὑφίσταται, ὁ καλούμενος ναὸς τῆς Ἑστίας, στρογγύλος, περίπτερος, ὑπὸ 18 κορινθιακῶν κιόνων περιβαλλόμενος, τύπον ἔχων εὐγενοῦς ἀφελείας· καὶ ὁ λεγόμενος τῆς Σιβύλλης, Ἰωνικὸς, πρόστυλος, ψευδοπερίπτερος. Ἐν Ἀσσίσῃ τέλος ἡ ἐκκλησία τῆς Παναγίας della Minerva εἶναι ἀρχαῖος ναὸς, τῆς Ἀθηνᾶς βεβαίως, πρόστυλος, καὶ τὴν στοὰν ἔχων κατὰ τρόπον Ἰταλικὸν προέχουσαν, ἐν ὅλοις χαριέντως ἀνάλογος τὴν διάθεσιν.

Οἱ δὲ τοῦ Αὐγούστου διάδοχοι ἀνήγειρον ἀξιομνημόνευτα καὶ αὐτοὶ οἰκοδομήματα, ἅν τινὰ καὶ τὸ μεγαλεῖον τῆς Ῥώμης καὶ τὴν τυραννίαν ἀναπολοῦσι τῶν αὐτοκρατόρων αὐτῆς. Ὁ Κλαύδιος (50 μ. Χ.) ᾠκοδόμησε μέγαν λιμένα εἰς Ὥστίαν, καὶ παρ' αὐτὸν γιγαντιαῖον πρόχωμα, καὶ ὅλην νῆσον τεχνητὴν, ὡς βάσιν μεγάλου φάρου.

Μετὰ τῆς Ῥώμης δὲ τὸν ἐμπρησμὸν, εἰς οὗ τὴν θέαν θηριωδῶς ὁ Νέρων (65 μ. Χ.) ἐπέχαιρεν, ἀνηγέρθη ἐκ νέου ἡ πόλις ἐπὶ τακτικωτέρου σχεδίου, καὶ ᾠκοδομήθη τοῦ Αὐτοκράτορος ὁ χρυσοῦς οἶκος (domus aureæ), ἐπὶ λόφων ἐκτεινόμενος καὶ κοιλάδων, ἀπεράντους περιπάτους, πεδιάδας, ἀμπέλους καὶ ἄλσῃ περιλαμβάνων, στοὰς ἔχων ἐπὶ μίλια ὅλα παρατεινομένας, καὶ θαλάμους καταστίλβοντας χρυσῷ, μαργαρίταις καὶ πολυτίμοις λίθοις, καὶ ἐν αὐτοῖς διαπρέπον μάλιστα τὸ ἑστιατώριον, τὸ μηχανικῶς στρεφόμενον κατὰ τὴν κίνησιν τοῦ ἡλίου. Ἀρχιτέκτονες δὲ τοῦ πολυτελεστάτου τούτου οἴκου ἦσαν ὁ Κέλερ καὶ Σεβῆρος (1), οἱ ἀγχίνοες ὑπηρέται τῶν παραβολωτάτων ἐπινοιῶν τοῦ τυράννου, οἵτινες ἐν ἄλλοις καὶ πλωτὴν διώρυγα ἐπεχείρησαν ἀπὸ τῆς Ἀβερνείας λίμνης, μέχρι τῶν ἐκβολῶν τοῦ Τιβέριος. Εἰς δὲ τὸ πεδίον τοῦ Ἄρεως ᾠκο-

---

(1) Tacit. XV, 42.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ὠμησεν ὁ Νέρων λουτρῶνας, περὶ ὧν λέγει ὁ δριμὺς Μαρτιάλλος (1): « *Τί τοῦ Νέρωνος χεῖρον, τί βέλτιον τῶν Νερωνείων λουτρώνων ;* (Quid Nerone pejus, quid Thermis melius Neronianis ?), καὶ εἰς ὧν τὰ ἐρείπια, ὅπου ἤδη τὸ Palazzo Justiniani, εὑρέθησαν πάμπολλα ἀρχαῖα ἀγάλματα.

Ἐπὶ Φλαβίων (ἀπὸ Βεσπασιανοῦ μέχρι Νέρβα, 69—95 μ. Χ.)

Ὁ δὲ Οὐεσπεσιανὸς (69 μ. Χ.) ὠκοδόμησε τὸ τρίτον Καπιτώλιον, ὑψηλότερον τῶν ἄλλων, ὡς φαίνεται καὶ ἐπὶ νομισμάτων (2). Τὸ δὲ τέταρτον ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ σχεδίου ἀνήγειρεν ὁ Δομιτιανὸς (81), ἀλλὰ κεκοσμημένον διὰ κορινθιακῶν κιόνων πεντελησίου λίθου, καὶ ἔσωθεν πλουσίως κεχρυσωμένον (3). Ἐπὶ Οὐεσπεσιανοῦ νομίζεται ὅτι ἀνηγέρθη καὶ ὁ λεγόμενος ναὸς τῆς Εἰρήνης, οὗ σώζονται ἄξια λόγου ἐρείπια ἐπὶ τῆς ἱερᾶς ὁδοῦ, ὅστις ὅμως ὑπ' ἄλλων, ἴσως πιθανώτερον, ἐκλαμβάνεται ὡς στοὰ (Basilica) Κωνσταντίνου (4). Ἐν τῷ μέσῳ σταυροειδῆ ἀποτελῶν θόλον, στηριζόμενον ἐπὶ 8 κορινθιακῶν κιόνων, ἔχει τρεῖς ἐσωτερικὰς διαιρέσεις, καὶ ὑπῆρξε τὸ πρότυπον τὸ ἐμπνεῦσαν εἰς τὸν Βραμάντην τὸ σχέδιον τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ἁγ. Πέτρου (5).

Ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ δ' αὐτοκράτορος ἤρχισεν, ἀλλ' ἐπὶ Τίτου ἐπερατώθη τὸ μέγιστον τῶν ἐν Ῥώμῃ οἰκοδομημάτων, τὸ Ἀμφιθέατρον τῶν Φλαβίων, κοινῶς λεγόμενον Κολοσσαῖον, εἴτε διὰ τὸ μέγεθος αὐτοῦ, εἴτε διὰ τὸ ἐν αὐτῷ ὑπάρχον ἄλλοτε κολοσσιαῖον ἄγαλ-

---

(1) VII, Epigr. 34. — (2) Eckhel, D. N. IV. p. 327. — (3) Αὐτ. σ. 377. — (4) Nibby, del tempio d. Pace et della Bas. di Constant. 1819. — La bas. di Const. sbandita della via sacra per lett. del Av. Fea. 1919 .— (5) Desgodetz, Ch. 7. — Caristie, plan et coupe du Forum et de la voie sacrée.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

μα τοῦ Νέρωνος. Ἦσαν δὲ τὰ Ἀμφιθέατρα τόποι παρεσκευασμένοι πρὸς δημόσια θεάματα, καὶ ἔχοντες ἐν τῷ μέσῳ μὲν τὴν θέσιν καθ' ἣν ταῦτα ἐξετελοῦντο, πέριξ δὲ, κατὰ πᾶσαν τὴν περιφέρειαν, τὰς ἕδρας τῶν θεατῶν. Τὸ Κολοσσαῖον ἔχει τὸ σύνηθες εἰς τὰ ἀμφιθέατρα ὠοειδὲς σχῆμα, καὶ τὸν μὲν μικρὸν ἄξωνα 312′ ποδῶν Ἀγγλικῶν, τὸν δὲ μέγαν 528′ (ΠΙΝ. 16, 1), καὶ, περιλαμβάνον ἔκτασιν 6 στρεμμάτων, χωρεῖ 80,000 θεατῶν. Τὸ κέντρον αὐτοῦ κατεῖχεν ἡ κονίστρα, προωρισμένη εἰς μονομαχίας, θηριομαχίας, ναυμαχίας, καὶ ἄλλα θεάματα, καὶ ἔχουσα μῆκος ἴσον τῷ ἡμίσει τοῦ ὅλου ἄξωνος τοῦ οἰκοδομήματος. Τὸ δ' ἔδαφος αὐτῆς, ξύλινον ὄν, ἠνοίγετο μηχανικῶς, καὶ ἐξέχει ἐπὶ τοῦ θεάτρου τὰ εἰς τὴν πάλην προσδιωρισμένα θηρία· ἅπαξ δὲ προέκυψεν ἐξ αὐτοῦ καὶ ὁλόκληρον δάσος μετ' ἀπειραρίθμων πτηνῶν. Εἰς τῆς κονίστρας τὴν θέσιν ἀνεσκάφησαν ἤδη διάφοροι ὑπόγειοι θάλαμοι, μεταγενεστέρας κατασκευῆς, τοῦ πέμπτου αἰῶνος μ. Χ., ἴσως χρησιμεύσαντες ὡς δεσμωτήρια τῶν μαρτύρων. Πέριξ δ' αὐτῆς ὑψοῦντο τὰ ἐδώλια, στηριζόμενα ἐπὶ τεσσάρων ἀλλεπαλλήλων σειρῶν 80 ἀψίδων, κεκοσμημένων ἔξωθεν δι' ἡμικιόνων, ὧν ἦν διάφορος ὁ ῥυθμὸς εἰς ἑκάστην σειράν, καὶ ὑπὲρ τὰ ἐδώλια ἔσωθεν ἐπεκράτει μεγαλοπρεπὲς περιστύλιον (ΠΙΝ. 16, 2). Ἀφ' ὅτου δ' ἐξέλιπον τὰ ἐδώλια, ὁ τοῖχος, ὕψος ἔχων 158′, φαίνεται ἤδη διάτρυτος ὅλος διὰ τῶν ἠνεῳγμένων ἀψίδων, καὶ ἀπερίγραπτος εἶναι ἡ ἐντύπωσις ἣν ἀποτελεῖ μονήρης οὕτως ἱστάμενος, ἐν πάσῃ τῇ ποιήσει τοῦ ἐρειπίου καὶ τῆς ἐρημίας, εἰς οὐδεμίαν νέαν χρῆσιν ὡς τὰ λοιπὰ τῆς Ῥώμης λείψανα καταβιβασθείς, ἐν ὥρᾳ νυκτὸς μάλιστα, ὅτε διαφαίνεται δι' αὐτοῦ ὁ διάστερος οὐρανός. Κατὰ τὸν Βαρθελεμῆν εἰς μόνην τὴν τοιχοδομίαν αὐτοῦ ἐδαπανήθησαν 20 ἑκατομμύρια φράγκων· καὶ ὅταν εἶδεν αὐτὸ ὁ Θεοδώριχος, ἀνέκραξεν ὅτι πρὸς ἀνέγερσίν

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τοῦ ἔπρεπε ποταμὸν χρυσοῦ νὰ ἐξήντληταν· κατὰ Βέδαν (1) δ' ἔλεγον οἱ μετ' αὐτοῦ βάρβαροι· « Ἐν ὅσῳ στραται τὸ Κολοσσαῖον θὰ ἵσταται καὶ ἡ Ῥώμη· ὅταν πέσῃ τὸ Κολοσσαῖον, θὰ πέσῃ καὶ ἡ Ῥώμη· καὶ ὅταν πέσῃ ἡ Ῥώμη θὰ πέσῃ καὶ ὁ κόσμος. » (Quamdiu strabit Coliseus, stabit et Roma; quando cadet Coliseus, cadet Roma; quando cadet Roma, cadet et mundus). Ἔθεσε δὲ τὸ Κολοσσαῖον ὁ Πάππας Βενέδικτος ΙΔ' ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς θρησκείας (2).

Ὅμοια τούτῳ, ἐλάσσονα ὅμως, ἀμφιθέατρα σώζονται καὶ ἀλλαχοῦ, ὡς τὸ ἀξιόλογον ἔχον τὸν ἀρχιτεκτονικὸν ρυθμὸν, ἐν Νεμαυσίᾳ (Nismes), τὸ ἐν Τριέρῳ, τὸ ἐν Καπύῃ, τὸ ἐν Πομπηΐᾳ, τὸ ἐν Βερόνῃ, εὐρύχωρον καὶ καλῶς διατετηρημένον, καὶ τὸ ἐν Πόλᾳ τῆς Ἰστρίας, τρίοδμον, καὶ ἀνεγερθὲν ἐπὶ Οὐεσπεσιανοῦ ἢ ἐπὶ Τίτου.

Εἶδος ἀμφιθεάτρων ἦσαν καὶ αἱ Ναυμαχίαι, περικλείουσαι μεγάλας δεξαμενὰς, ἐν αἷς ἐτελοῦντο ναυτικοὶ ἀγῶνες. Τὴν πρώτην ᾠκοδόμησεν ὁ Καῖσαρ, καὶ ἐπὶ τῆς αὐτῆς θέσεως ἄλλην μείζονα ὁ Αὔγουστος, ἔχουσαν τὴν δεξαμενὴν 1200′ εὐρεῖαν καὶ 1800′ μακράν.

Καὶ ὁ Τίτος δὲ, ἐπὶ τῆς μικρᾶς διαρκείας τῆς αὐτοκρατορίας αὐτοῦ ἀνήγειρε λαμπρότατον οἰκοδόμημα, τοὺς οἴκους, καὶ μάλιστα τοὺς λουτρῶνας του, περιέχοντας, εἰς μεγίστην ἔκτασιν, ναοὺς, περιστυλίους στοὰς, ἐξέδρας, θέατρα καὶ βιβλιοθήκας. Εἰς τὰ σωζόμενα αὐτῶν μεγάλα ἐρείπια εὑρέθησαν 400 μόνον κίονες, καὶ παμπληθῆ ἀγάλματα, τὰ θαυμασιώτερα ἔργα τῆς ἀρχαίας γλυπτικῆς. Ἀνήγειρε δὲ καὶ ἀψῖδα ἐπὶ τῆς ἱερᾶς ὁδοῦ, ἥτις ἵσταται εἰσέτι ἀκεραία, μίαν ἔχουσα

---

(1) Beda, ap. Ducange, Gloss. II, 467. — (2) Desgod. ch. 27. — Guattani 1789. — Febr. Marzo. — Mem. de Fea. — Wagner, de Flav. Amph. Commentationes. — Manpurgi, 1829—31.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

πύλην μετὰ γείσου ῥαβδωτοῦ καὶ εὐθυγράμμου, ἑκατέρωθεν δ' ἡμικίονας μετὰ Ῥωμαϊκῶν κιονοκράνων. Καίτοι βαρέως κατάκοσμον, δὲν στερεῖται ὅμως τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο κομψότητος οὐδὲ χάριτος· ἀλλὰ δὲν ἔχει τὴν ἔμφασιν ἐκείνην τῆς στερεότητος καὶ τὴν δύναμιν, ἥτις ἐμπρέπει εἰς ἄλλα τοῦ αὐτοῦ εἴδους οἰκοδομήματα, καὶ ἀποτελεῖ αὐτῶν τὸν ἰδιάζοντα χαρακτῆρα (1).

Ἐπὶ Τίτου, ἐν ἔτει 79 μ. Χ. συνέβη μία τῶν μεγίστων καὶ ἐπισημοτάτων τοῦ Οὐεσουβίου ἐκρήξεων, ἧς τὴν ἐμπεριστατωμένην καὶ γραφικωτάτην περιγραφὴν παραθέτομεν ἔκ δύο ἐπιστολῶν Πλινίου τοῦ νεωτέρου (2), ὡς τὰ μέγιστα ἐνδιαφέρουσαν τὴν ἱστορίαν τῆς καλλιτεχνίας· διότι ἡ φοβερὰ ἐκείνη καταστροφὴ, ἐν ᾧ μᾶς στερεῖ ἑνὸς τῶν πολυτιμοτέρων ξεναγῶν εἰς τὰ θαύματα τῆς ἀρχαίας τέχνης, συνετέλεσεν ἀφ' ἑτέρου εἰς τὴν ἀκριβεστέραν γνῶσιν αὐτῶν ὑπέρ τι καὶ ἄλλο, καὶ ὑπὲρ πᾶσαν τῶν πολυτελεστέρων οἰκοδομημάτων ἀνέγερσιν.

A.

« *Ταχίτῳ χαίρειν.*

Ἀπαιτεῖς νὰ σοὶ γράψω περὶ τοῦ θανάτου τοῦ θείου μου, ὥστε νὰ παραδώσῃς τὰ περὶ αὐτοῦ ἀληθῶς τοῖς μεταγενεστέροις. Σ' εὐχαριστῶ· διότι βλέπω ὅτι τὸν θάνατόν του, ἂν σὺ τὸν ὑμνήσῃς, θέλει παρακολουθήσει ἀθάνατος δόξα. Εἰ καὶ ἐφονεύθη ἐπὶ τῆς καταστροφῆς ὡραιοτάτων χωρῶν, λαῶν καὶ πόλεων, καὶ ἐπὶ συμβάντος διαιωνίζοντος τὴν μνήμην αὐτοῦ, εἰ καὶ αὐτὸς πολλὰ καὶ διαρκῆ ἐποίησεν, ἀλλ' εἰς τῆς μνήμης αὐτοῦ

---

(1) Bartoli, Vet. Arcus Augusteum notis i. p. Bellonii ed Inc. de Rubeis. — Desgodetz. M. 17. — (2) Epist. L. VI, 16, 20. — Ἴδε καὶ Δίωνα Κάσσ. Σιφιλ. ΞΣΤ. 23

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών Academy of Athens

τὴν διάρκειαν πέπεισμαι ὅτι θέλει συντελέσει τῶν σῶν συγγραφῶν ἡ ἀθανασία. Ἐπίσης εὐδαίμονας θεωρῶ τοὺς παρὰ θεῶν λαχόντας ἢ νὰ πράττωσι γραφῆς ἄξια, ἢ νὰ γράφωσιν ἄξια ἀναγνώσεως· εὐδαιμονεστάτους δὲ τοὺς ἀμφότερα δυναμένους· Εἷς τούτων ἔσται καὶ ὁ θεῖός μου καὶ διὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ καὶ διὰ τῶν σῶν βιβλίων. Διὰ τοῦτα καὶ χαίρων δέχομαι, σοὶ ζητῶ μάλιστα ἐγὼ, ὅ,τι μοὶ διατάττεις.

Ἦτον εἰς Μισηνὸν (1) ὡς τοῦ στόλου διοικητής. Κατὰ δὲ τὴν ἐννάτην τῶν Καλανδῶν Σεπτεμβρίου (2), περὶ ὥραν ἑβδόμην περίπου (3), ἡ μήτηρ μου τῷ ἀνήγγειλεν ὅτι ἐφαίνετο σύννεφον ἀσύνηθες τὸ μέγεθος καὶ τὸ σχῆμα. Ἡλιασθεὶς ἐκεῖνος, καὶ μετὰ ψυχρολουσίαν προγευθεὶς, ἔκειτο τότε εἰς τὴν κλίνην του καὶ ἐσπούδαζε. Ζητήσας λοιπὸν τὰς ἐμβάδας του, ἀνῆλθεν εἰς μέρος ὅθεν μᾶλλον ἐδύνατο νὰ ἰδῇ τὸ θέαμα. Τὸ νέφος ὑψοῦτο, ἀλλὰ δυσδιάκριτον ἦτον ἐκ τίνος ὄρους· ἔπειτα δ ἐγνώσθη ὅτι ἐκ τοῦ Οὐεσουβίου. Τὸ δὲ σχῆμα αὐτοῦ ἦτον ὡς δένδρου, καὶ ἰδίως ὡς πίτυος, διότι εἶχεν ὡς ὑψηλότατον κορμὸν, ἐξ οὗ ἐξετείνοντο κλάδοι τινές. Νομίζω ὅτι ὑπὸ σφοδροῦ πνεύματος ἀναπεμπόμενον, εἶτα δὲ τῆς ὁρμῆς ἐλαττουμένης, ἢ ὑπὸ τὸ ἴδιον βάρος ὑφιζάνον, ἐξετείνετο οὕτως εἰς πλάτος. Ἦτον δὲ ὁτὲ μὲν λευκὸν, ὁτὲ δὲ φαιὸν καὶ κατάστικτον, καθ' ὅσον ἡ χῶμα ἢ τέφραν ἔφερεν. Ὁ θεῖός μου, ὡς πεπαιδευμένος ἀνὴρ, ἠθέλησε νὰ γνωρίσῃ ἀκριβέστερον τὸ ὅραμα τοῦτο. Διέταξεν ἑπομένως να ἑτοιμάσωσι τὴν λέμβον του, καὶ μοὶ ἐπρότεινεν, ἂν θέλω, νὰ τὸν συνοδεύσω. Ἀλλ' ἀπεκρίθην ὅτι προτιμῶ νὰ μείνω εἰς τὴν ἐργασίαν μου· διότι κατὰ τύχην μοὶ εἶχε δώσει νὰ γράψω τί. Ἐξῆλθεν ἑπομένως τῆς οἰκίας του, ἔχων εἰς τὴν χεῖρα τὰς σημειώσεις του, ὅτε οἱ ναῦται τοῦ στόλου ἐκ Ῥετίνης, πόλεως

---

(1) Ἀκρωτήριον. — (2) 23 Αὐγούστου. — (3) 1 Μ. Μ.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ὑποκειμένης τῷ ὄρει, καὶ ἀφ' ἧς μόνη φυγὴ ὑπῆργε διὰ θαλάσσης, ἦλθον παρακαλοῦντες νὰ τοὺς σώσῃ ἀπὸ τοῦ κατεπείγοντος κινδύνου. Τότε ἤλλαξε γνώμην, καὶ ἀντὶ τῆς σπουδῆς ἣν προετίθετο, ἀνέλαβεν ἔργον μεῖζον. Καταγαγὼν τὰς τηρήρεις του, ἐπέβη ὁ ἴδιος, ὅπως βοηθήσῃ οὐ μόνον τὴν Ῥετίνην, ἀλλὰ καὶ τὰς ἄλλας κώμας, αἵτινες εἰσὶ πολυπληθεῖς ἐνταῦθα διὰ τὸ κάλλος τῆς χώρας, καὶ διηυθύνθη ἐκεῖ ὅθεν ἄλλοι ἔφευγον, στρέφων τὸ πηδάλιον καὶ τὸν πλοῦν του εὐθὺ πρὸς τὸν κίνδυνον, καὶ τοσοῦτον φόβου ἀπηλλαγμένος, ὥστε πᾶσαν φάσιν τοῦ δεινοῦ, πᾶσαν μεταβολὴν ἣν ἔβλεπε τῆς μορφῆς αὐτοῦ, τὴν ἀνέγραφεν εἰς τὰς σημειώσεις του ἢ τὴν ὑπηγόρευεν. Ἤδη ἔπιπτεν ἡ τέφρα εἰς τὰ πλοῖά του, πυκνοτέρα καὶ θερμοτέρα καθ' ὅσον προὐχώρει· ἤδη κατεφέροντο λίθοι μελανοὶ καὶ διάπυροι, καὶ συντετριμμένοι ὑπὸ τῆς θερμότητος. Ἡ θάλασσα ἤδη ἀπεσύρετο, καὶ τμήματα τοῦ ὄρους ἐκάλυπτον πᾶσαν τὴν παραλίαν. Σκεφθεὶς δ' ἐπ' ὀλίγον ἂν ἐπρεπε νὰ στραφῇ ὀπίσω, εἶπε πρὸς τὸν κυβερνήτην, παρακινοῦντα αὐτὸν εἰς τοῦτο· «Τοὺς γενναίους προστατεύει ἡ τύχη. Πρὸς τὸν Πομπωνιανόν!» Ἦτον δὲ οὗτος εἰς τὰς Σταβιὰς, ἀντιπέραν τοῦ κόλπου, δι' οὗ εἰσεχώρει ἡ θάλασσα εἰς τὴν ἐλαφρῶς καμπτομένην παραλίαν. Ἐκεῖ ὁ Πομπωνιανὸς, βλέπων τὸν κίνδυνον μεμακρυσμένον μὲν ἔτι, ἀλλ' ἐπικείμενον καὶ προχωροῦντα, εἶχε φέρει τὰ σκεύη του εἰς τὰ πλοῖα, καὶ ἦν ἕτοιμος εἰς φυγὴν, ἅμα ἐκόπαζεν ὀλίγον ὁ ἐναντίος ἄνεμος. Ὁ δ' ἐμὸς θεῖος, ἔχων τὸν ἄνεμὸν οὔριον, κατέπλευσε, καὶ εὑρὼν τὸν φίλον του τρέμοντα, τὸν ἐνηγκαλίσθη, καὶ τὸν ἐνεθάρρυνε· καὶ ὅπως διὰ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἀφοβίας πραύνῃ τὸν φόβον ἐκείνου, διέταξε νὰ τὸν φέρωσιν εἰς τὸ λουτρὸν, καὶ λουσάμενος ἐδείπνησε φαιδρὸς, ἢ, ὅπερ οὐχ ἧττον μέγα, φαιδρότητα ἐπιδεικνύων. Ἐν τούτοις δ' ἐκ τοῦ Οὐεσουβίου ὄρους ἀπέστιλβον πολλαχοῦ εὐρύταται φλό-

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

γῆς καὶ πυρκαϊαὶ, ὧν τὴν λάμψιν ηὔξανον ἔτι μᾶλλον τὰ νύκτια σκότη. Θέλων δ' ὁ θεῖός μου νὰ κατευνάσῃ τὸν φόβον ὃν αὗται ἐνέπνεον, ἔλεγεν ὅτι εἶναι αἱ πυρὰ ἃς ἐν τῷ τρόμῳ των ἀφῆκαν οἱ ἀγρόται, καὶ αἱ ἔρημοι ἀγροικίαι, αἵτινες πυρπολοῦνται ἐγκαταλειφθεῖσαι. Μετὰ ταῦτα δὲ κατεκλίνθη ν' ἀναπαυθῇ, καὶ ἐκοιμήθη ὕπνον βαθὺν, ὥστε, ἐπειδὴ ἦτον σωματώδης, ἡ ἀπνοή του, βαρεῖα οὖσα καὶ ἠχηρὰ, ἠκούετο ὑπὸ τῶν ἔξωθεν παραφυλαττόντων. Ἀλλ' ἡ αὐλὴ τῆς οἰκίας του τοσοῦτον ἐπληροῦτο ἤδη ὑπὸ τέφρας μετὰ λίθων ἀναμεμιγμένης, ὥστε ἂν διέμενε περαιτέρω εἰς τὸν κοιτῶνά του, δὲν θὰ ἐδύνατο πλέον νὰ ἐξέλθῃ. Ἐξελθὼν λοιπὸν, ἀπῆλθε πρὸς τὸν Ποσπωνιανὸν, καὶ τοὺς ἄλλους οἵτινες εἶχον συναγρυπνήσει· καὶ συνεσκέφθησαν ἂν θὰ εἰσέλθωσιν ὑπὸ στέγην, ἢ ἂν θὰ μείνωσιν εἰς τὸ ὕπαιθρον. Διότι αἱ οἰκίαι ἐκλονίζοντο ὑπὸ συνεχῶν καὶ σφοδροτάτων σεισμῶν, καὶ ἐφαίνοντο ὡς ἀποσπώμεναι ἐκ τῶν θεμελίων αὐτῶν, καὶ παραῤῥιπτόμεναι ἔνθεν κἀκεῖθεν. Εἰ δὲ καὶ εἰς τὸ ὕπαιθρον ἠπείλει ἡ πτῶσις τῶν μετεωριζομένων καὶ συντριβομένων λίθων, ἐπροτιμήθη ὅμως τοῦτο, ὡς ἐλάσσονα ἔχον τὸν κίνδυνον· καὶ παρ' αὐτῷ μὲν λόγος ὑπερίσχυσε λόγου, φόβος δὲ φόβου παρὰ τοῖς λοιποῖς. Θέσαντες λοιπὸν προσκεφάλαια περὶ τὰς κεφαλάς των, τὰ ἐπέδεσαν διὰ μανδυλίων, εἰς προφύλαξιν κατὰ τῶν καταπιπτόντων σωμάτων. Ὑπέφωσκεν ἤδη ἀλλαχοῦ ἡ ἡμέρα· ἐκεῖ ὅμως ἐπεκράτει νὺξ πασῶν τῶν νυκτῶν μελανωτέρα καὶ βαθυτέρα, διασχιζομένη μόνον ὑπὸ πολυπληθῶν λαμπάδων καὶ ἄλλων παντοίων φώτων. Ἀπεφασίσθη δὲ νὰ ἐξέλθωσι πρὸς τὴν παραλίαν, καὶ νὰ ἰδῶσιν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τί ἐπεδέχετο ἡ θάλασσα. Ἀλλ' αὐτὴ ἦτον τραχεῖα καὶ ἐναντία εἰσέτι. Ἐκεῖ ῥιφθεὶς ἐπι σινδόνης ἣν ἤπλωσε κατὰ γῆς, ἐζήτησε δὶς καὶ ἔπιε ψυχρὸν ὕδωρ. Μετὰ δὲ ταῦτα φλόγες καὶ ὀσμὴ θείου, τῶν φλογῶν τὴν προσέγγισιν προ-

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

μηνύουσα, τρέπουσι τοὺς λοιποὺς εἰς φυγὴν, ἐκεῖνον δὲ ἐξυπνῶσι. Καὶ εἰς δύο οἰκέτας στηριχθεὶς ἐγείρεται, καὶ ἐν τῷ ἅμα πίπτει νεκρὸς, ἀποπνιγείς, ὡς ὑποθέτω, ὑπὸ παχέων ἀτμῶν, καὶ συγκλεισθέντος τοῦ στήθους του, διότι ἦτον ἀσθενὲς ἐκ φύσεως, στενὸν καὶ πολλάκις ἀσθματικόν. Ὅταν δ' ἐπανῆλθε τὸ φῶς τῆς ἡμέρας, ἡμέρας τρίτης ἀπὸ τῆς τοῦ θανάτου του, τὸ σῶμά του εὑρέθη ὁλόκληρον, ἀβλαβὲς καὶ ἐνδεδυμένον ὡς ὅταν ἐξέπνευσεν. Ὡμοίαζε δὲ κοιμωμένου μᾶλλον ἢ ἀποθανόντος. Ἐν τούτοις δ' ἐγὼ καὶ ἡ μήτηρ μου εἴμεθα ἐν Μισηνῷ. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἀδιάφορον διὰ τὴν ἱστορίαν· καὶ σὺ μόνον περὶ τοῦ θανάτου ἐκείνου ἤθελες νὰ μάθῃς. Δι' ὃ παύω, ἓν μόνον προσθέτων, ὅτι σοὶ ἐξέθηκα μετ' ἀληθείας ὅσα ἢ εἶδα παρὼν, ἢ ἤκουσα ἀμέσως ὅτε τῶν ἀπομνημονευομένων δὲν εἶχεν ἔτι ἀλλοιωθῇ ἡ ἀλήθεια. Σὺ δ' ἔκλεξον τὰ σπουδαῖα. Διότι ἄλλο τὸ ἐπιστολὴν, ἄλλο τὸ ἱστορίαν, καὶ ἄλλο τὸ πρὸς φίλον, ἄλλο τὸ πρὸς πάντας γράφειν. Ὑγίαινε.

B.

Ἡ ἐπιστολή μου περὶ τοῦ θανάτου τοῦ θείου μου σοὶ ἐνεποίησε, λέγεις, τὴν ἐπιθυμίαν νὰ γνωρίσῃς τίνας φόβους καὶ τίνας κινδύνους ὑπέστην ἐν Μισηνῷ, ὅπου εἶχον καταπαύσει τὴν διήγησίν μου.

« Ἂν κ' ἐνθυμούμενος φρίκην αἰθάνωμαι, ... »
ὅμως ἀρχίζω (1).

Μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ θείου μου ἐξηκολούθησα τὴν ἐργασίαν δι' ἣν εἶχον μείνει· καὶ λουσθεὶς καὶ δει-

(1) Ἐκ τῆς Αἰνειάδος.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

πνήσας, ἐκοιμήθην ὕπνον βραχὺν καὶ ἀνήσυχον. Ἐπὶ πολλῶν ἡμερῶν ἡ γῆ ἐσείετο· ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα δὲν ἐφαίνετο λίαν ἐπίφοβον, ὡς σύνηθες εἰς τὴν Καμπανίαν. Ἀλλὰ τὴν νύκτα ἐκείνην τοσοῦτον ἐπέτεινεν ὁ σεισμὸς, ὥστε ἐφαίνετο οὐχὶ κινῶν, ἀλλ' ἀνατρέπων τὰ πάντα. Ἡ μήτηρ μου εἰσέδραμεν εἰς τὸν κοιτῶνά μου, καὶ μὲ εὗρεν ἐγειρόμενον ὅπως τὴν ἐξυπνήσω, ἐὰν ἐκοιμᾶτο. Ἐκαθήσαμεν τότε εἰς τὴν αὐλὴν τῆς οἰκίας, ἥτις διὰ στενῆς ἐκτάσεως χωρίζει τὰς οἰκοδομὰς ἀπὸ τῆς θαλάσσης. Δεκαοκταέτης ὢν, δὲν ἠξεύρω ἂν εὐστάθειαν ἢ ἀσυλλογησίαν πρέπει νὰ τ' ὀνομάσω, ὅτι ἔλαβον τὸν Τίτον Λίβιον, καὶ, ὡς ἐν ἀργίᾳ, τὸν ἀνεγίνωσκον, καὶ ἐξηκολούθουν ἀποσπάσματα ἀπ' αὐτοῦ σημειῶν. Ἐπῆλθε τότε φίλος τις τοῦ θείου μου, ὅστις εἶχεν ἔλθει νὰ τὸν ἰδῇ ἐξ Ἱσπανίας, καὶ βλέπων ἐμὲ καὶ τὴν μητέρα μου ὅτι ἐκαθήμεθα, ἐμὲ μάλιστα ὅτι ἀνεγίνωσκον, μᾶς ἐπέπληξεν, ἐκείνην διὰ τὴν ὑπομονήν της καὶ ἐμὲ διὰ τὴν ἀφοβίαν μου. Ἐγὼ ὅμως δὲν ἀπεστράφην ἀπὸ τοῦ βιβλίου μου. Ἦτον ἤδη ἡ πρώτη ὥρα τῆς ἡμέρας, καὶ ὑπέφωσκεν ἀμυδρὸν καὶ ἀμφίβολον. Τότε ἐπῆλθεν ἰσχυρὸς κλονισμὸς τῶν πέριξ οἰκοδομῶν, ὥστε εἰς τὸν ἄστεγον μὲν ἀλλὰ στενὸν ἐκεῖνον τόπον ἦν μέγας καὶ βέβαιος τοῦ κινδύνου ὁ φόβος. Ἀπεφασίσαμεν ἑπομένως νὰ ἐξέλθωμεν τῆς πολεως, καὶ ὁ λαὸς ἔντρομος μᾶς παρηκολούθησε, προτιμῶν τῶν ἐδικῶν του βουλῶν τὰς ξένας, διότι τοῦτο ἐν στιγμαῖς φόβου νομίζεται φρόνησις. Τὸ ἄπειρον δὲ πλῆθος τῶν ἀπερχομένων μᾶς ὠθεῖ καὶ μᾶς παρασύρει. Ἐξελθόντες τῶν οἰκοδομῶν, ἐστάθημεν. Ἀλλ' ἐκεῖ νέα θαύματα καὶ νέος τρόμος! Αἱ ἅμαξαι ὑφ' ὧν συνωδευόμεθα, καίτοι ἐπὶ ἐδάφους ἐντελῶς ἐπιπέδου, οὕτως ἐπὶ θάτερα ἐκλονίζοντο, ὥστε οὐδ' ὑπὸ λίθων στηριζόμεναι ἐδύναντο νὰ μένωσιν ἀκινητοῦσαι. Πρὸς τούτοις ἐβλέπομεν τὴν θάλασσαν ὡς ἐφ' ἑαυτῆς ἐπιῤῥιπτομένην, καὶ ἀποκρουο-

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

μένην ἀπὸ τῆς κραδαινομένης ἀκτῆς. Κατὰ δὲ τὴν ἀπέναντι διεύθυνσιν νέφος μέλαν καὶ φοβερὸν, συστρεφόμενον πῦρ σφενδονίζον, ἐσχίζετο εἰς μακρὰς φλογῶν λάμψεις, αἵτινες ἦσαν ὅμοιαι ἀλλὰ μείζονες ἀστραπῶν. Τότε ὁ ἐξ Ἱσπανίας ἐκεῖνος φίλος, ἐπαναλαμβάνων ἐπιμονώτερον· « Ἂν ὁ σὸς ἀδελφὸς, λέγει, ἂν ὁ θεῖός σου ζῇ, θέλει τὴν σωτηρίαν σας· ἂν ἀπέθανεν, ἤθελε νὰ τῷ ἐπιζήσητε. Διατί λοιπὸν δὲν σπεύδετε νὰ διαφύγητε »;

Ἡμεῖς δ' ἀπεκρίθημεν ὅτι δὲν θ' ἀναχωρήσωμεν ὅπως ἐξασφαλισθῶμεν, ἐν ὅσῳ δὲν ἔχομεν βεβαιότητα περὶ τῆς σωτηρίας του. Ἄνευ λοιπὸν περαιτέρω ἀναβολῆς ἀπῆλθεν ἐκεῖνος, καὶ ἔφυγε, δράμων, τὸν κίνδυνον. Καὶ μετ' οὐ πολὺ κατῆλθε τὸ νέφος ἐκεῖνο εἰς τὴν γῆν, καὶ ἐκάλυψε τὰς θαλάσσας· καὶ περιζῶσαν ἀπέκρυψε τὴν Καπρέραν (1), καὶ μᾶς ἀφῆρεσε τὴν θέαν τοῦ προκειμένου Μισηνοῦ. Τότε ἡ μήτηρ μου μὲ παρεκάλει, μὲ ἱκέτευε, μὲ διέταττε νὰ εὕρω τροπον νὰ φύγω, λέγουσα ὅτι ἐγὼ δύναμαι, νέος ὢν, ἐν ᾧ ἐκείνη καὶ τὴν ἡλικίαν καὶ τὸ σῶμα βαρεῖα, καλῶς θὰ ἀπέθνησκεν ἂν μόνον δὲν ἐγίνετο αἰτία καὶ τοῦ θανάτου μου. Ἀλλ' ἐγὼ τῇ ἀπήντων ὅτι δὲν σώζομαι, ἂν δὲν σωθῶμεν ὁμοῦ. Καὶ λαβὼν αὐτὴν ἐκ τῆς χειρὸς, τὴν βιάζω νὰ ἐπιταχύνῃ τὸ βῆμα. Τὸ κατώρθου δὲ δυσκόλως, καὶ ἐμέμφετο ἑαυτὴν ὅτι μὲ βραδύνει. Ἤδη ἔπιπτε τέφρα, ἀλλ' εἰσέτι ὀλίγη. Μεταστραφεὶς δὲ, βλέπω πυκνὸν καπνὸν ἐπικείμενον, καὶ παρακολουθοῦντα ἡμᾶς, ἐν ᾧ ὡς χείμαρος ἐχύνετο εἰς τὴν γῆν. « Ἂς φύγωμεν, εἶπον, ἐν ὅσῳ βλέπομεν, ἐκ τῆς δημοσίας ὁδοῦ, μὴ καταπατηθῶμεν καὶ συντριβῶμεν ἐν τῷ σκότει ὑπὸ τοῦ ἐπερχομένου πλήθους». Μόλις δ' ἐμακρύνθημεν, καὶ ἐπῆλθε σκότος, οὐχὶ ὡς τὸ τῆς ἀσελήνου καὶ νεφελώδους νυκτὸς, ἀλλ' ὅσον ἐν κατακλείστοις τόποις καὶ ἀφωτί-

(1) Νῆσον.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

σιοις. Καὶ ἠκούοντο οἱ ὀλοφυρμοὶ τῶν γυναικῶν, οἱ κλαυθμοὶ τῶν παιδίων, αἱ κραυγαὶ τῶν ἀνδρῶν. Ἄλλοι ἐφώναζον τοὺς γονεῖς, ἄλλοι τὰ παιδία, ἄλλοι τοὺς συζύγους των, καὶ διὰ τῶν φωνῶν ἐζήτουν ν' ἀναγνωρισθῶσιν. Οὗτοι ἐθρήνουν διὰ τὴν δυστυχίαν των, ἐκεῖνοι διὰ τὴν τῶν συγγενῶν των· καί τινες ἐκ φόβου τοῦ θανάτου ἐπεκαλοῦντο τὸν θάνατον. Πολλοὶ ἐξέτεινον πρὸς τοὺς θεοὺς τὰς χεῖρας, καὶ ἄλλοι ἠρνοῦντο ὅτι ὑπάρχουσι θεοί, καὶ τὴν νύκτα ἐκείνην ἐξελάμβανον ὡς τὴν αἰωνίαν καὶ ἐσχάτην νύκτα τοῦ κόσμου. Ὑπῆρχον δὲ καί τινες αὐξάνοντες τοὺς ἀληθεῖς κινδύνους διὰ φόβων ψευδῶν καὶ ὑποθετικῶν· καὶ ἄλλοι ἀνήγγελλον ἀνυπάρκτως, καὶ ἐπιστεύοντο, ὅτι ἐν Μισηνῷ τοῦτο κατέπεσε καὶ τὸ ἄλλο ἐπυρπολήθη. Ἔπειτα ἐφάνη λάμψις τις, ἀναγγέλλουσα ὅμως εἰς ἡμᾶς οὐχὶ τὴν ἡμέραν, ἀλλὰ τοῦ πυρὸς τὴν προσέγγισιν. Τὸ πῦρ ὅμως ἔμεινε μακρὰν ἡμῶν. Ἐπανῆλθον δὲ τὰ σκότη, καὶ ἐπανελήφθη ἡ τέφρα πολλὴ καὶ παχεῖα, ὥστε ἠναγκαζόμεθα ἐγειρόμενοι νὰ τὴν ἀποσείωμεν· διότι ἄλλως θὰ μᾶς ἔθαπτε καὶ θὰ μᾶς κατέβαλλεν ὑπὸ τὸ βάρος της. Θὰ ἐδυνάμην νὰ καυχηθῶ ὅτι οὔτε γογγισμοὶ μὲ διέφυγον οὔτε φωνὴ δειλίας ἐν τοιούτῳ κινδύνῳ, ἂν δὲν εἶχον τὴν ἀθλίαν, ἀλλ' εἰς τοὺς θνήσκοντας μεγάλην παρηγορίαν, τοῦ νὰ νομίζω ὅτι θνήσκω ὁμοῦ μετὰ πάντων, καὶ πάντες ὁμοῦ μετ' ἐμοῦ. Ἐν τούτοις δ' ἡ ὁμίχλη ἐκείνη διελύθη ὡς καπνὸς ἢ νεφέλη· καὶ ἐφάνη ἡ ἀληθὴς ἡμέρα, καὶ ἔλαμψε καὶ ὁ ἥλιος, ἀλλὰ θαμβὸς, ὡς ἐπὶ τῶν ἐκλείψεων. Εἰς τοὺς τεθορυβημένους ἡμῶν ὀφθαλμοὺς τὰ πάντα ἐφαίνοντο μεταβεβλημένα, καὶ ὑπὸ βαθεῖαν τέφραν ὡς ὑπὸ χιόνα κεκαλυμμένα. Ἀφ' οὗ δ' ἐπανήλθομεν εἰς Μισηνὸν, καὶ ἀνέλαβον ὀλίγον τὰ σώματα ἡμῶν, διήλθομεν νύκτα ὀδυνηρὰν καὶ τεταραγμένην, μεταξὺ ἐλπίδος καὶ φόβου. Ὑπερίσχυσε δ' ὁ φόβος· διότι καὶ ὁ σεισμὸς τῆς γῆς ἐπέμενε, καὶ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

πολλοὶ ἐν παραφροσύνῃ διὰ φοβερῶν προῤῥήσεων ηὔξανον καὶ τὰ ἑαυτῶν καὶ τὰ τῶν ἄλλων δεινά. Ἀλλ' ἡμεῖς, ὅσους καὶ ἂν ὑπέστημεν κινδύνους, καὶ ὅσους καὶ ἂν εἰσέτι περιεμένομεν, οὐδόλως ἐσκέφθημεν περὶ ἀναχωρήσεως, πρὶν ἢ μάθωμέν τι περὶ τοῦ θείου μου. Ταῦτα, ἀνάξια τῆς ἱστορίας, δὲν θέλεις τ' ἀναγνώσει ὅπως τὰ γράψῃς· καὶ σὲ αὐτὸν, τὸν ἀπαιτήσαντα, μέμφου, ἂν δὲν σοὶ φανῶσιν οὐδ' ἐπιστολῆς ἄξια ».

Ἡ φοβερὰ αὕτη ἔκρηξις ἐξηφάνισεν ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς τρεῖς πόλεις τῆς Καμπανίας, τὴν *Πομπηΐαν*, τὸ *Ἡράκλειον* καὶ τὰς *Σταβιάς*. Ἀλλ' εὐτυχῶς ἐπὶ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος εὑρέθη ἀπροσδοκήτως ὅτι αἱ πόλεις αὗται εἶχον μόνον καταχωσθῇ χωρὶς νὰ καταστραφῶσι, καὶ ἔμεινον κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον διατετηρημέναι ὑπὸ τὴν τέφραν, ὅπως ἀνορυχθεῖσαι διηγηθῶσι ποτὲ εἰς τὸν νέον κόσμον τὰ μυστήρια τοῦ ἀρχαίου (1). Γεωργοί, φυτεύοντες ἄμπελον, ἀνεκάλυψαν κατὰ τύχην παρὰ τὸν Σάριον ποταμὸν τινὰς ἀρχαιότητας, καὶ τὸ 1750 ὁ βασιλεὺς τῆς Νεαπόλεως Κάρολος ὁ Βουρβόνος, ἀρξάμενος ταχτικῶν ἀνασκαφῶν, εὗρε πρώτην τὴν Πομπηΐαν, ἥτις ἦτον τῶν ἀβροδιαί-

---

(1) Ant. de la Gr. Grèce, grav. par Pinaresi et expl. par Guattani, P. 1804. (F. 3 V).

Mazois, ant. dc Pompei, 1812. ἐξηκολ. Gau, 1827. ἐτελείωσε Labrouste. Πολυτελὲς συγγρ.

W. Gell and Gaudy, Pompejana. L. 1817, 1830.

Venuti, descr. delle prime scoperte dell'ant. Cità di Ercolano, 1780.

Breton. Pompeia, 1855.

Τὰ λοιπὰ Müller, Hndb. 260, 2.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

των Ῥωμαίων ἡ κατοικία, καὶ μικρὰ τῆς Ῥώμης εἰκών. Καὶ τοῦ μὲν Ἡρακλείου, κειμένου βαθέως εἰς λάβαν ὑπὲρ λίθον σκληρὰν, μονον τινὰ οἰκοδομήματα ἀνεκαλύφθησαν, πρὸς ἃ ἡ κάθοδος γίνεται διὰ σκοτεινῶν φρεάτων. Ἓν τῶν οἰκοδομημάτων τούτων εἶναι τὸ θέατρον, οὗ ὁ ἀρχιτέκτων, κατ' ἐπιγραφὴν αὐτόθι εὑρεθεῖσαν, ἐκαλεῖτο Π. Ν ο υ μ ί ν ι ο ς (1). Τῆς δὲ Πομπηΐας ὑπὸ βαθεῖαν ἀλλ' ἐλαφρὰν τέφραν κατακεχωσμένης, ἀνεσκάφη ὑπὲρ τὸ τρίτον, πολλὰς στοὰς, ναοὺς, καὶ ἰδιωτικὰ οἰκοδομήματα περιέχον. Παρατηρεῖται δ' ἐν γένει εἰς τοὺς ναοὺς ὁ κατὰ τὸν Τυρρηνικὸν τρόπον λίαν προέχων πρόναος. Δυστυχῶς ὅμως πολλὰ τῶν οἰκοδομημάτων αὐτῆς εὑρέθησαν μεγάλως βεβλαμμένα, καὶ ἐν ἐρειπίων καταστάσει, ἐκ σεισμοῦ ἰσχυροῦ, συμβάντος ἤδη 16 ἔτη πρὸ τῆς ἐκρήξεως. Τῆς πόλεως ταύτης τὰ τείχη εἰσὶν ἐκ λάβας σκληρᾶς ᾠκοδομημένα, καὶ ἔχουσιν ἐπιγεγραμμένας πολλὰς Τυρρηνικὰς καὶ Ὀπικὰς ἐπιγραφὰς, καὶ πολλὰς προσέτι Λατινικὰς, παντὸς εἴδους ἀγγελίας περιεχούσας. Μεταξὺ τῶν ἀνασκαφέντων μερῶν εἶναι ἡ πρωτίστη ἀγορὰ, περιλαμβανομένη ὑπὸ μεγάλης στοᾶς δωρικῆς, ἣν κοσμεῖ μεγαλοπρεπῶς Ῥωμαϊκὴ ἀψίς. Σώζονται δὲ περὶ αὐτὴν καὶ διάφορα ἄλλα οἰκοδομήματα, ἐν οἷς καὶ βουλευτήριον, καὶ ναὸς τοῦ Διός. Ἀλλαχοῦ τῆς πόλεως εὑρέθη τὸ θέατρον, καὶ παρ' αὐτῷ ᾠδεῖον ὑπόστεγον, οὗ ὅμως ἡ στέγη κατέπεσε· καὶ περαιτέρω ἕτερον ἀμφιθέατρον. Ἐξ ἐπιγραφῶν δ' ἐγνώσθη ὅτι ὁ ἀρχιτέκτων τοῦ θεάτρου ἐκαλεῖτο Ἀ ρ τ ό ρ ι ο ς Π ρ ί μ ο ς. Ἀλλ' εἰ καὶ Λατινικὰ ἀπαντῶνται οἰκοδόμων ὀνόματα, αἱ οἰκοδομαὶ ὅμως ἔχουσι ῥυθμὸν ἰσχυρῶς ἑλληνίζοντα, εἴτε διότι ἐν Καμπανίᾳ ἐπεκράτει τότε μᾶλλον ἢ ἀλλαχοῦ τῆς Ἰταλίας ὁ Ἑλληνισμὸς, εἴτε διότι τερπνὰς διαίτας κεκτημένοι

(1) Momsen, I. R. N. 2419.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

αὐτόθι οἱ πλούσιοι τῶν Ῥωμαίων, ἠρέσκοντο νὰ εὑρίσκωσιν ὑπὸ τὸν Ἑλληνικὸν οὐρανὸν τῆς Νεαπολεως ἑλληνικὴν πόλιν, καὶ τὸν ἑλληνικὸν βίον, ὃν ἠγάπων ἤδη καὶ ἐμιμοῦντο. Ἴσως ὅμως καὶ ἡ ἐποχὴ ἣν ἐλέγχουσι τὰ πλεῖστα τῶν αὐτόθι ἀναχαλυφθέντων μνημείων, ἡ ἐσχάτη προχριστιανικὴ ἑκατονταετηρίς, εἶχε τὸν τύπον τοῦτον τῆς καθαρωτέρας ἑλληνικῆς μιμήσεως, πρὶν ἢ διατυπωθῇ τέχνη εἰδικώτερον ῥωμαϊκή.

Αἱ οἰκίαι εἰσὶ μᾶλλον ταπειναὶ ἕνεκα τῶν σεισμῶν, καὶ ἔχουσι μὲν αἱ πλεῖσται τὸ Ἰταλικὸν ὕπαιθρον προαύλιον (Atrium), ἀλλ' αἱ μείζονες καὶ περιστύλια, κατὰ τὸ μεταγενέστερον ἑλληνικὸν σχῆμα, Δωρίου, ἢ Κορινθίου, ἢ ἐνίοτε καὶ Ἰωνικοῦ ποικίλου ῥυθμοῦ, καί τινες τῶν πολυτελεστάτων καὶ κήπους ὑπὸ στοῶν περικυκλουμένους. Πολλαὶ αὐτῶν εἰσὶ μικραί, ἀλλ' οὐχὶ εὐτελεῖς, ὡς προσδιωρισμέναι εἰς προσωρινὴν ἐνοίκησιν. Τινὲς ὅμως, τῶν ἐν τοῖς προαστείοις μάλιστα, διακρίνονται διὰ τὴν κομψότητα αὐτῶν καὶ τὴν μεγαλοπρέπειαν. Ἡ λαμπροτάτη τῶν ἄχρι τοῦδε γνωστῶν, ἡ τοῦ *Μ. Ἀρρίου Διομήδους* καλουμένη, κεῖται εἰς τὸ προάστειον, καὶ εἶναι ἐκ τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐγούστου. Εἶχε δὲ τρεῖς ὀρόφους, ἐξ ὧν διατηροῦνται ἤδη μόνοι οἱ δύο. Ἀπὸ τῆς ὁδοῦ μικρὰ πύλη φέρει εἰς τὸ προαύλιον (Impluvium) (ΠΙΝ. 1Η, 6, ἔχον ἄλλοτε κῆπον κατὰ τὸ μέσον, καὶ περὶ αὐτὸν περιστύλιον δώριον, οὗ οἱ κίονες στεροῦνται τῆς ἀρχικῆς ἑλληνικῆς καθαρότητος τῶν μορφῶν, ἔχοντες τὸν ἐγχῖνον κατάκοσμον δι' ὠῶν, καὶ τὸν ἄβακα διαφόρως τετμημένον. Εἰς αὐτὸ δ' ἀνοίγονται πᾶσαι αἱ θύραι τῶν περικειμένων δωματίων. Δεξιῶς τῷ εἰσιόντι εἰσὶν αἱ διάφοροι κατοικίαι τῶν ὑπηρετῶν· μεταξὺ δ' αὐτῶν ἀναβάθρα φέρει πρὸς τὸν δεύτερον ὄροφον, περιέχοντα ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀχυρῶνα, ἀφ' ἑτέρου δὲ λουτρῶνας, ἐν οἷς σώζεται μέχρι τοῦδε παράθυρον, διατηροῦν ὑελίον. Μετὰ τούτους δ' ἕπεται θάλα-

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

μος, ἔχων σκεύη μαγειρικὰ, καὶ ἐξῆς οἱ κοιτῶνες, οἵτινες, ταπεινοὶ καὶ μικροὶ, λαμβάνουσι φῶς μόνον ἐκ τῆς θύρας, καίτοι ὄντες ὅλοι κατάγραφοι. Ἐν μέσῳ δὲ αὐτῶν εἶναι τὸ ἑστιατόριον, ἡμικυκλικὸν, ἔχον παράθυρα πρὸς τοὺς ἀγροὺς, καὶ τοὺς τοίχους κεκοσμημένους διὰ γραπτῶν παραστάσεων ἰχθύων. Ἐντὸς αὐτοῦ εὑρέθησαν πολλὰ σκεύη περίεργα, πολυτελῆ καὶ ὡραῖα. Ἡ δ' ἀριστερὰ πλευρὰ περιέχει τὴν ἐξέδραν τῆς ὑποδοχῆς μετ' ἄλλων δωματίων, ὧν ἓν περιλαμβάνει μαρμαρίνην τράπεζαν, κεκοσμημένην κατὰ τὰς γωνίας διὰ κεφαλῶν θηρίων, αἵτινες εἰσὶ μικραὶ ὑδροῤῥόαι· εὑρέθησαν δ' ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ δωματίου καὶ ἀγάλματα, καὶ πολλὰ ἀργυρᾶ ἀγγεῖα. Παρὰ τὴν ἐξέδραν δὲ, καὶ ὑπὲρ τὰ δωμάτια τῶν ὑπηρετῶν, ἐκτείνεται δῶμα, ἐφ' οὗ ἀπηντήθησαν τὰ ἴχνη μιᾶς τῶν περιπαθῶν σκηνῶν τοῦ φοβεροῦ δράματος. Εἷς τῶν ὑπηρετῶν ἐξῆλθεν ἐνταῦθα κατὰ τὴν ἀποφράδα στιγμὴν, καὶ ἔμφοβον τὸν παρηκολούθησε τὸ πιστὸν καὶ οἰκόσιτόν του ἀρνίον· ἀλλ' ἐνταῦθα ἐπῆλθε κεραυνοβόλος ὁ θάνατος, καὶ πλησίον ἀλλήλων εὑρέθησαν ὁ σκελετὸς τοῦ οἰκέτου, καὶ ὁ σκελετὸς τοῦ ἀρνίου, φέροντος ἔτι τὸν κώδωνα εἰς τὸν τράχηλον. Ὄπισθεν δὲ τῆς οἰκίας ἐκτείνεται ὁ κῆπος, καὶ εἰς τὸ βάθος αὐτοῦ ὑπάρχουσιν ὑπόγεια, εἰς ἃ κατέφυγεν ἡ οἰκοδέσποινα μετὰ δύο της τέκνων καὶ δεκαεπτὰ ὑπηρετῶν, ὡς δεικνύουσιν οἱ τύποι τῶν σωμάτων αὐτῶν ἐντὸς τῆς τέφρας ἥτις τοὺς ἀπέπνιξε.

Πολυτελεστάτη ἦν καὶ ἡ ἐντὸς τῆς πόλεως μεγίστη οἰκία, ἡ λεγομένη τοῦ Φ α ύ ν ο υ, ἐξ αἰτίας θαυμασίου ἀγάλματος εὑρεθέντος ἐντὸς αὐτῆς, καὶ κοσμοῦντος ἤδη τοῦ Μονάχου τὴν Γλυπτοθήκην. Ὅλη κατάγραφος, καὶ ζωηρότατα διατηροῦσα τὰ χρώματα, ἔχει καὶ εἰς τὰ ἐδάφη πολλαχοῦ δάπεδα ἐκ συνθέσεως ἀλαβάστρου, ἰάσπιδος καὶ ἀχάτου, ἓν μάλιστα, τὸ ὡραιότατον καὶ ἐντελέστατον πάντων τῶν τοῦ εἴδους τούτου,

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

κατὰ τὴν ἐξέδραν τὴν μεταξὺ τοῦ κήπου καὶ τοῦ ἄλσους, παριστῶν μάχην τοῦ Ἀλεξάνδρου.

Μεταξὺ τῶν ἀνακαλυφθέντων μερῶν εἰσὶ καὶ λουτρῶνες, ἔχοντες πάντα τὰ πρὸς λοῦσιν ἀπαιτούμενα μέρη, οὐχὶ ὅμως καὶ τὰ λοιπὰ πολυτελῆ παραρτήματα ἐφ' οἷς διέπρεπον οἱ λουτρῶνες τῆς Ῥώμης. Πλησίον δὲ τῶν λουτρώνων καὶ μετ' αὐτῶν συνδεδεμέναι ὑφίστανται δύο οἰκοδομαί, ἔχουσαι παραστάδας ἐσωτερικῶς εἰς τοὺς τοίχους, καὶ ἡ μία Ἄτλαντας ἐμπρὸς τῶν παραστάδων, κεκαλυμμέναι δ' ἀμφότεραι διὰ θόλων κιλυνδρικῶν, ἐξ ὧν ὁ εἷς κοσμεῖται ὑπὸ φατνωμάτων, ὁ δ' ἕτερος παραδόξως ὑπὸ διαξεσμάτων, οἷα τὰ τοῦ κορμοῦ τῶν κιόνων.

Καθ' Ἑλληνικὸν μάλιστα ῥυθμὸν ἦν ᾠκοδομημένος καὶ ὁ παρά τῷ θεάτρῳ ἐν ἐρειπίοις κείμενος ναὸς τοῦ Ἡρακλέους, δώριος, περίπτερος, ἀρχαϊκὸν τύπον ἔχων. Ἵδρυται δ' ἐν μέσῳ πλατείας τριγωνικῆς, ἣν κοσμεῖ δώριον περιστύλιον, ὡραίους καὶ καθαροῦ ῥυθμοῦ ἔχον τοὺς κίονας. Ἀπὸ τῆς κορυφῆς δὲ τῆς πλατείας ταύτης ἄγει στοὰ Ἰώνιος, μεταγενεστέρας ἑλληνικῆς διαπλάσεως, καὶ παρ' αὐτὴν ἐκτείνεται ἑτέρα, δωρικὴ αὖτη, ἔχουσα τοὺς ἐχίνους τῶν κιονοκράνων προέχοντας εὐθυγράμμως. Πολλαχοῦ δ' ἀπαντῶνται καὶ Κορινθιακοὶ κίονες καὶ παραστάδες, ὧν τὰ σχήματα εἰσὶν ἐπὶ τὸ ῥωμαϊκώτερον μεταπεποιημένα. Καὶ ἐν γένει εἰς ὅλας τὰς οἰκοδομὰς παρεμβάλλονται νύμφαι καὶ ἄλλαι ἐντομαὶ διατέμνουσαι τὰς μεγάλας ἐπιφανείας, καὶ διαφόρως καὶ ἐπὶ τὸ ζωγραφικώτερον σκιάζουσαι αὐτάς.

Εἰς δὲ τὸ προάστειον, πρὸς τὴν οἰκίαν τοῦ Ἀρρίου Διομήδους, ἡ πρὸς τὸ Ἡράκλειον ἄγουσα ὁδὸς, 20′ πλάτος ἔχουσα, ἔχει εἰς 500′ μῆκος, 60 τάφους ἑκατέρωθεν, κεκοσμημένους διὰ γλυφῶν καὶ γραφῶν. Εἰσὶ δὲ τινὲς μὲν αὐτῶν εἰς σχῆμα ναΐσκων, οἱ δὲ πλεῖστοι ὡς βωμοὶ ἐπὶ ὑψηλῆς βαθμιδοειδοῦς βάσεως ἱδρυμένοι, μετὰ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

κοσμητικῶν μερῶν κατὰ ῥωμαϊκὸν ῥυθμὸν διατεθειμένον. Εἷς ἐξ αὐτῶν, στρογγύλος τὸ σχῆμα, εἶναι καθαρωτέρως Ἑλληνικός· εἷς δὲ τῶν ὡραιοτέρων εἶναι ὁ τῆς Νευολώας Τύχης, παριστῶν βωμὸν ἐκ λευκοῦ λίθου ἐπὶ δύο βαθμίδων καὶ βάσεως ἐκ λάβας, μετ' ἀναγλύφων καὶ ἐπιγραφῶν.

Ἀπὸ Τραϊανοῦ μέχρις Ἀντωνείνων (98—138 μ. Χ.)

Ἐπὶ δὲ τῆς λαμπρᾶς καὶ εἰρηνικῆς ἡμισείας ἑκατονταετηρίδος ἀπὸ Τραϊανοῦ μέχρι τῶν Ἀντωνείνων, ἐξηκολούθησεν ἡ τέχνη ἀκμάζουσα, καὶ μεγαλοπρεπῆ ἀνηγέρθησαν καταστήματα, ἰδίως εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅπου ἐφάνη προσωρινῶς ἀναλάμψασα ἡ ἀρχαία φιλοκαλία, καὶ εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, ἥτις κατεκοσμήθη διὰ πολυτελεστάτων οἰκοδομῶν. Διετήρει δ' ἔτι κατα πᾶσαν ταύτην τὴν ἐποχὴν ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τὸν ἀρχαῖον αὐτῆς χαρακτῆρα μεγαλείου καὶ εὐγενείας, διὰ πλουσίων ἀλλὰ καὶ φιλοκάλων κοσμημάτων ἔτι μᾶλλον ἀναδεικνύμενον. Συγχρόνως ὅμως ἄρχεται ἀπὸ τοῦδε τῶν κοσμημάτων τούτων ἡ ἐπισώρευσις εἰς κατάχρησιν βαθμηδὸν ἐκτρεπομένη· καὶ ἐκνικᾶ ἡ ἀπὸ Δομιτιανοῦ ἤδη (81 μ. Χ.) γινομένη χρῆσις στυλοβατῶν συνθέτων ἐξ ἀλλεπαλλήλων στερεοβατῶν ἢ βάσεων τῶν κιόνων, δι' ὧν οἱ κίονες ἀνεδείκνυντο ἐπιμηκέστεροι, καὶ αἱ γραμμαὶ αὐτῶν πολυσυνθετώτεραι.

Τοῦ Τραϊανοῦ ἡ ἀγορὰ (Forum Trajani) ἦν, κατ' Ἀμμιανόν (1), τὸ θαυμαστότατον οἰκοδόμημα τῆς Ῥώμης, προστεθεῖσα ὡς ἐπέκτασις εἰς τὴν τοῦ Αὐγούστου, καὶ ἐπὶ μακρὸν παρατεινομένη μεταξὺ τοῦ Καπιτωλίου καὶ τοῦ Κυριναλίου λόφου. Πρὸς αὐτὴν ἔφερεν ἄψις θριαμβευτικὴ, καὶ τὰς μὲν δύο πλευρὰς

(1) ΙΣΤ, 10.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

κατεῖχον βιβλιοθῆκαι, κατὰ δὲ τὸ μέσον εἶχε ναὸν τοῦ Τραϊανοῦ, καὶ ἀπέναντι τῆς ἀψίδος τὴν Οὐλπίαν στοὰν, τὸ πολυτελέστατον ἴσως πάντων τῶν τῆς Ῥώμης οἰκοδομημάτων, μετὰ τετραπλῆς κιόνων σειρᾶς, καὶ μετ' ἐπιχάλκου ὀρόφου, ὑπὸ παμπληθῶν ἀγαλμάτων περικοσμούμενον. Ταύτην τὴν στοὰν αἰνίττεται ὁ Παυσανίας λέγων (1)· *Ῥωμαίοις δὲ ἡ ἀγορὰ μεγέθους εἵνεκα καὶ κατασκευῆς τῆς ἄλλης θαῦμα οὖσα, παρέχεται τὸν ὄροφον χαλκοῦν.* Ὀπίσω δὲ καὶ τῆς στοᾶς ταύτης ἀνηγέρθη μεταξὺ δύο μικρῶν ναῶν ἐν ἔτει 113 μ. Χ. ὁ κίων τοῦ Τραϊανοῦ, ἐκ σπονδύλων λευκοῦ μαρμάρου, φέρων τὸν ἀνδριάντα τοῦ Αὐτοκράτορος, καὶ ὕψος ἔχων ποδῶν 100 μετ' αὐτοῦ τε καὶ μετὰ τοῦ 17′ ὕψος ἔχοντος στυλοβάτου. Τὸ δὲ πάχος αὐτοῦ εἶναι 10—11′, καὶ ἐσωτερικῶς μὲν ἔχει ἀναβάθραν φέρουσαν εἰς τὴν κορυφήν του, ἔξωθεν δὲ ταινίαν ἀναγλύφων ἑλισσομένην περὶ αὐτόν (2). Ὠκοδόμησε δὲ τὴν ἀγορὰν ταύτην Ἀπολλόδωρος ὁ Δαμασκηνὸς (3), ἔξοχος ἀρχιτέκτων, τὴν τέχνην ἐπὶ τοῦ Αὐτοκράτορος τούτου καὶ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ ἀναζωογονήσας καὶ ἀποδοὺς αὐτῇ μέρος τῆς ἀρχαίας αὐτῆς εὐγενείας. Δι' αὐτοῦ καὶ πάμπολλα ἄλλα ἀνήγειρεν οἰκοδομήματα ὁ Τραϊανὸς, λουτρῶνας, γυμνάσια, ᾠδεῖα, ἱπποδρόμια, λιμένας, ὑδραγωγεῖα, καὶ ἐντὸς τῆς Ῥώμης καὶ εἰς τὰς ἐπαρχίας, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς μετὰ τοῦ νεωτέρου Πλινίου ἀλληλογραφίας του. Ἔζευξε δὲ καὶ τὸν Δούναβιν ἐν ἔτει 105 διὰ μεγάλης γεφύρας (4), καὶ ἐν Ἀγκῶνι ἀνήγειρε, διὰ τοῦ Ἀπολλοδώρου πάλιν, ὡραίαν ἀψῖδα ἐκ μεγίστων λίθων λευκῶν, φέρουσαν ἔφιπ-

(1) I, 5. — (2) Bartoli, Columna Trajana. — Pinaresi. — Fabretti, de col. Trajani. R. 1683. — (3) Δ. Κάσσ. ΞΘ, 4. — Προκόπ. π. κτισμ. Δ, 6. — (4) Τζέτζ. Χίλ. Β, 34. — Eckhel, p. 419.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

πὸν ἑαυτοῦ ἀνδιάντα εἰς μνήμην τῆς οἰκοδομῆς τοῦ λαμένος. Ἡ ἀψὶς αὕτη, σωζομένη μέχρι τοῦδε ἄνευ τοῦ ἀνδριάντος, σύγκειται ἐκ μιᾶς θολωτῆς πύλης, διπλοῦν ἐχούσης θριγκὸν εὐθύγραμμον, καὶ κεκοσμημένης διὰ τεσσάρων ἡμικιόνων κορινθιακῶν, βαινόντων ἐπὶ στυλοβατῶν. Ἐπίσης δ' ἐκ λευκοῦ, παρίου λίθου εἶναι καὶ ἡ ἀνεγερθεῖσα ἐπ' αὐτοῦ ἐν Βενεβέντῳ κατὰ τὸ 113 μ. Χ. εἰς μνήμην τῆς κατασκευῆς τῆς διὰ τῶν Ἄλπεων ἀγούσης ὁδοῦ (Πιν. Κ, 1).

Ἦν δὲ καὶ ὁ Ἀδριανὸς (114 μ. Χ.) φιλότεχνος ἅμα καὶ τεχνογνώστης, ἀλλὰ συγγρόνως καὶ οἴησιν φιλοκαλίας τοσαύτην κεκτημένος, ὥστε ἐκ ταπεινῆς πρὸς ὁμότεχνον ζηλοτυπίας παρήχθη εἰς ἔγκλημα, καὶ εἰς θάνατον κατεδίκασε τὸν καὶ ἐπὶ τοῦ προκατόχου του καὶ ἐπ' αὐτοῦ διαπρέποντα, εἰς κολακείαν δὲ τὴν τέχνην μὴ ταπεινοῦντα διάσημον ἀρχιτέκτονα, τὸν Δαμασκηνὸν Ἀπολλόδωρον, διότι μεταξὺ ἄλλων ἐτόλμησε νὰ κατακρίνῃ τὸν κατ' ἴδιον σχέδιον τοῦ Αὐτοκράτορος οἰκοδομηθέντα ναὸν τῆς Ἀφροδίτης καὶ Ῥώμης, εἰπὼν ὅτι ἔπρεπε ν' ἀνεγερθῇ ἐπὶ ὑψηλοτέρου στερεοβάτου, ὅπως ἦ καταφανέστερος ἐκ τῆς Ἱερᾶς ὁδοῦ, ὅτι ἦτον μικρὸς ὡς πρὸς τὰ ἐνιδρυμένα ἀγάλματα, καὶ ὅτι εἰς τὰ θεμέλια αὐτοῦ ἔπρεπε νὰ κτισθῶσι θόλοι διὰ τὰς μηχανὰς τὰς χρησίμους εἰς τοὺς ἀγῶνας τοῦ παρακειμένου ἀμφιθεάτρου. Ἀλλὰ καὶ ἀφ' οὗ βαρβάρως ἐφόνευσε τὸν εὔτολμον σύμβουλον ὁ Ἀδριανὸς, τὴν συμβουλὴν ὅμως αὐτοῦ ἐσεβάσθη, καὶ, ὡς ἐκ τῶν σωζομένων ἐρειπίων ἀποδείκνυται, κατ' αὐτὴν ᾠκοδόμησε τὸν ναὸν, τὸν μέγιστον τῶν ἐν Ῥώμῃ ἀνεγερθέντων ποτέ (ΠΙΝ. ΙΗ, 6). Ἐντὸς προαυλίου 300′ μῆκος καὶ 500′ πλάτος ἔχοντος, καὶ κοσμουμένου ὑπὸ διπλοῦ περιστυλίου, τὸ πλεῖστον ἐκ λίθου λευκοῦ, περιελαμβάνετο ναὸς 333 τὸ μῆκος, τὸ δὲ πλάτος 160′, καὶ ἔξωθεν μὲν δίπτερος, δεκάστυλος, κορινθιακὸς, ἐντὸς δὲ διπλοῦς, ἔχων

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

κατὰ τὸν μεσοτοιχον τῆς διαιρέσεως δύο ἀντινώτους παστάδας, περιεχούσας τῶν δύο θεῶν τὰ ἀγάλματα· εἰς δὲ τοὺς πλαγίους τοίχους ἐντετμημένας παστάδας μικρὰς, ὧν ἐμπρὸς ἵσταντο Κορινθιακοὶ κίονες. Ἡ ὀροφὴ τέλος αὐτοῦ ἀπετελεῖτο ἐξ ἐπιμήκους θόλου ἐπιχάλκου μετὰ χρυσῶν φατνωμάτων, καὶ ἀπέληγεν εἰς ἀετώματα κοσμούμενα διὰ γλυπτικῶν συμπλεγμάτων, ἅτινα παρίστων τοῦ Ῥωμύλου τὸν μῦθον.

Ἐξέτεινε δὲ καὶ τὴν τοῦ Αὐγούστου καὶ Τραϊανοῦ ἀγορὰν ὁ Ἀδριανὸς δι' ἄλλης τρίτης, ἥτις ἐπερατοῦτο δι' ἀψίδος καὶ αὐτὴ, καὶ εἰς ἣς τὸ μέσον ἡ βουλὴ τῷ ἀνέθηκε ναὸν μέγιστον.

Καὶ τὴν προσφιλῆ του δὲ κατοικίαν, τὴν Τιβουρτινὴν ἔπαυλιν, κατεκόσμησε διὰ ποικίλων καὶ πολυτελεστάτων οἰκοδομῶν, τοῦ τε Ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ Αἰγυπτιακοῦ ῥυθμοῦ, ὀνομάσας αὐτὰς, καθ' ἃ ἐμιμοῦντο περιφημότατα τῆς γῆς καταστήματα, *Λύκειον*, *Ἀκαδημίαν*, *Πρυτανεῖον*, *Ποικίλην*, καὶ ὡς καὶ *Τέμπη* καὶ *Ἅδην*. Εἶναι δ' ἡ ἔπαυλις αὕτη ἀπέραντος τὴν σήμερον ἐρειπίων λαβύρινθος, ἐκτεινόμενος ἐπὶ 7 μίλια, καὶ πλουσιωτάτη πηγὴ ἀγαλμάτων καὶ ψηφοθετημάτων (1).

Ὁ δὲ Τάφος τοῦ Ἀδριανοῦ, περιγραφόμενος ὑπὸ Προκοπίου (2), ἔκειτο ἀπέναντι τοῦ Μαυσωλείου τοῦ Αὐγούστου, καὶ συνέκειτο ἐκ βάσεως τετραγώνου, ἧς ἑκάστη πλευρὰ ἔχει μῆκος 320′, καὶ ἥτις, σωζομένη μέχρι τοῦδε, χρησιμεύει εἰς φρούριον (Forte St. Angelo). Ἐπὶ τῆς βάσεως δὲ ταύτης ὑψοῦντο τρεῖς ἐπάλληλοι στρογγύλοι δόμοι, πρὸς τὰ ἄνω μειούμενοι, καὶ φέροντες ἐπὶ τῆς κορυφῆς ἐν τεθρίππῳ κολοσσαϊκὸν τὸν ἀνδριάντα τοῦ Αὐτοκράτορος.

---

(1) Pirro Ligonio καὶ Fr. Contini, Pianta della villa Tiburti d. Adriano. R. 1751. — Winkelm. W. VI, I, p. 291; — (2) Πολ. Γοτθ. Α, 22.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Καὶ τῆς Ἑλλάδος δὲ, καὶ τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας καὶ τέχνης, ἐκηρύττετο φίλος ὁ Ἀδριανὸς, καὶ ἐδαψίλευσε μὲν χάριτας εἰς πολλὰς τῶν Ἑλληνίδων πόλεων, καὶ μεγάλα ἀνήγειρεν οἰκοδομήματα ἐν αὐταῖς, ἀλλὰ πρὸ πάντων κατεκόσμησε τὰς Ἀθήνας λαμπρῶς. Αὐτὸς ἀπεπεράτωσε καὶ ἀφιέρωσε τὸ Ὀ λ ύ μ π ι ο ν, ναὸν ἀρχαιότατον, πρὸς μεσημβρίαν τῆς Ἀκροπόλεως κείμενον (1), καὶ ὅστις ἐλέγετο ὅτι κατ' ἀρχὰς ἐθεμελιώθη ὑπὸ Δευκαλίωνος (2). Ὁ Πεισίστρατος ἠθέλησε νὰ οἰκοδομήσῃ αὐτὸν κατὰ λαμπρὸν δωρικὸν σχέδιον ἐν ἔτει 350 π. Χ., ἀλλ' αἱ ταραχαὶ τῆς Ἑλλάδος δὲν τῷ ἐπέτρεψαν νὰ προβῇ (3). Ἀντίοχος δὲ Δ', ὁ Ἐπιφανὴς (174 π. Χ.), ἀνέλαβε τὴν συντέλεσιν τῆς οἰκοδομῆς κατὰ νέαν μεγαλοπρεπεστέραν διάθεσιν ρυθμοῦ Κορινθιακοῦ, δι' ἀρχιτέκτονος τοῦ Ῥωμαίου Κ ο σ σ ο υ τ ί ο υ, ὅπερ ἀποδεικνύει ὅτι ἔκτοτε οἱ Ῥωμαῖοι ἠμιλλῶντο εἰς τὴν ἐξάσκησιν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς πρὸς τοὺς Ἕλληνας. Ὁ Βιτρούβιος (4) ἐπαινεῖ τὸ ἔργον τοῦ Ῥωμαίου τούτου καλλιτέχνου, τὸ μέγεθος τοῦ σηκοῦ, τὸ δίπτερον αὐτοῦ περιστύλιον, τὴν ἐπιδεξιότητα, τὴν τέχνην καὶ τὴν συμμετρίαν τῆς θέσεως τῶν ἐπιστυλίων καὶ τῶν λοιπῶν κοσμητικῶν μερῶν τοῦ ναοῦ (5). Ἀφῆκεν ὅμως καὶ ὁ Ἀντίοχος, ἀποθανών, ἡμίεργον τὸν ναὸν, καὶ μετὰ 78 ἔτη ὁ Σύλλας ἤρπασε τοὺς ἐκ τῆς ἀρχαιοτέρας αὐτοῦ διαθέσεως ἀχρήστους διαμείναντας δωρικοὺς κίονας, οὓς μετεχειρίσθη εἰς τὸν ναὸν τοῦ Καπιτωλίου Διὸς (6), ὄντα ἔτι τότε δωρίου ῥυθμοῦ, καὶ

---

(1) Θουκ. Β, 15. — (2) Παυσ. Α, 18. — (3) Πλούτ. Σύλ. 32. — Λουκ. Ἰκαρομεν. 24. — (4) VI, Praef. 15 καὶ 17. — (5) Ἰδ. καὶ Ἀθην. Ε, 194 Α. — Στράβ. Θ, 396. — Τ. Liv. XLI, 20. — Vellej. I, 10. — Bœckh, C. I, G. 363. — (6) Pl. 36, 6.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

μόνον μεταγενεστέρως μεταποιηθέντα εἰς Κορίνθιον. Αἱ τοῦ Αὐγούστου δὲ φίλαι ἢ ὑποτελεῖς πόλεις καὶ οἱ βασιλεῖς ἀνέλαβον διά κοινοῦ ἐράνου τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ Ὀλυμπείου (1)· ἀλλὰ διεκόπησαν αὖθις, καὶ μόλις συνεπλήρωσεν αὐτὸ ὁ Ἀδριανὸς ἐν Ὀλ. 227, γ'. ὡς λέγει Δίων ὁ Κάσσιος (2)· *Ἀδριανὸς δὲ τότε Ὀλύμπιον τὸ ἐν Ἀθήναις, ἐν ᾧ καὶ αὐτὸς ἵδρυται, ἐξεποίησε·* καὶ ὁ Λίβιος (3)· Jovis Olympii templum Athenis, unum in terris inchoatum pro magnitudine. Τὰ σωζόμενα αὐτοῦ λείψανά εἰσι 16 ὡραῖοι κορινθιακοὶ κίονες, ἔχοντες ὕψος 60', καὶ διάμετρον 7' 1/2, ἐπὶ τεχνητοῦ ἱδρυμένοι χώματος, ὅπερ ιβάλλει πάγιος τοῖχος. Ἡ περιφέρειαα τοῦ περιβόλου αὐτοῦ φαίνεται ὅτι ἦν 2300'. Συμπεραίνεται δ ἐκ τῶν ὑπαρχόντων ἐρειπίων ὅτι ὁ Ναὸς ἦν δεκάστυλος, ἔχων ἀνὰ 20 κίονας εἰς τὸς μακροτέρας πλευρὰς, καὶ εἰς ταύτας μὲν διπλῆν τὴν σειρὰν, εἰς δὲ τὰς βραχείας τετραπλῆν (Circa dipteron collocationem, κατὰ Βιτρούβιον), ἄρα ἐν ὅλοις 120 κίονας, καὶ διαστάσεις 354 × 171'(4). Ἀνεσκάφησαν δὲ καὶ τὰ πρὸς βορρᾶν θεμέλια τοῦ περιβόλου τοῦ Ναοῦ, ἔχοντα πρὸς τῇ βορειοδυτικῇ γωνίᾳ λείψανα πύργου ἡμικυκλικοῦ, ἀποδεικνύοντα ὅτι ἐκεῖ ἦτον ἡ εἴσοδος τοῦ περιβόλου, ὅστις, συνεχόμενος μετὰ τοῦ τείχους τῆς πόλεως, ἐχρησίμευε βεβαίως αὐτῇ καὶ ὡς προμαχών.

---

(1) Suet. Aug. 60.— (2) ΞΘ, 16. — (3) XL, 20. — Ἰδ. καὶ Ἀθήν. Ε', 5. — Στρβ. Θ. — Spartian. v. Hadrian. XIII. — Vitr. Proem. in L. 7. — C. I. G, N. κ. 331. — Παυσ. Α. 18. — (4) Οἱ 3 μέγιστοι ναοὶ τῆς Ἑλλάδος· Ὁ τῆς Ἐφέσου, κατὰ Pl., 425 × 220. Ὁ τοῦ Ἀπόλλωνος εἰς Μίλητον, κατὰ καταμετρήσεις, 368 × 165. Ὁ Ἐλευσίνιος, ὁμοίως, 216 × 178.—Ὁ δὲ τοῦ Διὸς ἐν Ἀκράγαντι, 358 × 172, καὶ ἐν Σελινοῦντι, 331 × 161, δὲν συνετελέσθησαν.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Παρὰ τῷ ναῷ δ' ἀνήγειρε πολυτελῆ πύλην, ἴσως τὴν τῆς πόλεως, τὴν ἀνοιγομένην ἀπέναντι καὶ πλησιέστατα τῆς πύλης τοῦ περιβόλου, ἔχουσαν δὲ μίαν μὲν ἀψίδα κάτω, ἐπ' αὐτῆς δὲ τρεῖς εὐθυγράμμους πυλίδας, ἐφ' ὧν ἀέτωμα, καὶ κοσμουμένην διὰ ῥωμαϊκῶν ἡμικιόνων, ὁπωσοῦν ἐπιπέδου ἐργασίας. Ὡς ἐκ τῆς διπλῆς ἐπιγραφῆς, ἥτις ἀναγινώσκεται ἐπὶ τῆς ζωοφόρου τῆς ἀψίδος,

Αἵδ' εἰσ' Ἀθῆναι, Θησέως ἡ πρὶν πόλις·
Αἵδ' εἰσ' Ἀδριανοῦ κ' οὐχὶ Θησέως πόλις,

πολλοὶ ἐξέλαβον ὅτι ἡ πύλη αὕτη διήρει τὴν πόλιν τοῦ Θησέως καὶ τὴν Ἀδριανούπολιν, ὡς ἐκαλεῖτο μέρος τῶν Ἀθηνῶν, κατὰ τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Σπαρτιανοῦ· Cum titulos in operibus non amaret (Hadr.), multas civitates Hadrianopoles apellavit, et ipsam Carthaginem et Athenarum partem. Ταύτην τὴν ὑποτιθεμένην Ἀδριανούπολιν νομίζουσιν ὅτι ὀνομάζει Νέας Ἀθήνας (Novae Athenae) σωζομένη τις ἐπιγραφὴ τοῦ κατεστραμμένου ὑδραγωγείου τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ Ἀντωνείνου, δι' οὗ τὸ ὕδωρ διωχετεύετο εἰς τοῦτο, ὡς φρονοῦσι, τὸ μέρος τῆς πόλεως· καὶ πρεσβεύουσι προσέτι ὅτι τὴν συνοικίαν ταύτην τῶν Ἀθηνῶν εἶχεν ὑπ' ὄψιν ὅταν, ἐν φωνῇ Ὀλύμπιον, συγχέων δῆθεν, γράφῃ Στέφανος ὁ Βυζάντιος τὰ ἑπόμενα· *Τόπος ἐν Δήλῳ, ὃν κτίσαντες Ἀθηναῖοι χρήμασιν Ἀδριανοῦ, νέας Ἀθήνας Ἀδριανὰς ἐκάλεσαν.* Ἀλλ' ἐκ τοῦ Πλάτωνος τοὐλάχιστον ἐξάγεται ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ ὑπῆρχον πέριξ τοῦ Ὀλυμπίου οἰκίαι τοῦ Ἄστεος· διότι ὁ Σωκράτης λέγει[1]· « *Ἀτὰρ Λυσίας ἦν, ὡς ἔοικεν, ἐν ἄστει* ». Ὁ δὲ Φαῖδρος ἀπαντᾷ « *Ναί, παρ'*

(1) Φαιδρ. 28.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ἐπικράτει, ἐν τῇδε τῇ π.λησίον τοῦ Ὀ.λυμπίου οἰκίᾳ τῇ Μορυχίᾳ ». Ὥστε πιθανώτερον φαίνεται ὅτι ἦν αὕτη ἡ πύλη ἡ ἐκ τῆς πόλεως πρὸς τὸ προάστειον φέρουσα τὸ περὶ τὸ Ὀλύμπιον, ὡς καὶ ὁ σχολιαστὴς Ἀριστείδου τοῦ ῥήτορος ἐνταῦθα θέτει πύλην τῆς πόλεως· νέαι δ' Ἀθῆναι ὅτι ὀνομάζονται ἐν τῇ ἐπιγραφῇ αἱ Ἀθῆναι ἐν γένει, ὡς δῆθεν ἀνακαινισθεῖσαι ὑπ' Ἀδριανοῦ. Ἀδριανόπολις δ' ἦτον ἄλλο μέρος τῆς πόλεως, πιθανῶς τὸ περιέχον τὰ λαμπρότατα τῶν ἐν Ἀθήναις οἰκοδομημάτων τοῦ Αὐτοκράτορος, περὶ ὧν λέγει ὁ Παυσανίας (1)· *Ἀδριανὸς δὲ κατεσκεύασατο μὲν καὶ ἄ.λ.λα Ἀθηναίοις, ναὸν Ἥρας καὶ Διὸς Παν.ελ.ληνίου καὶ θεοῖς τοῖς πᾶσιν ἱερὸν κοινόν· τὰ δὲ ἐπιφανέστατα ἑκατὸν εἴκοσι κίονας Φρυγίου λίθου. Πεποίηνται δὲ καὶ ταῖς στοαῖς κατὰ τὰ αὐτὰ οἱ τοῖχοι. Καὶ οἰκήματα ἐνταῦθά ἐστιν ὀρόφῳ τε ἐπιχρύσῳ καὶ ἀ.λαβάστρῳ λίθῳ, πρὸς δὲ ἀγά.λμασι κεκοσμημένα καὶ γ.λυφαῖς. Κατάκειται δὲ ἐς αὐτὸ βιβ.λία. Καὶ γυμνάσιόν ἐστιν ἐπώνυμον Ἀδριανοῦ, κίονες δὲ καὶ ἐνταῦθα ἑκατόν, λιθοτομίας τῆς Λιβύων.* Πιθανῶς δὲ τῶν στοῶν τούτων μέρος εἶναι τὸ ἐν τῷ κέντρῳ τῆς πόλεως παρὰ τὴν ἀγορὰν σωζόμενον τετράγωνον μετὰ 10 κορινθιακῶν κιόνων, βαινόντων ἐπὶ στυλοβατῶν, καὶ ἐχόντων προμόχθους (consoles). Φαίνονται δὲ καὶ παρὰ τὰ τείχη αὐτοῦ, εἰς 23′ ἀπόστασιν, ἴχνη ἀρχαίας στοᾶς, καὶ παρὰ τὸ βόρειον τεῖχος μιᾶς τετραγώνου καὶ δύο στρογγύλων παστάδων, 34′ ἑκάστης. Καὶ ἡ ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ τετραγώνου ὑφισταμένη ἐκκλησία, ἡ Μεγάλη Παναγία, διατηρεῖ λείψανα ἀρχαίου οἰκοδομήματος.

Τῆς αὐτῆς ἐποχῆς εἶναι καὶ τὸ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Μουσείου ὑπάρχον μνημεῖον τοῦ Σελευκίδου Φιλοπάππου, ἐγγόνου τοῦ Ἀντιόχου, τελευταίου τῆς Κομαγηνῆς βασιλέως, ὃν ἐξεθρόνισεν ὁ Βεσπεσια-

(1) I, 28.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

νὸς (69), κομίσας τοὺς υἱούς του *Καλλίνικον καὶ Ἐπιφανῆ* εἰς Ῥώμην. Ἐξ αὐτῶν ὁ Ἐπιφανὴς εἶχε τρεῖς υἱοὺς, καὶ τοὺς τρεῖς Ἀντιόχους καλουμένους. Καὶ ὁ μὲν πρωτότοκος διετήρει τὸ ἐπίθετον Βασιλέως, ὁ ἄλλος ἐγένετο ὕπατος Ῥώμης, καὶ ὁ τρίτος, ἐγγραφεὶς εἰς τὸν δῆμον νῶν Βησσαιέων ἐν τῇ Ἀττικῇ, ἣν αὐτὸς ὁ ἐπικληθεὶς Φιλόπαππος, κατὰ τὸ ἔθος τῶν τότε ἐν Ἀσίᾳ Ἑλληνικῶν δυναστειῶν. Τὸ μνημεῖον τοῦτο, ὅ ἀναφέρει ὁ Παυσανίας (1) διὰ τῶν λέξεων· *Μουσεῖον .. ὕστερον δὲ μνῆμα αὐτόθι ἀνδρὶ ᾠκοδομήθη Σύρῳ*, εἶναι τοῖχος ὑψηλὸς ἐκ λευκοῦ λίθου, ἀποτελῶν καμπύλην, ἧς τὸ κοῖλον ἀφορᾷ πρὸς τὴν Ἀκρόπολιν, καὶ διαιρεῖται εἰς τρεῖς ἐπαλλήλους σειρὰς κεκοσμημένας διὰ γλυφῶν. Ἐπὶ τῆς κατωτέρας εἶναι ἐπειργασμένος θρίαμβος Τραϊανοῦ, τοῦ εὐεργέτου τῶν τέκνων τοῦ Ἐπιφανοῦς· ἐπὶ τῆς δευτέρας, τρεῖς ἀνδριάντες ἐν κόγχαις, ἐν τῷ μέσῳ ὁ τοῦ Ἀντιόχου τοῦ Φιλοπάππου ἐν τεθρίππῳ, πρὸς δυσμὰς ὁ τοῦ πάππου του, Βασιλέως Ἀντιόχου τοῦ Ἀντιόχου, καὶ πρὸς ἀνατολὰς ὁ τοῦ γενάρχου των, Σελεύκου τοῦ Νικάτορος. Εἰς τὴν τρίτην τέλος σειρὰν ἵσταντο ὡς ἀκρωτήρια οἱ ἀνδριάντες τῶν τριῶν ἀδελφῶν. Ἡ δυτικὴ πλευρὰ μετὰ τοῦ ἀγάλματος τοῦ *Βασιλέως Ἀντιόχου* κατεστράφη.

Ἀλλαχοῦ δὲ τῆς Ἑλλάδος ὁ Ἀδριανὸς πολλὰ καὶ μεγάλα πολυτελῆ ἢ χρήσιμα ἐξετέλεσεν ἔργα, οἷον διωχέτευσεν εἰς Κόρινθον τῆς Στυμφάλου τὴν λίμνην, κατεσκεύασε τὴν Σκιρωνίδα ὁδόν κτλ. Εἰς τὰ ἐνδότερα δὲ τῆς Μέσης Αἰγύπτου τὴν πόλιν Βήσαν, ὅπου ἐπνίγη ὁ προσφιλής του Ἀντίνοος, μετωνόμασε Ἀντινοόπολιν, καὶ μετῳκοδόμησε κατὰ σχέδιον ὡραῖον καὶ κανονικῶς Ἑλληνικὸν, δι' ὃ μέχρι τοῦδε εὑρίσκονται αὐτόθι κορινθιακοὶ κίονες ἰδιορρύθμου κατασκευῆς (2).

---

(1) A, 25. — (2) Descr. de l' Eg. T. IV, pl. 53.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ἐν Νεμαυσῷ δὲ (Nismes) τῆς Γαλλίας ἀνήγειρεν ὁ Ἀδριανὸς μέγα οἰκοδόμημα εἰς τιμὴν Ἡλωτίνης, τῆς γυναικὸς τοῦ Τραϊανοῦ, ἥτις εἶχε συντελέσει εἰς τὸν ἐνθρονισμόν του. Ἦτον δὲ ναὸς συγχρόνως καὶ στοά, συγγενὲς ἔχον τὸ σχέδιον πρὸς τὸ ἕτερον ἀρχιτεκτονικὸν μεγαλούργημα τοῦ αὐτοκράτορος, τὸν ναὸν τῆς Ἀφροδίτης καὶ Ῥώμης. Καὶ τοῦτο εἶναι ὁμοίως ἐπίμηκες παραλληλόγραμμον, ὑπὸ κυλινδρικοῦ θόλου κεκαλυμμένον, εἰς τὰς μακράς του πλευρὰς ἔχον νύμφας ἐσωτερικῶς, καὶ πρὸ αὐτῶν σειρὰν κιόνων ῥωμαϊκῶν. Κοσμοῦσι δὲ τὸν θόλον οὐχὶ φατνώματα, ἀλλὰ ζῶναι ἐγκάρσιοι, αἵτινες φαίνεται ὅτι ἐκαλύπτοντο ὑπὸ γραφῶν ἄλλοτε. Εἰς τὴν ἀπέναντι δὲ τῆς εἰσόδου ἐλάσσονα πλευρὰν μεγάλη κογχὴ τετράγωνος κοσμεῖται εὐρύθμως καὶ φιλοκάλως ὑπὸ παραστάδων καὶ ὀρθοστατῶν, καὶ ἔξωθεν περιεκύκλου τὸ οἰκοδόμημα δεύτερος τοῖχος ἀποτελῶν τὴν στοάν. Σώζεται δὲ ἤδη ὁ σηκὸς ἄνευ τοῦ ἐξωτερικοῦ αὐτοῦ κόσμου.

Ἀπὸ δὲ Ἀντωνείνου (138) ἐγένετο ἤδη ἐπαισθητοτέρα ἡ παρακμὴ τῆς φιλοκαλίας, καὶ ἀντὶ ἐφευρέσεως νέων σχημάτων, ἤρξατο ἄκομψος καὶ φορτικὴ ἐπισώρευσις κοσμημάτων, καὶ τῶν ὄγκων κατάχρησις. Τὴν Ἑλλάδα ὅμως, καὶ μάλιστα τὰς Ἀθήνας, ἐκόσμησε διὰ πολυτελεστάτων οἰκοδομῶν ἡ φιλογένεια καὶ ἡ ἐλευθεριότης μεγάλου τινὸς πολίτου αὐτῶν, τοῦ Τιβ. Κλαυδ. Ἡ ρ ώ δ ο υ τοῦ Ἀττικοῦ, ἐκ Μαραθῶνος, υἱοῦ Ἀττικοῦ, Ἀσιάρχου ἐπὶ Νέρβα, καὶ καταγομένου ἀπὸ Μιλτιάδου. Ἀφ' οὗ ὁ πάππος αὐτοῦ ἐδημεύθη, κατηγορηθεὶς τοῖς Ῥωμαίοις δι' ἐπιβολὴν εἰς τυραννίδα, εὗρεν ὁ πατήρ του θησαυρὸν « *ἐν μιᾷ τῶν οἰκιῶν ἃς πρὸς τῷ θεάτρῳ ἐκέκτητο,* » κατὰ Φιλόστρατον (1), καὶ ἔγραψε πρὸς τὸν αὐτοκράτορα· « *Θησαυρὸν, ὦ βασιλεῦ, ἐπὶ τῆς*

---

(1) Ρ. Ἡρώδ.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἐμαυτοῦ οἰκίας εὕρηκα. Τί οὖν περὶ αὐτοῦ κελεύεις ; » Ὁ δέ, ἀπεκρίθη· « *Χρῶ* » καὶ ὅταν ὁ Ἀττικὸς τὸν εἰδοποίησεν ὅτι ὁ θησαυρὸς εἶναι μέγιστος, τῷ ἀπεκρίθη πάλιν « *Παραχρῶ* ». Νέος ἐδόθη ὁ Ἡρώδης εἰς τὴν σπουδὴν, καὶ ἐγένετο εἷς τῶν πρωτίστων σοφιστῶν καὶ ῥητόρων τῆς ἐποχῆς του, ὥστε ἐπωνομάζετο *ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα*. Τὸ 143 μ. Χ. ὠνομάσθη ὕπατος εἰς Ῥώμην, καὶ ἔπειτα διδάσκαλος τοῦ Μ. Αὐρηλίου καὶ τοῦ συμβασιλέως του Λ. Οὐήρου, τοῦ ἐξαδέλφου τοῦ Ἀντωνείνου. Τὸν δὲ ἀπέραντον πλοῦτόν του μετεχειρίσθη πρῶτον μὲν εἰς ἐκπαίδευσιν τοῦ υἱοῦ του, εἰς ἣν ὅμως ἀπέτυχεν ἐντελῶς ἕνεκα τῆς βλακίας τοῦ παιδὸς, δεύτερον δ' εἰς μεγαλοπρεπεῖς εὐεργεσίας εἰς ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα, ὥστε κατὰ Φιλόστρατον, « *ὁ πλοῦτος ἀνέβλεψε παρὰ τῷ Ἡρώδῃ* ». Αὐτὸς κατεσκεύασεν ἐκ νέου τὸ ἐν Ἀθήναις Παναθηναϊκὸν στάδιον, ὃ εἶχεν (350 π. Χ.) οἰκοδομήσει Λυκοῦργος ὁ Λυκόφρονος κατὰ Πλούταρχον (1), λέγοντα· « *Καὶ τῷ σταδίῳ τῷ Παναθηναϊκῷ τὴν κρηπίδα περιέθηκεν, ἐξεργασάμενος τοῦτο, καὶ τὴν χαράδραν ὁμαλὴν ποιήσας* ». Ὁ δ' Ἡρώδης, κατὰ Φιλόστρατον (2), « *εἴκω τεττάρων ἐτῶν ἐπετέλεσεν, ἔργον συνθεὶς ὑπὲρ πάντα τὰ θαυμάσια· οὐδὲν γὰρ θέατρον αὐτῷ ὁμιλεῖται* ». Περιγράφει δ' ὁ Παυσανίας (3) τὸ στάδιον τοῦτο ὡς ἕπεται: « *Τὸ δὲ ἀκούσασι μὲν οὐχ ὁμοίως ἐπαγωγὸν, θαῦμα δ' ἰδοῦσι, στάδιόν ἐστι λευκοῦ λίθου. Μέγεθος δὲ αὐτοῦ τῷδε ἄν τις μάλιστα τεκμαίροιτο. Ἄρωθεν ὄρους ὑπὲρ τὸν Ἰλισσὸν ἀρχόμενον ἐκ μηνοειδοῦς καθήκει πρὸς τὴν ὄχθην εὐθύ τε καὶ διπλοῦν. Τοῦτο ἀνὴρ Ἀθηναῖος ᾠκοδόμησε, καὶ οἱ τὸ πολὺ τῆς λιθοτομίας τῆς Πεντέλησιν ἐς τὴν οἰκοδομὴν ἀνηλώθη* ». Ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ σταδίου τούτου ἵστατο ὁ Ναὸς τῆς Τύχης, ἐπὶ δὲ τῆς βορείας ὁ τάφος τοῦ Ἡρώδου.

(1) Β. 1ο Ῥητόρ. Λυκ. — (2) Β. Ἡρ. Ε. — (3) Α. 19.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ὑπὸ τὴν ἀκρόπολιν δ' ᾠκοδόμησεν ὁ αὐτὸς εἰς μνήμην τῆς γυναικός του Ῥηγίλλας τὸ Ὠδεῖον ἢ τὸ θέατρον, οὗ ἰσχυρὸν ἐρείπιον σώζεται, ῥωμαϊκὸν ἔχον τὸ διάγραμμα, τὰς θύρας καὶ θυρίδας καμαρωτὰς, καὶ τὰ ἐδάφη ψηφόθετα, καὶ περὶ οὗ λέγει ὁ Παυσανίας (1)· *Τοῦτο γὰρ μεγέθει τε καὶ εἰς τὴν πᾶσαν ὑπερῆρκε κατασκευήν. Ἀνὴρ Ἀθηναῖος ἐποίησεν Ἡρώδης ἐς μνήμην ἀποθανούσης γυναικός. Ἐμοὶ δὲ ἐν τῇ Ἀτθίδι συγγραφῇ τὸ ἐς τοῦτο παρείθη τὸ ᾠδεῖον, ὅτι πρότερον ἔτι ἐξείργαστό μοι τὰ ἐς Ἀθηναίους ἢ ὑπῆρκτο Ἡρώδης τοῦ οἰκοδομήματος* ». Κατεκόσμησε δὲ καὶ ἄλλα μέρη τῶν Ἀθηνῶν, καὶ τὰς προσφιλεῖς αὐτῷ ἐπαύλεις τοῦ Μαραθῶνος καὶ τῆς Κηφισίας (2), καὶ Ναὸν Ἀθηνᾶς ἀνήγειρεν εἰς Μυρρινοῦντα, καὶ εἰς Κόρινθον ᾠκοδόμησε θέατρον, καὶ ἄλλα οἰκοδομήματα ἀνήγειρεν ἀλλαχοῦ, μαρτυρούμενα ὑπὸ ἐπιγραφῶν.

Ἀπὸ Μ. Αὐρηλίου μέχρι Γαλιηνοῦ (161 — 260).

Ἀλλὰ πρὸ πάντων μετὰ Μάρκον Αὐρήλιον (161 μ. Χ.) κατεστράφη ἐντελῶς ἡ φιλόκαλος ἀρχαία ἀφέλεια. Τὰ κοσμήματα ἔκτοτε σωρεύονται εἰς βαθμὸν ὥστε, συνταράττοντα τὴν εὐκρίνειαν, παράγουσι σύγχυσιν· Μεταξὺ τῶν πρωτίστων μερῶν παρενείρονται πάρεργα καὶ δευτερεύοντα, ἀλλοιοῦντα τῶν κυριωτέρων σχημάτων, ὡς τοῦ γείσου, τὸν ἰδιάζοντα καὶ διακεκριμένον χαρακτῆρα, καὶ καταστρέφοντα τῶν εὐθειῶν γραμμῶν καὶ τῶν μεγάλων ἐπιφανειῶν τὴν σεμνὴν εὐγένειαν. Οὕτως ἀνάγλυφα καλύπτουσιν ἀπό τινος ἤδη τοὺς κίονας, διπλαῖ παστάδων σειραὶ καὶ ἡμικίονες διατέμνουσι τὰ τείχη, καὶ πρόμοχθοι τοὺς θριγκοὺς, καὶ ὀρθοστάται συσσωρευόμενοι ἐπαλλήλως συνδέονται μεθ' ἡμικι-

(1) Z, 20. — (2) Anl. Gell. I, 2.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

όων, καὶ σειραὶ μικρῶν κιόνων βαινόντων ἐπὶ προμαχθων χρησιμεύουσιν εἰς ἁπλῆν κόσμησιν τῶν ἄνω μερῶν τῶν τοίχων, χωρὶς νὰ φέρωσιν ἐπικείμενα βάρη κατὰ τὸν κυρίως προορισμὸν τοῦ κίονος. Ἡ δὲ ζωοφόρος πολλάκις ἢ προέχουσα κάμπτεται, ἢ κυρτοῦται εἰσέχουσα, ὥστε πάντα τὰ οἰκοδομικὰ μέρη, ἀπολέσαντα τὴν ἀρχικήν των ἁπλότητα, ἔπαυσαν ἀνταποκρινόμενα εἰς τὸν σκοπὸν δι' ὃν ἐπενοήθησαν, καὶ χαρακτηριστικὴ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἦν ἀπὸ τοῦδε ἡ ἀρρυθμος, καὶ ἑπομένως μονότονος ποικιλία, ἥτις ὅμως, εἰς τ' ἀρχαιότερα οἰκοδομήματα, ἐπιτυγχάνει ἐνίοτε ζωγραφικήν τινα χάριν καὶ ἐντύπωσιν. Ἡ δὲ χειρουργία, κατ' ἀρχὰς μὲν διετηρεῖτο ἀξιέπαινος εἰσέτι· ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἀπέβαινε βαθμηδὸν βαρεῖα εἰς τὰ καθέκαστα, καὶ τὰ κοσμήματα, ὅσῳ πολυπληθέστερα ἐπυκνοῦντο, τοσῳ ἀμελέστερον ἐξετελοῦντο, προοδοποιοῦντα οὕτω καὶ τοῦ ὑλικοῦ τούτου μέρους τῆς τέχνης τὴν ἐξαχρείωσιν.

Ἐπὶ Κομμόδου (180-193 μ. Χ.) ἀνηγέρθη ναὸς τοῦ Μ. Αὐρηλίου, ἔχων κοίλην τὴν ζωοφόρον. Τινὲς τῶν κιόνων αὐτοῦ σώζονται εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ σημερινοῦ τελωνείου. Τοῦ δὲ Σεπτ. Σεβήρου (203μ.Χ.) σώζεται ἡ ἄψις, συγκειμένη ἐκ τριῶν θολωτῶν πυλῶν, μιᾶς μείζονος ἐν μέσῳ δύο ἐλασσόνων. Ἔχει δὲ βαρὺν καὶ εὐθύγραμμον τὸν θριγκὸν, καὶ τέσσαρας κίονας, ὧν οἱ δύο μέσοι προέχουσιν, ἴσως διότι ἔφερον ἀνδριάντας, καὶ κοσμοῦνται ὑπερμέτρως δι' ἀκόμψων γλυφῶν. Τοῦ αὐτοῦ αὐτοκράτορος τάφος ὑποτίθεται ὑπό τινων (1) τὸ ἀναφερόμενον Σεπτιζώνιον, κατεδαφισθὲν ἐν τῷ 16ῳ αἰῶνι. Ἴσως δὲ τοῦ οἰκοδομήματος τούτου ἀπεικόνισις εἶναι παλαιαί τινες παραστάσεις πυργοειδοῦς οἰκο-

(1) Kugler, Kunstgesch. X, A. σ. 800,

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

δομήματος, ἔχοντος ἀλλεπαλλήλους θέσεις κιόνων οὐχὶ πυραμιδοειδῶς μειουμένων.

Τοῦ δὲ Καρακάλλα (211—218) οἱ λουτρῶνες ἦσαν οἰκοδομὴ λαμπρὰ καὶ ἀπέραντος (ΠΙΝ. 10, 3), ἔχουσα ἐξαιρέτους τοὺς τοίχους, καὶ μεγίστους καὶ ἐλαφροὺς θόλους, κατεσκευασμένους ἐκ κισσήρεως καὶ πηλοῦ. Ἡ κυριωτέρα αἴθουσα, τὸ λεγόμενον *ἐφηβεῖον* αὐτῶν, ἦν, κατὰ τὰ ἐρείπιά του, πολυτελέστατα κεκοσμημένον διὰ Κορινθίων κιόνων, ὑπερῴων παρόδων, καὶ ἀψίδων φατνωματικῶν (ΠΙΝ. 10, 2). Ἐν μέσῳ τούτων τῶν ἐρειπίων εὑρέθησαν πάμπολλα ἀγάλματα, τὰ λεγόμενα *Φαρνεσιανά*. Προσέθηκε δ' εἰς τοὺς λουτρῶνας τούτους καὶ νέας στοὰς ὁ Ἀλ. Σεβῆρος (222—235), ὅστις καὶ ἄλλα ἐπεσκεύασεν ἀρχαῖα οἰκοδομήματα.

Καὶ ἐν Θεσσαλονίκῃ δ' ἐσώζετο μέχρι πρὸ ὀλίγου ὡραιοτάτη στοά, ἥτις κρίνεται ὡς εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀνήκουσα (1). Παρεχωρήθη δ' ἐπ' ἐσχάτων ὑπὸ τῆς Ὀθωμανικῆς κυβερνήσεως Γάλλοις τισίν, οἵτινες πρὸς τὰς δάφνας ἀνθαμιλλώμενοι τοῦ Λ. Ἔλγινος, τὴν κατεδάφισαν ὅπως λάβωσι διὰ τὰ μουσεῖά των τὸν γλυπτικὸν αὐτῆς κόσμον!

Μία δὲ τῶν ἀσιανῶν πόλεων ἃς ἐπιμελέστατα κατεκόσμησαν πάντες οἱ Αὐτοκράτορες, ἦν καὶ ἡ Ἀντιόχεια, ἐν ᾗ πάμπολλα ᾠκοδομήθησαν ὑδραγωγεῖα, Νυμφαῖα, βουλευτήρια, λουτρῶνες, ξύσται, οἰκοδομήματα ἀγωνιστικά, καὶ ὅσα τῶν ἀρχαιοτέρων κατερρίπτοντο ὑπὸ τῶν συνεχῶν σεισμῶν, ἀνεκαινίζοντο ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων (2).

Ἐν Ἡλιουπόλει δὲ (Balbek, κοιλὰς Ἡλίου), τῇ ἄλλοτε μὲν ἐπισήμῳ, ἤδη δὲ σχεδὸν ἐρήμῳ πόλει τοῦ Ἀντιλιβάνου, σώζονται τρία λαμπρὰ οἰκοδομήματα, εἰς ταύτην μάλιστα τὴν ἐποχὴν ἀνήκοντα, καὶ τὸν ἀρχι-

---

(1) Stuart, III, ch. 9.—(2) Müller, Antiquitates Antiochianæ, 8.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τεκτονικὸν αὐτῆς φέροντα χαρακτῆρα, τὴν κατάτμησιν τῶν μεγάλων ἐπιφανειῶν, καὶ τὴν σώρευσιν τιῶν κοσμημάτων, ἥτις ὅμως ἐνταῦθα δὲν φαίνεται εἰσέτι βαρεῖα καὶ ἀπειρόκαλος. Εἰσὶ δὲ ταῦτα, ἀ. Εἷς μέγιστος ναὸς, ὑπερήφανος τὸ ὕψος, δεκάστυλος, περίπτερος, κορινθιακὸς (285 × 157 × 87′), ἔχων κατάκοσμον τὸν θριγκὸν, καὶ πιναθῶς ἀφιερωμένος εἰς τὸν ἐπώνυμον τῆς πόλεως Ἥλιον, τὸν Βαὰλ τῶν Ἀσιανῶν. Ἀνηγέρθη δ' ὡς φαίνεται, ὑπὸ τοῦ Ἀντωνείνου, ἂν εἶναι αὐτὸς ὃν ὁ Μαλαλᾶς λέγει (1) ἓν τῶν θαυμάτων τοῦ κόσμου, προσθέτων ὅμως ὅτι ἦτον ναὸς τοῦ Διὸς, καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα συγχέων αὐτὸν μετ' ἄλλου μικροτέρου πλησιέστατα τούτου ᾠκοδομημένου. Τούτου σώζονται μόνον αἱ βάσεις τῶν κιόνων, καὶ ἓξ κίονες ἐν χώρᾳ μετὰ τοῦ θριγκοῦ των, 7 1|2′ διάμετρον ἔχοντες κατὰ τὴν βάσιν, ἐπιμήκεις δὲ μᾶλλον τὰς ἀναλογίας, ἐπὶ τὸ Ῥωμαϊκώτερον. Ἵσταται δ' ὁ ναὸς ἐντὸς τεγραγώνου προαυλίου, οὗ τὰ πλευρὰ εἶχον οἰκίσκους ἐναλλὰξ ἡμικυκλικοὺς καὶ εὐθυγράμμους, ἐμπρὸς δ' ἀναπεπταμένους, καὶ ὑπὸ κιόνων ἐκ πορφυρίτου λίθου κεκοσμημένους. Καὶ οἱ μὲν στρογγύλοι οἰκίσκοι περιεῖχον ἀνὰ δύο ἐπαλλήλους στρογγύλας νύμφας, ὑπὸ κορινθιακῶν ὀρθοστατῶν περιλαμβανομένας, πρὸς ἔνθεσιν ἀγαλμάτων· οἱ δ' εὐθύγραμμοι ἐκοσμοῦντο ἐπίσης ὑπὸ διπλῆς σειρᾶς ἐπαλλήλων ὀρθοστατῶν. Μετὰ δὲ τὸ προαύλιον εἴπετο δευτέρα μικροτέρα αὐλὴ ἐξάγωνος, ἔχουσα ἀρχαῖα δωμάτια ἑκατέρωθεν. Ταύτην δ' ἔξωθεν ἐκόσμει μεγαλοπρεπὲς προπύλαιον ἐκ 12 κιόνων, ὧν ἐπίσης διατηροῦνται μόναι αἱ βάσεις. Ἵδρυται δ' ὁ ναὸς ἐπὶ στερεοβάτου ἀρχαιοτέρων, ὡς φαίνεται, χρόνων, καὶ ἐγχωρίου ἐργασίας, διότι σύγκειται ἐκ γιγαντιαίων λίθων, ὧν ἕκαστος ἔχει 14′ ὕψος, καὶ 65′ καὶ ἐπέκεινα μῆκος. Ἐπὶ τούτων δ' ὑπάρχει ἐνιαχοῦ μεταγενεστέρα, Ῥωμαϊκὴ

(1) Σ. 280, Ἔκδ. Dindorf.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἐποκοδομή. Ὅλος τέλος ὁ ναὸς μετὰ τοῦ προαυλίου του στηρίζεται ἐπὶ ὑπογείων θόλων Ῥωμαϊκῆς οἰκοδομῆς, ἀνεγερθέντων ὅμως, ὡς φαίνεται, ἐπὶ βάσεων ἄλλων, ἀρχαιοτέρων.

β'. Πλησιέστατα δὲ τοῦ μεγάλου ναοῦ, εἰς θέσιν ταπεινοτέραν, σώζεται ὁλόκληρος ἄλλος ναὸς ὀκτάστυλος περίπτερος, (222 × 114 1/2 × 76 1/2) ὃν διετείχισαν οἱ Σαρακηνοὶ εἰς ὀχύρωμα. Καὶ αὐτὸς ἔχει ἐσωτερικῶς νύμφας, ἐναλλὰξ στρογγύλας καὶ εὐθυγράμμους, διαιρουμένας δι' ἡμικιόνων κορινθιακῶν. Τὰ δὲ φατνώματα αὐτοῦ ἔχουσι παραστάσεις τῆς Λήδας, καὶ τοῦ Γανυμήδους, ἐλεγχούσας τοῦ Διὸς τὴν λατρείαν.

γ'. Ἔτι δὲ μεσημβρινώτερον ὑπάρχει μικρὸς στρογγύλος ναὸς, ἔχων 32' διάμερον, καὶ βαίνων ἐπὶ βάσεως ὀκταγώνου, περικοσμουμένης δι' ὀκτὼ κιόνων κορινθιακῶν, στηριζόντων προμόχθους (1).

Κατὰ τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους ἐκοσμήθη διὰ λαμπρῶν οἰκοδομῶν, καὶ ἡ Παλμύρα, πόλις ἀρχαιοτάτη ἐν τῷ ἐρήμῳ, ἧς μνημονεύει ἡ γραφὴ (2)· «*Καὶ ᾠκοδόμησε Σαλομὼν* (1000 π. Χ.) *τὴν Γαζὲρ καὶ τὴν Βαιθωρὼν τὴν κατωτάτην, καὶ τὴν Βαλὰθ καὶ τὴν Θερμὰθ ἐν τῇ ἐρήμῳ.*» Καὶ ἀλλαχοῦ.(3) «*Καὶ ᾠκοδόμησε τὴν Θοεδμὼρ ἐν τῇ ἐρήμῳ*». Ἐν δὲ τῷ Ἑβραϊκῷ κειμένῳ γράφεται Θαδμὼρ ἢ μᾶλλον Θεδμὼρ, ὡς ὀνομάζει ὁ Ἰώσηπος τὴν Παλμύραν· καὶ τὸ ὄνομα ἐν τῇ Ἑβραϊκῇ, ὡς καὶ ἐν τῇ Λατινικῇ, παράγεται ἐκ λέξεως δηλούσης τὸν *Φοίνικα*, διότι ἐν μέσῳ δάσους φοινίκων ἔκειτο ἡ πόλις· καὶ Τεδμὼρ τὴν λέγουσιν οἱ Ἄραβες καὶ μέχρι σήμερον. Τὴν δὲ θέσιν τῆς ἀρχαιοτάτης πόλεως, ἥτις κατὰ παράδοσιν τοῦ Με-

---

(1) R. Wood, the ruins of Balbek, otherw. Heliopolis, L. 1757.— Cassas, Voy. pitt. en Syrie, II pl. 3-57.—(2) Βασιλ. Γ, 9. 17 — (3) Παραλείπ. Β. ϗ, 4.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

σαιῶνος εἶχε καταστραφῇ 400 ἔτη μετὰ τὴν οἰκοδομήν τῆς, ἐλέγχουσιν ἔτι λοφίδιά τινα θάμνοις κεκαλυμμένα. Ἐπὶ δὲ τῶν Ῥωμαίων, χρησιμεύουσα ἡ Παλμύρα ὡς σταθμὸς καὶ ἐμπορεῖον μεταξὺ Συρίας καὶ Ἰνδιῶν, ηὐξήθη ταχέως, καὶ τοσοῦτον, ὥστε ὁ πλοῦτος αὐτῆς εἵλκυσε τὴν προσοχὴν τοῦ Μ. Ἀντωνίου (100 π. Χ.), ὅστις καὶ τὴν ἐλεηλάτησε. Μετὰ ταῦτα ὅμως προώδευσε πάλιν, ἰδίως ἐν τῇ ά. ἑκατονταετηρίδι μ. Χ., καὶ ὁ Ἀδριανὸς μάλιστα τὴν ἀνῳκοδόμησε καὶ τὴν κατεκόσμησεν, ὥστε ἐπεκλήθη Ἀδριανούπολις, καὶ ἤνθισεν ἐπὶ τῶν εἰρηνικῶν καιρῶν τῶν Ἀντωνείνων. Ἐπὶ Γαλιηνοῦ δὲ (260) ὁ Ὀδενάτος, νικήσας τὸν Σαπὼρ, καὶ συμμερισάμενος μετ' αὐτοῦ τὴν βασιλείαν, ἐξελέξατο καθέδραν τὴν Παλμύραν, ἀναλαβοῦσαν τὸ ἀρχαῖον ὄνομα ἐκλατινισθέν, καὶ μετ' αὐτὸν ἦρξε καὶ ἐδοξάσθη αὐτόθι ἡ γυνή του Ζηνοβία, ἡ ἐπικληθεῖσα βασίλισσα τῆς Ἀσίας. Ἀλλ' ὁ Αὐρηλιανὸς (270) κυριεύσας τὴν πόλιν, τὴν μὲν Ζηνοβίαν ἀπήγαγεν εἰς τὴν Ῥώμην, τὸν δὲ σοφὸν αὐτῆς σύμβουλον Λογγίνον, καὶ πάντας τοὺς κατοίκους, κατ' ἐπιστολὴν αὐτοῦ τοῦ ἰδίου, σωζομένην, ἀπέσφαξε, καὶ ἔκτοτε παρήκμασεν ἡ πόλις καὶ κατεστράφη. Οὐχ ἧττον ὅμως καὶ ὁ Διοκλητιανὸς (284) προσέθηκεν εἰσέτι νέα οἰκοδομήματα εἰς αὐτήν· ὁ δ' Ἰουστινιανὸς (600) τὴν εὗρεν ἔρημον, καὶ ἀνεγείρας τὰ τείχη της, ἔθηκε φρουρὰν, καὶ ἐπεσκεύασε τὰς ἐκκλησίας καὶ τὰ λουτρά της. Κατὰ δὲ τὰ 1162 γράφει ὁ Ἰουδαῖος Βενιαμὶν ὁ Τουδέλιος (Tudelensis), ὅτι διαβὰς ἐκεῖθεν, εὗρε τὴν πόλιν κατοικουμένην ὑπὸ δισχιλίων Ἰουδαίων. Ὁ δ' Ἄραψ Ἀβουλφέδας (1321) ἀναφέρει αὐτὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα Τεδμὸρ, καὶ κατὰ τὰ 1678, ἔμποροι Ἄγγλοι ἐκ Βεροίας (Χαλεπίου), ἀκούσαντες περὶ τῶν ἐρειπίων τῆς ἐρήμου, ἐπεσκέφθησαν αὐτὴν, ἀλλ' ἐδιώχθησαν ὑπὸ τῶν Ἀράβων. Τέλος δ' ἐν ἔτει 1691 ἄλλοι Ἄγγλοι, ἐπαναλαβόντες τὴν ἐκδρομὴν, ἀνεκάλυψαν τὰ ἐγκαταλελειμμένα ἐρείπια.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ἐν μέσῳ ἀπεράντου ἐρήμου, ἐπὶ 60 μίλλια μακρὰν πάσης κατοικίας πρὸς ὀυσμὰς καὶ ἀνατολάς, ἐπὶ 180 δὲ πρὸς ἄρκτον, καὶ ἐπὶ πολλὰς ἑκατοντάδας πρὸς νότον, ἐκτείνεται πεδιὰς ὁλόκληρος κατάλευκος, κεκαλυμμένη ὑπὸ παντοίων συντριμμάτων μαρμάρου, ἀχανὴς ἔκτασις ἐρειπίων, οὐχὶ τῆς ἀρχαίας πόλεως τοῦ Σολομῶντος, ἀλλὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς, μεγαλοπρεπῶν, καὶ ῥυθμὸν ἐχόντων ἱκανῶς καθαρὸν καὶ φιλόκαλον. Μεταξὺ δ' αὐτῶν αἴρεται, διακρινόμενος πρὸς τὸ ἀνατολικὸν πέρας, ναὸς μεγαλοπρεπέστατος, ἀναμφιβόλως ὁ τοῦ Βαάλ, ἐν ἑνὶ τῶν πλαγίων σηκῶν του περιέχων ἀνάγλυφον στρογγύλον, 19′ διαμέτρου, καὶ παριστῶν τὸν ἥλιον. Εἶναι δὲ βεβαίως αὐτὸς ἐκεῖνος ὃν ἀναφέρει καὶ ὁ Αὐρηλιανὸς, καὶ οὗ διέταξε τὴν ἐπισκευὴν, διότι κείμενος παρὰ τὰ τείχη, εἶχε βλαφθῇ ἐπὶ τῆς πολιορκίας. Κεῖται δ' ἐντὸς περιβόλου, οὗ ὁ τοῖχος, ἐξ ὡραιοτάτων μαρμάρων ᾠκοδομημένος, πρὸς τὰ ἔσω μὲν κοσμεῖται ὑπὸ περιστυλίου κομψῶν κορινθιακῶν κιόνων, οἵτινες ἦσαν ποτὲ 376 τὸν ἀριθμὸν, πρὸς τὰ ἔξω δ' ἔχει ἀνὰ 62 ὀρθοστάτας εἰς ἑκάστην πλευρὰν, καὶ ἄνω θριγκὸν κατάκοσμον. Ἔμπροσθε δὲ τοῦ ναοῦ ἵσταται ἔτι ὀρθὴ, μεγάλη, τριπλῆ καὶ ὡραία ἁψὶς μετ' ὀρθοστατῶν, κεκοσμημένων ἀφθόνως δι' ἀνθεμίων, καὶ ἄγουσα εἰς ἀγυιὰν συγκειμένην ἐκ τετραπλῆς σειρᾶς κορινθιακῶν κιόνων, οἵτινες ἦσαν ὑπὲρ τοὺς χιλίους ποτὲ, εἰς μῆκος παρατεινόμενοι τρισχιλίων καὶ πεντακοσίων ποδῶν. Τούτων ὅμως σήμερον μόνον περὶ τοὺς διακοσίους ἵστανται ἐν θέσει ἀκέραιοι· εἰς τὸ ἕτερον δὲ πέρας τῆς ἀγυιᾶς ὑψοῦται ναος περίστυλος καὶ ἑξάστυλος. Ἑκατέρωθεν δὲ αὐτῆς εἰς ἀπόστασίν τινα, καλύπτουσι τὸ ἔδαφος ἐρείπια πολυτελῶν οἴκων, στοῶν ὑποστέγων ἢ μὴ, ἀγορῶν, ἐν ὅλοις 400 οἰκοδομημάτων, ἐκτὸς τῶν ὑδραγωγείων, ἀψίδων καὶ τάφων, οἵτινες ἐγείρονται ἄλλοι ἐπ' ἄλλων εἰς τὰ πλευρὰ τῆς ἀγούσης πρὸς τὴν πόλιν στενῆς κοιλά-

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

δῆς, κατ' ἰδιορρύθμον, ἐγχώριον τρόπον ᾠκοδομημένοι, εἶδος σχῆμα πύργων τετραγώνων, συγκειμένων ἐκ δόμων ἀλλεπαλλήλων, ὧν ὁ ἀνώτερος εἰσέχει πάντοτε ἐπὶ τοῦ κατωτέρου, καὶ ὧν ἡ στέγη ἐνίοτε μὲν εἶναι ἐπίπεδος, ἄλλοτε δὲ καὶ πυραμιδοειδὴς, καὶ ἔξωθεν μὲν ἔχουσι τὰς προτομὰς ἐν νύμφαις, καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ἐντεθαμμένων συριστὶ ἢ ἑλληνιστὶ γεγραμμένα, ἐντὸς δὲ, μεταξὺ κορινθιακῶν παραστάδων, ἀλλεπάλληλα κοιλώματα ἢ λάρνακας ἐν τῷ τοίχῳ, τὰς θήκας τῶν νεκρῶν, κεκαλυμμένας ὑπὸ πωμάτων μετ' ἐπιγεγλυμμένων τῶν προτομῶν αὐτῶν. Ὁ ἀρχαιότερος τῶν τάφων τούτων φέρει ἡμερομηνίαν τὸ **314** ἔτος τῶν Σελευκιδῶν, ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸ δεύτερον ἀπὸ Χριστοῦ· ὁ δὲ περιεργότερος εἶναι ὁ τοῦ φιλοσόφου **Ἰαμβλίχου** (**103** μ. Χ.), ὑψηλὸς, πεντάδομος πύργος μετὰ βαθμίδων. Εὑρέθησαν δὲ μεταξὺ τῶν ἐρειπίων καὶ διὰ σφηνοειδῶν γραμμάτων γεγραμμέναι ἐπιγραφαί.

Ὁ αὐτὸς περίπου τῆς **Παλμύρας** ῥυθμὸς ἐπικρατεῖ καὶ εἰς πολλὰς πόλεις τῆς Δωδεκαπόλεως, ἀνατολικῶς τοῦ Ἰορδάνου, ἰδίως εἰς τὰ **Γ έ ρ α σ α**, πόλιν ἐπίσημον τῆς **Περαίας**, ἧς τὰ ἀξιόλογα ἐρείπια ἔχουσι περιφέρειαν **1 1/2** ὥρας σχεδὸν, καὶ περιλαμβάνουσι βασίλεια, ναοὺς, ὧν εἷς εἶχε **250** κορινθιακοὺς κίονας, πέριξ τοῦ σηκοῦ καὶ εἰς τὸ διπλοῦν περιστύλιον τῆς αὐλῆς του· δύο μεγάλα θέατρα, καὶ περιστύλια κοσμοῦντα τὴν ἡμικυκλικὴν πλατεῖαν, καὶ πάσας τὰς ὁδοὺς, μετὰ λειψάνων τετραπλῶν ἀψίδων, ὅπου διεσταυροῦντο. Τῆς κυριωτέρας τῶν ὁδῶν οἱ κίονες δὲν ἔχουσι πάντες τὰς αὐτὰς διαστάσεις, ἐξ οὗ συμπεραίνεται ὅτι δὲν ἀπετέλουν ἐλευθέραν στοὰν, ὡς οἱ τῆς **Παλμύρας**, ἀλλ' ἐκόσμουν τὸ μέτωπον ἰδιωτικῶν οἰκιῶν διαφόρου ὕψους. Συνδέονται δ' αἱ ἐλάσσονες μετὰ τῶν μειζόνων δι' ἐξοχῶν, αἵτινες προκύπτουσιν ἐξ αὐτῶν. Ὁμοίως ἐρείπια ὁδῶν περιστύλων, δύο θεάτρων, προσέτι δὲ καὶ τάφων ἐχόντων τὰς θύρας λιθί-

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

νας, σώζονται εἰς Γ ά δ α ρ α, τὴν μεγάλην μητρόπολιν τῆς Περαίας, κατὰ τὰ ὅρια τῆς Ἀραβίας (1). Εἰς δὲ τὴν Π έ τ ρ α ν μεσημβρινῶς τῆς Παλαιστίνης, πόλιν τῶν Ναβαταίων ἐν τῇ Πετραίᾳ Ἀραβίᾳ, ἐγκεκλεισμένην δ' εἰς δυσπροσίτους βράχους, καὶ πλουτισθεῖσαν διὰ τῆς ἐμπορικῆς κοινωνίας της μετὰ τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης, εὑρίσκονται ἐπὶ τῆς γῆς ἐστρωμένα παμπληθῆ ἐρείπια μεγαλοπρεπῶν οἴκων καὶ βασιλείων, καὶ εὐρυτάτου θεάτρου, καὶ ἐν τῷ βράχῳ λελαξευμένοι ἀπειράριθμοι καὶ ἀλλεπάλληλοι τάφοι, ἐφ ὧν πάντων ἐπικρατεῖ ὁ ρωμαϊκὸς ἐκεῖνος ρυθμὸς, ἑλληνικὰ παριστῶν σχήματα, αὐθαιρέτως μετ' ἀλλήλων καὶ μετὰ συριακῶν συνδιαζόμενα καὶ ἰδιορρύθμως μεμορφωμένα. Περίεργον διὰ τὴν κομψότητα καὶ τὸ ἰδιότροπον τῆς διαθέσεως καὶ τῆς ἐργασίας αὐτοῦ εἶναι ἰδίως τὸ ἐν τῷ βράχῳ λελαξευμένον μνημεῖον, ὃ οἱ ἐγχώριοι καλοῦσι θ η σ α υ ρ ὸ ν (χαζνὲ) τ ο ῦ Φ α ρ α ώ (2). Τοῦτο παριστᾷ ἔξωθεν ναὸν δύο δόμους ἔχοντα, ἢ μᾶλλον δύο ἐπαλλήλους ναούς. Ὁ κατώτερος ἔχει μέτωπον ἑξαστύλου κορινθιακοῦ, οὗ ὅμως τὸ ἀέτωμα στηρίζεται εἰς μόνους τοὺς 4 μέσους κίονας, οἱ δὲ δύο ἄκροι φέρουσιν ἁπλῆν ἐπέκτασιν τοῦ θριγκοῦ, καὶ ὁ ναὸς ὄπισθεν, ἐν τῷ βράχῳ, διαιρεῖται εἰς τρία κύτη. Ἐπὶ τοῦ πρώτου δὲ τούτου δόμου ἐγείρεται ἄλλος δεύτερος καλυπτόμενος, ὑπ' ἀετώματος, οὗ αἱ δύο γωνίαι στηρίζονται ἐπίσης ὑπὸ κιόνων. Ἀλλὰ τὸ ἀέτωμα τοῦτο δὲν ἔχει εἰμὴ μόνον τὰς γωνίας ταύτας· ἀντὶ δὲ τοῦ λοιποῦ μέρους αὐτοῦ ἐγείρεται ἐπὶ τοῦ ἀνωτέρου δόμου πύργος στρογγύλος περίστυλος, φέρων λιθίνην τεφροδόχον κάλπην ἐπὶ κορυφῆς. — Ἐν Ἱ ε ρ α π ό λ ε ι δὲ, εἰς τάφους ὁμοίως λαξευτοὺς ἐν τῷ βράχῳ, καὶ ἰ-

---

(1) Burckhard, trav, in Syria, p. 253.— Buckingam, trav. in Palaestina. p. 353.—(2) Burck. p. 421.— L. de Laborde et Linant, Voy. de l' Arabie Petrée, Liv. 2.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

δίως εἰς τοὺς λεγομένους τῶν βασιλέων ἐν τῇ κοιλάδι Ἰωσαφὰτ, ὧν ἡ ἐποχὴ δυσκόλως προσδιορίζεται, φαίνονται ἢ ἀρχιτεκτονικῶς διεσκευασμέναι εἴσοδοι ἐπὶ τοῦ βράχου, ἢ καὶ ἐξέχουσαι οἰκοδομαὶ, ἐν αἷς ἐπικρατεῖ ἁπλούστερος ἑλληνικὸς ῥυθμὸς, εἰς τὸ πυραμιδοειδὲς ἀποκλίνων. Ἀσιανά δ' εἰσιν αὐτῶν μόνα τὰ κοσμήματα, οἷον σταφυλαὶ, φοίνικες κτλ (1).

Ἐπίσης δὲ κατάκοσμος καὶ ἐπιδεικτικὴ ἦν τῆς ἐποχῆς ταύτης ἡ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἧς παραδείγματα περισώζονται ἐν Ἐφέσῳ, Λαοδικείᾳ, καὶ ἀλλαχοῦ· ἰδίως δ' ἐν Λαβράνδοις (ἢ κατ' ἄλλους Εὐρόμῳ τῆς Καρίας, (τῇ σήμερον Κισελτζίκ) ὁ σωζόμενος ναὸς (ἴσως ὁ τοῦ Διὸς καθ' Ἡρόδοτον) (2, καὶ ἐν Μυλάσοις μνημεῖον ἔχον ὀρθοστάτας συνδεδεμένους μεθ' ἡμικιόνων, ἐφ' ὧν ὑψοῦται πυραμιδοειδὲς οἰκοδόμημα, ὁποῖα καὶ τὰ ἀρχαιότερα τῆς Λυκίας (3).

Καὶ ἐν αὐτῇ δὲ τῇ Μερόῃ, τῇ Αἰθιοπικῇ νήσῳ τοῦ Νείλου, ἀπαντᾶται, μάλιστα εἰς τὸν μικρον θολωτὸν Ναὸν παρὰ τὴν Νάγαν ἐν τῇ ἐρήμῳ, περίεργος σύνθεσις τῶν νεωτέρων ῥωμαϊκῶν μορφῶν μετὰ τῶν ἰθαγενῶν (4).

Τελευταία ἐποχὴ Ῥωμαϊκή.

Μεσαιώνων.

Καὶ μέχρι μὲν Γαλιηνοῦ (260), ὅταν ὁ Μεσαιὼν ἄρχεται, τὰ Ἑλληνικὰ καὶ τὰ Ῥωμαϊκὰ σχήματα ἐξηκο-

---

(1) Münten, Antiq. Abhandel. p. 95.—Cassas, III. pl 19-41. Forbin, Voy. dans le Levant, pl. 38, 6.— (2) E. 119. — (3) Chois. Gouffier, pl. 85. —Ion. Ant. ch. 7. pl. 25.— (4) Caillaud. Voy. à Méroé. I. pl. 13.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

λούθουν συνενούμενα ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ, εἰ καὶ οὐχὶ ἐναρμονίως, κἂν οὕτως, ὥστε ἐπεκράτει εἰσέτι τῶν Ἑλληνικῶν γραμμῶν ἡ καθαρότης, καὶ παρῆγεν ἐπίδειξιν εὐρύθμου τινὸς μεγαλοπρεπείας. Ἀλλ' ἀπὸ τῶν Τριάκοντα τυράννων, ἰδίως δ' ἀπὸ Διοκλητιανοῦ (284), οἱ ὄγκοι ὑπερισχύοντες, ἐσωρεύοντο ἤδη ἀρρύθμως, καὶ ἐκοσμοῦντο βαναύσως καὶ κατακόρως, μέρη δὲ τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα προτιθέμενα, συνεδέοντο ἀσκόπως, οἷον οἱ κίονες, καὶ οἱ ἐκ τῆς ἰταλικῆς τέχνης προκύψαντες, ἐν Ἀσίᾳ δὲ μάλιστα ἐπικρατήσαντες θόλοι, οἵτινες ἀντὶ ὡς πρὶν νὰ ἐπικάθηνται ἐπὶ παραστάδων, ὡς συνέχεια αὐτῶν θεωρούμενοι, ἔβαινον ἤδη ἐπὶ τῶν ἐπιστυλίων αὐτῶν (impostes), ἔπειτα δὲ καὶ ἐπὶ μόνων τῶν κιονοκράνων. Ἡ Ολλάκις δ' εἰς θόλον ἐκάμπτετο προσέτι καὶ ὁ θριγκὸς μετὰ τοῦ γείσου καὶ τῶν ὀδόντων. Ἕνεκα δὲ τῶν πολλῶν καταλυπτόντων τὸν θριγκὸν κοσμημάτων, ἐθεωρεῖτο αὐτὸς ἤδη ὡς κύριον μέρος τῆς οἰκοδομῆς, καὶ διὰ τοῦτο ἐπέκειτο βαρὺς ἐπὶ τῶν ὑποκειμένων καὶ στηριζόντων μερῶν. Διὰ τὴν πρὸς τὸ ποικίλον δὲ καὶ κατάκοσμον τάσιν, εἰσήγοντο καὶ κίονες συνεστραμμένοι, ἢ ἄλλως πολυσχημάτιστοι, καὶ προσέτι ἐσωρεύοντο καὶ ἔτεμνον τὰς εὐθείας ἑλληνικὰς ἐπιφανείας ἀλλεπάλληλοι ἡμικίονες, πρόμοχθοι περιέχουσαι κόγχας, μικροὶ κίονες ἐπὶ στερεοβατῶν φέροντες ἀγάλματα, καὶ καταστρέφοντες τὴν τοῦ τοίχου ἑνότητα. Οἱ δὲ θόλοι ἐσχηματίζοντο καὶ συνεδέοντο ποικίλως, καὶ ἡ ἐπικράτησις αὐτῶν, καὶ ὁ μετὰ τῶν κιόνων συνδυασμὸς, προωδοποίει τὴν γέννησιν νέας τέχνης, τῆς Μεσαιωνικῆς, ἣν ἐπελθοῦσαι ἐγονιμοποίησαν νέων ἐθνῶν ἰδέαι καὶ αἴσθησις. Καὶ ἐπεφαίνετο μὲν εἰσέτι εἰς τὴν διάθεσιν τῶν οἰκοδομῶν ἡ πρὸς τὸ μεγαλουργεῖν τάσις τοῦ ῥωμαϊκοῦ πνεύματος, καὶ ἀρίστη διετηρεῖτο ἡ τοῦ τέκτονος ἐμπειρία κατά τε τὴν στερεότητα τῆς ἐργασίας καὶ κατὰ τὴν ἀκρίβειαν· ἀλλ' ἡ ἐκτέλεσις τῶν κοσμητικῶν μερῶν ἀπέβαινεν

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐν γένει ἰσχνὴ, ἐπίπεδος, βάναυσος, ἄκομψος καὶ ἐντελῶς ἀπειρόκαλος. Ἀπόδειξις δ' ὅτι κατὰ τούτους τοὺς χρόνους ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ἐξέπιπτεν ἤδη τῆς καλλιτεχνικῆς της περιποπῆς, καὶ ἠσκεῖτο ὡς χρήσιμος μόνον τέχνη, εἶναι ὅτι τότε πρῶτον ἀναφέρονται μισθωτοὶ αὐτῆς διδάσκαλοι.

Προσέτι δ' ἀπὸ τοῦδε οἱ Αὐτοκράτορες ἤρξαντο παραμελοῦντες τὴν Ῥώμην διὰ τὰς λοιπὰς τοῦ κράτους πόλεις, καὶ ὁ Διοκλητιανὸς τέλος μετέφερε τὴν πρωτεύουσαν εἰς Νικομήδειαν. Ἑπομένως ἐν Ῥώμῃ ὀλίγα ἀνηγείροντο οἰκοδομήματα τοῦ λοιποῦ, πολὺ δὲ περισσότερα ἐκτὸς αὐτῆς. Ὡς ἀξία τινὸς λόγου δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ ἄψις τοῦ Γαλιηνοῦ (260 μ. Χ.), ἔργον ἄλλως ἀτέχνου ἀφελείας, μίαν ἔχον πύλην εὐθύγραμμον, διὰ ῥωμαϊκῶν ὀρθοστατῶν καὶ δι' ἀναγλύφων μεταξὺ αὐτῶν καὶ κατὰ τὰ πλευρὰ κεκοσμημένην. Τοσοῦτον δ' εἶχεν ἐκπέσει ἡ ἄλλοτε βασιλὶς τῶν πόλεων, ὥστε ὁ Αὐρηλιανὸς (270), κηδόμενος ἤδη περὶ τῆς ἀσφαλείας αὐτῆς, ἐφίστα τὴν προσοχήν του εἰς τὴν τειχοδομίαν της, καὶ ἐξέτεινε τὰ ὀχυρώματα αὐτῆς. Ἀλλ' ὁ Διοκλητιανὸς (284) ᾠκοδόμησεν ἐν αὐτῇ νέους λουτρῶνας, πολυτελεστάτους μάλιστα, ἔχοντας τρισχίλια θολωτὰ δωμάτια, ὧν σώζεται ὁ μέσος θόλος, ὁ πρῶτος τῶν σταυροειδῶν θόλων, οἵτινες χαρακτηρίζουσι τὴν μεσαιωνικὴν θολοδομίαν, στηριζόμενος ἐπὶ ὀκτὼ κιόνων ἐκ πυροποικίλου, καὶ μετασχηματισθεὶς ὑπὸ Μιχ. Ἀγγέλου εἰς τὴν ὡραίαν ἐκκλησίαν S. Maria degli angeli (1)· ἄλλο δὲ τῶν αὐτῶν λουτρώνων στρογγύλον οἰκοδόμημα μετεσκευάσθη εἰς τὴν μικρὰν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγ. Βερναρδίνου.

Ὁ δὲ Κωνσταντῖνος (320 μ.Χ.) ἀψίδα θελήσας ν' ἀναγείρῃ εἰς Ῥώμην, μετεσκεύασε μόνον τὴν τοῦ

(1) Desgod. 24.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Τραϊανοῦ, ὃι ὃ καὶ τὸ οἰκοδόμημα ἔχει ῥυθμὸν ἀρχαιοφανέστερον καὶ ὡραιότερον τῶν λοιπῶν τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος, συγκείμενον ἐκ τριῶν θολωτῶν πυλῶν, αἵτινες κοινωνοῦσι πρὸς ἀλλήλας διὰ πλαγίων θυρίδων, καὶ κοσμοῦνται δι' ἀναγλύφων ὑπὲρ αὐτὰς καὶ εἰς τοὺς στυλοβάτας. Τὰ δ' ἐπὶ Κωνσταντίνου προστεθέντα αὐτῷ μέρη εἰσὶν ἀτελῶς καὶ ἀῤῥύθμως εἰργασμένα.

Ὁ δὲ τάφος τῆς θυγατρὸς τοῦ Κωνσταντίνου Κωνσταντίας (306 μ. Χ.), ὁ λεγόμενος συνήθως Ναὸς τοῦ Βάκχου, παρὰ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἁγ. Ἁγνῆς, καίτοι ἀμελῆ ἔχων καὶ βάναυσον τὴν ἐργασίαν τῶν κοσμητικῶν μερῶν, εἶναι προσοχῆς ἄξιος ὅμως, ὡς παριστῶν τὴν πρώτην ἀκριβῆ διάπλασιν τοῦ ἔκτοτε ταχέως ἀναπτυχθέντος βυζαντινοῦ ῥυθμοῦ. Στρογγύλον οἰκοδόμημα, ἔχει ἐσωτερικῶς, εἰς ἀπόστασίν τινα ἀπὸ τοῦ τοίχου, κυκλικὴν σειρὰν διπλοκιόνων, ὧν ἕκαστον ζεῦγος συνδέεται προσαλλήλως δι' ἐπιστυλίων, μετὰ δὲ τῶν ἄλλων ζευγῶν δι' ἀψίδων, καὶ πᾶσα ἡ στοὰ μετὰ τοῦ τοίχου διὰ θόλου κυλινδρικοῦ. Ἐν μέσῳ δὲ τοῦ οἰκοδομήματος, καὶ ὑπὲρ τοὺς κίονας, ἐγείρεται ὑψηλότερος κύλινδρος, κεκαλυμμένος ὑπὸ θόλου ἡμισφαιρικοῦ. Πάντα δὲ ταῦτα τὰ μέρη συνδυάζονται ἐναρμονίως, καὶ φαίνονται ἀνήκοντα εἰς ῥυθμὸν ὀργανικῶς ἤδη διαπλασθέντα.

Ἐπίσης σπουδῆς ἄξιος, ὡς πρῶτον ὑπόδειγμα τῆς τῶν μεταγενεστέρων ἐκκλησιῶν ἀρχιτεκτονικῆς διαθέσεως, εἶναι ὁ ἐπὶ τῶν βάσεων τοῦ ὑπὸ Βεσπασιανοῦ οἰκοδομηθέντος καὶ πυρποληθέντος ναοῦ τῆς Εἰρήνης ἀνεγερθεὶς ἔπειτα ὑπὸ Μαξεντίου ναός, ὅστις ὅμως φέρει τὸ ὄνομα τοῦ Κωνσταντίνου, ὡς ὑπ' αὐτοῦ καθιερωθείς. Οὗτος ἔχει ἐν τῷ μέσῳ σταυροειδῆ θόλον, βαίνοντα ἐπὶ μεγάλων κορινθιακῶν κιόνων, καὶ παστὸν εἰς τὸ βάθος, μετὰ δύο πλαγίων θολωτῶν στοῶν, ὧν ἑκάστη ὑποδιαιρεῖται τριχί.

Ἐκτὸς ὅμως τῆς Ῥώμης ἀνηγείροντο οἰκοδομήματα

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

πολὺ πλουσιώτερα. Ὁ Διοκλητιανὸς (284 μ.Χ.) κατεκόσμησε βασιλικῶς τὴν νέαν του κατοικίαν, τὴν Νικομήδειαν, καὶ ἀφ' οὗ παρητήθη τοῦ θρόνου, ἀνήγειρε λαμπροτάτην ἀγροικίαν εἰς τὰ Δαλματικὰ Σάλωνα (νῦν Σπαλάτρο, κατὰ παραφθορὰν τῆς λέξεως Παλάτιον), διὰ τείχους καὶ πύργων περιβαλὼν αὐτήν. Τῶν ἀπεράντων αὐτῆς βασιλείων, πλουσίων οἴκων, περιπτέρων στοῶν καὶ ναῶν, σώζονται μεγάλα ἐρείπια, πανταχοῦ ὀργανικῶς συνδέοντα τὸν παρακμάσαντα καὶ ἐξηχρειωμένον ἑλληνικὸν ῥυθμὸν μετὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἀψίδος, καὶ κατὰ κόρον κεκοσμημένα δι' ἰσχνῶν καὶ πτωχῶν κοσμημάτων (Πιν. 10, 4.) (1)

Τῶν χρόνων τοῦ Διοκλητιανοῦ εἶναι προσέτι καὶ ὁ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ σωζόμενος τοῦ Πομπηίου λεγόμενος κίων, ὕψος ἔχων 88 1/2 ποδῶν, καὶ ῥυθμὸν πολὺ ἀπέχοντα τῆς παλαιᾶς καθαρότητος (2).

Λαμπρῶς δὲ, ἀφ' ὅτου ἤρχισε παραμελουμένη ἡ Ῥώμη, κατεκοσμήθησαν, πλὴν ἄλλων πόλεων, καὶ τὸ Μεδιόλανον (3), ἡ Βερόνα (270 μ.Χ.), ἥτις εἶχεν ἀμφιθέατρον μέγιστον, καὶ 265 θολωτὰς καὶ τριπλᾶς πύλας, κεκοσμημένας δι' ἐλικτῶν κιόνων καὶ ὀρθοστατῶν. Μία ἐξ αὐτῶν, κατὰ τὸ ἥμισυ μόνον διατηρουμένη, καὶ διὰ τοὺς χρόνους καθ' οὓς ᾠκοδομήθη (τὴν γ'. χριστιανικὴν ἑκαντοταετηρίδα) οὐχὶ ἀξιοκατακρίτου ῥυθμοῦ, εἶναι ἡ λεγομένη Arco de' Leoni. Πολὺ δ' εὐγενεστέρα κατά τε τὸ ἰδιόῤῥυθμον διάγραμμα, καὶ κατὰ τὴν πλουσίαν καὶ φιλόκαλον ἐπικόσμησιν, εἶναι ἡ καλουμένη Porta de' Borsari, τὸ ὡραιότατον ἴσως παράδειγμα τῆς μεταγενεστέρας ῥωμαϊκῆς τέχνης.

---

(1) Adam, Ruins of the palace of Diocl. at Spalatro, 1764. (2) Descr. de l' Eg. T. V. pl. 34. — Hamilton, Aegyptiaca, pl. 18 — Cassas, III. pl. 58 — Κωνστάντιος, Ἀρχαία Ἀλεξάνδρεια. — (3) Αὐσώνιος (392), Clarae Urbes, 5.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ὁμοίως πλούσια ἐρείπεια, τῶν χρόνων, ὡς φαίνεται, τοῦ Κωνσταντίνου σώζονται καὶ εἰς Τ ρ έ β ε ρ ι (Trèves), εἰς λείψατα λουτρώνων, βασιλικῆς στοᾶς, ἀμφιθεάτρου, κτλ. συνιστάμενα. Ἰδίως δ' ἀξιοσημείωτος ἐν αὐτοῖς εἶναι ἡ porta nigra, κολοσσιαῖον πυργοειδὲς θύρωμα, ὅμοιον κατὰ τὸν ῥυθμὸν πρὸς τὸ τῆς Βερόνης, ἀλλὰ τοσοῦτον ἀτέχνου ἐργασίας, ὥστε ἀμφίβολον εἶναι ἂν δὲν ὠκοδομήθη ἐπὶ φραγκικῆς ἐποχῆς (1). Τῶν αὐτῶν χρόνων οἰκοδομήματα περιέχουσι καὶ ἡ Ν α ρ β ὼ ν, καὶ ἡ Ἱσπανικὴ Κ α ρ χ η δ ὼ ν (Καρθαγένη).

Ἀλλὰ πρὸ πάντων σενετελέσθη τῆς Ῥώμης ἡ παραχμή, ἀφ' ὅτου, ἐν ἔτει 328 ἀπὸ Χριστοῦ, ἡ πρωτεύουσα μετετέθη εἰς τὸ Β υ ζ ά ν τ ι ο ν, μετονομασθὲν πότε Κ ω ν σ τ α τ ι ν ο ύ π ο λ ι ν, καὶ κοσμηθὲν διὰ καταστημάτων ἀξίων κοσμοκράτορος πόλεως (2). Ἤδη ὁ Σεπτίμιος Σεβῆρος (195) εἶχε στρέψει τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὸ Βυζάντιον, καὶ κοσμήσει αὐτὸ διὰ διαφόρων οἰκοδομῶν. Ἀλλ' ὁ Κωνσταντῖνος πρὸ πάντων (326), ὅταν ἠθέλησε νὰ δώσῃ εἰς τὴν γηράσασαν Ῥώμην τὴν θαυμασίαν ταύτην διάδοχον, ἔσπευσεν ἀμέσως ν' ἀνεγείρῃ ἐν αὐτῇ κτίρια ἐκ τῶν ἀναγκαιοτάτων, καὶ ὅπως διευκολύνῃ εἰς τὰς ἐπισημοτάτας τῆς Ῥώμης οἰκογενείας τὴν μετοίκησιν, ὠκοδόμησεν αὐταῖς λαμπρὰς

---

(1) Gudnow, Beschr. d. Alterth in Trier. — Kugler, in Schorns Kunstbl. 1840. N. 86. — (2) Νικήτης Χωνιάτης, de Statuis antq. Ζώσιμος, Μαλαλᾶς, καὶ ἄλλοι χρονολόγοι. — Προκόπιος, π. κτισμ. Ἰουστιανινοῦ — Κωδινὸς καὶ εἷς ἀνώνυμος, Ἀρχαιότητες Κωνσταν. — Gyllius (1555) Topogr. Cpoleos. — Banduri, imperium orientale. — Heyne, senioris artis opera quae sub imper. Byzant. facta memorantur. Commentat. sol. Gott. XI. p. 39. — Σ. Δ. Βυζάντιος, Κωνσταντινούπολις.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

καριχίας, ὁμοίας πρὸς ἃς ἐβιάζοντο νὰ ἐγκαταλείψωσιν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ πατρίδι των. Ἐκ τῶν ἔργων δ' ἐκείνων τῆς πρώτης ἐποχῆς, μόνον λείψανον σώζεται σήμερον ὁ χίων τοῦ Κωνσταντίνου, ἐκ σπονδύλων πορφυρίτου συγκείμενος, 100′ ὕψος καὶ 10′ διάμετρον ἔχων, καὶ κείμενος ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἀγορᾷ (Ταοὺκ παζάρ). Ἡ κτιστὴ αὐτοῦ βάσις εἶναι σπεῖρα κρομμυοειδὴς, ἐπὶ στυλοβάτου ἱδρυμένη· ἡ δὲ κορυφὴ αὐτοῦ, ὑπὸ κεραυνοῦ βληθεῖσα, ἐπεσκευάσθη λιθόκτιστος ὑπὸ Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ. Ἐβλάβη δ' ὁ χίων καὶ ὑπὸ πυρκαϊῶν, διὸ καὶ κεχαυμένη στήλη κοινῶς καλεῖται, καὶ ὑπὸ τῶν Τούρκων Τζεμπέρτασι, διότι ἐδέθη διὰ χαλκῶν ζωστήρων. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς δ' ἔφερεν ἀνδριάντα ἀκτινοστεφῆ, ἀφιερωμένον εἰς τὸν Κωνσταντῖνον διὰ τῆς ἐπιγραφῆς, ἣν ἔφερε κατὰ τὴν βάσιν·

« *Κωνσταντίνῳ Δεσπότῃ Ἡλίου δίκην.* »

Ἦν δὲ πιθανῶς ὁ ἀνδριὰς ἄγαλμα τοῦ Ἡλίου, ληφθέν, κατὰ Ζωναρᾶν, ἐξ Ἡλιουπόλεως, κατὰ δὲ τὸν εὔπιστον Κεδρηνὸν, ἔργον Φειδίου ἐξ Ἀθηνῶν· καὶ κατέπεσεν ἐπὶ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ· Εἰς δὲ τὸ ἀνακαινισθὲν μέρος φέρει ἡ στήλη τὴν ἐπιγραφήν·

« Τὸ θεῖον ἔργον, ἐνθάδε φθαρὲν χρόνῳ,
καίνει Μανουὴλ, εὐσεβὴς αὐτοκράτωρ. »

Καὶ εἰς τὴν βάσιν·

« Σοὶ, Χριστὲ, κόσμου κοίρανος καὶ δεσπότης,
σοὶ νῦν προσῆξα τήνδε σὴν δούλην πόλιν,
καὶ σκῆπτρα τάδε, καὶ τὸ τῆς Ῥώμης κράτος.
Φύλαττε ταύτην, σῶζε ἐκ πάσης βλάβης. »

Ἐσέβοντο δὲ τὸν χίονα τοῦτον θρησκευτικῶς οἱ χριστι-

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ανοι, διότι εἰς τὰ θεμέλια αὐτοῦ εἶχε ταφῇ τίμιον ξύλον.

Τὸ δὲ *ατ-Μειδὰν* εἶναι τὸ ἀρχαῖον Ἱπποδρόμιον, διασκευασθὲν ὑπὸ Κωνσταντίνου πολυτελῶς, διὰ στοῶν καὶ ἑδρῶν. Ἐν αὐτῷ δὲ σώζονται ἐκ τῶν πρώτων χρόνων ἐκείνων τῆς διακοσμήσεως αὐτοῦ τρία εἰσέτι μνημεῖα, εἷς λίθινος κτιστὸς ὁ ὀβελίσκος 94′ ἔχων ὕψος, ἱστάμενος δ' ἐπὶ βάσεως τετραγώνου, καὶ κοσμηθεὶς ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου διὰ πετάλων χαλκῶν, ἅτινα ἀφῃρέθησαν μετὰ τὴν ἅλωσιν, ὥστε καὶ τὴν σήμερον εἶν' ἑτοιμόρροπος. Εἰς τὴν βάσιν δ' ἔχει ἰαμβικὸν ἑξάστιχον, παραβάλλον τὸν ὀβελίσκον πρὸς τὸν Ῥόδιον κολοσσόν. Τὸ δὲ δεύτερον εἶν' αἰγυπτιακὸς ὀβελίσκος 60 ποδῶν τὸ ὕψος, ἐπιγεγλυμμένος, ἀνεγερθεὶς δ' ὑπὸ Θεοδοσίου ἐπὶ 4 κύβων λιθίνων, εἰς βάσιν 70′ ὕψος ἔχουσαν, περίγλυφον, καὶ παριστῶσαν πράξεις τοῦ Αὐτοκράτορος· ἔχει δ' ἡ βάσις δύο ἐπιγραφάς, τὴν μὲν Λατινικὴν, τὴν δ' ἔμμετρον Ἑλληνικὴν, λέγουσαν ὅτι ἡ ἀνέγερσις τοῦ ὀβελίσκου ἐνηργήθη εἰς 32 ἡμέρας. Τὸ τρίτον τέλος εἶναι χίων χαλκοῦς σπειροειδὴς, τμῆμα τοῦ τριχαρήνου Ὄφεως, ὅστις εἶχεν ἀνατεθῇ εἰς Δελφοὺς ἐκ τῶν ἐν Πλαταιαῖς λαφύρων. Ἔστησε δ' αὐτὸν ὁ Κωνσταντῖνος, καὶ ὁ καταχτητὴς Μωάμεθ τῷ ἔκοψε τὴν μίαν κεφαλὴν, ὅταν εἰσήλαυνε πορθητὴς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν· αἱ δ' ἄλλαι δύο ἀπεκόπησαν περὶ τὸ 1700. Πρό τινων δ' ἐτῶν ἀνασκαφὲν τὸ κατώτερον μέρος τοῦ περιέργου τούτου μνημείου, εὑρέθη ἔχον ἐν ταῖς σπείραις ἐπιγεγραμμένας ἀρχαϊκοῖς γράμμασι τὰς ἀναθείσας Ἑλληνικὰς πολεις. Ἐντὸς τοῦ ἱπποδρόμου τούτου ἦσαν καὶ 4 χαλκοῖ ἵπποι τῆς Κορίνθου, οὓς οἱ Ἐνετοὶ ἀπεκόμισαν, καὶ οἵτινες ἀκολουθήσαντες τὸ θριαμβευτικὸν ἅρμα τοῦ Ναπολέοντος εἰς Παρίσια, ἀπεδόθησαν πάλιν εἰς τὴν Βενετίαν μετὰ τὴν κατάργησιν τῆς πρώτης Γαλλικῆς αὐτοκρατορίας.

Εἰς τὴν πρώτην ταύτην ἐποχὴν τῆς Κωνσταντινου-

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

πλεως ἀνήκουσιν ἐπίσης καὶ αἱ δεξαμεναὶ αὐτῆς, αἵτινες ἀριθμοῦνται εἰς δεκαεννέα, ἐξ ὧν δὲ καὶ σώζονται μέχρι τοῦδε ὀκτὼ, αἱ μὲν ὕπαιθροι, αἱ δὲ ὑπόγειοι, ὑπὸ θολων κεκαλυμμέναι, οἵτινες βαίνουσιν ἐπὶ πολυαρθμων κιόνων. Ἡ μόνη δ' ἔτι ἐν χρήσει εἶναι ἡ παρὰ τὸ ἱπποδρόμιον, δυτικῶς τῆς Ἁγ. Σοφίας κειμένη, τουρκιστὶ δὲ *Ἐριπατὰν σεραϊ ἢ μπὶν μπὶρ διρὲκ* (χίλιοι καὶ εἷς κίονες) λεγομένη· οἰκοδόμημα ἐκτεταμένον, ἔχον 264 (16 × 14) κίονας ἰσχνοὺς καὶ ἀκόσμους, συγκειμένους ἐκ τριῶν σπονδύλων, ζώναις συνδεδεμένων. Τὰ δὲ κιονόκρανα αὐτῶν δι' ἁπλῆς ταινίας ἀπὸ τοῦ κίονος διαιρούμενα, εἰσὶ τετράγωνα, ἔχοντα κυρτὰς τὰς πλευράς, καὶ ἐπ' αὐτῶν, ὡς κόσμημα, μονόγραμμά τι, ἢ τὸν σταυρόν (1). Ἐπεκράτησε δ' ἐντεῦθεν τὸ σχῆμα τοῦτο τῶν δεξαμενῶν εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ἀνατολῆς, καὶ εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν.

γ'. Ἐποχὴ Βυζαντινή.

Ἐνταῦθα, μετὰ τοῦ ἀρχαίου κόσμου ἐξαντληθέντος, σβέννυται καὶ ἡ ἀρχαία τέχνη, ἡ ἐναρμόνιος ἐκείνη θυγάτηρ τῆς καθαρᾶς ἑλληνικῆς φρενὸς, καὶ νέα παράγεται ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν οὐχὶ πλέον τοῦ δημοσίου βίου καὶ τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας, ἀλλὰ τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν ἀναγκῶν τοῦ νέου θρησκεύματος, ἐφ' οὗ κυρίως στηρίζεται, καὶ ὑφ' οὗ τοὺς οἰωνοὺς διαπλάττεται πᾶσα, ἡ ἀνατολικὴ τοὐλάχιστον, μεσαιωνικὴ κοινωνία.

Ἀφ' οὗ ὁ πολιτισμὸς καὶ ἡ κυριαρχία ἐξ Ἑλλάδος εἶχον μεταβῆ εἰς Ῥώμην, κατὰ περίεργον σύμπτωσιν,

(1) Andréossy, Constantinople et le Bosphore de Thrace, σ. 444, pl. V.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἢ κατ' ἀναγκαίαν στροφὴν, μετὰ τῆς μεταθέσεως τῆς πρωτευούσης τοῦ κόσμου ἐν τῷ μέσῳ τῆς τετάρτης χριστιανικῆς ἑκατονταετηρίδος, ἐπανέρχεται εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Βυζάντιον, καὶ εἰς τοὺς κόλπους αὖθις τοῦ Ἑλληνισμοῦ, καὶ ἐνταῦθα διατυποῦται, ἡ χριστιανικὴ τέχνη ἐπὶ νέων βάσεων, καί τοι φυεῖσα ἀρχικῶς ἐκ τῆς Ῥωμαϊκῆς, ἥτις ἦτον, ὡς εἴδομεν, ἡ ἰδία παραφυὰς ἢ μετάπλασις τῆς Ἑλληνικῆς. Μετὰ δὲ τὴν διαίρεσιν τοῦ κράτους εἰς δυτικὸν καὶ ἀνατολικὸν, διῃρέθη ἡ τέχνη εἰς δύο μεγάλους κλάδους, τὸν τῆς ἀνατολῆς, τὸν κυρίως Βυζαντινὸν, ὅστις συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, διετήρησε δι' ὅλου τοῦ μεσαιῶνος καὶ μέχρι τοῦδε σχεδὸν ἀμετάβολον τὸν ἀρχικὸν καὶ ἅπαξ διατυπωθέντα χαρακτῆρα αὐτοῦ· καὶ τὸν τῆς δύσεως, μεταποιηθέντα καὶ παραφθαρέντα ὑπὸ τῶν καταχτησάντων τὴν Ῥώμην Γερμανικῶν ἐθνῶν, τῶν Βανδάλων καὶ τῶν Ἑρούλων, ὀπαδῶν τοῦ Γενσερίκου καὶ Ὀδοάκρου, μέχρις οὗ ἡ τῶν βορείων λαῶν ἐντελὴς ἐπικράτησις ἀντικατέστησεν αὐτῇ παντοχοῦ, πλὴν μόνης τῆς Ῥώμης, ἰδιόρρυθμον ἄλλην τέχνην, τὴν Γοτθικήν.

Ἦτον δ' ἡ νέα χριστιανικὴ νεωδομία ἐκ θεμελίων καὶ κατὰ πνεῦμα διάφορος τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς καὶ Ῥωμαϊκῆς, καθ' ἣν ὁ ναὸς, θεωρούμενος ὡς τοῦ ἐπὶ τῆς γῆς ὑλικῶς παρόντος θεοῦ ἡ ἱερὰ κατοικία, ἦτον κυρίως μόνον ἐξωτερικῶς προσιτὸς εἰς τὸν λαὸν, καὶ διὰ τοῦτο ἐξωτερικὸν εἶχε μάλιστα κόσμον, ἐνίοτε μόνον, ὡς εἰς τοὺς ὑπαίθρους ναοὺς, ἐφ' ἑαυτοῦ οὕτως εἰπεῖν διπλούμενον καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικόν· ἐν ᾧ ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία, εἶναι, ὡς καὶ τὸ ὄνομα αὐτῆς ἐξηγεῖ, τόπος εἰς ὃν συνερχόμενοι οἱ πιστοὶ, ἀναπέμπουσιν ὁμοῦ τὰς εὐχάς των εἰς τὸν ἄϋλον καὶ ἀόρατον Θεὸν τῶν οὐρανῶν. Διὸ τὸ σχῆμα αὐτῆς, καὶ ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς ἐρρύθμως διαπεπλασμένον, προέκυψε φυσικῶς ἐκ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τοῦ τῶν οἰκοδομημάτων τῶν προωρισμένων εἰς τὰς τοῦ λαοῦ συνελεύσεις, οἷα ἦσαν ἀρχαιότερον τὰ τῆς Βασιλικῆς στοᾶς ἢ τοῦ Βουλευτηρίου (Basilica, Curia.). Τούτου ἕνεκα ὁ Κωνσταντῖνος πολλὰς ἀρχαίας Βασιλικὰς μετεσχημάτισεν εἰς ἐκκλησίας, ἢ, ὅσας ἐξ ὑπαρχῆς ἀνήγειρε, τὰς ᾠκοδόμησε κατ' ἐκείνων τὸ σχέδιον. Συνήθως δ' ἡ τοιαύτη ἐκκλησία ἦν παραλληλεπίπεδον οἰκοδόμημα, οὐχὶ ὡς αἱ στοαὶ, ἐν τῷ μέσῳ ὕπαιθρος, ἀλλὰ πᾶσα ὑπόστεγος, ἐπίπεδον ἔχουσα κατ' ἀρχὰς, καὶ ὡς φαίνεται, φατνωματικὴν ὀροφὴν, ἔπειτα δὲ καὶ γυμνὴν μόνον, ἐσωτερικῶς ὁρωμένην, τὴν ξυλοδομίαν τῆς στέγης, πολλαχῶς διὰ γλυφῶν καὶ βαφῶν κοσμουμένην, μέχρις οὗ ἐξενίκησεν ὁ ῥυθμὸς τῆς τῶν ἐκκλησιῶν ἐπιθολώσεως. Διῃρεῖτο δὲ τὸ ὅλον οἰκοδόμημα ἐσωτερικῶς δ' ἁπλῆς ἢ τετραπλῆς κιόνων σειρᾶς, εἰς τρία ἢ πέντε κ ύ τ η (nefs), ὧν τὸ μεσαίτατον ὑπερεῖχεν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τῶν λοιπῶν κατὰ τὸ ὕψος διὰ τοίχου, ὅστις δυσανολόγως βαρὺς ἐπεκάθητο ἐπὶ τῶν κιόνων, ὅταν μάλιστα, ὡς εἰς τὰς ἀρχαιοτέρας ἐκκλησίας, τοὺς κίονας συνέδεον τὰ ἀρχαῖα εὐθύγραμμα ἐπιστύλια. Μετὰ ταῦτα ὅμως τὰ ἐπιστύλια ἤρξαντο καμπτόμενα εἰς ζωηρὸν καὶ κυματοῦντα σύνδεσμον ἡμικυκλικῶν ἀψίδων, καὶ πολλάκις δευτέρα τοιαύτη ἀψιδωτὴ στοὰ ἐπὶ τῆς πρώτης αἰρομένη, καὶ τὸν τοῖχον ἀντικαθιστῶσα, ἀναδεικνύει χαριεστάτην τοῦ μέσου κύτους τὴν ἔξαρσιν, καὶ συντελεῖ εἰς τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου τῆς ἐκκλησίας τὴν μεγαλοπρέπειαν. Ἐντὸς τῆς θύρας ἐκτείνεται ὁ νάρθηξ, ὅπου ἵσταντο οἱ κατηχούμενοι, καὶ ἀντιστοιχεῖς τὸν ἀρχαῖον πρόναον. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ τῆς ἀντικειμένης ἐλάσσονος πλευρᾶς ἐκάμπτετο κατ' ἀρχὰς εἰς πλάτος ἴσον τῷ μέσῳ κύτει, καὶ εἰς ὁλόκληρον τὸ ὕψος τῆς οἰκοδομῆς, ἡ ἐ ξ έ δ ρ α (Tribune, τὸ ἱερὸν) εἰς ἡμικύκλιον· ἐν τοῖς διαστήμασι τέλος τῶν κιόνων ἠνοίγοντο εἰς τὸν τοῖχον παράθυρα θολωτὰ, ὡς καὶ εἰς τὸ τῆς ἐκκλησίας πρόσωπον.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ἡ δ' ἐξωτερικὴ κόσμησις τῶν ἐκκλησιῶν τούτων ἦτον εἰς τὰς μακρὰς πλευρὰς οὐδὲν ἕτερον ἢ τὰ παράθυρα ταῦτα, ἅτινα ἐνίοτε προέχοντα, ἀπετέλουν παραστάδας, καμπτομένας ἄνω εἰς θόλους, καὶ εἰς τὴν πλευρὰν τῆς εἰσόδου, μετὰ τῆς μιᾶς ἢ τῶν τριῶν θυρῶν συνεχῆ θολωτὴν στοάν. Ἔμπρὸς τοῦ ἱεροῦ ὑπῆρχε συνήθως ὑπόγειος κ ρ ύ π τ η, διὰ τὰ λείψανα τοῦ ἁγίου εἰς ὃν ἀφιεροῦτο ὁ ναὸς, ἢ ἱερέων εἰς αὐτὸν προσηρτημένων. Ἐκτὸς δὲ τῆς ἐκκλησίας ἐξετείνετο π ρ ο α ύ λ ι ο ν, τὸ λεγόμενον *Παράδεισος* καὶ atrium, καὶ ἐν τῷ μέσῳ αὐτοῦ ὑπῆρχε πηγὴ, ἡ καλουμένη κ ά ν θ α ρ ο ς, καὶ χρησιμεύουσα πρὸς ἀπόνιψιν τῶν χειρῶν εἰς σύμβολον τοῦ καθαρισμοῦ τῆς ψυχῆς. Εἰς μεταγενεστέρας δ' ἐκκλησίας τὸ κύτος ἢ τὰ κύτη, διεσταύρου πολλάκις ἕτερον κύτος, ἢ, ἀρχαιότερον, ἔτεμνε μόνον ἐγκαρσίως τὸ πέρας αὐτῶν, εὐρύνον, καὶ ἐπιδεικτικωτέραν ἀποτελοῦν τὴν θέσιν τοῦ ἱεροῦ. Ἡ δὲ διατομὴ τῶν κυτῶν, ἐγίνετο δι' ἀψίδος, ἥτις ἐκαλεῖτο θ ρ ι α μ β ε υ τ ι κ ή. Κατ' ὀλίγον δὲ τὸ ἱερὸν διηρέθη, καὶ ἤρθη κατὰ δύο βαθμίδας ὑπὲρ τὸ ἔδαφος τῆς λοιπῆς ἐκκλησίας· καὶ προσετέθη ἑκατέροθεν ὁ θρόνος καὶ ὁ ἄμβων, ὅστις ἐνίοτε μὲν ἦτον εἷς, διαιρούμενος εἰς ἀνώτερον διὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Εὐαγγελίου, καὶ εἰς κατώτερον διὰ τὴν τοῦ Ἀποστόλου, ἄλλοτε δ' ἐτίθετο εἷς διὰ τὸ Εὐαγγέλιόν δεξιῶς τοῦ ἱεροῦ, καὶ ἕτερος ἀριστερῶς διὰ τὸν Ἀπόστολον. Οἱ δὲ θόλοι, καὶ οἱ ὑπὲρ τὰς στοὰς τοῖχοι, καὶ ἐνίοτε καὶ ἐξωτερικῶς αἱ ὑπὲρ τὰς θύρας ἀψίδες, ἐκοσμοῦντο διὰ ψηφοθετημάτων, ἅτινα ζωὴν ἔδιδον εἰς τὰς νεκρὰς καὶ βαρείας ἐπιφανείας.

Ἐπὶ Κωνσταντίνου ἤδη ἀπέκτησεν ἡ χριστιανικὴ λατρεία πολλὰς ἐκκλησίας ἐν Ῥώμῃ, ἀλλ' οὐδεμία ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων σώζεται. Τινὲς δὲ καὶ ἀρχαῖαι στοαὶ μετεποιήθησαν εἰς ἐκκλησίας, ὡς ἡ λεγομένη Συγκλητική, καθιερωθεῖσα εἰς μνήμην τοῦ Ἁγ.

Ἀνδρέου, ἁπλοῦν παραλληλόγραμμον οἰκοδόμημα, μεγάλα παράθυρα ἔχον εἰς τὸ ἀνώτερον μέρος τῶν τοίχων, κατεδαφισθὲν δ' εἰς μεταγενεστέρους χρόνους. Ὑπὸ Κωνσταντίνου ἀνηγέρθη κατὰ τύπον ἀρχαίας στοᾶς ἡ Ἑλενιανὴ (κατὰ τὴν μητέρα του), ἢ τῆς ἁγ. Ἱερουσαλὴμ βασιλικὴ, ἔχουσα τρία κύτη ἰσοϋψῆ, διὰ μεγάλων διαιρούμενα κιόνων μετ' εὐθυγράμμων ἐπιστυλίων, εἰς δὲ τοὺς ἑκατέρωθεν τοίχους διπλᾶ ἐπάλληλα παράθυρα, χωροῦντα κάτωθεν μέχρις ἄνω. Αὕτη διατηρεῖται μὲν, ἀλλὰ μετεσκευάσθη κατὰ ῥυθμὸν ὅλως νέον.

Ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ αὐτοκράτορος ἀνηγέρθη καὶ ἡ εὐρύχωρος ἐκκλησία τοῦ ἁγ. Πέτρου, ἐν Βατικανῷ, ἐπὶ τοῦ ἱπποδρομίου τοῦ Νέρωνος, καθ' ἣν θέσιν ἐμαρτύρησεν ὁ Ἀπόστολος. Εἶχε δὲ πέντε κύτη, καὶ εὐθύγραμμα ἐπιστύλια. Μεταγενεστέρως δὲ διὰ στοῶν καὶ ἄλλων οἰκοδομῶν μετὰ τοῦ Τιβέριος ἑνωθεῖσα, ἐρημνίσθη τέλος ἐν τῷ μεσαιῶνι.

Ἡ δὲ τοῦ ἁγ. Παύλου, ἡ ἐκτὸς τῶν τειχῶν (S. Paolo fuori le mura) (ΠΙΝ. Κ, 2), εἰς τὴν θέσιν ἐλάσσονος ἄλλης τοῦ Κωνσταντίνου περὶ τὰ τέλη τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος (ἐν ἔτει 386) ἐκ νέου θεμελιωθεῖσα, ὑπῆρξε μία τῶν ἐπισημοτάτων καὶ μεγίστων τῆς Ῥώμης κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, 450′ μῆκος ἔχουσα καὶ εἰς 5 κύτη διαιρουμένη, ὧν τὸ μεσαῖον ἔχει ἑκατέρωθεν ἀνὰ 20 μεγίστους καὶ ὡραίους κίονας κορινθιουργεῖς. Τούτων οἱ 24 ἐλήφθησαν ἐξ ἀρχαίου τινὸς μνημείου, κατὰ παράδοσίν τινα ἐκ τοῦ τάφου τοῦ Ἀδριανοῦ, οἱ δὲ λοιποὶ εἰσὶ βάναυσος ἐκείνων ἀπομίμησις. Ἐπὶ τῶν κιόνων δὲ τούτων στηρίζονται διπλαῖ ἐπάλληλοι καὶ μικραὶ ἀψίδες, καὶ ἡ στέγη τῆς ἐκκλησίας εἶναι ξυλίνη. Διασταυροῦνται δὲ τὰ πέντε κύτη δι' ἑτέρου ἐγκαρσίου, προστεθέντος ἴσως ὅτε κατὰ τὰ 801 ἐκάη ἡ ἐκκλησία, καὶ στηριζομένου ἐπὶ κιόνων, οὓς συνδέουσιν ἀψίδες φέρουσαι τοῖχον. Τῶν κιόνων τούτων τὰ κιονόκρανα κο-

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

σμοῦνται ὑπὸ πτωχῶν καὶ ἐπιπέδων φύλλων ἀκάνθου, ἰσχνῆς μεταπλάσεως τοῦ κορινθιακοῦ χιονοκράνου, εἰς τὴν τελευταίαν ἀνηκούσης παρακμὴν τῆς Ρωμαϊκῆς τέχνης. Πυρπολυθεῖσα αὖθις νεωστὶ ἡ Βασιλικὴ αὕτη ἐν ἔτει 1823, ἀνῳκοδομήθη κατὰ τὸν ἀρχαῖον αὐτῆς ῥυθμόν.

Τοῦ αὐτοῦ χρόνου καὶ ῥυθμοῦ εἶναι καὶ ἡ ἐκκλησία τῆς Παναγίας (S. Maria maggior), τρία ἔχουσα κύτη, καὶ εὐθύγραμμα ἐπιστύλια· καὶ ἡ μικροτέρα τῆς Τρασταβέρας (S. Maria in Trastevere), καὶ ἑτέρα τοῦ ἁγ. Πέτρου (S. Pietro in Vincola), μετὰ δωρίων χιονοκράνων, φερόντων ἀψίδας.

Ἡ δὲ τῆς ἁγ. Ἁγνῆς, ᾠκοδομήθη μὲν ὑπὸ Κωνσταντίας, τῆς θυγατρὸς τοῦ Κωνσταντίνου, ἀλλ' ἐκ βάθρων φαίνεται ὅτι ἀνηγέρθη πάλιν κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ἡ. ἑκατονταετηρίδος, τρία κύτη ἔχουσα, ἐξ ὧν ὑπερέχει τὸ μέσον, τὰ δὲ πλάγια στηρίζονται ἐπὶ κιόνων συνδεομένων δι' ἀψίδων, καὶ ἀποτελοῦσι τὸν γυναικωνίτην, ἐπικρατοῦντα καὶ κατὰ τὴν πλευρὰν τῆς εἰσόδου· ὑπὲρ αὐτὸν δὲ, ἐπὶ λεπτοτέρων κιόνων καὶ δευτέρων ἀψίδων κάθηται ὁ τοῦ μέσου κύτους τοῖχος, ἔχων παράθυρα. Αὕτη ἡ τῆς ἀνωτέρας στοᾶς, ἡ τοῦ γυναικωνίτου διάθεσις, ἀνήκει χαρακτηριστικῶς εἰς τὴν βυζαντινὴν διάταξιν τῶν βασιλικῶν.

Ὑπὸ Κωνσταντίνου ἐν τοῖς Λατεράνοις βασιλείοις εἶχεν ἀνεγερθῇ καὶ ἡ ἐκκλησία τοῦ ἁγ. Ἰωάννου (S. Giovani di Laterano), ἥτις ὅμως καταπεσοῦσα ὑπὸ σεισμοῦ περὶ τὰ τέλη τῆς θ'. ἑκατονταετηρίδος, ἀνῳκοδομήθη, καὶ εἰς μεταγενεστέρους χρόνους μετεπλάσθη παντάπασιν ἐσωτερικῶς εἰς μεγαλοπρεπεστάτην, τὴν προμήτορα πασῶν τῶν δυτικῶν ἐκκλησιῶν μητρόπολιν. Ἔχει δὲ ἤδη μῆκος 318', καὶ κατὰ πλάτος διαιρεῖται εἰς 5 κύτη, ἡ δ' ὀροφὴ αὐτῆς στίλβει κατάχρυσος, καὶ ἔξωθεν κοσμεῖται ὑπὸ λαμπροῦ μετώπου ῥωμαϊκοῦ ῥυθμοῦ, μετ' ὀρθοστατῶν, ἀψίδων, ἀετώματος, καὶ μετ' ἀγαλ-

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

κάτων καὶ ἀκρωτηρίων, ὅ προσέθηκεν αὐτῇ ὁ Πάπας Κλήμης ΙΒ.

Ἡ τοῦ ἁγίου Κλήμεντος, εἶναι καθαρώτατον δεῖγμα τῆς ἀρχαίας βασιλικῆς, καὶ ἔχει τρία κύτη, διαιρούμενα διὰ 12 κιόνων ἐκ διαφόρων λίθων. Ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις προσετέθη αὐτῇ χοροστάσιον διαιρούμενον διὰ λιθίνων δρυφράκτων.

Περίεργος τέλος εἶναι καὶ ἡ ἐκκλησία τοῦ ἁγ. Στεφάνου (S. Stefano Rotondo), στρογγύλον οἰκοδόμημα, ἔχον ἐσωτερικῶς διπλοῦν κύκλον κιόνων, ὧν οἱ πλησιέστερον τῷ τοίχῳ συνδέονται συναλλήλως δι' ἀψίδων, οἱ μεσαίτεροι δὲ δι' εὐθυγράμμων ἐπιστυλίων, φερόντων ὑψηλότερον κύλινδρον μετ' ὀροφῆς ἐπιπέδου. Ἡ ἐκκλησία αὕτη ἀνεκαινίσθη μετὰ τὰ μέσα τῆς ἑ. ἑκατονταετηρίδος, ἀλλ' ἀγνοεῖται ἂν δὲν ᾠκοδομήθη πρὶν ὅπως εἰς σκοποὺς ἄλλους χρησιμεύσῃ.

Ἀπὸ τῶν Λομβαρδικῶν δὲ χρόνων (568) ὑπέστη μεταβολήν τινα ὁ ρυθμὸς τῆς Ἰταλικῆς ἐκκλησίας, διότι ἐπλατύνθησαν τὰ πλάγια αὐτῆς κύτη, τὸ ἡμικύκλιον ἐξετάθη, τὰ κοσμήματα ἐγένοντο σπανιώτερα καὶ ἰσχνότερα, καὶ οἱ τοῖχοι ὀγκωδέστεροι.

Ἐκτὸς δὲ τῶν ἐκκλησιῶν, ᾠκοδομοῦντο τότε εἰς Ῥώμην παρ' αὐτὰς, καὶ ἰδίως παρὰ τὰς Μητροπόλεις, τὰ λεγόμενα Τρικλίνια, ἐπιμήκεις αἴθουσαι μεθ' ἡμικυκλικῆς παστάδος, μιᾶς ἢ πλειόνων, χρησιμεύουσαι εἰς συσσίτια τῶν ἱερέων καὶ εἰς ξένων ὑποδοχήν, καὶ προσέτι τὰ Βαπτιστήρια, ἐν οἷς ἐβαπτίζοντο οἱ πρῶτοι χριστιανοί, κατὰ μίμησιν τοῦ ὁμωνύμου μέρους τῶν Ῥωμαϊκῶν λουτρώνων, κτιζόμενα στρογγύλα ἢ ὀκτάγωνα τὸ σχῆμα, πολλάκις κοσμούμενα διὰ κιόνων ἐσωτερικῶς. Τοιοῦτον βαπτιστήριον ὑπάρχει παρὰ τὸν ἅγ. Πέτρον(1)· ἀλλ' ὡραιότερον εἶναι

(1) Bunsen, II, σ. 83.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τὸ τοῦ ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Λατερανοῦ, ἔχον διπλῆν σειρὰν ἐπαλλήλων κιόνων, καὶ ᾠκοδομημένον μέχρι τοῦ ἡμίσεως ὕψους κατὰ τὴν έ, τὸ δ' ἐπίλοιπον κατὰ τὴν ιβ' ἑκατονταετηρίδα (1).

Καὶ εἰς τὴν ἀνατολὴν ὁμοίως ἐξετάθη κατ' ἀρχὰς ὁ ῥυθμὸς οὗτος τῶν βασιλικῶν, καὶ κατ' αὐτὸν ᾠκοδομήθη ὑπὸ τῆς μητρὸς τοῦ Κωνσταντίνου, τῆς ἁγίας Ἑλένης, ὡς πιστεύεται, ἡ ἐν Βηθλεὲμ εἰσέτι ὑφισταμένη ἐκκλησία, ἥτις περιέχει ἐν τῇ κρύπτῃ αὐτῆς καὶ τὸ σπήλαιον τῆς τοῦ Χριστοῦ γεννήσεως. Διαιρεῖται δὲ εἰς πέντε κύτη, ἔχουσα ἁπλοῦς Ῥωμαϊκοὺς κίονας καὶ εὐθύγραμμα ἐπιστύλια· καὶ διαιροῦνται ὑπὸ κύτους ἐγκαρσίου, λήγοντος ἑκατέρωθεν εἰς ἡμικύκλιον, ὡς τὸ μεσαῖον κύτος εἰς τὸ ἱερόν (2).

Εἰς τὴν ἁγ. Ἑλένην ἐπίσης ἀποδίδεται καὶ ἡ οἰκοδομὴ τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγ. Τάφου ἐν Ἱερουσαλὴμ, πολλάκις ἔκτοτε μετασκευασθέντος, καὶ ἐσχάτως μάλιστα ἐν ἔτει 1808 μεγάλην ὑποστάντος πυρκαϊάν. Εἶχε δὲ κατά τε τὴν περιγραφὴν τοῦ Εὐσεβίου (3), καὶ κατὰ τὸ διατηρούμενον μέρος, 3 κύτη, διαιρούμενα διὰ διπλῆς ἐπαλλήλου στοᾶς κιόνων, ὀροφὴν κατάχρυσον καὶ φατνωματικὴν, καὶ περὶ τὸ ἡμικύκλιον δώδεκα κίονας φέροντας τοὺς Ἀποστόλους. Τὸ δὲ μέρος τὸ περιέχον τὸν ἅγιον Τάφον, τὸ ἀρχαιότερον, ὡς φαίνεται, καὶ κυρίως εἰς τὴν ἐπαχθὲν τοῦ Κωνσταντίνου ἀνῆκον, ἦν ναὸς στρογγύλος, ὡς τὰ βαπτιστήρια, διπλῆν ἔχων ἐπάλληλον σειρὰν κιόνων καὶ παραστατῶν (4).

Ἀπαράλλακτος ἦν καὶ ὁ ῥυθμὸς τῆς ἐν Κωνσταν-

---

(1) Βαπτιστήριον μετὰ ψηφοθέτου θόλου ἐν Walz, Rhetores, I, σ. 638. — ( ) Pococke, Beschr. d. Morgenlandes, II, Tf. 4. T. — Cassas, Voy. pitt. en Syrie. — Forbin. R. n. d. Morgenl. Tf. 20. — (3) Β. Κωνστ. Γ. 25 — 40. — (4) Pococke, αὐτ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

παυπόλει μεγάλης καὶ λαμπρᾶς ἐκκλησίας τῶν ἁ. Ἀποστόλων, τῆς οἰκοδομηθείσης κατὰ τοὺς μὲν ὑπὸ Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης (1), κατ᾽ ἄλλους δ᾽ ὑπὸ Ἰουστιανοῦ (2), καὶ ἥτις ἀμέσως μετὰ τὴν ἅλωσιν ἐχρησίμευσεν ὡς Πατριαρχεῖον, ἀλλ᾽ ὀλίγον μετὰ ταῦτα κατηδαφίσθη ὑπὸ Μωάμεθ Β′, ἀνεγείραντος ἐνταῦθα Τζαμίον.

Πρωΐμως ὅμως ἐν ἀνατολῇ, καὶ ἰδίως ἀπὸ τῆς έ. καὶ στ′. ἑκατονταετηρίδος, ἡ νεωδομία ἔλαβε σπουδαίαν τινὰ ἀλλοίωσιν διὰ τῆς γενικωτέρας καὶ σκοπιμωτέρας χρήσεως τοῦ θόλου, ὅστις ὀργανικώτερον συνεδέθη μετὰ τοῦ ὅλου συστήματος τῆς οἰκοδομῆς, καὶ ἐντεῦθεν παρήχθη ῥυθμὸς γόνιμος, ὁ πανταχοῦ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἔκτοτε μέχρι τοῦδε ἐπικρατήσας Βυζαντινός. Ἐν αὐτῷ ἐξέλιπον τὰ εὐθύγραμμα ἐπιστύλια, ὡς καὶ αἱ μετὰ τῶν ἀψίδων κακῶς συνδυαζόμεναι ὁριζόντιοι ἐσωτερικαὶ ὀροφαί, καὶ οἱονδήποτε σχῆμα καὶ ἂν εἶχεν ὁ ναός, ἢ στρογγύλον, ἢ ὀκτάγωνον, ἢ ὀρθογώνιον, ἢ κατὰ διασταυρούμενα κύτη, ἐν τῷ μέσῳ ὑψοῦτο πάντοτε μέγας θόλος ἢ τροῦλος, ὁτὲ μὲν ἐπὶ τῆς στέγης ἀμέσως, ὁτὲ δὲ ἐπὶ καθέτου κυλίνδρου στηριζόμενος, καὶ πολλάκις περὶ αὐτὸν διετίθεντο ἄλλοι μικρότεροι, καὶ ἡμίσεις θόλοι, καὶ ἡμικύκλια τὰ τοὺς ἀρχαίους ἀετοὺς ἀντικατατήσσαντα. Καὶ εἶναι μὲν καθ᾽ ἑαυτὸ τὸ σύστημα τοῦτο τῶν συνδεδεμένων θόλων ἐπιδεικτικώτατον, καὶ πολλάκις πολλὴν ἔχει τὴν χάριν καὶ μεγαλοπρέπειαν· ἀλλ᾽ ὁ συνδυασμος αὐτῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐγίνετο ἀῤῥύθμως καὶ ἄνευ ἀναγκαίου συνδέσμου καὶ ἁρμονίας, ξηρόν τι ἔχων καὶ ὀγκώδες, καὶ τὴν ἀπειροκαλίαν ἐμφαῖνον τῶν χρόνων καθ᾽ οὓς ἐφηρμόζετο. Ἡ ἀρχαιοτάτη θολωτὴ ἐκκλησία εἶναι ἡ ὑπὸ Κωνσταντίνου οἰκοδομηθεῖσα μητρόπολις τῆς

(1) Banduri, II, 801.—(2) Kugler, Kunstgesch. Σελ. 363.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ἀντιοχείας, ἔχουσα ὀκτάγωνον σχέδιον καὶ μέγαν καὶ ὑψηλὸν θόλον (1).

Τὴν ἀνωτάτην δ' αὐτοῦ ἐντέλειαν καὶ τὴν χαρακτηριστικωτάτην ἀνάπτυξιν ἔλαβεν ὁ ῥυθμὸς οὗτος εἰς τὴν οἰκοδομὴν τῆς μεγίστης καὶ θαυμασιωτάτης τῶν ἀνατολικῶν ἐκκλησιῶν, τῆς ἁγ. Σοφίας (2). Αὕτη κατ' ἀρχὰς ἀνηγέρθη ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου ἐν ἔτει 326, ἴσως ἐπὶ βάσεων ἀρχαίου ναοῦ (3), οὐχὶ ἐπώνυμος ἁγίας τινὸς, ἢ μάρτυρος, ἀλλ' αὐτῆς τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας, ἐπιμήκης καὶ ἔχουσα ξυλίνην τὴν ὀροφὴν, κατὰ τὸν ἀρχαῖον ῥυθμὸν τῶν βασιλικῶν· καὶ παρ' αὐτὴν ᾠκοδόμησεν ὁ αὐτὸς αὐτοκράτωρ καὶ ἐκκλησίαν τῆς ἁγ. Εἰρήνης, καὶ ἑτέραν τῆς ἁγ. Δυνάμεως, συμφώνως πρὸς τὸν ῥωμαϊκὸν τρόπον, καθ' ὃν λατρεία ἀπενέμετο καὶ ναοὶ ἀνηγείροντο εἰς ἠθικὰς ἢ κοινωνικὰς ἰδέας. Ἀνῳκοδομήθη δὲ πάλιν, καὶ μετὰ τῆς ἐκκλησίας τῆς ἁγίας Εἰρήνης συνεδέθη εἰς μίαν ἐπὶ Κωνσταντίου τοῦ υἱοῦ τοῦ Κωνσταντίνου, κατὰ τὸ 360, καὶ αὖθις καταστραφεῖσα ἐν ἔτει 404 ἐπὶ τῶν ταραχῶν ἃς προὐκάλεσεν ἡ ἐξορία τοῦ θεοπνεύστου ῥήτορος, ὅστις ἦν ὡς ἡ ψυχὴ τῆς ἁγίας Σοφίας, Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, ἀνηγέρθη ἐκ νέου ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ δευτέρου, κατὰ τὸ ἔτος 415, καὶ δι' ἐπιμήκους ἡμικυλινδρικοῦ θόλου στεγασθεῖσα, διετηρήθη μέχρι τῶν 532, ὅτε ἐπὶ τῆς στάσεως τοῦ ἱπποδρομίου ἔγινε παρανάλωμα τοῦ πυρός. Τότε ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανὸς ἀποφασί-

---

(1) Εὐσέβ. Γ, 50. — (2) Προκόπ. π. κτισμ. Α, 1. — Ἀγαθίας, Ε, 9. — Κωδινὸς. π. οἰκοδομ. τῆς ἁγ. Σοφίας· — Πυλ. Σιλεντιάριος, ἔκφρ.—Δουκάγγιος. —Ἀνών. ἐν Banduri, I, 4,—Fossati, S. Sophia, 1847.—Salzemberg, die altchrist. Baudeukm, Konstantinopols, Bert. 1854.—Σκαρλάτου Βυζαντίου, Κωνσταντινούπολ. Τ. Α. σ. 464. κτλ. — (3) Κωδ. αὐτ.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

σας ν' ἀνεγείρῃ αὐτὴν εἰς δόξαν τῆς θρησκείας καὶ εἰς ἐγκαλλωπισμὸν τῆς καθέδρας τῆς αὐτοκρατορίας, ἐνεπιστεύθη τὴν οἰκοδομὴν αὐτῆς εἰς τὸν περίφημον Ἀνθέμιον τὸν Τραλλιανόν, εἰς Ἰσίδωρον τὸν Μιλήσιον, καὶ εἰς τὸν Ἰγνάτιον, ὑφ' οὓς 100 ἀρχιτέκτονες ἀνὰ ἑκατὸν οἰκοδόμους ἕκαστος διευθύνοντες, ἐν οἷς δεκακισχίλιοι ἐργάται, ὑπὸ τὴν σύντονον ἐπιτήρησιν καὶ συνεργασίαν αὐτοῦ διατελοῦντες τοῦ Αὐτοκράτορος, διὰ δαπάνης ἦν, ἄνευ τοῦ πανταχόθεν συγκομισθέντος ὑλικοῦ, ἐπίσημοι ἱστορικοὶ (1) ἐκτιμῶσιν εἰς 30 ἑκατομμύρια δραχμῶν, συνετέλεσαν τὸ ἀρχιτεκτονικὸν μεγαλούργημα ἐντὸς πέντε ἐτῶν, ἑνδεκα μηνῶν, καὶ δέκα ἡμερῶν· καὶ ὅταν, τὴν ἡμέραν τῶν Χριστουγεννιῶν τοῦ ἔτους 533, ἦλθε νὰ τὴν ἐγκαινιάσῃ ὁ Ἰουστινιανός, εἰσελάσας μεθ' ὁρμῆς, καὶ στὰς πρὸ τῆς ἁγίας τραπέζης, ἀνέκραξεν ὑπερηφάνως· «*Δόξα τῷ Θεῷ ἀξιώσαντί με εἰς τέλος ἐνεγκεῖν τὸ τοιοῦτον ἔργον. Νενίκηκά σε, ὦ Σολομών*». Μετὰ εἴκοσιν ἔτη ὅμως σεισμὸς κατέρριψεν ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ μέρους ἀρξάμενος τὸν θόλον, καὶ πάλιν ὁ αὐτοκράτωρ ἐπεσκεύασεν αὐτὸν δι' Ἰσιδώρου, τοῦ ἀνεψιοῦ τοῦ παλαιοῦ ἀρχιτέκτονος, κατὰ 15 πόδας ταπεινότερον τοῦ ἀρχαιοτέρου.

Τὸ σχῆμα τῆς ἐκκλησίας (ΠΙΝ. ΚΑ, 1) εἶναι σχεδὸν τετράγωνον, πλάτους μὲν 243', μήκους δὲ 269', καὶ ὕψους περίπου 188' ἀπὸ τῆς ἀνωτάτης κορυφῆς μέχρις ἐδάφους. Τρεῖς πύλαι, ἐπίχαλκοι καὶ ἐπίχρυσοι ἄλλοτε, ἄγουσιν εἰς ἐξωνάρθηκα 6 γαλλικῶν μέτρων πλάτους, ὡς μῆκος δ' ἔχοντα τὸ πλάτος τοῦ ναοῦ· καὶ ἐξ αὐτοῦ 5 πύλαι, αἱ ὡραῖαι λεγόμεναι (2), ἀνοίγονται ἐπὶ τοῦ πολὺ εὐρυτέρου καὶ ψηφιδώμασι πλουσίοις κεκοσμημένου ἐσωνάρθηκος. Οὗτος δὲ κοινωνεῖ μετὰ τοῦ ναοῦ δι' ἐννέα πυλῶν, τῶν Βασιλικῶν καλουμένων,

(1) Gibbon, VI, 40. — (2) Σ. Βυζάντιος Γ. Α. 502.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

αἵτινες ὑπετίθεντο κατεσκευασμέναι ἐκ ξύλων τῆς Κιβωτοῦ (1)! Διαιρεῖται δ' ἡ ἐκκλησία εἰς 3 κύτη, ὑπὲρ ἃ ὑπερτείνει θαυμάσιος ὁ θόλος, οὐχὶ ἡμισφαιρικὸς, ἀλλὰ πλατὺ τμῆμα μεγίστης σφαίρας ἀποτελῶν, καὶ ὕψος ἔχων τὸ τρίτον τῆς διαμέτρου, ἥτις εἶναι ποδῶν 115'. Ἐπιβαίνει δ' ὁ θόλος ἐπὶ κυλίνδρου φωτιζομένου δι' εἴκοσι καὶ τεσσάρων θυρίδων (ΠΙΝ. ΚΑ, 2, διατομὴ), ὃν στηρίζουσι τέσσαρες θαρραλέαι ἀψίδες, ἐπικαθήμεναι ἐπὶ ἰσχυροτάτων ὀρθοστατῶν, καὶ ἐνδυναμούμεναι κατὰ τὰ πλάγια, πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς μεσημβρίαν, δι' ἓξ κιόνων ἑκατέρωθεν, συηνίτου ἢ γρανίτου λίθου. Ἄλλοι δὲ περὶ τὸν μέγαν Τροῦλον κατώτεροι θόλοι ἢ ἡμιθόλια συνδέονται μετ' αὐτοῦ, ἢ μᾶλλον σωρεύονται περὶ αὐτὸν ἄνευ μεγάλης ἑνότητος, καὶ περὶ τούτους ἄλλοι, ὥστε τὸ πολύπλοκον τοῦτο σύστημα δείκνυσιν ἔξωθεν τὴν οἰκοδομὴν ταπεινοτέραν καὶ βαρυτέραν ἢ ἔσωθεν. Κατὰ τὰ πλευρὰ δὲ ὑπάρχει διπλῆ στοὰ ὑπερῴα, ἡ γυναικωνῖτις, ἡ μὲν κατωτέρα, (ὡς ἐν ΠΙΝ. ΚΑ, 4, ἀριστερῶς) στηριζομένη ἐπὶ 40 κιόνων, τῶν πλείστων ἀποσπασθέντων ἐξ ἀρχαίων νεῶν, ἰδίως ἐκ τῶν τῆς Ἡλιουπόλεως, ἡ δ' ἀνωτέρα (ὡς αὐτόθι, δεξιῶς) ἐπὶ ἑτέρων 60 ἐλασσόνων, καὶ ὑπὸ τὰς στοὰς ταύτας ἵδρυντο ἄλλοτε ἑκατέρωθεν δύο πολυτελέστατοι θρόνοι, ὁ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ὁ τοῦ πατριάρχου· καὶ μετ' αὐτοὺς βαθμίδες ἔφερον πρὸς τὸ ἱερὸν, κοινωνοῦν διὰ διαφόρων θυρῶν μετὰ τοῦ βαπτιστηρίου, τοῦ βεστιαρίου, καὶ τῶν λοιπῶν εἰς τὴν ἱερουργίαν χρησίμων δωματίων. Ἵνα καταστήσῃ δὲ τὸ οἰκοδόμημα αὐτοῦ ἀπρόσβλητον ὑπὸ τοῦ πυρὸς ὁ Ἰουστινιανὸς, οὐδαμοῦ μετεχειρίσθη εἰς αὐτὸ ξύλον, πλὴν τῶν πυλῶν, αἵτινες ἦσαν ἐπίχαλκοι καὶ αὐταί· ἡ δὲ τοιχοδομία εἶναι ὅλη ἐκ κεράμων καὶ ἀμμοκονίας διὰ κριθίνου καὶ ἄλλου γλοι-

(1) Banduri, Αὐτ.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ωδους ὕδατος κατεσκευασμένης, καὶ αἱ παραστάδες σύγκεινται ἐξ ὀγκωδῶν τετραγώνων ἢ τριγωνικῶν λίθων, διὰ σιδηρῶν μοχλῶν, καὶ κονιαμάτος, καὶ μολύβδου, ὡς λέγεται, συνδεδεμένων, καὶ κατὰ τὰ θεμέλια μάλιστα ἔχουσι τὸ τεράστιον πάχος τῶν 50 ποδῶν. Ὁ θόλος δ' ἰδίως κατεσκευάσθη ἐξ ἐλαφρᾶς κισήρεως, καὶ ἐκ ῥοδίων κεράμων, αἵτινες εἰσὶ δωδεκάκις ἐλαφρότεραι τῶν συνήθων, καὶ ἐνεσπάρησαν εἰς αὐτὸν πάμπολλα ἅγια λείψανα. Ἡ δ' ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τῶν τοίχων κατεκοσμήθη πᾶσα δι' ὀρθομαρμαρώσεως ἐκ πολυτίμων καὶ πολυχρόων μαρμάρων, ἐν οἷς, ὡς καὶ εἰς τὸ ἔδαφος, διέλαμπεν ὁ ἴασπις καὶ πορφυρίτης· καὶ αἱ παντοῖοι χρωματισμοὶ καὶ αἱ περιπλοκάδες τῶν ποικίλων φλεβῶν πάντων τῶν καλλίστων καὶ πανταχόθεν τῆς γῆς συγκομισθέντων λίθων, τοῦ Καρυστίου, τοῦ Λακωνικοῦ, τοῦ Λυδίου, τοῦ Λιβυκοῦ, τοῦ Φρυγίου, τοῦ Κελτικοῦ, καὶ ἑτέρων, ἐφαίνοντο ὡς ἐκ χειρὸς ἐπιτηδείου ζωγράφου συντεθεῖσαι εἰς σαφῆ καὶ ἀπαράμιλλον ἁρμονίαν. Οἱ δὲ κίονες, καὶ αὐτοὶ ἐκ Πορφυρίτου καὶ πρασίνου λίθου, ἢ ἐκ στίλβοντος μαρμάρου κατεσκευασμένοι, ἐλήφθησαν οἱ πλεῖστοι ἐξ ἀρχαίων ναῶν, τῶν τῆς Ἐφέσου, τῆς Ἡλιουπόλεως, τῆς Ἀντιοχείας, τῶν Ἀθηνῶν, καὶ ἀλλαχόθεν, καὶ εἶχον κιονόκρανα ἰδιόῤῥυθμα καὶ ποικίλα, οὐδὲν τῶν παραδεδεγμένων σχημάτων μιμούμενα, καὶ δι' ἐπιχρύσου κεκοσμημένα χαλκοῦ. Τέλος ὁ μέγας θόλος μετὰ τῶν δύω ἐλασσόνων ἡμιθολίων καὶ τῶν ἓξ μικρῶν ὑπ' αὐτά, κατεκοσμήθη διὰ ποικιλοχρύσων ψηφοθετημάτων· ὥστε φωτιζόμενος ὑπὸ τῶν ἱερῶν λύχνων, ὁ ναὸς οὗτος ἔλαμπεν ἀντανακλῶν πανταχόθεν τὰς ἀκτῖνας αὐτῶν, καὶ κατέστιλβεν ὡς ὁλόχρυσος.

Οἱ δ' Ὀθωμανοὶ, τέσσαρας προσθέντες μιναρέδας, μετεποίησαν τὴν ἁγ. Σοφίαν εἰς τὸ πρώτιστον τῆς θρησκείας αὐτῶν προσκύνημα, τὸν ἐξωτερικὸν αὐτῆς ῥυθμὸν ἀλλοιώσαντες καὶ διαφθείραντες (ΙΙΙΝ. ΚΑ, 3), καὶ ἔκρυψαν

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ὑπὸ κονίαμα ὅλην τὴν πολυτέλειαν τοῦ ψηφιδώματος, ἐκτὸς ὅτι κατὰ τύχην ἐντὸς ἑνὸς τῶν μικρῶν ἡμικυκλίων ὑπὲρ τὸ ἱερὸν ἐλησμονήθη ἀκάλυπτος, καὶ ἔμενεν ἐπὶ τρεῖς καὶ ἡμίσειαν ἑκατονταετηρίδα ὡς φρουρὸς τοῦ ναοῦ, εἷς ἄγγελος. Ἐδαψιλεύθη δὲ καθ' ὅλα τὰ κοσμητικὰ αὐτοῦ μέρη ἀφθόνως ὁ χαλκὸς καὶ ὁ ἄργυρος καὶ ὁ χρυσὸς, καὶ ἀπίστευτος ἦν ἡ πολυτέλεια τῶν ἀπειραρίθμων αὐτοῦ σκευῶν, ἐξ ὧν ἡ ἁγία Τράπεζα, φερ' εἰπεῖν, κατεσκευάσθη ἐκ παγίου καὶ χυτοῦ χρυσοῦ, ἔχοντος ἐγχεχωνευμένους μαργαρίτας, ἀδάμαντας, σμαράγδους, καὶ παντοίους ἄλλους πολυτίμους λίθους. Πολλάκις μετὰ ταῦτα ἐκ σεισμῶν καὶ ἐξ ἄλλων περιστάσεων, ἰδίως ἐπὶ τῆς καταχτήσεως καὶ τῆς ἀγροίκου κυριαρχίας τῶν Σταυροφόρων, ἔπαθε τὸ γεραρὸν τοῦτο οἰκοδόμημα, καὶ τὰ τείχη αὐτοῦ, τ' ἀνατολικὰ μάλιστα μέρη, ἐκλονίσθησαν καὶ ἐστηρίχθησαν δι' ἀντηρίδων ἐπὶ Παλαιολόγου. Ἐπ' ἐσχάτων δ' αὖθις ἐπεσκευάσθησαν πεπονημένα τινὰ μέρη αὐτοῦ, ἅτινα ἐξ ἀκηδείας καὶ παραμελήσεως τριῶν αἰώνων ἐκινδύνευον νὰ καταπέσωσι, καὶ τὸ βάρβαρον κονίαμα πολλαχοῦ ἀπεξέσθη διὰ τοῦ ἱκανοῦ Ἰταλοῦ ἀρχιπέκτονος Φοσσάτου. Μητρόπολις τοῦ ὀρθοδόξου πληρώματος, καὶ σεβαστὸν θέατρον τῶν ἐπισημοτάτων συμβάντων τῆς Βυζαντινῆς ἱστορίας, ἡ ἁγ. Σοφία ἦν δι' ὅλων τῶν αἰώνων ἀντικείμενον εὐλαβείας πάσης τῆς ἀνατολῆς, διὰ τὰς μεγάλας καὶ ἱερὰς αὐτῆς ἀναμνήσεις, συγχρόνως δὲ καὶ τοῦ γενικοῦ θαυμασμοῦ διὰ τὴν μεγαλοπρέπειαν τῆς οἰκοδομῆς αὐτῆς, ἣν ἔψαλεν εἰς μακρὸν ποίημα δι' ἑξαμέτρων Παῦλος ὁ Σιλεντιάριος.

Τῆς ἁγ. Σοφίας ἡ οἰκοδομὴ ἐχρησίμευσε μετὰ ταῦτα εἰς τύπον καὶ ὑπογραμμὸν πασῶν τῶν καθ' ὅλον τὸ ἀνατολικὸν βασίλειον ἐπὶ τοῦ μεσαιῶνος ἀνεγειρομένων ὁπωσοῦν σπουδαίων ἐκκλησιῶν, καὶ εἰς πάσας ἐφηρμόζετο ὁ τροῦλος, ἢ ἡμικυκλικὸς θόλος, εἴτε μόνος, εἴτε μετ' ἄλλων ἐλασσόνων συνδυαζόμενος, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

πλεῖστον ἐπὶ βραχέως κυλίνδρου φερόμενος. Τοιαῦταί εἰσιν αἱ πλεῖσται ὁπωσοῦν ἀρχαῖαι ἐκκλησίαι πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἰδίως τὸ ὡραῖον μοναστήριον τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ ἐν Ἀμβρισσῷ τοῦ Ἑλικῶνος· ἐν Ἀττικῇ τὸ Δαφνίον, σῶζον καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ναοῦ καὶ τοῦ φραγκικοῦ φρουρίου ἴχνη, ἐν Ἀθήναις ἐν μικροῖς ὁ ναὸς τοῦ Νικοδήμου, ἡ Καπνικαρέα, καὶ αὐτὰ τὰ μικρότατα ἐκκλησίδια, ὧν πολυάριθμα περιεῖχεν αὐτὴ ἡ πόλις.

Εἰσεχώρησε δ' ὁ ῥυθμὸς οὗτος καὶ ἐνιαχοῦ τῆς Εὐρώπης, κατὰ τὴν Ὀστρογοτθικὴν μάλιστα ἐποχὴν ἐν Ἰταλίᾳ, καὶ ἰδίως ἐν Ραβέννῃ, ἥτις ἀφ' οὗ ἐν ἔτει 404 ἐγένετο καθέδρα τῶν δυτικῶν αὐτοκρατόρων, καὶ τὸ 493 τῶν Ὀστρογότθων βασιλέων, ὅταν ὁ Θεοδώριχος κατεστροπωσε τὸν Ἐροῦλον Ὀδόακρον, ὑπετάγη ἐν ἔτει 540 εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς αὐτοκράτορας, καὶ ἔμεινε μέχρι τοῦ ἡ. αἰῶνος ἕδρα ἐξάρχου. Ταύτην, πλὴν ἄλλων, ἐκόσμησε δι' οἰκοδομῶν καὶ ἡ φιλόκαλος τοῦ Θεοδωρίχου θυγάτηρ Ἀμαλασούνθα καὶ ἕνεκα τῶν διαφόρων τούτων περιπετειῶν τῆς πόλεως ταύτης, ἀπαντῶνται ἐν αὐτῇ καὶ τοῦ ἀρχαίου χριστιανικοῦ ῥυθμοῦ (τοῦ τῶν βασιλικῶν στοῶν) ἐκκλησίαι, καὶ ἕτεραι τοῦ καθαρῶς Βυζαντινοῦ. Ἡ μητρόπολις εἶχε τὸ σχῆμα Βασιλικῆς, εἰς πέντε κύτη διαιρουμένη. Οἰκοδομηθεῖσα δὲ κατὰ τὴν τετάρτην ἑκατονταετηρίδα, μετεσκευάσθη ἐντελῶς ἐν τῇ δεκάτῃ ὀγδόῃ. Ἐξ ἐναντίας δὲ καθαροῦ Βυζαντινοῦ ῥυθμοῦ εἶναι ἡ ἐκκλησία τῆς ἁγ. Βιταλίας, οἰκοδομηθεῖσα ἐν ἔτει 547, καὶ ἔχουσα τὸ διάγραμμα ὀκτάγωνον, καὶ 8 παραστάδας, αἵτινες φέρουσι τὸν θόλον ἐπὶ ἀψίδων. Μεταξὺ δὲ τῶν παραστάδων ὑπάρχουσι παστάδες μεθ' ἡμιθολίων, στηριζομένων εἰς διπλῆν ἐπάλληλον σειρὰν κιόνων, ὧν ἡ κατωτέρα ἀνέχει πάροδον, ὡς τὰς ἄνω στοὰς ἢ τὰ κατηχούμενα τῆς ἁγ. Σοφίας. Τὰ κιονόκρανα σὺν—

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τῆς, ὡς καὶ τὰ τριγωνικὰ ἐπιθέματα, ἅτινα δίκην ἐπιστυλίων ἀπαντῶνται εἰς πολλὰς Βυζαντινὰς οἰκοδομὰς, εἰσὶ διὰ πλουσίων φυλλωμάτων ἀῤῥύθμως πεποικιλμένα. Τὴν ἐκκλησίαν ταύτην κατεκόσμησεν ὁ Ἰουστινιανὸς διὰ ψηφοθετημάτων, καὶ προσέθηκε νάρθηκα δι' Ἰουλιανοῦ τοῦ Ἀργενταρίου (1).

Τὸ δὲ Μαυσωλεῖον τοῦ Θεοδωρίχου, ἐπὶ τῆς ζωῆς τούτου ἀνεγερθὲν, εἰς μεταγενεστέρους δὲ χρόνους εἰς ἐκκλησίαν μετασκευασθὲν ὑπὸ τὴν ἐπίκλησιν Sta Maria della Rotonda, εἶναι οἰκοδομὴ μεγάλων τετραγώνων λίθων, ἔνδον μὲν στρογγύλη, ἔξωθεν δὲ δεκάγωνος, καὶ διὰ ταπεινοῦ μονολίθου θολου κεκαλυμμένη, βαίνουσα δ' ἐπὶ δεκαγώνου ἰσχυρᾶς βάσεως, ἥτις περιεῖχε τὸν τάφον, καὶ ἐκοσμεῖτο, ὡς φαίνεται, ἐξωτερικῶς διὰ θολωτοῦ περιστυλίου. Τὸ σχῆμα τοῦ μνημείου τούτου εἶναι ἀφελὲς μὲν, ἀλλὰ βαρύ (2)· καὶ κατὰ παρεφθαρμένον ῥωμαϊκὸν ῥυθμὸν ἔχει κεκοσμημένον τὸ γεῖσον καὶ τὰς τῶν θυρῶν παραστάδας. Ὑπάρχουσι δὲ καὶ διάφοροι ἄλλαι οἰκοδομαὶ τοῦ Θεοδωρίχου εἰς Ῥαβένναν, εἰς Ῥώμην, καὶ ἀλλαχοῦ (3).

Τοσοῦτον δ' ἐξέλιπε κατὰ τὴν ζ'. ἡδὴ ἑκατονταετηρίδα πᾶσα καλλιτεχνικὴ ὀραστηριότης ἐν Ῥώμῃ, ὥστε περὶ τοὺς χρόνους ἐκείνους περὶ οὐδενὸς ἄλλου ἀρχιτεκτονικοῦ ἔργου γίνεται λόγος, ἐκτὸς περὶ ἑνὸς μόνου κίονος τοῦ αὐτοκράτορος Φωκᾶ, ὃν ἀνήγειρεν ἐν ἔτει 608 ὁ ἔξαρχος Ῥαβέννης, κορινθιακὸν, ῥαβδω-

---

(1) Rumohr, rech. Italiennes, III, σ. 200.—D' Argincourt, IV, pl. 18, 23. — (2) Smirke, Archeologia, XXIII, σ. 323. — Schorn, Reisen in Italien. 398. — (3) Manso, Gesch. d. Ostrogoth. Reichs, σ. 124. 396. — Rumohr, σ. 198. Ἀλλ' αὐτὸς δὲν δέχεται ὅτι αἱ ἰταλικαὶ οἰκοδομαί εἰσι μιμήσεις τῶν Βυζαντινῶν.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τον, ἔχοντα ὕψος 43′ καὶ βάσιν 11′, χρυσοῦν τὸν ἀνδιάντα ἐπὶ τῆς κυρυφῆς, καὶ ἐπιγραφὴν εἰς τὴν βάσιν. Ἀλλὰ καὶ οὗτος ἐλήφθη ἐξ ἀρχαίου οἰκοδομήματος (4). Ὁ χριστιανικὸς λοιπὸν οὗτος ῥυθμὸς, προϊὸν τῶν θαγχῶν τοῦ νέου θρησκεύματος καὶ τοῦ νέου βίου, ὅστις μετὰ παντοίας καταστροφὰς ἐνεφυσήθη εἰς τὴν παγγραχυΐαν ἀρχαίαν κοινωνίαν, ἔφερεν ἀπ᾽ ἀρχῆς τὸν τύπον βεβιασμένης ἀπομιμήσεως τέχνης παρακμαζούσης ἤδη καὶ νεκρουμένης· καὶ ἤρξατο μὲν πολυτελῶς ἐφαρμοζόμενος ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ὅσαι διετήρουν τῶν Βασιλικῶν στοῶν τὴν εὐθύγραμμον ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν διακόσμησιν· ἀλλὰ πρῶτον ἀφ᾽ οὗ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἰδίως εἰς τὸ Βυζάντιον, καὶ ἐπὶ Ὀστρογότθων εἰς τὴν Ῥαβένναν, παραδεχθεὶς διέπλασε τῶν θόλων τὸ σύστημα, τότε ἀνέπτυξεν ἐλεύθερον καὶ ἰδιότροπον χαραχτῆρα, σκοπιμώτερον τοῦ τῆς ἐσχάτης ῥωμαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς, μεθ᾽ ἧς ὅμως κατ᾽ ἀρχὰς ἐξηκολούθησε συνεχόμενος ὡς πρὸς τὰ καθέκαστα, καὶ ἀληθῶς σεμνότερον καὶ μεγαλοφανέστερον τοῦ ἐπιδεικτικοῦ καὶ ὀγκωδῶς κατακόσμου ἐκείνου τῶν ἐσχάτων Ῥωμαϊκῶν οἰκοδομημάτων, ὁποῖα εἰσὶ τὰ τῆς Ἡλιουπόλεως καὶ τὰ τῆς Παλμύρας.

Ἐπεκράτησε δὲ καὶ διεδόθη ὁ Βυζαντινὸς ῥυθμὸς καὶ καθ᾽ ἅπασαν τὴν βόρειον Εὐρώπην ἀφ᾽ ὅτου, ἀπὸ τῆς ε. ἑκατονταετηρίδος, ἐξενίκησε πολλαχοῦ αὐτῆς ὁ χριστιανισμὸς, μετὰ τῶν ἀρχῶν, τῶν ἐθίμων καὶ παραδόσεων αὐτοῦ συνεισαγαγὼν ἐξ ἀνατολῆς καὶ τὸ σχῆμα τῶν ἐκκλησιῶν, εἰς ὧν τὴν οἰκοδομὴν κατεβλήθη πρωΐμως προσοχὴ καὶ ἐπιμέλεια εἰς διάφορα μέρη, ὥστε καὶ μνημονεύεται ἤδη κατὰ τὸ ἔτος 926 συνέλευσις ἀρχι-

---

(4) F. A. Visconti, Lett. sopra la col. del Imper. Foca, 1813.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τεκτόνων ἐν Οὐοράκῳ τῆς Ἀγγλίας. Διεδίδετο δὲ καὶ ἐφηρμόζετο ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς χώραις ὁ ἀρχιτεκτονικὸς ῥυθμὸς τῶν Βυζαντινῶν διὰ συντεχνιῶν (cellegia), αἵτινες διετήρουν διαρκεῖς σχέσεις μετὰ τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἐν τῷ 11ῳ αἰῶνι μνημονεύονται ἐνιαχοῦ τῆς Εὐρώπης Ἕλληνες ἀρχιτέκτονες, καὶ οἰκοδομήματα καθ' Ἑλληνικόν, δηλαδὴ Βυζαντινὸν τύπον (more Graecorum, ad consuetudinem Graecorum) ἀνεγειρόμενα (1).

Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ ιγ'. αἰῶνος, ὅταν ἐπεκράτησαν τὰ Γερμανικὰ ἔθνη, τὸ σκοτεινὸν καὶ ὁμιχλῶδες κλίμα αὐτῶν, καὶ τὸ κατηφὲς αὐτῶν πνεῦμα καὶ σοβαρὸν αἴσθημα, μετεσχημάτισαν τὸν ῥωμαϊκὸν καὶ βυζαντινὸν ῥυθμὸν κατὰ νέας ἀρχὰς καὶ ἰδέας. Ἔκτοτε διεμορφώθη ἡ γοτθικὴ ἀρχιτεκτονική, ἥτις, ἕνεκα τῆς αἰσθητικῆς τάσεως καὶ τῶν κλιματικῶν περιστάσεων τῶν λαῶν ἐκείνων παραδέχεται τὰς ὀξείας ὀροφὰς, τὰ ὀξυγώνως διατεμνόμενα τόξα (ogives), καὶ τὰς ὅσον οἷόν τε ἀδιατμήτους καθέτους, καὶ φαίνεται ὡς χαρακτηρίζουσα τὴν ἐναγώνιον ἀνάτασιν τοῦ αἰσθήματος καὶ τῆς φαντασίας διὰ τοῦ σκοτεινοῦ καὶ παγίου παραπετάσματος τοῦ ὑπερβορείου οὐρανοῦ.

Εἰς Ἰταλίαν ὅμως ποτὲ ὁ ῥυθμὸς οὗτος δὲν ἐπεκράτησεν ἐντελῶς· ἀλλ' ἐξ ἐναντίας κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα παρεισήχθη καὶ ὑπερενίκησε πάλιν ὁ Ῥωμαϊκὸς τῶν τελευταίων αὐτοκρατόρων. Ἐν δὲ τῇ Ἑλλάδι ἔμεινεν ἡ Γοτθικὴ ἀρχιτεκτονικὴ ἄγνωστος ἐντελῶς, καὶ ἐν χρήσει μέχρι τέλους μόνη ἡ Βυζαντινὴ, ἐκβαρβαρωθεῖσα ἔτι μᾶλλον διὰ τῶν Ὀθωμανῶν, οἵτινες, ὡς καὶ οἱ Ἄραβες πρὸ αὐτῶν, ἐπίσης τὴν παρεδέχθησαν χωρὶς νὰ τὴν ἐννοῶσι, καὶ κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν τὴν διέστρεψαν καὶ τὴν ἐξηχρείωσαν, ἀντὶ τῆς ἡμικυκλικῆς ἀψίδος τὰ κατ' ἀμβλεῖαν γωνίαν διατεμνόμενα, ἢ τὰ πετα-

(1) Stieglitz, üb. d. Goth. Architect. σ. 57.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

λοειδῆ τάξα παραδεχόμενοι, καὶ εἰς τῶν ἱερῶν οἰκοδομῶν τὰς γωνίας προστιθέντες τοὺς εὐθυτενεῖς μιναρέδας, ἄλλοτε ἕνα καὶ ἄλλοτε πλείονας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Γλυπτική.

Ὅταν δὲ τοσαῦτα, καὶ τῶν ἄνω ἀπαριθμηθέντων πολὺ πλείονα ἀνηγείροντο ἐν Ῥώμῃ οἰκοδομήματα, μεγαλοπρεπέστατα πάντα, καὶ ἀσυγκρίτως πολυτελέστερα ὅλων τῶν Ἑλληνικῶν, ἑπόμενον ἦτον εἰς ἐπικόσμησιν καὶ αὐτῶν, καὶ τῶν ἀπεράντων πλατειῶν, καὶ τῶν ἀλλεπαλλήλων στοῶν αἵτινες ἐπλήρουν τὰς ρωμαϊκὰς πόλεις, πάμπολλα γλυπτικὰ ἔργα νὰ χρειάζωνται οἱ Ῥωμαῖοι. Καὶ ἔτι μᾶλλον ἠσθάνοντο τὴν ἀνάγκην αὐτῶν, ὅταν τὰ νικηφόρα των ὅπλα πανταχοῦ περιφέροντες τῆς τότε γνωστῆς οἰκουμένης, ἐτέλουν κατ' οἶκον τοὺς ἐπιδεικτικοὺς ἐκείνους καὶ πομπώδεις θριάμβους, ὧν τὴν πολυτέλειαν κατεκόσμουν πολλάκις καὶ ἀπειράριθμα τεχνουργήματα. Ἀλλὰ στερούμενοι ζωηρᾶς καὶ γονίμου καλλαισθησίας, καὶ ἀνίκανοι ἀφ' ἑαυτῶν νὰ διαπλάσωσι πρωτότυπον τέχνην, κατ' ἀρχὰς μὲν ἐδανείζοντο τὴν τῶν κυρίων καὶ διδασκάλων αὐτῶν, τῶν Τυρρήνων, ἔπειτα δὲ, ὅταν αἱ περισσότεραι χῶραι τοῦ ἀρχαίου κόσμου ἔκλιναν ὑπὸ τὸν ζυγόν των, πλήρεις θάμβους διὰ τοὺς καλλιτεχνικοὺς αὐτῶν θησαυροὺς, ἥρπαζον αὐτοὺς καὶ τοὺς μετέφερον εἰς τὴν Ῥώμην. Οὕτως ἀπὸ Ὀλ. 109 καὶ τῶν Σαμνιτικῶν πολέμων ἤρξαντο λεηλατοῦντες τὰς ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Σικελίᾳ ἑλληνικὰς πόλεις, καὶ μετὰ ταῦτα, ὅταν ἐξετάθησαν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος, τότε ὑπερεπλούτισαν

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τὴν πόλιν αὐτῶν διὰ θησαυρῶν παντοίων ἀριστουργημάτων. Γνωστὴ καὶ περίφημος κατέστη τοῦ ὁποικήτου τῆς Σικελίας Οὐήρου ἡ θήρα Ἑλληνικῶν καλλιτεχνημάτων (1)· καὶ ἀναρίθμητα ἦσαν τα ἔργα τῆς γλυπτικῆς καὶ τῆς ζωγραφικῆς, ὅσα ἐκόμισαν εἰς Ῥώμην οἱ Μάρκελλοι, οἱ Φλαμινῖνοι, οἱ Νοβιλίορες, οἱ Αἰμύλιοι Παῦλοι, καὶ ἄλλοι τῶν διαφόρων μερῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου κατακτηταί. Ὁ δ' Αἰμ. Σκαῦρος, ὁ γαμβρὸς τοῦ Σύλλα, μετεχειρίσθη καὶ ἐξέθηκεν ἐν ἔτει 694 (60 π. Χ.) εἰς τὰς ἀγορανομικὰς αὐτοῦ πανηγύρεις τὰς εἰκόνας ἃς εἶχε δώσει ἡ Σικυὼν ὡς ἐνέχυρα τῆς ἀποτίσεως τῆς χρηματικῆς ὀφειλῆς αὐτῆς εἰς τὴν Ῥώμην (2). Περὶ πολλῶν δ' ἐπὶ Κικέρωνος μαρτυρεῖται ὅτι, μὴ νομίζοντες ἄξιον ἑαυτῶν νὰ τελέσωσι θριάμβους μὴ κοσμουμένους ὑπὸ πολυπληθῶν ἔργων καλλιτεχνίας, ἐδανείζοντο αὐτὰ παρ' ἀλλήλων (3). Καὶ ὁυσαρέστει μὲν κατ' ἀρχὰς ἡ πολυτέλεια αὕτη καὶ ἡ διάδοσις τῶν τεχνῶν τοὺς σοβαρωτέρους καὶ τοὺς μᾶλλον ἀρχαΐζοντας τῶν Ῥωμαίων, ὅσοι ἐπρέσβευον τὴν λιτότητα καὶ τὴν αὐστηρότητα τῶν ἠθῶν, ὡς τὸν Κάτωνα (557), κηρυττόμενον ἀντίπαλον τῶν τεχνῶν (4), καὶ τὸν Κικέρωνα, μικρὸν ἔχοντα ζῆλον ὑπὲρ αὐτῶν (5), καὶ ἐν τῇ κατὰ Οὐήρου δίκῃ (6), αἰδούμενον μὴ θεωρηθῇ ὑπὸ τῶν δικαστῶν ὡς ἀκριβὴς τεχνογνώστης (Nimirum didici etiam dum in istum inquiro artificum nomina). Ἀλλ' ἡ ἀντίστασις τοῦ ἐν τῷ πολιτικῷ βίῳ κατ' ἀρχὰς ὑπερέχοντος τούτου κόμματος ἐκέντα καὶ παρώξυνε τοὺς φιλοτέχνας, καὶ ὁ αὐτὸς ῥήτωρ ἀναφέρει

---

(1) Cic. ad. Verr.— (2) Pl. 35 40, 24.—26, 24, 7. — (3) Cic. Αὐτ. IV, 3. — (4) T. Liv. 34, 4.—Pl. 34, 14. — (5) Cic. Epist. ad div. VII, 23. — Parad. 5, 2. — (6) Cic. ad Verr.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τοὺς εἰδήμονας (intelligentes), οἵτινες, κατὰ Στάτιον (1), ἀεγνώριζον καὶ τῶν ἀνεπιγράφων ἔτι ἀγαλμάτων τοὺς τεχνίτας (non inscriptis auctorem reddere signis), καὶ ἀντιτάττει αὐτοῖς τοὺς *ἰδιώτας*, τοὺς ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν ἀπατωμένους.

Οὐδ' ἦσαν ἐπαρχεῖς πᾶσαι αὗται αἱ ἁρπαγαί, καὶ αἱ λῃλασίαι, καὶ ἡ ἀπογύμνωσις τῶν καταχτωμένων πόλεων, ὅπως κορέσωσι τῶν Ῥωμαίων τὴν καλλιτεχνικὴν ἀπληστίαν, καὶ ἐκπληρῶσι τὰς ἀνάγκας τῆς πόλεως αὐτῶν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εὐρυνομένης καὶ ἀναπτυσσομένης εἰς μεγαλοπρέπειαν καὶ εἰς πολυτέλειαν. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως ἡ φιλοτεχνία αὐτῶν δὲν ἤρκει ὁπως τοὺς καταστήσῃ καὶ καλλιτέχνας· καὶ ἀφ' ὅτου ἤρχισε καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ῥώμῃ ἀσκουμένη ἡ γλυπτικὴ, ἐπὶ πολὺν χρόνον Ἕλληνες ἦσαν πρὸ πάντων οἱ εἰς αὐτὴν ἐπιδιδόμενοι. Ἐξ εἰκοσιοκτὼ ὀνομάτων γλυπτῶν, ὧν μνημονεύουσι καὶ ὁ Πλίνιος, καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς, καὶ ἐπιγραφαὶ, ὡς ἐν Ῥώμῃ ἐργασθέντων κατὰ τὸ ἀπὸ ἁλώσεως Κορίνθου μέχρι τῶν αὐτοκρατόρων διάστημα, τὰ εἰκοσιἑξ ἦσαν Ἑλληνικὰ, καὶ μόνα ἠχοῦσιν ὡς Ῥωμαϊκὰ τὸ τοῦ Κοπωνίου καὶ τὸ τοῦ Δεκίου· δι' ὃ καὶ Ῥωμαϊκὴν τέχνη, ἰδίως Ῥωμαϊκὴν γλυπτικὴν λέγοντες, δὲν ἐννοοῦμεν τὴν ἀσκουμένην μάλιστα ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων καλλιτεχνῶν, ἀλλὰ τὴν μετὰ τὴν παραχμὴν τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ Ῥωμαϊκὴν ἐπιρροὴν καὶ κατὰ Ῥωμαϊκὰς ἰδέας μεταπλασθεῖσαν Ἑλληνικὴν, ἥτις οὐ μόνον ἠδυνάτει τοῦ λοιποῦ ν' ἀναπτερωθῇ εἰς ὃ ὕψος εἶχεν ἀφιχθῇ ἐπὶ τῶν μεγάλων ἡμερῶν τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ προσέτι ὑπὸ τῆς Ῥώμης τοὺς νόμους, διὰ τοῦ πλούτου τῆς Ῥώμης, καὶ διὰ τῆς Ῥώμης τοὺς ἄρχοντας ἐργαζομένη, ἔλαβε τὸν τύπον τῆς ῥωμαϊκῆς φύσεως, καὶ τοῦ πεζοῦ καὶ πρὸς τὰ θετικὰ καὶ χρήσιμα μάλιστα

(1) Stat. Silv. IV, 6, 21.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἀφορῶντος πνεύματος τῶν Ῥωμαίων. Ὑπὸ τοιούτους οἰωνοὺς κατέστη ὑλικωτέρα ἢ πρὶν, ἀνεπίδεκτος ἰδανικῆς ἀναπτύξεως, εἰ μὴ καθ' ὅσον διὰ μιμήσεως ἐδέγετο αὐτὴν κατ' ἀντανάκλασιν ἐκ τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν παραδόσεων, πρὸς τὴν γῆν ἀφορῶσα, καὶ μόνον τῶν ἀμέσων ἐξωτερικῶν σχέσεων ὀξέως καὶ ἀληθῶς ἀντιλαμβανομένη· δι' ὃ καὶ ἐπετύγχανεν εἰς τὴν ὁμοιογραφικὴν ἀκρίβειαν μᾶλλον ἢ εἰς τὴν πρωτότυπον ἔμπνευσιν. Ἐπ' αὐτῆς δὲν ἐπιπνέει τοῦ λοιποῦ ἡ ἀκμαία νεότης καὶ ἡ χάρις τοῦ αἰωνίου ἔαρος, ὡς ἐπὶ τῆς κυρίως Ἑλληνικῆς, ἀλλὰ πρώτιστος χαρακτὴρ αὐτῆς εἶναι ἡ αὐστηρότης καὶ ἡ ἐμβρίθεια, δι' ἧς λαμβάνει μὲν ἀξίαν τινὰ καὶ εὐγένειαν, ἀλλὰ συγχρόνως καταβιβάζεται εἰς τὰ πεζὰ καὶ τὴν ὕλην, ἔχουσα πρὸς τὴν ὑψηλὴν αὐτῆς διδάσκαλον καθὼς πρὸς τὴν ποίησιν ἔχει ἡ ἱστορία. Ἡ τάσις δ' αὕτη πρὸς ἐπιμελῆ τῆς φυσικῆς ἀληθείας ἀντιγραφὴν τὴν ὠφέλησε κατὰ τοῦτο, ὅτι ἀληθὲς καὶ ἐντελὲς αὐτῇ παρέχουσα πρότυπον, τὴν ἐπροφύλαττε κἂν ἀπὸ τοῦ αὐθαιρέτου καὶ τεραστίου, καὶ οὐχ ἧττον ἀπὸ τοῦ βαναύσου καὶ εὐτελοῦς. Καὶ ἡ Ῥωμαϊκὴ ἑπομένως αὕτη ἐποχὴ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς προσθεῖσα εἰς τὴν καλλιτεχνικὴν ἄλυσσιν χρίκον οὐχὶ βεβαίως πολύτιμον ὡς τὸν χρυσοῦν ἐκεῖνον τῆς Ἑλληνικῆς παραγωγῆς, τῆς τὴν ὕλην ἀναγούσης εἰς ποίησιν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν, ὑπὸ τὴν σωματικὴν κἂν ἔποψιν, οὐχὶ πάντῃ λόγου ἀνάξιον.

Καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἑλλάδι, ἐν Ἀθήναις ἰδίως, εἴδομεν (Τ. Α'.542 ὅτι ἡ μαρανθεῖσα καὶ ἐπὶ τῶν μακρῶν ἐρίδων τῶν Διαδόχων παντάπασι σχεδὸν ἀποσβεσθεῖσα τέχνη, μετὰ τὴν ἀνάμιξιν τῆς Ῥώμης εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα, καὶ ὑπὸ τὴν προστάτιδα χεῖρα αὐτῆς, εἶχεν ἀναβλαστήσει, ὀλίγον πρὸ τῆς καταχτήσεως, ὄψιά τινὰ ἄνθη, ἐξ ἀναμνήσεων ζῶσα, καὶ ἐκ μιμήσεων καὶ ἀντιγραφῶν τῶν ἀρχαίων ἀριστουργημάτων. Ἐκ δὲ τῶν ὀλίγων πρωτοτύπων ἔργων, ἅτινα δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ὡς εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην, τὴν ἀμέσως τῶν Αὐτοκρατόρων προηγηθεῖσαν, ἀνήκοντα ἀναφέρομεν ὡς χαρακτηριστικὰς καὶ μεμαρτυρημένας(1) τὰς δίκην εὐρείας ζωοφόρου τὸ ὡρολόγιον τοῦ Ἀνδρονίκου ἔξωθεν περιχοσμούσας γλυφάς, αἵτινες παριστῶσι τοὺς ὀκτὼ πρωτίστους ἀνέμους, ἤτοι, κατὰ τὰς ἄνωθεν ἐπιγεγραμμένας ἐπωνυμίας αὐτῶν· ά. Τὸν Βορέαν, γέροντα φέροντα χιτῶνα χειρίδωτὸν, καὶ μανδύαν καὶ ὑποδήματα, εἰς τὴν χεῖρα δ' ἔχοντα καὶ φυσῶντα κέρας. β'. Τὸν Σκίρωνα (δυτικοβόρειον, τὸν Μαίστρον), τὸν ἐπικρατοῦντα ἐν Ἀθήναις, ἰδίως ἐν ὥρᾳ χειμῶνος, γέροντα ἔχοντα χιτῶνα καὶ ὑποδήματα, καὶ φέροντα ἀμφορέα ἴσως ἐλαίου, ὡς ἐπιφέροντα τὴν εὐφορίαν τῶν ἐλαιῶν. γ'. Τὸν Ζέφυρον (δυτικὸν, τὸν πονέντεν), νέον, γυμνὸν, ἔχοντα τὸν μανδύαν πλήρη ἀνθέων, διότι κατὰ τὸ ἔαρ πνέει πρὸ πάντων δροσερὸς καὶ γλυκὺς. δ'. Τὸν Λίβα (δυτικονότιον, Γαρπῆν) νέον, φέροντα χιτῶνα, καὶ πλοίου ἄφλαστα ἔχοντα εἰς τὰς χεῖρας, ὡς πρόσφορον τοῖς θαλασσοπόροις. έ· Τὸν Νότον, νέον φέροντα χιτῶνα καὶ ὑποδήματα, καί τι ἔχοντα εἰς τὰς χεῖρας, ὡς λύραν ἐξηγηθέν. στ'. Τὸν Εὖρον (νοτιανατολικὸν, τὸν Σορόκον), γέροντα φέροντα χιτῶνα καὶ ὑποδήματα, καὶ ἔχοντα τὴν χεῖρα εἰς τὸν μανδύαν ἐνειλιγμένην, ὡς χειμερινὸν ἄνεμον καὶ αὐτον. ζ'. Τὸν Ἀπηλιώτην, (ἀνατολικὸν, λεβάντεν), νέον, φέροντα χιτῶνα καὶ ὑποδήματα, καὶ καρποὺς ἐν τῇ ποδιᾷ τοῦ χιτῶνος· καὶ ή. Τὸν Καικίαν (βορειονατολικὸν, γραιγολεβάντεν), γέροντα, φέροντα χιτῶνα, ὑποδήματα καὶ μανδύαν, καὶ ἀνέχοντα μέδιμνον σπαρτῶν διὰ τῶν δύο χειρῶν, ὡς ἔμβλημα ὅτι ψυχρὸς πνέων κατὰ τὸν χειμῶνα, ἐγγυᾶται ἄφθονον θέρος. Αἱ μορφαὶ αὗται εἰσὶ κατὰ τὸ ἀνάστημα μείζονες τοῦ φυσικοῦ, καὶ ἡ διάθεσις αὐτῶν εἶναι ἀρχιτε-

(1) Varr. De re rustic. II. — Ἰδ. ἀνωτ. σελ. 61.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

κτονικὴ μᾶλλον, διότι ἄνευ τινὸς ἀλληλουχίας κοσμοῦσιν ἑκάστη ἀνὰ μίαν τοῦ ὀκταγώνου πύργου πλευρὰν, καὶ πληροῦσιν οὐχὶ ἀφυῶς τὸ ὡρισμένον αὐταῖς ἐμβαδόν. Τὸ διάγραμμα ὅμως τῆς γλυφῆς αὐτῶν, καί τοι καλὸν, ἔχει τι τὸ βαρὺ καὶ ὑλικὸν, καὶ ἡ ἐργασία στερεῖται λεπτότητος.

Εἰς τὴν κατηγορίαν δὲ τῶν ἀσφαλῶς εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀποδοτέων ἔργων ὑπάγονται καί τινες ἀνδριάντες ἀνδρῶν συγχρόνων. Ὁ Καῖσαρ ἀνήγειρε τοὺς καταδαφισθέντας ἀνδριάντας τοῦ Μαρίου, καὶ ἐσφάγη ὑπο τοὺς πόδας τοῦ ἀνδριάντος τοῦ Πομπηίου, ὅστις ἴσως εἶναι αὐτὸς ὁ ἐν τοῖς Σπαδαίοις οἴκοις διατηρούμενος· καὶ τοῦ Καίσαρος ὡραῖον τηβεννοφόρον ἄγαλμα ὑπάρχει εἰς τὸ μουσεῖον τοῦ Βερολίνου, προστεθειμένην ἀλλ' ἀρχαίαν ἔχον τὴν κεφαλήν.

Πρῶτος αἰὼν ἀπὸ Χριστοῦ.

Ἀλλὰ κατὰ τὴν κοινὴν τῶν ἀρχαίων κρίσιν ἡ τέχνη ἀπώλεσε τὸν ἀκραιφνῆ Ἑλληνικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα, καὶ παρήκμασεν εἰς τὴν χαρακτηριζομένην ὡς ῥωμαϊκὴν, ἰδίως ἀπὸ τῶν Αὐτοκρατορικῶν χρόνων, ὅτε ἤρξατο μάλιστα ὑπηρετοῦσα τὰς ἀτάκτους ὀρέξεις καὶ τὴν ἄκρατον καὶ ἄκριτον τῶν δεσποτῶν πολυτέλειαν (1), ὡς καὶ ὁ Πλίνιος (2) ὁμολογεῖ αὐτὴν καταστραφεῖσαν διὰ τῆς χαυνότητος τῶν καιρῶν. Ἀφ' ὅτου τὸ πνεῦμα ἐξέλιπεν ἀπ' αὐτῆς, φυσικὸν ἦτον νὰ προκύψῃ βαθμηδὸν καὶ ἡ ὑλικὴ παρακμὴ, καὶ τῆς σωματικῆς μορφῆς ἡ ἀτέλεια νὰ παρακολουθήσῃ τὴν παραμέλησιν τῆς ψυχικῆς ἐκφράσεως. Ἀλλ' ἡ ἐξαχρείωσις αὐτῆς δὲν ἐπῆλθε διὰ μιᾶς· καὶ εἰς τοὺς πρώτους χρόνους τῶν Αὐτοκρατόρων

(1) Senec. Epist. II. Luxuriæ ministri.—(2) 35, 2.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἀπεδείκνυντο εἰσέτι ἀγχίνοες καὶ καλοὶ τεχνῖται, Ἕλλανες πάντοτε οἱ πλεῖστοι, ἐργαζόμενοι καὶ Αὐτοκρατόρων ἀνδριάντας, καὶ κοσμήματα τῶν οἴκων τῶν ναῶν καὶ τῶν ἄλλων αὐτῶν οἰκοδομημάτων. Περὶ τῆς ἱστορίας ὅμως αὐτῶν καὶ τῶν ἔργων των ὀλίγιστα ἀναφέρουσιν οἱ ἀρχαῖοι, τῇ μὲν διότι ὀλίγοι ἦσαν τοὐντεῦθεν οἱ περὶ τὰ τοιαῦτα πολυπραγμονοῦντες, τῇ δὲ διότι καὶ αὐτοὶ (ὡς ὁ Παυσανίας καὶ ὁ Πλίνιος) κατὰ φυσικὸν λόγον εἰς τὰ ἀρχαιότερα κυρίως προσεῖχον, καὶ τὰ ἐπ' αὐτῶν παραγόμενα ἐθεώρουν ὡς ἀνάξια λόγου, καὶ τὰ παρέβλεπον (1). Αἱ βεβαιότεραι ἑπομένως πηγαὶ ἀφ' ὧν δυνάμεθα ν' ἀρυσθῶμεν ἀσφαλεστέρας ὁπωσοῦν εἰδήσεις περὶ τῆς καταστάσεως τῆς Ῥωμαϊκῆς, ἢ τῆς ἐπὶ τῶν Ῥωμαίων ἑλληνικῆς τέχνης, εἰσὶ μᾶλλον αὐτὰ τὰ καλλιτεχνήματα, καὶ κυρίως αἱ ἐπόμεναι κατηγορίαι αὐτῶν·

Α'. Τὰ πλαστικὰ κοσμήματα δημοσίων μνημείων, ὧν γιγνώσκεται ἡ ἐποχὴ τῆς οἰκοδομῆς, καί τοι ἔργα ὄντα δευτερευούσης ἐπισημότητος, ὑπὸ τεχνιτῶν ὑποδεεστέρων καὶ ἀνωνύμων, ὡς ὑπηρετικὰ τῇ ἀρχιτεκτονικῇ παραχθέντα. Ἐν γένει τὰ τοιαῦτα, συνῳδὰ πρὸς τὴν θετικὴν τάσιν τοῦ ῥωμαϊκοῦ πνεύματος, ἀρύονται τὰς ὑποθέσεις αὐτῶν οὐχὶ ἐκ μύθων καὶ ἀλληγοριῶν, ἀλλὰ μᾶλλον ἐκ τῆς ἱστορίας, καὶ ταύτην παριστῶσιν οὐχὶ ὡς ἐπί τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν ζωοφόρων, ἐξευγενιζομένην εἰς δρᾶμα καὶ ποίησιν, ἀλλ' ἐπὶ τὸ πρακτικώτερον, καὶ κατὰ τὰ γενικὰ μᾶλλον καὶ πολιτικὰ τῶν συμβάντων ἀποτελέσματα· ὡς φερ' εἰπεῖν τὴν κατ' ἐχθρῶν νίκην, ἣν ἄλλοτε ἐξέφραζον τῆς μάχης αἱ δραματικαὶ καὶ ποικίλαι περιπέτειαι, αἰνίττεται ἤδη μόνος ὁ ἑορτάσιμος καὶ μονότονος θρίαμβος.

Γενικὸν δὲ προσὸν τῆς ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων ἐρ-

(1) Ἰδ. Παυσ. ΣΤ. 21,

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

γάσίας τῶν τοιούτων προστύπων κοσμημάτων εἶναι ἡ σώρευσις τῶν ζῳδίων· διότι οἱ ῥωμαῖοι, τοῦ χαρακτῆρος τῆς γλυπτικῆς καθαρὰν μὴ ἔχοντες ἔννοιαν, οὐδ' εἰς τὴν ἀρτίαν καὶ ἐντελῆ ἑκάστου σώματος παράστασιν ἀφορῶντες, μετεχειρίζοντο ζωγραφικῶς μᾶλλον τὴν τῶν ἀναγλύφων διάθεσιν, καὶ δὲν ἐνόουν πόσον ἐναντίον τοῦ πνεύματος τοῦ μέρους τούτου τῆς τέχνης εἶναι τὸ νὰ παριστῶσι ζῴδια ἀλλεπαλλήλως προέχοντα, καὶ κατὰ κανόνας διοπτικοὺς, ἐπὶ τῆς λιθογλυφίας οὐδόλως ἐφαρμοζομένους, τὰς μὲν ἐμπροσθίους γλυφὰς νὰ ἐργάζωνται λίαν ἐξεχούσας, καὶ ἐνίοτε σχεδὸν περιαιρετὰς, τὰς δ' ὀπίσω αὐτῶν λίαν ἐπιπέδους καὶ μόλις ἐπὶ τοῦ λίθου διακεχαραγμένας, καὶ προσέτι τὴν ἀξίωσιν νὰ ἔχωσι, καὶ αὐτὰ τὰ τοπία, ἢ τὴν ἄψυχον φύσιν νὰ παριστῶσιν εἰς διαφόρους ὁρίζοντας διοπτικῶς φεύγοντα. Ἐκ τούτου τὰ ῥωμαϊκὰ, ἤτοι τὰ ἐπὶ τῶν ῥωμαίων ἀνάγλυφα, ἀποβαίνουσιν ὀγκώδη καὶ δυσδιάκριτα καὶ πολυτέλειαν μᾶλλον ἐμφαίνοντα, ἤτις ἀντικαθίστα τῆς ἑλληνικῆς τέχνης τὴν καθαρότητα καὶ σαφήνειαν. Τῆς κατηγορίας ταύτης, πλὴν δύο λίαν ἠκρωτηριασμένων, ἀλλα διὰ τὸ διάγραμμα ἀξιολόγων τμημάτων ἀψίδος τοῦ Κλαυδίου, θρίαμβον παριστώντων καὶ τρόπαια, ἄλλα ῥωμαϊκὰ ἔργα ἀρχαιότερα τῶν Φλαβίων, δὲν σώζονται, καὶ οὐδὲν λόγου ἄξιον πρὸ τῶν ἀναγλύφων τῆς Ἀψίδος τοῦ Τίτου, ἅτινα ἐπὶ τῆς ζωοφόρου παριστῶσι θρίαμβον τοῦ αὐτοκράτορος καὶ πομπὴν θυσίας διὰ τὴν ἐν ἔτει 79 μ. Χ. κατάκτησιν τῆς Ἱερουσαλὴμ. Ἐν τούτοις, καθ' ἑλληνικὰς ἰδέας, ὁ ποταμὸς Ἰορδάνης, ὡς γέρων προσωποποιούμενος, περιάγεται ἐν φορείῳ. Ἐνδὲ τῷ μέσῳ τοῦ τόξου παρίσταται ὁ αὐτοκράτωρ ἐπὶ ἀετοῦ, ὡς ἀποθεωθεὶς (divus), καὶ ἐπὶ τῶν βάσεων τοῦ θόλου ἐσωτερικῶς ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ Τίτος επὶ τεθρίππου καὶ στεφανούμενος ὑπὸ Νίκης, καὶ ὑπὸ τῆς Θεᾶς Ῥώμης ἡνιοχούμενος, ἀφ' ἑτέρου δὲ στρατιῶται φέροντες ἐν θρι-

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἀλδῳ εἰς τὸν μέγαν Ἱππόδρομον ἐπὶ φορείου τὴν ἑπτάφωτον λυχνίαν καὶ τὴν τράπεζαν τῆς τοῦ ἄρτου προθέσεως (ΠΙΝ. ΚΒ, 1) (1). Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο παρατηρεῖται ἤδη ἡ χαρακτηρίζουσα τὴν τέχνην πυκνότης τῶν προσώπων. Τὸ διάγραμμα ὅμως εἶναι ζωηρὸν καὶ ἐμφαίνει δύναμιν εἰς τὰ σώματα καὶ ἀξιοπρέπειαν εἰς τὸ σύνολον· ἀλλ' ἡ ἐξεργασία αὐτοῦ εἶναι λίαν ἀμελής. Σώζονται δὲ καὶ ἐν τῇ ἀγορᾷ τοῦ Δομιτιανοῦ ἢ Νέρβα ἰσχυρῶς ἐφθαρμένα τὰ ἀνάγλυφα τοῦ ναοῦ τῆς Παλλάδος, αἱ μόναι κοσμητικαὶ ῥωμαϊκαὶ γλυφαὶ αἱ μὴ ἔχουσαι ἱστορικὴν, ἀλλὰ μυθολογικὴν ὑπόθεσιν, καὶ τὴν Ἀθηνᾶν ὡς Ἐργάνην, ἢ προστάτιν παριστῶσαι τῶν γυναικείων ἐργασιῶν. Καὶ ταῦτα τὴν μὲν διαγραφὴν ἔχουσιν ἐν γένει καλὴν, ἀλλὰ καθ' ὅσον ἡ κατάστασις τῆς διατηρήσεώς των ἐπιτρέπει νὰ κρίνωμεν, ἐλαττοῦνται τῶν Ἑλληνικῶν ἔργων κατὰ τὴν ἐργασίαν, τὴν τῶν πτυχῶν μάλιστα (2).

Β'. Τὰ τῶν αὐτοκρατόρων ἀγάλματα εἰσὶν ἕτερα δείγματα τῆς καταστάσεως τῆς τέχνης, καθ' ὃ σύγγονα τῶν πρωτοτύπων ἃ παριστῶσι (3). Ταῦτα δύνανται νὰ διαιρεθῶσιν εἰς δύω κατηγορίας· εἰς τὰ κυρίως εἰκονικὰ, καὶ εἰς τὰ παριστῶντα ἀποθεώσεις· καὶ ὡς πάντων ἄριστα διακρίνονται τὰ ἐκ τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐγούστου καὶ τῶν ἀμέσων αὐτοῦ διαδόχων. Εἰς τὰ κυρίως εἰκονικὰ, ὡς ὀνομάζει αὐτὰ κυριολεκτικῶς καὶ ὁ Σουετώνιος (4) (simulacrum aureum Caligulae iconicum) παρίσταντο οἱ Αὐτοκράτορες κατὰ τετραπλοῦν τρόπον· φέροντες τὴν συνήθη ἐνδυμασίαν, τὴν εἰρηνικὴν χλαμύδα (togam), ὡς ὁ ἐν Λούβρ ἄριστα δια-

---

(1) DENK. 345, a, b, c, d. — (2) DENK. 346. — (3) Mongez, iconographie Romaine, ἐλλειπὴς μὲν, ἀλλ' ἀξίκ λόγου σειρά. — (4) 22.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τετηρημένος Τιβέριος (HIN. KΓ, a). Τῶν ἀγαλμάτων τούτων ἡ ἀναβολὴ καὶ ἡ διάθεσις εἶναι πάντοτε σχεδὸν ἐντελῶς ἡ αὐτή· διὸ καὶ συνεχῶς κατεσκευάζοντο πολλὰ τοιαῦτα ἕτοιμα, πλὴν τῆς κεφαλῆς, ἥτις μετὰ ταῦτα ἐπετίθετο κατὰ τὴν ἀπαιτουμένην ὁμοιότητα, ὅταν προσδιωρίζετο ἡ χρῆσις τοῦ ἀγάλματος· καὶ ἐντεῦθεν τὰ πολλὰ ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς ἀπαντώμενα ἀκέφαλα, καὶ ἄνωθεν κοῖλον τὸν τράχηλον ἔχοντα. Ἐνίοτε δὲ τὰ ἀγάλματα ταῦτα εἶχον καὶ χλαμύδα ὑπὲρ τὴν κεφαλήν, εἰς ἔνδειξιν ἱερατικῆς ἀξίας, ὡς τὸ τοῦ Τιβέριου ἐν Βατικάνῳ (HIN. KΓ, g) (1). β'. Παρίσταντο φέροντες στρατιωτικὴν στολὴν κατάκοσμον, πεζοί (thoracatae statue pedestres habitu militari), συνήθως ἐν θέσει προσφωνήσεως (allocutio) (2). γ'. Ἔφιπποι, εἰς ἔνδειξιν πολεμικῶν σκοπῶν. Κατ' ἀρχὰς τὰ τοιαῦτα ἀγάλματα ἀνηγείροντο πρὸς διαιώνισιν τῆς μνήμης ἐκστρατειῶν ἢ στρατηγιῶν· ἀλλὰ μετὰ ταῦτα καὶ εἰς πᾶσαν περίστασιν ἀπήτει αὐτὰ ἡ ματαιοφροσύνη καὶ τὰ ἐδαψίλευεν ἡ κολακεία. Τοιοῦτο ἀναφέρει Δίων ὁ Κάσσιος (3) εἰς τὴν γέφυραν τοῦ Τιβέριος ἔφιππον ἄγαλμα τοῦ Αὐγούστου, αὐτὸ ὃ παρίσταται καὶ ἐπὶ δηναρίων. Τοῦ Δομιτιανοῦ δ' ὁ κολοσσιαῖος ἔφιππος ἀνδριὰς ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς, παρίστα αὐτὸν ὡς νικητὴν τῶν Γερμανῶν, ἔχοντα τὸν Ῥῆνον πρὸ τῶν ποδῶν τοῦ ἵππου του, εἰς τὴν ἀριστερὰν κρατοῦντα τὴν Παλλάδα, καὶ διὰ τῆς δεξιᾶς προσφέροντα τὴν εἰρήνην (4). Παραδείγματα δὲ καλῶν ἐφίππων ἀνδριάντων σώζονται ὁ τοῦ Καλιγούλα ἐν Λούβρ (HIN. KΓ, q.), καὶ ὁ τοῦ Βάλβου ἐξ Ἡρακλείου (αὐτ. b), καὶ μετ' Ἀδρια-

---

(1) DENK. 350. Αὔγουστος, ὡς ἀρχιερεύς. Mus. P. Cl. II 46. — (2) Mongez 36, 1. Δροῦσος υἱὸς Τιβερίου ἐν Λούβρ. — DENK. 366. Τίτος ἐν Λούβρ. 29, Mong. 33 —(3) NΓ, 92. — (4) Schneider, Programma, 1820.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

νο ὁ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου χαλκοῦς ἐπίχρυσος, βαρὺς δὲ καὶ ἄχαρις, ἐπὶ τοῦ Καπιτωλίου. δ'. Ἐν διφροις ἀνηγείροντο κατ' ἀρχὰς ἐν γένει μόνοι οἱ ἄρχοντες, διότι οὕτω παρίσταντο εἰς τὸ ἱπποδρόμιον· ἀλλὰ μετὰ ταῦτα, ἀπὸ Αὐγούστου, καὶ πάντες ἀνεξαιρέτως, καὶ ἀνεξαρτήτως παντὸς θριάμβου ἢ πομπῆς· προσέτι δὲ καὶ ἐπὶ τεθρίπτων. Διὸ καὶ πρὸς διάκρισιν ἐπεκράτησε μέχρι τέλους νὰ παρίστανται οἱ αὐτοκράτορες ὑπὸ ἓξ ἵππων (1) ἢ καὶ ὑπ' ἐλεφάντων (2) συρόμενοι. Τὰ τοιαῦτα δ' ἐν δίφροις ἀγάλματα ἐτίθεντο ἰδίως ἐπὶ τῶν ἀψίδων. Καὶ γλυπτικὰ μὲν αὐτῶν παραδείγματα δὲν σώζονται, τύποι ὅμως αὐτὰ εἰκονίζοντες φαίνονται ἐπὶ νομισμάτων (3).

Ἡ δ' ἑτέρα κατηγορία τῶν Αὐτοκρατορικῶν ἀνδριάντων εἶναι ἡ τῶν παριστώντων τοὺς Αὐτοκράτορας ὡς ἥρωας ὑπὸ σχῆμα θεῶν, κατὰ τὰς ἕξεις τῶν τελευταίων Ἑλλήνων βασιλέων, ἢ ἐν ἀποθεώσει, ἥτις ἀπεδίδετο εἰς πάντας τοὺς αὐτοκράτορας κατα συνέπειαν τῶν Τυρρηνικῶν ἰδεῶν, καθ' ἃς οἱ μὴ ἀποθεούμενοι παρεδίδοντο εἰς τοὺς καταχθονίους θεούς (Ἴδε ἀνωτέρω σ. 12). Καὶ τὰ μὲν ἡρωικὰ ἀγάλματα εἰσι συνήθως γυμνά, ὄρθια, δόρυ ἢ ἄλλο ὅπλον κρατοῦντα, Ἀχίλλεια, Achilleae) κατὰ Πλίνιον (4) καλούμενα, ὡς τὸ τοῦ Κλαυδίου, ἐν Ἡρακλείῳ εὑρεθὲν, καὶ ἐν Νεαπόλει διατηρούμενον (ΠΙΝ. ΚΓ, c), καὶ τὸ τοῦ Ἀγρίππα ἐν Βενετίᾳ (Αὐτ. d.) (5).

---

(1) Martial, 12, 69· — Tacit de Orat. 8, 11. — Juvenal, VII, 126. — Apul. Flor. 136. — (2) Pl. 34, 10. — (3) DENK. 351. Νόμισμα χαλκοῦν, Αὔγουστος εἰς τέθριππον, ἔχον ἑκατέρωθεν δύο Πάρθους, ἀφ' οὗ ἀνακτήσατο τὰς σημαίας τοῦ Κράσσου ('8 μ. Χ.) Eckh. D. VI. vol.—DENK. 365. Νόμισμα· Βεσπεσιανὸς. -Νομισματ. Περτίναξ.—(4) 34, 10. —(5) DENK. 355. Ἀγρίππας κρατῶν δελφῖνα, οὗ μέρος νεώτερον. Λέγεται ὅτι εἶναι ὁ τοῦ Ηχνθέου. Ἐν οἴκῳ Γριμάνι,

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ἐνίοτε δὲ φέρουσι τὰ ἀγάλματα τῶν Αὐτοκρατόρων καὶ ἱμάτιον περὶ τὸ κάτω σῶμα, ὡς ὁ Φειδαϊκὸς Ζεύς, καὶ τότε αἰνίττονται θεοὺς τοὺς Αὐτοκράτορας, ὡς τὸ ἀξιόλογον τοῦ Γερμανικοῦ, ἐν Λούβρ (1). Τὴν ἀσεβῆ δὲ ταύτην παράστασιν τῶν ἀρχόντων ὑπὸ θεῖα ἐμβλήματα, ἀπὸ Ἀλεξάνδρου ἤδη ἀρξαμένην, ἐπολλαπλασίαζεν ἤδη ἡ ἄκρατος ὑπεροψία τῶν αὐτοκρατόρων καὶ ἡ ταπείνωσις τῶν λαῶν. Ὁ Ἰώσηπος (2) διηγεῖται ὅτι τοῦ Αὐγούστου ἔστησεν ἀνδριάντας ὁ Ἡρώδης εἰς Καισάρειαν ὑπὸ μορφὴν Διὸς μετὰ τῆς Ῥώμης, καὶ ἐν Ἡρακλείῳ εὑρέθη χαλκοῦν ἀγαλμάτιον Αὐγούστου ὡς ὀρθίου κεραυνοφόρου Διὸς (ΠΙΝ. ΚΓ, e) (3), καὶ ἐν Μονάχῳ διατηρεῖται τοῦ αὐτοῦ ὡραία προτομή, φέρουσα στέμμα δρυὸς (ΠΙΝ. ΚΒ, 2) (4). Ὁ αὐτὸς Αὔγουστος ἐνίοτε παρίστατο καὶ ὡς Ἀπόλλων. Καὶ ὁ Τιβέριος δ' εὑρίσκεται ὑπὸ Διὸς σχῆμα, ὑφ' ὃ ἐξευγενίζεται τὸ ἀγενὲς αὐτοῦ πρόσωπον (5). Ὁ Καλιγούλας συνέλαβε τὴν παράβολον καὶ βέβηλον ἰδέαν, ἀποκόψας τὴν κεφαλὴν τοῦ Φειδαϊκοῦ Ὀλυμπίου Διὸς, ἵν' ἀντικαταστήσῃ τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ, ἣν γινώσκομεν ἐκ τῆς ἐν Λούβρῳ προτομῆς (ΠΙΝ. ΚΒ, 5). Τοῦ Κλαυδίου, ἀκτινοφόρου, ὑπάρχει κατάκοσμος προτομὴ ἐν Ἱσπανίᾳ, διατηροῦσα ὅμως τὸν χαρακτῆρα τῆς εὐηθείας αὐτοῦ (ΠΙΝ. ΚΒ, 4) (6)· καὶ ὁ Νέρων, οὗ προτομὴ διατηρεῖται

ἐν Ἐνετίᾳ. Wink. VII, 217. Αὐγούστου ἐν οἴκῳ Ῥονδανίνι. Ant. di Ercol. VI, 18. Κλαύδιος. — DENK. 368. Δομιτιανὸς Guatani, mon ined. 1786, p, XVI.

1) DENK. 356. Clarac, pl. 322. Νέρων, αὐτόθ. 2) A, 21. — 3) DENK. 349. Αὔγουστος ἐξ Ἡρακλείου χαλκοῦς. — 4) DENK. 348. Ὡραία Αὐγούστου προτομὴ ἔχουσα στέμμα δρυὸς ἐν Λούβρ, 278. — Ὁμοία ἐν Μονάχῳ, 227. — 5) DENK. 355. Τιβέριος Ζεύς. Εὑρ. ἐν Πεπέρνῳ 1795. Mouy pl. 22, n. I, 3. — 6) DENK. 359. Κλαύδιος ἐν Ἱσπανίᾳ. Mong. pl. 27, n, 3, 4.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἐνεδύσω ΠΙΝ. ΚΒ. 2, ἐπλάσθη καὶ χαλκοῦς, κολοσσιαῖος ὡς ἥλιος ἀκτινοστεφής, ὑπὸ Ζηνοδώρου, ἔξοχον πλάστου καὶ τορεύτου. Εἶχε δ' ὁ κολοσσὸς ὕψος 110 ποδῶν, καὶ ἐθαυμάζετο ἰδίως διὰ τὴν ὁμοιότητα, ἱδρυθεὶς κατ' ἀρχὰς πρὸ τοῦ χρυσοῦ οἴκου, εἶτα τὴν πλατεῖαν τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφροδίτης καὶ Ῥώμης. Ἀλλὰ μετὰ ταῦτα, ὅταν οἱ Ῥωμαῖοι ἀπεστράφησαν τὸν τύραννον καὶ τὴν μνήμην αὐτοῦ, ἀφιέρωσαν καὶ τὸ ἄγαλμά του εἰς τὸν Ἥλιον, καὶ τέλος δι' εἰκοσιτεσσάρων ἐλεφάντων μεταλοιμίσαντες αὐτὸ ἀλλαχοῦ, τὸ μετωνόμασαν Κόμμοδον [1]. Καὶ ἄλλα δὲ πολλὰ ἀγάλματα καὶ προτομαὶ εὑρίσκονται τοῦ Νέρωνος ἀκτινοστεφεῖς, πιθανῶς κατὰ τὸ πρωτότυπον τοῦ Ζηνοδώρου πλασθεῖσαι (2).

Ἄλλο δ' ἦν τὸ σχῆμα τῶν μετὰ θάνατον ἐπισήμως ὑπὸ τῆς Βουλῆς ἀποθεουμένων (Divus) αὐτοκρατόρων. Οὗτοι οὔτε ἰδανικὴν οὔτε ἰδιαιτέραν θεοῦ τινος ἐνδυμασίαν ἐδέχοντο, ἀλλὰ παρίσταντο καθήμενοι, φοροῦντες χλαμύδα, ἥτις πολλάκις καὶ τὴν κεφαλὴν αὐτῶν ἐκάλυπτε, κρατοῦντες σκῆπτρον, καὶ ἀναδεδεμένοι ἀκτινωτὸν διάδημα, ὃ ὁ Νέρων, κατὰ νομίσματα, παρεδέχθη καὶ ἐπὶ ζωῆς του (3). Οὕτως ὁ Αὔγουστος ἐπὶ νομισμάτων τοῦ Τιβερίου (4), καὶ ὁ ἀποθεωθεὶς Καῖσαρ ἐπὶ τῆς Gemma Augustea. Ἐνίοτε δ' ὀχοῦνται ἐπὶ ἀετῶν, ὡς ὁ Τίτος ἐπὶ τῆς ἀψίδος του.

Εἰς τὰς αὐτὰς δὲ κλάσεις διαιροῦνται καὶ τῶν γυναικῶν τὰ ἀγάλματα. Καὶ αὐτόχρημα μὲν εἰκονικοὶ διαφόρων αὐτοκρατορισσῶν εὑρίσκονται ἀνδριάντες, ὡς ὁ τῆς Λιβίας ἐν Νεαπόλει (ἐκ Πομπηίας), ἐσταλμένης ἐν βαθυπτύχῳ ἀναβολῇ, ὡς ἱερείας τοῦ Αὐγούστου

1) Ἡρωδιαν. Α, 15. — 2) Προτομὴ ἐν Λούβρ, ἀρ. 334. — 3) DENK. 362. Νέρων ἀκτινοφόρος, νόμισμα ἐν Eckhel, VI, p. 269. — 4) DENK. 352.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

(ΠΙΝ. ΚΓ, l.) (1), ἡ ἐν Καπιτωλίῳ, καὶ ἄλλη ἐν Φλωρεντίᾳ καθημένη πρώτη Ἀγριππίνα (ΠΙΝ. ΚΓ, o), μεγαλοπρεπὲς ἔργον, ἀλλ' ὑπερβολικῆς καὶ βαρείας διαθέσεως τῶν πτυχῶν (2)· καὶ ἡ Β'. Ἀγριππίνα ἐκ τῆς Φαρνεσιανῆς ἐπαύλεως, ἔργον μεγαλοφυὲς (3), καὶ ἡ μήτηρ καὶ ἀδελφὴ τοῦ Καλλιγούλου, ἐξ Ἡρακλείου ἐν Δρέσδῃ, ἄριστα εἰκονικὰ ἀγάλματα (Αὐτ. p.) (4). Πολλαὶ δὲ παρίστανται ὡς θεαί, οἷον αὐτὴ ἡ Λιβία ὡς Δήμητρα (5) (Αὐτ. m), ὡς Magna Mater εἰς γλυπτὰς ψήφους, ὡς Ἑστία, εἰς τὰ νομίσματα (6). Ἡ θυγάτηρ τοῦ Αὐγούστου Ἰουλία, ὡς Δήμητρα (7), αἱ τρεῖς ἀδελφαὶ τοῦ Καλλιγούλα (Ἀγριππίνα, Δρουσίλλα, καὶ Ἰουλία) ἐπὶ νομισμάτων ὡς Ἀσφάλεια, Εὐσέβεια καὶ Τύχη (Securitas, Pietas, Fortuna). (8)

Ὡς τρίτη δὲ πηγὴ τῆς ἐπὶ τῶν πρώτων αὐτοκρατόρων καταστάσεως τῆς ῥωμαϊκῆς τέχνης ἐθεωρήθησαν καὶ πολλὰ ἰδανικὰ ἀγάλματα, ἰδίως δὲ μυθολογικά. Ἐπὶ τοῦ Καπιτωλίου ἀνετέθη ὑπὸ τοῦ Π. Λέντλου, πιθανῶς τὸ ἐν ἔτει 697 ἀ. χ. Ῥ. ὑπατεύσαντος, καὶ Σπινθῆρος ἐπικαλουμένου, χαλκῆ κεφαλῆ κολοσσιαία, ἣν κατεσκεύασε πλάστης τις Δέκιος καλούμενος, ἀντιφιλοτιμούμενος πρὸς ἑτέραν τοῦ περιφήμου Ῥοδίου Χάρητος, ἐκ Ῥόδου ληφθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Σπινθῆρος, καὶ μετὰ τῆς τοῦ Δεκίου συνανατεθεῖσαν.

---

1) DENK. 370. (Mus. Borb. II, 37). — 2) DENK. 371. Ἀγριππίνα Λ'. ἐν Καπιτωλίῳ. — 3) Mus. Borb. III, 22. Πρόπλασμα αὐτῆς ἐν τῷ ἐν Ἀθήν. Πολυτέχν. σχολ. — 4) DENK. 372, 373. August. 19, 24. ἴδε καὶ Mus. Borb. II, 38—43, οἰκογένειαν Νονίου Βάλβου. — 5) Bouill. II, 54. — 6) Eckh. VI, σ. 157. — 7) Bouill. II, 53. — 8) Eckh. VI. σ. 219.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ἀλλ' ὁ Πλίνιος ὁμολογεῖ (1), ὅτι, πλὴν τοῦ μεγέθους, κατὰ τὰ ἄλλα ἠλαττοῦτο πολὺ τὸ ῥωμαϊκὸν ἔργον τοῦ Ἑλληνικοῦ.

Ὁ δὲ Ζηνόδωρος, ὁ προμνησθεὶς πλάστης τοῦ κολοσσοῦ τοῦ Νέρωνος, Ἕλλην τὸ γένος ὡς ἐκ τοῦ ὀνόματος, ἐποίησε, κατὰ Πλίνιον (2), καὶ κολοσσιαῖον Ἑρμῆν διὰ τοὺς Γαλάτας Ἀρβέρνους, ἐπὶ δέκα ἔτη συντελέσας τὸ ἔργον του, καὶ ἐπὶ τιμῇ **400,000** σεστερτίων. Ἦτον δ' ἐπιδεξιώτατος τορευτὴς ὁ Ζηνόδωρος, καὶ ἐμιμήθη δύο φιάλας τοῦ Καλάμιδος μετὰ τοσαύτης τέχνης, ὥστε δὲν διεκρίνοντο ἀπὸ τῶν πρωτοτύπων. Τὰ κολοσσιαῖα ὅμως ἔργα αὐτοῦ ἀπεδείκνυον, κατὰ τοῦ Πλινίου τὴν μαρτυρίαν, ὅτι ἡ ἀρχαία τέχνη τῆς διαχύσεως τοῦ χαλκοῦ εἶχεν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του ἐντελῶς παραχμάσει.

Καὶ πολλὰ δὲ ἄλλα ἑλληνικῆς γλυφίδος ἔργα ἐκλαμβάνονται ὑπὸ πολλῶν ὡς προϊόντα ῥωμαϊκῶν ἐπίσης ἐργαστηρίων, ἐν οἷς εἰργάζοντο ὁπόθεν οἱ ἐξ Ἑλλάδος πρόσφυγες καλλιτέχναι. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι λίαν δυσαπόδεικτον, καὶ ἐξ ἐναντίας περί τινων ἐκ τῶν ἔργων τούτων ὡς εἴδομεν περὶ τοῦ Λαοκόοντος (3), ἀναμφισβήτητον φαίνεται ὅτι ἦσαν μᾶλλον ἐπείσακτα ἐξ Ἑλλάδος, καὶ ἀνῆκον, τὰ τελευταῖα, εἰς τὴν Ῥοδίαν, τὴν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἢ τὴν ἐσχάτην ἐν Ἀθήναις προκύψασαν σχολὴν τῶν μιμητῶν καὶ ἀντιγραφέων.

Ἐκτὸς δὲ τούτων διεδέχθη ἡ Ῥωμαϊκὴ τέχνη τὸν ἀπὸ τῶν Μακεδονικῶν χρόνων ἐπικρατήσαντα, καὶ πρὸς τῶν Ῥωμαίων τὸ πνεῦμα συγγενέστατον τρόπον τοῦ παριστᾶν ἐμβληματικῶς πόλεις καὶ ἔθνη, σπανιώτερον εἰς ἀγάλματα αὐτοτελῆ, ὡς ἄλλοτε, ἀλλὰ μᾶλλον εἰς μνημείων κοσμήματα. Εἰς τὰς περιστάσεις ταύτας ἐπεδίωκον κυρίως τῶν ἐθνικῶν τύπων τὴν ὁμοιότητα, καὶ

---

1) 34, 41. — 2) Αὐτ. — 3) Ἰδ. Τόμ. Α'. σ. 150.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

συνήθως ἐπὶ τῶν μορφῶν τῶν εἰς δουλείαν ὑποκυψάντων λαῶν ἐπιπνέει ἔκφρασίς τις βαρυθυμίας σχεδὸν τραγικῆς.

Κατὰ Οὐάρρωνα, ὃν παραθέτει ὁ Πλίνιος (1), ὁ Ῥωμαῖος Κοπώνιος ἐποίησε τὰ 14 ἔθνη, τὰ ἡττηθέντα ὑπὸ Πομπηίου (2), καὶ ἔστησεν αὐτὰ παρὰ τὸ Πομπήϊον θέατρον. Εἰς ταῦτα δ' ἴσως προσέθηκε καὶ ὁ Αὔγουστος ἄλλα, ὅταν εἰς τὸ αὐτὸ μέρος ὠκοδόμησε, στοάν, ἥτις ἐξ αὐτῶν ὠνομάσθη ἡ τῶν ἐθνῶν (ad nationes). Σώζονται δὲ καὶ ἐκ τῆς ὀροφῆς τῆς στοᾶς τοῦ Ἀγρίππα τ' ἀνάγλυφα, ὧν 4 διατηροῦνται ἐν Ῥώμῃ, καὶ τὰ λοιπὰ ἐν Νεαπόλει, καὶ παριστῶσιν ἐπίσης ἔθνη (3). Κατὰ Στράβωνα (4) προσέτι, ἐπὶ τοῦ μεγάλου βωμοῦ τοῦ Αὐγούστου παρὰ τὸ Λουγδοῦνον, γνωστὰ καὶ διὰ νομισμάτων, ἦσαν ἐπειργασμένα 60 ἀγάλματα Γαλατικῶν ἐθνῶν· καὶ ἐν Πουτεολῃ εὑρέθη τὸ βάθρον τοῦ κολοσσοῦ τοῦ Τιβερίου, ὃν ἀνήγειρον ἐν ἔτει 30 μ. Χ. αἱ συνοικισθεῖσαι πόλεις (Urbes restitutae) τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἔχον χαρακτηριστικώτατα ἐπειργασμένας δεκατέσσαρας αὐτῆς πόλεις μετὰ προσεπιγεγραμμένων καὶ τῶν ὀνομάτων. Ὑποτίθεται δ' ἡ βάσις αὕτη μικρὸν ἀντίγραφον ἄλλης κολοσσιαίας, ἣν αἱ πόλεις ἵδρυσαν (5).

Εἰς ταύτην τὴν κατηγορίαν ἀποδίδοται καὶ τὸ ἐν Φλωρεντίᾳ ὡραῖον γυναικεῖον ἄγαλμα, τὸ συνήθως Θουσνέλδα καλούμενον· καὶ ὁμοία προσωποποίησις εἶναι καὶ τὸ ἀξιόλογον ἄγαλμα τοῦ Νείλου ἐν Βατικάνῳ, καθημένου ἐπὶ Σφιγγός, καὶ περιεστοιχισμένου ὑπὸ 16 παίδων (τὸ πλεῖστον ἐπεσκευασμένων τὴν σήμερον), ἐμφαινόντων τοὺς βαθμοὺς τῆς τοῦ ὕδατος αὐξήσεως (6). Ἀλλὰ τὸ ἔργον τοῦτο ἴσως εἶναι

---

1) 36, 4 (14). — 2) Πλούτ. Πομπ. 45. — 3) Mus. Borb. III, 57, 58. — 4) Δ. 192. — 5) DENK. 376. Mém. Acad. XXIV, p. 128. — Eckh. VI, 193. — 6) Mus. P. Cl.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἀρχαιοτέρων χρόνων, τῶν Ἀλεξανδρινῶν. Ἀνάλογος δὲ γλυφὴ εὑρέθη καὶ ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐσχάτως, τὸν Ὀρόντην ποταμὸν παριστῶσα, ὡς ἄνδρα κολοσσιαῖον, καλάμων στέφανον φέροντα.

Μεταξὺ δὲ τῶν ἰδίως διαχεχριμένων ἔργων τῆς ἐποχῆς ταύτης πρέπει νὰ καταταχθῶσι καὶ αἱ γλυπταὶ ψῆφοι, εἰς ὧν τὴν ἐργασίαν ὡς ἔξοχως διαπρέψας ἀναφέρεται ὁ Διοσκορίδης (1), ἐξ Αἰγεῶν τῆς Κιλικίας, γλύψας τὴν κεφαλὴν τοῦ Αὐγούστου ἐπὶ ψήφου ἣν εἶχεν ὡς σφραγίδα του ὁ Αὐτοκράτωρ καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ. Εἰς αὐτὸν ἀποδίδονται 11 ὑπάρχοντες δακτυλιόλιθοι, ὧν δύο φέρουσι κεφαλὰς Αὐγούστου, εἷς Ἑρμῆν, εἷς Δημοσθένην, εἷς Ἡρακλῆν μετὰ τοῦ Κερβέρου, εἷς ἁρπαγὴν Παλλαδίου, εἷς Μοῦσαν, καὶ 4 ἄλλας κεφαλάς. Οἱ λίθοι οὗτοι ἔχουσι πάντες τὸ ὄνομα τοῦ τεχνίτου ἐπιγεγραμμένον, ἀλλ' ἡ γνησιότης ὅλων δὲν εἶναι ἀποδεδειγμένη, ὡς καὶ ἐπὶ πολλῶν ἄλλων ὑπάρχει τοῦ Διοσκορίδου τὸ ὄνομα, χαραχθὲν ὁμολογουμένως ὑπὸ νεωτέρας χειρὸς (2). Γνωστοὶ δ' ἐξ ἐπιγεγραμμένων ψήφων κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον γνησίων, εἰσὶ καὶ οἱ υἱοὶ καὶ μαθηταὶ αὐτοῦ Ἡρώφιλος, Εὐτύχης καὶ ἴσως καὶ Ὕλλος (3). Καὶ ἄλλα δ' ὀνόματα γλυπτῶν (4) εὑρέθησαν ἐπὶ ψήφων, αἵτινες θεωροῦνται ὡς ἀνήκουσαι εἰς τὸν πρῶτον αὐτοκρατορικὸν αἰῶνα (5).

---

1) Pl. 37, 1 (8). — Lact. Aug. 50. — 2) Ἰδ. Brunn Gesch. d. Künstl. II, σ. 479—497.—Stosch. Pierres grav. pl. 25.—Bracci, Mém. degli T. Incis. 57, 58.— Vink. W. VI, Tf. 8. — 3) Brunn. Αὐτ. σ. 499, 505, 507. — 4) Brunn. Αὐτ. Raoul Rochette, Lettre à M. Sehorn.—Lippert, I, II, 349. — 5) DENK. 381. Ἰουλία, θυγάτηρ τοῦ Τίτου, ἔργον Εὐόδου. Lippert, I, II, 349. — Mong. 35, 3. 4, 5. 29, 3. Eckh. 2, 5, 7—12.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Πρὸ πάντων ὅμως τῶν ἐκτύπων ψήφων (camées) τῆς ἐποχῆς ταύτης εἶναι θαυμασία ἡ ἐργασία. Πολλαὶ σώζονται μεγάλης διαμέτρου, καὶ ἐξαίρετος εἶναι ἡ ὕλη αὐτῶν, λίθος πολύπτυχος καὶ πολύχρους, οὗ μετα μεγίστης ἐπιδεξιότητος συναρμολογεῖ ἡ γλυφὴ τὰ διάφορα χρώματα, ἔχουσα καὶ τὴν σύνθεσιν καὶ τὴν ἐργασίαν ἀρίστην, εἰ καὶ αἱ μορφαὶ ἐλλείπονται τῶν ἐπὶ Πτολεμαίων κατ' εὐφυΐαν καὶ κατ' εὐγένειαν, οὐδ' εἰσὶν ἀπηλλαγμέναι τοῦ βαρέως καὶ ὀγκώδους χαρακτῆρος, τοῦ διακρίνοντος ἐν γένει τὰ ῥωμαϊκὰ τεχνουργήματα. Οὕτω παρετηρήθη ἐν αὐταῖς ἡ βραχύτης τῶν σκελῶν ἀναλόγως τοῦ σώματος, ἥτις ὅμως κατὰ μέρος ἀπεδόθη καὶ εἰς τὴν φυσικὴν διαμόρφωσιν τῶν Ῥωμαίων· εἰς τὰς μεγίστας δὲ τῶν ψήφων, ὅσαι εἰσὶ σύγχρονοι τῶν ἐμπεριεχομένων προσώπων, παρίστανται οἱ Αὐτοκράτορες ὡς ἄρχοντες καὶ προστάται τοῦ κόσμου, ὡς ὁραταὶ ἐμφανίσεις τῶν μεγίστων θεῶν, καὶ ὑπαινίττεται συμβολικῶς ἡ ἱστορία αὐτῶν καὶ τῶν οἰκογενειῶν των. Οὕτως ἡ Αὐγουστεία ψῆφος (Gemma Augustea), ἐν τῇ συλλογῇ τῆς Βιέννης, πλάτος ἔχουσα 9 δακτύλων, καὶ ὕψος 8, παριστᾷ τὴν οἰκογένειαν τοῦ Αὐγούστου ἐν ἔτει 12 μ. Χ., καὶ δίχα καθ' ὕψος διαιρουμένη, ἐπὶ μὲν τοῦ ἄνω μέρους ἔχει τὸν Αὔγουστον καθήμενον ἐπὶ θρόνου, ὡς Δία νικηφόρον, καὶ συγγκάθεδρον ἔχοντα τὴν Θεὰν Ῥώμην, ὡς καὶ ἐνίοτε συνελατρεύετο μετ' αὐτῆς· στρεφόμενον δ' ὑπὸ τῆς Γῆς, τῆς Θαλάσσης καὶ τῆς Ἀφθονίας, ἐν ᾧ ἐμπρὸς αὐτοῦ κατέρχεται τοῦ ὑπὸ τῆς Νίκης ἡνιοχουμένου δίφρου ἵνα προσπέσῃ αὐτῷ, ὁ Τιβέριος, κατατροπώσας τοὺς Παίονας, καὶ παρ' αὐτὸν ἵσταται συνθριαμβεύων ὁ Γερμανικός. Εἰς δὲ τὴν κατωτέραν διαίρεσιν, ἧς ἡ ἐργασία εἶναι ἔτι ἐντελεστέρα, στρατιῶται Ῥωμαῖοι ἐγείρουσι τρόπαιον, μεταξὺ αἰχμαλώτων ἐσταλμένων κατὰ τὸν τρόπον τῶν ὑπερβορείων. Ὁ δὲ Σαρδόνυξ, ὃν Βαλδουῖνος ὁ Β'. ἐ-

Ακαδημία Αθηνών/ Academy of Athens

πόμισεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἔδωκεν εἰς τὸν ἅγ. Λουδοβῖκον, καὶ ὅστις ἤδη διατηρεῖται ἐν τῷ μουσείῳ τῶν Παρισίων, ὕψος μὲν ἔχει 13 δακτύλων, πλάτος δὲ 11, καὶ ἐκ 5 διαφοροχρόων στρωμάτων συγκείμενος, παριστᾷ, ὡς μὲν ἄλλοτε ὑπελαμβάνετο, τὸ ὄναρ τοῦ Ἰωσὴφ, ὡς δὲ μετὰ ταῦτα ἐπιστημονικώτερον ἐξηγήθη, τὴν αὐτοκρατορικὴν οἰκογένειαν κατὰ τὸ 17 ἔτος μ. Χ., μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Αὐγούστου· καὶ ἐν τῷ μέσῳ μὲν κάθηται ὁ Τιβέριος, ὡς εὔθρονος Ζεύς, ἔχων παρ' ἑαυτὸν τὴν μητέρα του Λιβίαν, ὡς Δήμητραν, καὶ ἔμπροσθεν τοῦ τὸν Γερμανικὸν, ὃν ἐκπέμπει εἰς τὸν κατὰ Πάρθων πόλεμον, καὶ προσέτι Ἀγριππίναν τὴν Α', Καλιγούλαν, ὡς συνοδεύσαντα τὸν Γερμανικὸν (1), Δροῦσον τὸν Β'. καί τινα ἡγεμόνα Ἀρσακίδην· πλὴν δὲ τούτων καὶ τὰς Μούσας, Κλειὼ καὶ Πολύμνειαν, ἑτοίμους νὰ ὑμνήσωσι τὰς πράξεις αὐτοῦ. Ἀνωτέρω δὲ, ὡς ἐν τοῖς οὐρανοῖς, φαίνονται ὁ Αἰνείας, ὁ Ἰούλιος θεὸς, καὶ ὁ Δροῦσος, δεχόμενοι τὸν Αὔγουστον, ὑποπτέρου ἵππου ἐπιβαίνοντα, καὶ ἀποθεωθέντα, καὶ εἰς τὸ κατώτερον μέρος τῆς ψήφου παρίστανται τὰ ἡττηθέντα ἔθνη τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Ἀσίας (2).

Καὶ ἄλλαι δ' ἐν ἄλλοις μουσείοις εὑρίσκονται ψῆφοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἔξοχοι κατὰ τὴν ἐργασίαν, καί τινες καὶ κατὰ τὸ μέγεθος (3).

---

1) Lact. Kalig. 10. — 2) DENK. 377, Gem. Ang. 378. Βλ. Σαρ. Κατὰ δὲ τὸν Hirt (analecta, I, 11, p. 332). Εἰσαγωγὴ Νέρωνος εἰς τὴν Ἰουλίαν οἰκογένειαν, καὶ σύγχρονος ἄφιξις τῶν Βοσπορίων αἰχμαλώτων. — 3) Ἡκρωδείγματα ἄλλων ἐκτύπων ψήφων· Mongez. pl. 29. Σαρδόνυξ τοῦ Βατ. τῆς Ὁλλανδίας, ἐκ 3 στρωμάτων, διάμ. 10''. Κλαύδιος θριαμβεύων ἐπὶ τῶν Βρεττανῶν, ὡς Ζεύς. Μεσσαλίνα, Ὀκταβία, καὶ Βρεττανικὸς φέρονται ὑπὸ κενταύρων τροπαιοφόρων, προπορευομένης

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ἀνάλογος δὲ τῆς ἐργασίας τῶν πολυχρόων ψήφων ἦν καὶ ἡ κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἀσκουμένη τοῦ πολυχρόου ὑάλου, ἧς ἀξιολογώτατον δεῖγμα διατηρεῖται τὸ Πορτλάνδιον ἀγγεῖον, ἐν τῷ Βρετανικῷ μουσείῳ, δεκαδάκτυλον τὸ ὕψος, ἐκ κυανοῦ ὑάλου, ἔχοντος λευκὰ τὰ ἐπειργασμένα ὡραιότατα καὶ μετὰ πλείστης φιλοκαλίας διαγεγραμμένα ζῴδια. Τὸ πολύτιμον τοῦτο σκεῦος ἐθραύσθη ἐν ἔτει 1845 ὑπὸ παράφρονός τινος, καὶ ἐπεσκευάσθη αὖθις ἐντελέστατα. Ἄλλων δὲ τοιούτων ἀγγείων μόνον τμήματα σώζονται.

Τῶν δὲ νομισμάτων τῆς Ῥώμης ἀπὸ τῆς καταχτήσεως μόνον ἤρξατο ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον βελτιούμενος ὁ ῥυθμὸς, καὶ πρῶτον 27 ἔτη πρὸ Αὐγούστου ἀπαντῶνται δηνάρια κάλλος γραφίδος καὶ ἐργασίας λεπτότητα ἔχοντα, ἐπίπεδα ὅμως πάντοτε τοὺς τύπους, καὶ τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν λειπόμενα κατὰ τὸ μεγαλοφυὲς τῆς συνθέσεως. Εἰς τὰ μέχρι Τραϊανοῦ ὅμως κατ' ἐπιταγὴν τῆς βουλῆς κοπέντα χαλκᾶ αὐτοκρατορικὰ, αἱ κεφαλαὶ ἔχουσιν εὐγενῆ χαρακτῆρα καὶ ἔμφασιν. Οἱ δ' ἔμπαλιν τύποι, τὸ πλεῖστον μυθολογικαὶ ἢ ἀλληγορικαὶ παραστάσεις τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τοῦ κράτους καὶ τῶν σχέσεων καὶ περιστάσεων τῆς

τῆς νίκης. Ὡραία διαγραφὴ, ἀλλ' ἐργασία κατωτέρα. Millin. G. M. 177, 678.

DENK. 380. Γερμανικὸς καὶ Ἀγριππίνα, ὡς Τριπτόλεμος καὶ Δήμητρα θεσμοφόροι, διατρέχουσι τὴν γῆν ἐπὶ δίφρου δρακόντων, εἰς ἀνάμνησιν τῆς εὐεργετικῆς αὐτῶν περιοδείας ἀπὸ Ῥώμης εἰς Ἀντιόχειαν. Ἐν Παρισίοις. Millin, 48, 220—Mong. 24, 3.

DENK. 379. Λιβίκ, ὡς Magna Mater (μήτηρ δηλ. τῶν Ῥωμαίων), κρατεῖ τὴν πρωτομὴν τοῦ ἀποθεωθέντος ἀνδρός της, καὶ στάχυας Δήμητρος.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας, εἰσὶν ἰσχνότεροι καὶ μᾶλλον ἐπιπόλαιοι, διότι τότε ἡ τέχνη εἰς τὴν ὁμοιογραφίαν ἰδίως ἐξεῖχεν. Ἐνίοτε ὅμως, μάλιστα εἰς τοῦ Νέρωνος τὰ νομίσματα, καὶ οἱ τύποι ἐκεῖνοι δὲν εἶναι εὐκαταφρόνητοι (1).

Δεύτερος αἰών.

Ἐκ τῶν χρόνων δὲ τοῦ Τραϊανοῦ (98μ.Χ.) γλυπτικὸν κόσμημα ἐποχῆς ἀναμφισβητήτου σώζεται ἡ ἀνάγλυφος ταινία ἥτις περιελίσσει τρὶς καὶ εἰκοσάκις τὸν κίονα αὐτοῦ, καὶ ἐχαράχθη εἰς μνήμην τῶν ἐκστρατειῶν τοῦ αὐτοκράτορος κατὰ τῶν Πάρθων, ὡς τινες φρονοῦσιν, ὡς ἄλλοι δὲ, κατὰ τῶν Δακῶν. Ὑπὲρ τὰ δισχίλια πεντακόσια πρόσωπα περιέχουσα, εἰς ἑκατὸν καὶ ἐπέκεινα σκηνὰς διηρημένα, παριστᾷ πάσας τοῦ πολέμου τὰς περιπετείας, καὶ παντοίας τοῦ στρατιωτικοῦ βίου σκηνάς, τὸν Αὐτοκράτορα θύοντα, ἀγορεύοντα τοὺς στρατιώτας, ὁδηγοῦντα αὐτοὺς εἰς τὴν μάχην, αἰχμαλώτους δικάζοντα, πρέσβεις δεχόμενον. Προσέτι δὲ πυκνὰς τάξεις στρατιωτῶν ὁδευόντων, ποταμῶν διαβάσεις, γεφυρῶν κατασκευὰς, συμπλοκὰς παντὸς εἴδους, προσβολὰς καὶ καταχτήσεις φρουρίων, καὶ ἄλλα παντοῖα, ἔχοντα μὲν ὡς πρὸς τὰ καθέκαστα τὸν γενικὸν τῆς ρωμαϊκῆς τέχνης καὶ τῆς ἐποχῆς χαρακτῆρα, τὴν πεζὴν ὁμοιογραφίαν, καὶ τὴν ζωγραφικὴν τῶν ζῳδίων διάθεσιν καὶ συσσώρευσιν, ὡς καὶ τὸ ἐλάττωμα τῆς βαρείας καὶ ἀκόμψου τῶν σωμάτων ἀναλογίας, καὶ τῆς ἀνεπιτηδείου πτύξεως τῶν ἐνδυμάτων· ἀλλ' ὁ τύπος τῶν μελῶν εἶναι ῥωμαλέος, αἱ θέσεις ἀληθεῖς καὶ φυσικαὶ, καὶ αἱ μορφαὶ κάλλους μὲν ἐστερημέναι, οὐχὶ δὲ καὶ ἐκφράσεως. Κατὰ δὲ τὴν τοῦ ὅλου συναρμολο-

---

1) Patin, Pedrusi, Banduri (ἀπὸ Δτκίου) Morelli, Bossière.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

γίαν, ἡ μονοτονία τῆς στρατιωτικῆς τάξεως διατέμνεται εὐφυῶς διὰ δένδρων εἰς παραστάσεις ἀπ' ἀλλήλων ἀνεξαρτήτους. Κατ' ἐξαίρεσιν ὅμως τὸ ἀπέραντον τοῦτο συμπλέγμα περιέχει καί τινας σκηνὰς δραματικωτέρας καὶ περιπαθεστέρας, ὡς τὴν παριστῶσαν γυναῖκας μετὰ παιδίων δι' ἔλεος προσπιπτούσας εἰς τοὺς νικητάς, καὶ ἐν γένει δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἔργον ἄξιον προσοχῆς διὰ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἐγένετο, καὶ ὡς ἔξοχον εἰς τὸ εἶδος του (1). Εἰς δεῖγμα αὐτοῦ προχείσθω μία τῶν πολυπληθεστάτων σκηνῶν, ἡ τῆς προσβολῆς δακικῆς πόλεως (ΠΙΝ. ΚΒ, 7). Ἐπὶ τῆς βάσεως δὲ τῆς στήλης εἰσὶν ἐπιγεγλυμμέναι Νίκαι καὶ τρόπαια.

Τῆς αὐτῆς ἐποχῆς εἰσι καὶ τὰ εἰς τὴν ἀψίδα τοῦ Κωνσταντίνου μετὰ ταῦτα τεθέντα ἀνάγλυφα, ἐν οἷς παρίσταται ὁ Τραϊανὸς μετ' Ἀδριανοῦ καὶ Ἀντινόου ἐμπρὸς τοῦ βωμοῦ τοῦ Ἄρεως (2)· ὡς καὶ τὰ κοσμοῦντα τὴν ἐν Βενεβέντῳ ἀψίδα τοῦ Τραϊανοῦ, παριστῶντα ἑκατέρωθεν μὲν σκηνὰς θριάμβου μεθ' ἱκανῆς δυνάμεως καὶ ἀξιοπρεπείας, ἐν δὲ τῇ μέσῃ ζωοφόρῳ θυσίαν πτωχῶς καὶ μονοτόνως συντεθειμένην.

Οἱ δ' ἀνδριάντες καὶ αἱ προτομαὶ τῶν αὐτοκρατόρων ἐξηκολούθησαν ἐπίσης καλλίτεχνοι ὡς καὶ ἐν τῇ προλαβούσῃ ἐποχῇ. Εἰς τὸν Ἀδριανὸν ἀνήγειραν ἀγάλματα πᾶσαι αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις περὶ τὸ ἐν Ἀθήναις Ὀλύμπιον (3), καὶ τοῦ Νέρβα ὡς Διὸς καθημένου σώζεται ὡραῖος κολοσσὸς ἐν Οὐατικάνῳ (ΠΙΝ. ΚΓ, 1) (4), καὶ ἔνοπλος τοῦ Τραϊανοῦ ἐν Λούβρῳ τῶν Παρισίων (5), καὶ ἐν Καπιτωλίῳ χαλκῆ προτομὴ τοῦ Ἀδριανοῦ (ΠΙΝ. ΚΒ, 6) (6).

---

1) DENK. 382. — 2) DENK 383. — 3) C. I. G. n. 321. — 4) M. P. Cl. III, 6. — Mong. Pl. 36, 1. 2. — 5) Clarac, pl. 37. — 6) Mong. pl. 38. Περὶ ἄλλων αὐτοῦ ἀγαλμάτων Wink. VI, I, σ. 306.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Πρὸ πάντων δ' ἀνεζωπυρήθη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ πρὸς τὰ ἰδανικὰ καλλιτεχνήματα τάσις διὰ τῆς ἐπιμόνου θελήσεως καὶ ἐνεργείας τοῦ Ἀδριανοῦ, ὅστις «νέος Πολύκλειτος καὶ Εὐφράνωρ» ἐπικαλούμενος, ὡς ἀξιώσιν καὶ κατὰ μέρος καὶ ἀξίαν ἔχων φιλοτέχνου καὶ τεχνογνώστου, ἐν γένει δὲ μεγαλεπήβολος ὢν καὶ μεγαλοπράγμων, ἐφαντάζετο ν' ἀνακαλέσῃ τὴν ἀρχαίαν καλλιτεχνικὴν λαμπρότητα τῆς Ἑλλάδος, καὶ νέαν ζωὴν νὰ ἐμφυσήσῃ εἰς τὴν ἐκπνεύσασαν μητέρα τῆς δοξης καὶ τῶν τεχνῶν. Ὑπὸ τοιούτων ἰδεῶν ἐμπνεόμενος, ἀπέσπασε καὶ τὴν γλυπτικὴν ἐκ τῆς ὑλικῆς ὁμοιογραφίας εἰς ἣν εἶχε πρὸ αὐτοῦ δουλικῶς περιορισθῆ, καὶ ἐπροσπάθει νὰ τὴν ἐπαναγάγῃ ἐπὶ τὰ ἴχνη τοῦ μεγάλου αὐτῆς παρελθόντος. Ἀλλ' ἡ ἰσχύς του δὲν ἤρκει ὅπως ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ρωμαϊκῆς δυναστείας κατορθώσῃ ὅ,τι εἰς μόνην ἦν δεδομένον τὴν πρὸ πολλοῦ ἐκπνεύσασαν ἐλευθερίαν, οὐδ' ἐξηγείρετο δι' αὐτοκρατορικῶν διαταγμάτων ἡ μεγαλοφυία, ἣν ζωογονεῖ πρὸ πάντων ἡ ὑπερήφανος συναίσθησις ἑαυτῆς. Δι' ὃ καὶ Δίων ὁ Χρυσόστομος κατακρίνει τὰ νεώτερα ἀθλητικὰ μνημεῖα, καὶ μόνους λέγει καλοὺς τοὺς «*πάνυ παλαιοὺς παῖδας.*» Ἂν δὲ καὶ σώζονται ἐν τοῖς Μουσίοις, καὶ ἰδίως ἐν τῷ Βατικανῷ, πλεῖστα ἔργα τῶν χρόνων τούτων, οὐχὶ εἰς τὰ εἰκονικὰ ὑπαγόμενα, ὡς ὁ Μελέαγρος, ὁ Ἄδωνις, ὁ Σάτυρος, καὶ Τρίτωνες, καὶ Νύμφαι, καὶ Ἥρωες, καὶ ἀθληταί, ἀλλὰ συγχρόνων γλυπτῶν ἓξ μόλις ὀνόματα εἰσὶ γνωστὰ ἐξ ἐπιγραφῶν (1), καὶ ἐξ αὐτῶν οὐδεὶς ἦν

---

1) *Παπίας* καὶ *Ἀριστέας* ἐξ Ἀφρ. ἐποίησαν τοὺς δύο κενταύρους ἐν Ῥώμῃ. Mus. Capitol IV, 32.

Ζήρων ἐξ Ἀφρ. Ἐπιγρ. Wink. VI, I. σ. 378. σ. 241.

Ἀττιλιανὸς ἐξ Ἀφρ. Μοῦσαν ἐν Φλωρεντίᾳ, Ἐπιγρ.

Α. Πάντουλος, Ἐφέσιος, M. P. I. 339.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

λίαν ἐπίσημος, οὐδ' ἀνῆκεν εἰς τὰς ἀρχαίας τῆς τέχνης ἑστίας, ἀλλα τέσσαρες μὲν κατάγονται ἐξ Ἀφροδισιάδος τῆς Λυκίας, εἷς ἐξ Ἐφέσσου, καὶ εἷς ἐκ Θάσου. Οἱ δύο τούτων, ὁ Ἀπίας καὶ ὁ Ἀριστέας, κατασκεύασαν τοὺς δύο ἐν τῷ μουσείῳ τοῦ Καπιτωλίου διατηρουμένους Κενταύρους, εὐφυοῦς ἐπινοίας, ὧν ἐπέβαινον κατὰ παραστάσεις ὀκτυλιολίθων, μικροὶ πτερωτοὶ ἔρωτες· καὶ ἐξ ὧν ὁ μὲν νεώτερος φαίνεται μειδιῶν διὰ τὸν φιλοπαίγμονα ἐπιβάτην του, ὁ δὲ πρεσβύτερος στενάζων ὑπὸ τὸ χαιρέκακον βρέφος. Εἰσὶ δ' ἀμφότεροι ἐκ λίθου μέλανος, μιμουμένου πιθανῶς καὶ κατὰ τὸ χρῶμα ἀρχαῖόν τι χαλκοῦν πρωτότυπον.

Ἔδωκε δὲ καὶ ἰδιαιτρέαν ἀφορμὴν πρὸς ἰδανικὰς διαπλάσεις κατὰ ταύτην τὴν ἐποχὴν ἡ μορφὴ τοῦ Ἀντινόου, τοῦ νέου καὶ ὡραίου φίλου τοῦ Ἀδριανοῦ, ὅστις ἐπνίγη ἐν ἔτει 130 μ. Χ. εἰς τὸν Νεῖλον κατὰ τὴν Βήσσαν, καὶ ἐπειδὴ ὁ αὐτοκράτωρ τὸν ἔκλαυσεν, ἡ κολακεία τὸν ἀπεθέωσεν. Οἱ συμπατριῶται αὐτοῦ Βιθυνοὶ (διότι ἦν Κλαυδιουπολίτης) τὸν ἐτίμησαν ὡς *νέον Βάκχον*, καὶ ταύτην τὴν λατρείαν ἐνόμισαν ἀναγκαῖον νὰ δεχθῶσι καὶ οἱ Μαντινεῖς, διότι, κατὰ Παυσανίαν (1), *οἱ Βιθυνοὶ Ἀρκάδες τέ εἰσι καὶ Μαντινεῖς τ' ἄρωθεν*. Ἔκτοτε ἐπελήφθη τῆς παραστάσεως αὐτοῦ μετὰ πάσης σπουδῆς ἡ τέχνη, καὶ πάντες οἱ τότε ζῶντες καλλιτέχναι τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἀσίας παρίστων αὐτὸν ὑπὸ ἐμβλήματα διαφόρων θεῶν, προσπαθοῦντες νὰ ἐξευγενίζωσιν εἰς θείαν ἔκφρασιν τὴν ἀτομικήν του μορφήν, ἥτις εὐτυχῶς τοῖς παρεῖχεν ἀξιόλογον ἐνδόσιμον, διότι ἦτον εὐγενὴς καὶ ὡραία, καὶ εὐκόλως διακρίνεται εἰς τοὺς ἀνδριάντας καὶ εἰς τα ἀνάγλυφα καὶ εἰς τὰ νομίσματα δι' ἰδίων χαρακτηρισμῶν, ἔχουσα τὴν κόμην δισεῖαν, τὸ

Ξενοφῶντος, Θάτις. C. I. 336. — (1) II, 9.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

μέτωπον βραχύ, τὰς ὀφρῦς ἀκριβῶς διαγεγραμμένας, τὸ στόμα προέχον, ὀλίγον σύστηρὸν καὶ παχύ, καὶ εὐρὺ τὸ στῆθος καὶ θολωτὸν (HIN. KΓ, k). Ἡ περιφημοτάτη αὐτοῦ προτομὴ εἶναι ἡ εἰς Παρίσια (1) ἐξ Ἰταλίας μετενεχθεῖσα, καὶ ἔχουσα ἄλλοτε ἴχνη χρώματος, ὀφθαλμοὺς ἐκ πολυτίμων λίθων, καὶ περὶ τὴν κεφαλὴν στέφανον μετάλλινον σταφυλῶν καὶ καρπῶν πίτυος. Ἀξιόλογοι δ' εἰσὶ καὶ ἡ ἐκ τῆς Τιβουρτινῆς ἐπαύλεως ἐν τῷ Λατερανῷ μουσείῳ, ὡς καὶ ἡ ἐν τῷ Βατικανῷ διατηρουμένη. Ἀλλαχοῦ δὲ παρίσταται ὁ Ἀντίνοος ὡς *Ἀπόλλων*, *Νέος Πύθιος*, *Ἑρμῆς*, *Ἡρακλῆς*, *Ἀγαθοδαίμων*, *ἀγαθὸς Ἥρως*, *ἥρως Ἀρισταῖος*, ὁ Ἀρκὰς προστάτης τῶν ποιμένων καὶ κυνηγῶν (2). Θεραπεύοντες δὲ πολλάκις οἱ τεχνῖται τὴν φιλάρχαιον διάθεσιν τοῦ Αὐτοκράτορος, ἐπετηδεύοντο ἐν τοῖς χρόνοις τούτοις καὶ ἔργα ἀρχαιοφανῆ, ὡς εἶναι ἡ Λανουβία Ἥρα ἐν Βατικάνῳ· ἔτι δὲ μᾶλλον ἔπλαττον ἔργα αἰγυπτιάζοντα, ἐκ τῆς θεωρίας ἢ τῆς πεποιθήσεως τοῦ αὐτοκράτορος ὁρμώμενοι, ὅτι ἡ αἰγυπτιακὴ τέχνη ἦν ἡ προμήτωρ τῆς Ἑλληνικῆς. Τοιαῦτα πολλὰ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἀγάλματα εὑρέθησαν ἐν τῇ Τιβουρτινῇ ἐπαύλει, καὶ μεταξὺ αὐτῶν καί τινα τοῦ Ἀντινόου (3), κατ' αἰγυπτιακὸν ῥυθ-

---

1) DENK. 388, ἐν Louvre, 126.— 2) DENK. 389. Ἀγαθοδαίμων (Κνέφ.) ἐν Βερολίνῳ, 140.

Lev. 10. Προτομὴ ἐν Βερολ. 141.

Louvre. 234. Ἑρμῆς.

» 258. Ἀρισταῖος.

Mus. P. Cl. VI, 47. Louvre, 49. Προτομή.

Mus Capit. III, 56. Ἥρως.

Eckh. P. Gr. 9. Κεφ. Ἀντινόου, ὡς Κεφαλόδεσμον προτωπ. Σιληνοῦ. Ἔκτ. ψῆφ. Εἰς Δροβεντίαν συλλογήν. Ἀπόλλων Μαρμάρινος. — 3) Bouill. II, 47. —Levey. 11, 12. — Winkelm. VI, I, p. 299. καὶ 2, 357.

μὸν εἰργασμένα, τινὰ μὲν πᾶσαν αὐτοῦ τὴν ξηρότητα ἔχοντα, τινὰ δὲ καὶ πρὸς τὸ ἀνετώτερον ἀποκλίνοντα, τὰ πλεῖστα ἐκ μελανολίθου (βασάλτου),ὡς ἴσως ἐκ τῆς ἀπομιμήσεως ἀρχαίων χαλκουργημάτων· διότι ἐκ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς εἶχεν ἤδη ἀρχίσει καὶ εἰς τὴν γλυπτικὴν νὰ εἰσάγηται ἡ πολυτέλεια τῶν πολυχρόων λίθων. Οὕτως ἐκ μέλανος λίθου εἴδομεν (1) ὅτι ἦτον κατεσκευασμένον τὸ ὡραῖον, ἴσως ἐξ ἀρχαιοτέρου ἐν τοῖς χρόνοις τούτοις ἀντιγραφὲν, ἄγαλμα τοῦ Νείλου, καὶ ὡς οἱ προμνημονευθέντες Κένταυροι. Ἐξ ἐρυθροῦ δὲ λίθου εἶναι Σάτυρός τις ἐν τῷ Καπιτωλίῳ, καρποὺς εἰς τὰς χεῖρας ἔχων, καὶ τοσοῦτον κομψὸς καὶ ὡραῖος διὰ τὴν θέσιν καὶ τὰς ἀναλογίας, ὥστε πρέπει ν'ἀποδοθῇ ἐπίσης εἰς ἀρχαῖον πρωτότυπον.Ἐκ πρασίνου δὲ λίθου διατηρεῖται ἐν τῷ αὐτῷ Μουσείῳ κολοσσιαῖον ἄγαλμα παιδὸς Ἡρακλέους, ὁμοίων ἐπαίνων ὀλιγώτερον ἄξιον.

Ἐπὶ Ἀδριανοῦ δ' ἐξετάθη εἰς τὸν ῥωμαϊκὸν κόσμον καὶ ἡ ἐπὶ τῶν Ἀλεξανδρινῶν χρόνων ἤδη εἰσαχθεῖσα λατρεία τοῦ Σαράπιδος, θεοῦ ἐκ τοῦ Πόντου κατ'ἀρχὰς προελθόντος,καὶ ὅστις ὡς τὴν οὐράνιον μετὰ τῆς ὑποχθονίου δυνάμεως συνδέων, ἦν εἷς τῶν κρίκων τῆς μεταβάσεως τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος ἀπὸ τῆς ἀρχαίας πολυθείας εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ ἑνὸς καὶ παντοδυνάμου Θεοῦ. Τούτου ἐν Οὐατικάνῳ εὑρίσκεται εὐγενεστάτη προτομὴ ἀκτινοστεφὴς, καὶ μόδιον φέρουσα καταχθονίου Θεοῦ (2).

Ἐκ δὲ τῶν νομισμάτων τοῦ Ἀδριανοῦ τὰ μεγάλα χαλκᾶ (maximi moduli) ἔχουσιν ὡραίαν τὴν κεφαλήν. Ὁμοίως δὲ καλοί εἰσι καὶ οἱ ἔμπαλιν τύποι. Καί τινες ἔκτυποι ψῆφοι προσέτι, παριστῶσαι τὸν Ἀδριανὸν ὡς πολεμιστὴν (3), εἰσὶ καλῆς ἐργασίας.

---

(1) Τομ. Α. σ. 541.— (2) DENK. 390, Σάρκπις. — (3) Eckh. Pierres, Grav pl. 8.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών/ Academy of Athens

Ἀλλ' ἡ ἀγαιοπρέπεια ἦν ὁ Ἀδριανὸς ἠθέλησε νὰ ἐμφυσήσῃ εἰς τὴν τέχνην, μὴ προκύπτουσα ἐξ ἰδίας καὶ ἐσωτερικῆς αὐτῆς δυνάμεως, καὶ ἐξ ὀργανικῆς ἀναπτύξεως, δὲν ἐπέζησεν εἰς τὸν φιλόκαλον αὐτοκράτορα, καὶ ἐπὶ τῆς εἰρηνικῆς τῶν Ἀντωνείνων (138μ.Χ.) κυβερνήσεως, ὁ κεκμηκὼς κόσμος, εἰ καὶ πρὸς ὀλίγον ἀναπνεύσας, δὲν ἠδυνήθη ὅμως ν' ἀναλάβῃ τὰς ἀρχαίας ζωτικάς του δυνάμεις, καὶ τὴν παραγωγικὴν αὐτοῦ εὐρωστίαν. Ἡ δὲ γλυπτικὴ, καθ' ὅσον ἐμαραίνετο τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀδριανοῦ ἐμφυσηθὲν αὐτῇ πνεῦμα, κατὰ τοσοῦτον ἔφθινεν εἰς ἐνδόμυχον πτωχίαν, περιβεβλημένην ὄγκον ἐξωτερικὸν καὶ ἐπίδειξιν, καὶ περιωρίζετο εἰς ἐπιφάνειαν ἄνευ βάθους, ἀναλόγως πρὸς τὸν χαρακτῆρα ὅστις ἐπικρατεῖ καὶ εἰς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τὰ φιλολογικὰ προϊόντα.

Μεταξὺ δὲ τῶν μνημείων, ὧν αἱ γλυφαὶ μαρτυροῦσι περὶ τοῦ τότε ῥυθμοῦ τῆς τέχνης, διακρίνεται ἡ ἐν Βατικάνῳ βάσις τοῦ πυροποικίλου χίονος, ὃν ὁ Μ. Αὐρήλιος καὶ ὁ Λ. Οὐῆρος ἀνήγειραν εἰς τὸν Ἀντωνεῖνον, ἔχουσα ἐπὶ μιᾶς τῶν πλευρῶν ἐπειργασμένην τὴν ἀποθέωσιν τοῦ Ἀντωνείνου καὶ τῆς ἀρχαίας Φαυστίνης, ἔργον ἐπιμελὲς μὲν καὶ ἐπιτήδειον, ἀλλ' ἔχον ὁπωσοῦν σκληρὸν τὸ διάγραμμα· ἐπὶ δύο δ' ἐκ τῶν ἄλλων, νεκρικὴν πομπὴν ἱππέων, ζωηρὰν μὲν, ἀλλ' ἄτεχνον ἔχουσαν τῶν ζῳδίων τὴν σώρευσιν καὶ τὴν διοπτικὴν αὐτῶν διάθεσιν. Τὰ δ' ἐκ τῆς ἀψίδος τοῦ Μ. Αὐρηλίου ληφθέντα, καὶ ἤδη ἐν Καπιτωλίῳ διατηρούμενα ἀνάγλυφα, ἐν οἷς διαπρέπει ὡς τὸ ἄριστον καὶ ἡ ἀποθέωσις τῆς Νεωτ. Φαυστίνης (1), εἰσὶ προϊόντα τέχνης παρακμαζούσης, εἰ καὶ οὐχὶ πάντοτε κατὰ τὴν συνθεσιν ἀφυῆ, πολλάκις δὲ ἀρχαιοτέρων συνθέσεων ἄτεχνον μίμησιν ἐμφαίνοντα.

---

(1) M. Cap. IV, 12.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ἐπιφαίνεται δὲ μάλιστα εἰς τῶν αὐτοκρατόρων τὰς εἰκονικὰς προτομὰς ὁλόκληρος ὁ τῆς τέχνης χαρακτὴρ, ἰσχνότης καὶ κόμπος· καὶ εἰσὶ μὲν ἐπιμελέστατα ἐπεξειργασμέναι αἱ πλεῖσται, καὶ μέχρις ὑπερβολῆς μάλιστα· καὶ ὁ πώγων καὶ ἡ κόμη σχηματίζουσι δασυτάτους καὶ βαθεῖς βοστρύχους, ἐπιπονως καὶ διὰ τρυπάνου γεγλυμμένους πολλάκις, καὶ τὰ λοιπὰ πάρεργα εἰσι λίαν ἐπιτετηδευμένα· ἀλλὰ τοῦ προσώπου οἱ χαρακτῆρες ἔχουσί τι τὸ χυδαῖον καὶ εἰς τὴν ἀντίληψιν καὶ εἰς τὴν ἐργασίαν. Τὰ βλέφαρα παρίστανται ὡς δερμάτινα, αἱ ῥυτίδες περὶ τὸ στόμα καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰσι λιαν καταφανεῖς, πρὸς ἀκριβῆ τῆς φύσεως μίμησιν, ἄνευ ἀναγωγῆς εἰς τὸ τελειοτερον· καὶ αἱ κόραι καὶ αἱ ὀφρῦς σημειοῦνται πολλάκις, καὶ εἰς τῶν ἐπισήμων γυναικῶν τὰς προτρομὰς παρίσταται ἀκριβολόγως ἡ ἄκομψος αὐτῶν ἀνάδεσις, καὶ αἱ τῶν ἐνδυμάτων πτυχαί εἰσιν ὀγκώδεις καὶ πεφυσημέναι. Ὡς δ' ἐπὶ Ἀδριανοῦ ὁ Δίων, οὕτω, καὶ ἔτι δικαιότερον, ἐπὶ Ἀντωνείνων, θεωρεῖ ὁ Παυσανίας (1) τὰ πλεῖστα ἔργα τῆς ἐποχῆς του (« ἀγάλματα τέχνης τῆς ἐφ' ἡμῶν ») ὡς μνείας ἀνάξια, καὶ τὰ χρυσελεφάντινα τοῦ Ἀθήνῃσι Ὀλυμπείου ἐπαινεῖ μόνον διὰ τὸ σύνολον τῆς ἐντυπώσεως ἣν ἀπετέλουν· ὥστε καὶ μεταγενέστερα τῆς 120 Ὀλυμπιάδος μολις δύο ἢ τριῶν τεχνιτῶν ὀνόματα ἀναφέρει. Σώζονται δὲ τοῦ Ἀντωνείνου ὑπὲρ τὰς ἑκατὸν προτομάς. Τοῦ M. Αὐρηλίου ὑπάρχει ἔφιππος χαλκοῦς ἀνδριὰς ἐν Καπιτωλίῳ, καλῆς μὲν ἐργασίας, ἀλλὰ πολὺ λειπόμενος τῆς ἰδανικῆς εὐγενείας τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν ἔργων. Καὶ ἐν Λούβρῳ δὲ τῶν Παρισίων διατηροῦνται κολοσσαῖκαὶ προτομαὶ αὐτοῦ τε καὶ τοῦ Οὐήρου (2).

---

(1) ΣΤ, 21. — (2) DENK. 392, 393. Προτομὴ M. Αὐρηλίου καὶ Οὐήρου ἐν Λούβρ, 138, 140. Ἡ δευτέρα σχεδὸν

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ἐν Ἀθήναις ὅμως ἰδίως ἡ γενναία ἐλευθεριότης τοῦ βαθυπλούτου Ἡρώδου, ὅστις ἦν οὐχ ἧττον ἢ ὁ Ἀδριανὸς θαυμαστὴς τῆς τέχνης καὶ τῆς ἀρχαιότητος, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς νέαν καλλιτεχνικὴν δραστηριότητα, καὶ ἐπολλαπλασίασε τὴν κατασκευὴν τῶν ἀγαλμάτων, ἐν οἷς πολλὰ ἦσαν καὶ τὰ ἀρχαΐζοντα καὶ τὰ Αἰγυπτιάζοντα· ὃι' ὃ καὶ ἐν Μαραθῶνι, ὅπου εἶχε τὴν ἔπαυλίν του, εὑρέθησαν προτομαὶ τοῦ Μ. Αὐρηλίου τοῦ Σωκράτους, καὶ ἄλλαι, ὡς καὶ ὁ ἐν Θησείῳ διατηρούμενος Σταδιόδρομος, ἐκ Πεντελησίου μαρμάρου, κατ' αἰγυπτιακὸν ῥυθμόν, ἀλλ' ἀμελέστερον εἰργασμένος, καὶ τέχνην ἐμφαίνων παραχμάσασαν ἤδη.

Χωροῦσι δὲ τὰ νομίσματα κατ' ὀλίγον πρὸς τὸ ἀτελέστερον. Τὰ πολυπληθῆ μάλιστα ἐν Ἑλλάδι καὶ μικρᾷ Ἀσίᾳ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους κοπτόμενα ἦσαν ὡς πρὸς τὰς τῶν αὐτοκρατόρων προτομὰς εὐτελέστερα τῶν ἐν Ῥώμῃ. Ἐπὶ δὲ τοῦ ἔμπαλιν, ἀναλόγως τῶν τότε κομπορρήμονων πανηγυρισμῶν τῶν ῥητόρων, παρίστανται ἐπιδεικτικῶς ἀλλὰ κακορρύθμως αἱ ἐπιχώριοι ἐκάστου θεότητες, τὰ ἐντόπια μυθεύματα, καὶ τὰ μνημεῖα ἐφ' οἷς ἐκομπάζον τόσῳ μᾶλλον αἱ πολεις, καθ' ὅσον ἠδυνάτουν νὰ παραγάγωσι πλέον αὐτῶν ἐφάμιλλα. Ἀλλ' ἕνεκα τούτων τῶν παραστάσεων τὰ νομίσματα τῶν χρόνων τούτων εἰσὶν ὑπὸ τὴν ἱστορικὴν ἔποψιν πολλῆς σπουδῆς ἄξια. Τοῦ Ἀντωνείνου ὅμως τὰ μεγάλα χαλκονομίσματα, καὶ ἰδίως τὰ ἔχοντα ἐπὶ τοῦ Ἔμπαλιν μύθους Ἡρακλέους, ἢ τῶν ἀρχαιοτάτων τῆς Ῥώμης καιρῶν, εἰσὶν οὐχὶ κατώτερα τῶν τοῦ Ἀδριανοῦ, ἐκτὸς ὅτι τὸ πρόσωπον εἶναι ἧττον ἐπιμελῶς εἰργασμένον (1).

κῶς πρὸς τοὺς καιροὺς, ὡραία. — (1) DENK. 391. Eckh. D N. VII. σ. 29.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ἀπὸ δὲ τοῦ τέλους τῆς δευτέρας ἑκατονταετηρίδος, ἐπὶ τῆς ταραχώδους βασιλείας τοῦ Κομμόδου καὶ τῶν ἀμέσων αὐτοῦ διαδόχων (180—235), τοῦ Σεπτ. Σεβήρου καὶ τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ, ἡ τέχνη διετήρησε μὲν εἰσέτι ὃν εἶχε τύπον καὶ ἐπὶ τῶν Ἀντωνείνων, ἀλλὰ προέβαινε πάντοτε ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον στερουμένη ψυχῆς, καὶ ὑλικῶς ἐξαχρειουμένη.

Τοῦτο προφανῶς δεικνύουσι τὰ ἐπὶ τοῦ χίονος ὃν ὁ Κόμμοδος (180 μ. Χ.) ἀνήγειρεν εἰς Μ. Αὐρήλιον σωζόμενα, καὶ ἑλικοειδῶς αὐτὸν περιβάλλοντα ἀνάγλυφα, τὴν νίκην δὲ τοῦ Αὐτοκράτορος παριστῶντα κατὰ Μαρκομάνων, ἔργα νεκρὰ καὶ ἀφυῶς τὰ τοῦ χίονος τοῦ Τραϊανοῦ μιμούμενα, καὶ τὸ ἄγονον καὶ ἐπισφαλὲς ἀποδεικνύοντα τῆς κατὰ κόρον σωρεύσεως τῶν ζῳδίων, εἰς ἣν ἀκρίτως ἔχαιρεν ἡ Ῥωμαϊκὴ τέχνη. Ἔτι μᾶλλον δ' ἄκομψα καὶ χειροναχτικῶς εἰργασμένα, καὶ ἀτέχνως συγκεχυμένα, εἰσὶ τὰ γλυπτικὰ κοσμήματα τῶν ἀψίδων τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου (201 μ. Χ), ἐξ ὧν τὰ ἐπὶ τῆς ἐλάσσονος ἀψίδος παριστῶσι τὴν παράδοσιν τῆς Παρθικῆς Κτησιφῶντος, καὶ τοὺς αἰχμαλώτους προσαγομένους τῷ αὐτοκράτορι (1).

Αἱ δὲ προτομαὶ τῶν Αὐτοκρατόρων ἐπολλαπλασιάζοντο ἤδη ὑπὸ τοῦ δουλικοῦ φρονήματος ταύτης τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν καὶ αὐτὴ ἡ βουλὴ ἐπέβαλλε διὰ θεσπίσματος εἰς ἕκαστον πολίτην νὰ ἔχῃ ἀνὰ μίαν εἰς τὴν οἰκίαν του. Καὶ ἔμενε μὲν πάντοτε ἡ ἀκρίβεια τῆς ἐξεικονίσεως τὸ πρώτιστον τῶν ἔργων τούτων πρόβλημα, ἀλλ' ἡ ἰσχνότης, ἡ ἐπιτήδευσις, καὶ συγχρόνως ὁ ὄγκος αὐτῶν ηὔξανεν ὁσημέραι. Τοῦ Κομμόδου σώζονται προτομαὶ παριστῶσαι αὐτὸν ἐνίοτε μὲν νέον, ὡς

(1) DENK. 403.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

παγμάχος, ἐνίοτε δὲ προβεβηκότα· ἡ δ' ὡραιοτέρα αὐτοῦ κεφαλὴ διατηρεῖται εἰς τὸ Καπιτώλιον. Καὶ τοῦ Περτίνακος καλὴ προτομὴ ὑπάρχει ἐν Βατικάνῳ (1). Τοῦ δὲ Σεπτιμίου Σεβήρου αἱ προτομαί, ὧν πάμπολλοι σώζονται, ἦσαν ἤδη ξηρότεραι τῶν τοῦ Ἀντωνείνου (2), ἀλλ' ὑπάρχει χαλκοῦς αὐτοῦ ἀνδριὰς, οὗ ἡ ἐργασία, καὶ μάλιστα ἡ τῶν παρέργων, εἶναι ἱκανῶς ἐπιμελής (3). Τοῦ δὲ Καρακάλλα (211 μ. Χ.) σώζονται πολλαὶ προτομαί, λόγου ἄξιαι διὰ τὴν ὁμοιογραφικὴν ἀκρίβειαν μεθ' ἧς παριστῶσι τοῦ τέρατος ἐκείνου τὴν μορφὴν καὶ τὸ ἦθος, εἰς ἃ ἐγκαταμίγνυται καὶ ἐπιτήδευσις αὐστηρότητος(4). Οὗτος ὁ τύραννος, τὴν ἀνέγερσιν ἰδίων ἀνδριάντων περὶ πολλοῦ ποιούμενος, συνέλαβε τὴν παράβολον, ἀλλὰ μὴ ἐκτελεσθεῖσαν ἰδέαν τοῦ νὰ οἰκειοποιηθῇ τὸν Ὀλύμπιον Δία τοῦ Φειδίου, εἰς τὸ ἀριστούργημα ἐκεῖνο τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ θηριώδη κεφαλὴν ἐπιθέτων. Ὑφίσταντο δὲ καὶ τοῦ Ἑλαιογαβάλου (218) τινὲς προτομαὶ ἀξιέπαινον δεικνύουσαι λεπτότητα ἐργασίας (5). Ἀπὸ δὲ τοῦ Ἀλεξάνδρου Σεβήρου (222) παρίστανται οἱ Αὐτοκράτορες ἔχοντες κεκομμένον τὸν πώγωνα, καὶ ἐν γρῷ κεκαρμένην τὴν κόμην (6). Ἐν γένει δ' ἀντὶ τῶν ἀγαλμάτων πολλαπλασιάζονται ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων αἱ προτομαί, διότι αὗται κυρίως ἀφορῶσι τὸ πρόβλημα τῆς ἐποχῆς, τὴν ὁμοιογραφίαν. Τὰ ἐνδύματα δὲ τῶν ἀγαλμάτων πολλάκις τοὐντεῦθεν ἐπιδεικτικώτερον κατεσκευά-

---

(1) Cardinali, mém. Rom. III σ, 83. — (2) DENK. 398. Mong. pl. 47, 1, 2. — Mon. Gab. n. 37. — (3) Maffei Racc. 92. — (4) DENK. 399. Καρακάλλας ἐν Νεαπόλει, M. Barb. III, 25. — P. Cl VI, 55.—Mong. 49, 1.—Louvre, 6C. (5) Mong. pl. 57, 1. 2. — Louvre, 83. — ἐν Μονάχῳ 216. (6) DENK. 400. Ἀλ. Σεβ.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ζοιτο ἐκ πολυχρόων λίθων, καὶ τῶν γυναικῶν ἡ κόμη παριστατο ὑπερβολικὴ, ἄκομψος, ἐνίοτε καὶ περιαιρετὴ ἐκ χρώματος διαφόρου. Οὕτως εἰς τὴν ἐν Βατικάνῳ προτομὴν Ἰουλίας Δόμνας, τῆς γυναικὸς τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου καὶ μάμμης τοῦ Καρακάλλα, ἡ κόμη ἐμφαίνει φαινάκην (Galeri, Galericula, sutilia, textilia, capillamenta) (1), ὡς καὶ ἡ τῆς Μαμμαίας, μητρὸς τοῦ Ἀλ. Σεβήρου, καὶ ἡ τῆς Πλαυτίλλης, γυναικὸς τοῦ Καρακάλλα. Τὸ δ' ἄγαλμα τῆς Σοαιμιάδος, μητρὸς τοῦ Ἑλαιογαβάλου, ἐν Πραινέστῃ, παριστῶν Ἀφροδίτην, ἔχει τὴν κόμην περιαιρετὴν (2), καὶ ἄγαλμα τῆς Λουκίλλης ἔχει αὐτὴν ἐκ μέλανος λίθου (3). Ἐξηκολούθουν δ' εἰσέτι παριστώμενοι πολλάκις οἱ Αὐτοκράτορες καὶ ὡς θεοί· ἀλλ' ὁ συνδυασμὸς τῶν ἀτομικῶν καὶ ἰδανικῶν μορφῶν δὲν ἦν ὡς πρὶν ἐναρμόνιος πλέον καὶ φυσικός. Κατ' ἐπίγραμμα σωζόμενον ἐν Δίωνι Κασσίῳ (4), ὁ Κόμμοδος παρίσταται πολλάκις ὡς Ἡρακλῆς, καὶ σώζονταί τινα Ἡρακλέους ἀγάλματα ἔχοντα κεφαλὴν αὐτοῦ ἐπιτεθειμένην. Καὶ εἰς νομίσματα· ἐπίσης εὑρίσκεται καὶ ὡς Ἡρακλῆς ἐσταλμένος (5). Κατὰ νεωτέρους δὲ χρονογράφους (6) ἐπέθεσε τὴν κεφαλήν του εἰς τὸν Ῥόδιον κολοσσόν, ὃν εἶχεν ἀνεγείρει ἐκ νέου ὁ Ἀδριανὸς ἢ ὁ Οὐεσπασιανός. Τοῦ Σεπ. δὲ Σεβήρου (195 π.Χ.) καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ ὑπάρχουσιν ἀνδριάντες, ἐν οἷς παρίστανται ὡς Ζεύς, ὡς Βάκχος καὶ ὡς Ἡρακλῆς, εἰς Λούναν. Ὁ δὲ Γαλιηνὸς (260) παρουσιάζετο εἰς τὰς θεατρικὰς παραστάσεις ἀκτινοφόρος ὡς ἥλιος, καὶ τοιοῦτος ἤθελε νὰ παρίσταται καὶ ἐν ταῖς γλυφαῖς (7). Καὶ αἱ αὐτοκρατορίσσαι ἐπίσης παρίσταντο

(1) DENK. 401. pl. 48. 2. — (2) DENK. 402. M. P. Cl. II, 51, Mong. 8. 2. — (3) Wink. V, 51. — (4) Nov. collect. II, σ 225. Mai. — (5) DENK. 396, χαλκονόμισμα. — (6) Allatius, ad Phila σ. 107. — (7) Frebell 16, 18.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τότε ὡς θεαί, οἷον αἱ δύο Φαυστῖναι, ὡς Δήμητρα καὶ ὡς Περσεφόνη (1), συνηθέστερον δὲ ἡμίγυμνοι ὡς Ἀφροδίται, εἰ καὶ ὁ χαρακτὴρ τῆς πιστῆς εἰκονίσεως καὶ ἡ παράδοξος τῆς κόμης ἀνάδεσις ἀντιφάσκουσιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν μυθολογικὴν ταύτην παράστασιν(2).

Ἐκ τοῦ πλήθους δὲ τῶν κατασκευαζομένων προτομῶν ἐπεκράτησεν ἤδη ἡ ἕξις τοῦ γλύφειν τοιαύτας ὁ ι χ ε φ ά λ ο υ ς, ἢ τὸ αὐτὸ πρόσωπον ἑκατέρωθεν παριστώσας, ἢ πατέρα καὶ υἱὸν, ἢ συνάρχοντας οὕτω συνδεδεμένους. Τοῦ Καρακάλα (211), φρονοῦντος ὅτι ὡμοίαζε τὸν Ἀλέξανδρον, καὶ προσπαθοῦντος νὰ σχηματίζηται ὡς ἐκεῖνον, παρίστατο πολλάκις ἡ κεφαλὴ εἰς τοιαύτας διπλᾶς προτομὰς μετὰ κεφαλῆς τοῦ Μακεδόνος(3), οὗ πολλὰ ἕνεκα τῆς γελοίας ἀξιώσεως ταύτης τοῦ τυράννου κατεσκευάσθησαν τότε ἀγάλματα. Ἠγάπα δὲ καὶ ὁ Ἀ λ ε ξ. Σ ε β ῆ ρ ο ς τὰ ἀγάλματα, καθ' ὅσον ἀνεκάλουν τὴν μνήμην ἐναρέτων ἀνδρῶν, καὶ μετεκαλέσατο πανταχόθεν τεχνίτας, ἵνα ἐργασθῶσι τοιαῦτα (4).

Ὀφείλεται ὅμως καὶ εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην ἰδιαιτέρα, καὶ ἐν μέρει ἰδιόρρυθμος, συνεισφορὰ εἰς τὴν τέχνην, ἡ ἐργασία τῶν σ α ρ κ ο φ ά γ ω ν, προκύψασα μέρος μὲν ἐκ τῶν τυρρηνικῶν λαρνάκων, αἵτινες ὅμως ἦσαν μικραὶ καὶ τεφροδόχοι κυρίως, μέρος δ' ἐκ τῆς ἐπικρατήσεως τῆς χριστιανικῆς δοξασίας περὶ τῆς τῶν νεκρῶν ἀναστάσεως, ἥτις εἰσχωρήσασα εἰς τὰς συνειδήσεις καὶ πρὸ τῆς διαδόσεως καὶ τῆς ἐπισήμου εἰσαγωγῆς τοῦ νέου θρησκεύματος, συνεπήγαγε τὸ ἔθος τοῦ ἐνταφιάζειν,

---

(1) R. Roch. Ann. d. Just. d. Rom. I, 147.—(2) DENK. 402. Σοαιμιὰς, μήτηρ τοῦ Ἑλιογαβάλου, Ἀφροδίτη. Ὁμοίᾳ ἡ Μαρκιανὴ, ἀδελφὴ τοῦ Τραϊανοῦ. — P. Cl. II, 52, Σαλουστία, γυνὴ Ἀλεξ. Σεβήρου. — (3) Ἡρωδιαν. Δ, 8.—(4) Lampr. 25.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἀντὶ νὰ καταχαίωσι τὰ σώματα. Πρὸς τοῦτο τὰς πρὶν ἐν χρήσει χάλπας ἀντικατέστησαν μεγάλαι λάρναχες, εἰς ἃς ἐναπετίθετο ἀκέραιον τὸ σῶμα τοῦ νεκροῦ, καὶ ἃς οἱ Ῥωμαῖοι ἐκάλεσαν σαρκοφάγους. Ἐκοσμοῦντο δ' αἱ πλουσιώτεραι ἐξ αὐτῶν ἔξωθεν ἐπὶ τῶν πλευρῶν δι' ἀναγλύφων, ἅτινα ὑπὲρ πᾶν ἄλλο προϊὸν τῆς Ῥωμαϊκῆς τέχνης ἔχουσι τάσιν ἰδανικὴν, διότι εἰσὶ μίμησις καὶ ἐξακολούθησις τῶν κοσμημάτων τῶν Τυῤῥηνῶν λαρνάκων, καὶ διότι ὡς ἐκεῖνα ἀντιγράφουσι πολλάκις Ἑλληνικὰ πρωτότυπα ἐκ τῶν περιφημοτέρων τῆς ἀρχαίας τέχνης, ὧν τινα μόνον διὰ τοιούτων μιμήσεων μᾶς γίνονται γνωστά. Διὰ τοῦτο, ἐν ᾧ ἡ ἐργασία αὐτῶν εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μετρία, ἢ καὶ κακὴ, κατὰ τὸν χαρακτῆρα τῶν χρόνων ἐφ' ὧν κατεσκευάζοντο, τὸ διάγραμμα ὅμως αὐτῶν φαίνεται πολλάκις εὐφυὲς καὶ ὡραῖον, κατὰ τὸ πρωτότυπον ὃ ἀντέγραφον, ὅταν δὲν ἐπικρατεῖ καὶ εἰς αὐτὸ ἡ ὀγκώδης ἐκείνη ἐπισώρευσις, ἥτις ἐμφαίνει ὅτι ἐξετελέσθησαν κατὰ πρωτότυπα ῥωμαϊκὰ σχέδια. Ἐκ τῶν παραστάσεων τούτων ὀλίγαι εἰσὶν αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τοῦ ἐντεθαμμένου τὸν βίον, ἢ εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ, καὶ εἰς τῶν οἰκείων αὐτοῦ τὸ πένθος, ὡς ἐπὶ τῶν ἑλληνικῶν τάφων. Ἐκ τῶν ἀξιολογωτέρων τούτων λαρνάκων εἶναι ἡ ἐν Φλωρεντίᾳ διατηρουμένη, καὶ ἐν ἀλληλοδιαδόχοις περιεργοτάταις παραστάσεσι πάντα τὸν βίον ἀνδρὸς Ῥωμαίου ἐμφαίνουσα. Ἄλλη δ' ἐν Λουγδούνῳ περιέχει θρίαμβον ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν βρεφῶν Ῥωμύλου καὶ Ῥώμου, τρεφομένων ὑπὸ τῆς Λυκαίνης. Αἱ δὲ πλεῖσται παραστάσεις εἰσὶ, κατὰ τὸν Τυῤῥηνικὸν τρόπον, συμβολικαὶ, ἐκ τῆς ἱστορίας ἢ τῆς μυθολογίας σκηνὰς ἀρυόμεναι εἰς ἀλληγορίαν αἰσθημάτων καὶ ἰδεῶν, αἵτινες ἐν μέσῳ τῆς ἐκπνεούσης εἰδωλολατρίας φαίνονται ὡς προαύγασμα τοῦ ἀνατέλλοντος νέου θρησκεύματος. Οὕτω συνθέσεις θήρας, ἀγώνων, μαχῶν, εἴτε ἰδανικῶν, οἷαι αἱ γιγαντομαχίαι, αἱ ἀμαζονομαχίαι, εἴτε συμπλο-

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

χων Ῥωμαίων κατὰ βαρβάρων, αἰνίττονται τὴν ἐν τῷ βίῳ πάλην κατὰ τῶν παθῶν καὶ τῆς ἁμαρτίας. Ὡραῖος τῆς κατηγορίας ταύτης σαρκοφάγος εἶναι ὁ ἐν Δελφοῖς σῳζόμενος ἠχρωτηριασμένος, καὶ παριστῶν θήραν τῆς Καλυδωνίας συὸς, καὶ ὁ ἐν τῷ Θησείῳ τῶν Ἀθηνῶν ἠχρωτηριασμένος, καὶ ἐπιγεγλυμμένην ἔχων Ἀμαζονομαχίαν μεθ' ὑπερβολικῶν σεσωρευμένων καὶ προερχόντων τῶν ζῳδίων. Ἐν τῷ Καπιτωλίῳ τῆς Ῥώμης διατηρεῖται ἐπίσης ὡραῖος σαρκοφάγος μετ' Ἀμαζονομαχίας καὶ αὐτόσε καὶ ἐν Πίσῃ τῆς Ἰταλίας, ἕτεροι μάχας ἔχοντες Ῥωμαίων κατὰ βαρβάρων, καὶ πολλοὶ ἐν τῷ Βατικανῷ Μουσείῳ ἀγῶνας παριστῶντες τοῦ ἱπποδρομίου. Τοὺς δ' ἐγκοσμίους ἀγῶνας αἰνίττονται οἱ συνεχῶς παριστώμενοι ἆθλοι τοῦ Ἡρακλέους, ὧν ὀκτὼ εἰσὶν ἐπιλελαξευμένοι ἐπὶ λάρνακος τῆς Φλωρεντίας· ἐπὶ δ' ἑτέρας τῆς Βοργεσιανῆς ἐπαύλιος οἱ ἆθλοι διαιροῦνται διὰ κιόνων, ὡς εἰσὶν αἱ τοῦ Θησείου μετόπαι.

Συνεχέστεραι ὅμως εἰσὶν αἱ μυθολογικαὶ καὶ ἡρωολογικαὶ παραστάσεις, ὧν τινὲς, ὡς φαίνεται, ἦσαν ἄνευ ἰδιαιτέρας τινὸς σημασίας, ἁπλαῖ κοσμήσεις ἐξ ἀντιγραφῆς ἀρχαίων ἀριστουργημάτων. Ἀλλ' οἱ καὶ τούτων πολυπληθέστεροι εἰσὶν ἀλληγορίαι τοῦ θανάτου, τῆς τελευταίας ὁδοιπορίας, καὶ τῆς ἀνατάσεως τῆς ψυχῆς πρὸς παλιγγενεσίαν καὶ πρὸς εὐγενέστερον μέλλον. Ὁ μῦθος, φέρ' εἰπεῖν, τῶν Νιοβιδῶν, ὁ κατὰ τὸ ἀρχαῖον σύμπλεγμα ἐπὶ λάρνακος τοῦ Βατικανοῦ μουσείου, καὶ ἄλλους τῆς Βενετίας, ἐπιγεγλυμμένος, αἰνίττεται τὸν μοιραῖον θάνατον. Αἱ πολλαὶ Νηρηίδων πλοῦν ἔχουσαι, ἴσως κατὰ πρότυπα τοῦ Μύρωνος καὶ τοῦ Σκόπα, οἷαι αἱ ἐν τῷ Βατικανῷ, ἐν Καπιτωλίῳ καὶ ἐν τοῖς Ὀρσινίοις οἴκοις ἐν Ῥώμῃ, ὡς καὶ ἡ τὸν πλοῦν τοῦ Ἀχιλλέως παριστῶσα ἐν Καπιτωλίῳ, πιθανῶς καὶ αὐτὸν κατὰ τοῦ Σκόπα τὸ ἀριστούργημα (1), ἐννοοῦσι τὸν εἰς ᾅδου διά-

(1) Ἴδε τόμ. Α. σελ.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

πλουν. Ἡ δ'ἀλληγορία τῶν Δημητριακῶν παραστάσεων, αἵτινες εἰσὶν ἐκ τῶν συνηθεστέρων, αἰνίττεται τὴν τοῦ ἀνθρώπου, ὡς τοῦ σίτου, εἰς τὴν γῆν καταθαψιν καὶ τὴν ἀναβλάστησιν· ἡ πολλάκις ἐπαναλαμβανομένη ἁρπαγὴ τῆς Περσεφόνης, εἶναι καὶ αὐτὴ τοῦ Δημητριακοῦ κύκλου, καὶ οὐδὲν ἕτερον ἢ αὐτὴ ἡ εἰς ἅδου καθοδος. Ἡ δὲ παράστασις τῆς Ἀρτέμιδος, πρὸς τὸν καθεύδοντα Ἐνδυμίωνα προσερχομένης, ἥτις διαπρέπει ἐπὶ ὡραίου σαρκοφάγου τοῦ Καπιτωλίου, καὶ ἐπὶ ἄλλου τοῦ Βατικάνου ὁμοῖ τοῦ θανάτου τὸν ὕπνον, καὶ τὴν ἐλπίδα εὐτυχοῦς ἐξεγέρσεως· καὶ τὴν ἀνάστασιν, ἢ κἂν τὴν μετὰ θάνατον ἀναγνώρισιν καὶ συμβίωσιν ἔτι ἐμφαντικώτερον αἰνίττονται αἱ παραστάσεις τῆς Ἀλκήστιος καὶ τοῦ Πρωτεσιλάου, ἐκ τοῦ ἅδου ἐπιστρεφέντων, αἵτινες κοσμοῦσι δύο λάρνακας, τῆς Νεαπόλεως καὶ τῆς Ἀλβανῆς ἀπαύλιος. Τὴν αὐτὴν ἀλληγορίαν ἐμφαίνει καὶ ὁ οὐχ ἧττον συνεχῶς ἐπὶ τῶν λαρνάκων εἰκονιζόμενος μῦθος τῆς Ψυχῆς καὶ τοῦ Ἔρωτος, ὅστις ὑπῆρχε μὲν ἤδη καὶ πρὸ Χριστοῦ γνωστὸς τοῖς τεχνίταις, ἰδιότι Ψυχαὶ καὶ Ἔρωτες πλέκοντες στέφανα εὑρέθησαν ἤδη ἐν Πομπηία (1). Ἀλλὰ πρὸ πάντων ἀπὸ Ἀντωνείνων, ἢ κἂν ἀπὸ Ἀδριανοῦ φαίνεται διαδοθείς, διότι ἔκτοτε μόνον γίνεται μνεία αὐτοῦ ὑπὸ τῶν συγγραφέων, καὶ τὰ παριστῶντα αὐτὸν συμπλέγματα, εἰ καὶ εὐφυῶς διαγεγραμμένα, ὡς πρὸ πάντων τὸ ἐν Καπιτωλίῳ, Ἔρωτος τὴν Ψυχὴν ἐναγκαλιζομένου, εἰσὶν ὅμως ἐργασίας ὅλα σχεδὸν μετρίας, καὶ ἐμφαίνουσιν οὐχὶ ἀρχαιοτέραν τὴν ἐργασίαν. Εἷς δὲ τῶν ὡραιοτάτων σαρκοφάγων, εἰς ὃν παρίσταται ὁ μῦθος τῆς Ψυχῆς καὶ τοῦ Ἔρωτος, διατηρεῖται ἐν Ἀρλασίᾳ τῆς Γαλλίας.

Πρὸ πάντων δὲ συνεγεῖς εἰσὶν ἐπὶ τῶν σαρκοφάγων αἱ Βακχικαὶ παραστάσεις, τὴν ἐπίγειον μέθην, καὶ τὸν ὕπνον τῆς αἰωνίας ἀναπαύσεως αἰνιττόμεναι. Τὸ ἐπ'

(1) Mus: Borb IV, 49,

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

αὐτῶν πολλάκις ἐν μέθῃ ἀποκομιζόμενον παιδίον ἢ δαιμόνιον, ὡς ἔν τινι σαρκοφάγῳ τοῦ Θησείου, δηλοῖ τὸν ἐν τῷ βίῳ χειμασθέντα καὶ εἰς τὴν ἠρεμίαν τοῦ τάφου κατακλινόμενον. Πολλάκις τὸ παιδίον τοῦτο ἔφερε τὴν μορφὴν τοῦ ἀποθανόντος· διὰ τοῦτο, ὡς ἐκ σωζομένων λαρνάκων ἐξάγεται (1), τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἔμενε πολλάκις ἀκατέργαστον, μέχρις οὗ εὑρῇ τὸν ἀγοραστήν της ἢ ἐν ἐργοστασίῳ κατασκευασθεῖσα λάρναξ. Ἐκ τοῦ Βακχικοῦ κύκλου παριστᾷ τὸν Διόνυσον εὑρίσκοντα τὴν Ἀριάδνην ὡραία λάρναξ τοῦ Βατικανοῦ μουσείου. Διονυσιακὰς δὲ σκηνὰς ἔχουσι καὶ διάφοροι ἄλλοι σαρκοφάγοι ἐν τοῖς μουσείοις Νεαπόλεως, Πίσης, Λουγδούνου καὶ Ῥώμης, καὶ πρὸ πάντων ἐξαίρετον βακχικὴν ὀρχησιν μία τῶν τοῦ Βατικανοῦ μουσείου· καὶ ἀξιόλογον ἔργον τῆς κατηγορίας ταύτης περιέχουσι τρία τεμάχια σαρκοφάγου ἐκ Πατρῶν, ἐν τῷ Θησείῳ διατηρούμενα, καὶ χορὸὺς παριστῶντα Σατύρων καὶ Βακχίδων, κακῆς μὲν ἐργασίας, ἀλλὰ θαυμασίου, καὶ βεβαίως ἀρχαίου διαγράμματος· μία μάλιστα τῶν ὀρχουμένων γυναικῶν ἀναπολεῖ τὴν Χαμαιροφόνον τοῦ Σκόπα, καὶ ἴσως εἶν' ἐκείνης ἀντίγραφον. Ἐν Σπάρτῃ δὲ, εἰς βρύσιν, ὑπάρχει ἐπίσης σαρκοφάγος κοσμούμενος δι' ὀρχήσεως Βακχικῆς, καὶ ἐπὶ τῶν γωνιῶν Πᾶνας ἔχων ἐπὶ βάσεων, ὄπισθεν δὲ λυχνίαν φυλασσομένην ὑπὸ γρυπῶν. Εἰς τὸν ἐν Ἀθήναις κῆπον τοῦ Κ. Μ. Σούτζου, ὡραῖον σαρκοφάγον κοσμοῦσι παῖδες μεθύοντες, δαιμόνιον ποτίζον γρύπα, βούκρανα καὶ στέμματα, καὶ ἀσπὶς ἔχουσα ὡς ὀμφαλὸν γοργώνιον. Εἷς δὲ τῶν περιεργοτάτων σαρκοφάγων δια τὴν πλουσίαν καὶ ἀγχίνοα αὐτοῦ συμβολικὴν, εἶναι ὁ ἐν τῷ Καπιτωλίῳ Μουσείῳ διατηρούμενος (2), καὶ αἰνιττόμενος πᾶσαν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς τὴν τύχην, κατ' ἰδέας καὶ δι' εἰκόνων ἐν αἷς συνδέεται ἡ ἐκπνεου-

(1) Mus. P. Cl. V, 13. — (2) DENK. 405

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

σχ πολυθεία μετὰ τοῦ ἐκνικῶντος χριστιανισμοῦ. Κατ' ἀρχὰς, ἐνώπιον τοῦ Ἀδὰμ καὶ τῆς Εὔας ἐν τῷ παραδείσῳ, ὑπὸ τὸ δένδρον τῆς πρώτης ἁμαρτίας, παρίστανται ἐν προσωποποιήσει τὰ τέσσαρα στοιχεῖα, ὁ Ἥφαιστος ἐν τῷ ἐργαστηρίῳ του μετὰ τῶν σιδηρουργῶν του, ἐν ζωηρῷ, πλήρει εὐρωστίας, καὶ βεβαίως ἐξ ἀρχαίου ἔργου ἀντιγεγραμμένῳ συμπλέγματι· ἡ γῆ τὸ κέρας τῆς Ἀμαλθείας φέρουσα, καὶ ἐν θέσει ἀρχαιοπρεπῆ καθημένη· ὁ Ποσειδὼν μετὰ κυματούσης ἐσθῆτος ἐπὶ δελφῖνος ὀχούμενος· καὶ ἐναέριον ἅρμα φέρον τινὰ, νεανίαν ἢ νέαν, διότι δὲν διαγιγνώσκεται, ὑπὸ δὲ τῶν ἐξηγητῶν ἐκληφθέντα ὡς τὸν προφήτην Ἠλίαν. Μεταξὺ δὲ τούτων παρίστανται ὡς παιδία ὁ Ἔρως καί ἡ Ψυχὴ, ἐν τρυφερᾷ περιπτύσει κατὰ τὸ σύμπλεγμα τοῦ Καπιτωλίου. Τούτοις δ' ἕπεται ὁ Προμηθεὺς ἐν ἐπισήμῳ θέσει καθήμενος, καὶ ἐν μέσῳ τῶν Μοιρῶν διαπλάτων ἀνθρώπινον ἴνδαλμα, εἰς ὃ ἐμφυσᾷ ψυχὴν ἡ Ἀθηνᾶ, τὸ πτερωτὸν ὁμώνυμον ἔντομον εἰς τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ἐπιθέτουσα. Ἀλλ' ἀμέσως μετὰ ταῦτα ἕπεται ἡ σκηνὴ τοῦ θανάτου. Ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου πλάσματος, ἐκτάδην κειμένου, στηρίζει τεθλιμμένος ὁ Ἔρως ἀνεστραμμένην καὶ ἐσβεσμένην τὴν δᾷδα αὐτοῦ, καὶ ἐπ' αὐτῆς κάθηται, ὡς τὸν νεκρὸν ἐκφυγοῦσα, ἡ ψυχὴ ἐν σχήματι ἐντόμου. Ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν δὲ τοῦ νεκροῦ κρατεῖται ἠνεωγμένη βίβλος τῶν πράξεών αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γῆς. Ὁ ψυχοπομπὸς Ἑρμῆς ἀνακομίζει μετὰ ταῦτα τὴν ψυχὴν ὑπόπτερον, καὶ τὸν Προμηθέα, εἰς τὸν βράχον προσδεδεμένον, σώζει ὁ Ἡρακλῆς, τὸν γῦπα κατατοξεύων, εἰς ἀλληγορίαν τῆς ἀπὸ τῶν δεσμῶν τοῦ θανάτου ἀπολυτρώσεως τῆς ψυχῆς.

Πολλοὶ τῶν σαρκοφάγων ἔχουσιν ἐπὶ τῶν πωμάτων αὐτῶν καὶ ἐπικειμένους ἀνδριάντας, κατὰ τοὺς accumbentes τῶν τυρρηνικῶν λαρνάκων, οὐχὶ μὲν βαρεῖς καὶ συντετμημένους, καὶ ἐπανεγειρομένους ὡς ἐκείνους, ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς ἐργασίας μετριωτάτους. Τοιοῦτοι

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

εἰσὶ δύο ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Θησείου, τινὲς ἐν Ἐπιδαύρῳ, καὶ δύο ἐν τῷ Καπιτωλίῳ.

Καθ' ὅσον δ' ἐξησθενοῦντο αἱ ὑπὲρ τοῦ πατρίου θρησκεύματος πεποιθήσεις, καὶ ἐκλονίζετο ἡ πίστις πρὸς τὰς ἐπιχωρίους θεότητας, ἃς ἀπαρακαλύπτως καὶ ἀφόβως ἐκωμῴδει ἤδη ἡ δηκτικὴ Μοῦσα τοῦ Λουκιανοῦ, καὶ ἐπεκράτει ἡ ἀδιαφορία, εἰσεχώρουν καὶ ἐπολιτογραφοῦντο ἀκωλύτως εἰς τὸν Ῥωμαϊκὸν Ὄλυμπον, καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ἑλλάδα, ξέναι θεότητες, καὶ μετὰ τὸν ἐκ Πόντου προγενεστέρως ἤδη προελθόντα Σέραπιν, εἰσήχθη ἐπὶ Πομπηίου ἡ λατρεία τῆς Αἰγυπτίας Ἴ σ ι δ ο ς, ἧς τὰ μυστήρια, τὴν ἐκδιαίτησιν τῶν τότε ἠθῶν συγκαλύπτοντα καὶ καθιεροῦντα, ἐγίνοντο διὰ τοῦτο πολλοῖς ἀσπαστά. Ἐπεκράτησαν δὲ πρὸ πάντων ὅταν καὶ οἱ Αὐτοκράτορες Κόμμοδος καὶ Καρακάλλας, παρευρεθέντες εἰς αὐτὰ, τοῖς ἔδωκαν ἐπίσημον κῦρος. Τῆς Ἰσιδος ἐξαίρετον ἄγαλμα τηρεῖται ἐν Καπιτωλίῳ, ἔργον καλῆς ἐποχῆς, ἐφ' οὗ ἐπιπρέπει ἐπίσημος ἐμβρίθεια, διὰ τῆς ἀναβολῆς μόνον καὶ τῶν ἐξωτερικῶν συμβόλων ἐμφαῖνον τὴν ξενικὴν τῆς λατρείας καταγωγήν. Πολλὰ δ' ἄλλα τῆς αὐτῆς θεᾶς σωζόμενα ἀγάλματα ἐκ μέλανος λίθου τὸ πλεῖστον, ἔχουσι τὸν ξηρὸν τῶν Αἰγυπτιακῶν πλασμάτων ῥυθμὸν, καὶ διὰ τῆς κακοτεχνίας των ἐμφαίνουσι τοὺς χρόνους τῆς παρακμῆς. Ἀπὸ δὲ Κομμόδου καὶ Καρακάλα ἐπετυποῦντο αἱ προτομαὶ καὶ τοῦ Σαράπιδος καὶ αὐτῆς ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς Ῥώμης (1).

Ἐν γένει δ' ὡς ἐκ μυστηριώδους τινὸς συναισθήσεως ὅτι τὸ φῶς, τὸ ἄρτι ἀναλάμψαν εἰς τὴν Ἀσίαν, ἔμελλεν ἐκεῖθεν νὰ ἐκταθῇ ἐφ' ἅπασαν τὴν οἰκουμένην, αἱ καρδίαι καὶ αἱ διάνοιαι ἐστρέφοντο ἤδη πρὸς τὰς τότε μᾶλλον ἀνθούσας ἀσιανὰς ἐπαρχίας· καὶ ἰδίως ἀφ' ὅτου Συριακὸς

---

(1) Eckh. VII, p. 128, 213.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

οἶκος, ὁ τοῦ Βασσιανοῦ ἱερέως τοῦ Ἡλίου ἐν Ἐμέσῳ, ἀνέβη τὸν Ῥωμαϊκὸν θρόνον διὰ τῶν γυναικῶν, τῆς Ἰουλίας Δόμνης, συζύγου τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου, καὶ τῆς Ἰουλίας Μαίσης, μάμμης τοῦ Ἐλαιογαβάλου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου Σεβήρου, ἐκτοτε Ἀσιαναὶ ἰδέαι, προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίαι ἐπεπόλασαν εἰς τὸν Ῥωμαϊκὸν κόσμον, οὐ μικρὰν ἐπιῤῥοὴν καὶ ἐπὶ τῆς τέχνης ἐξασκήσασαι τότε.

Ἡ Μιθραϊκὴ λατρεία (1), μίγμα Ἀσσυριακῆς καὶ Περσικῆς θρησκείας, ἐπικρατῆσαν εἰς Φρυγίαν, Καππαδοκίαν, καὶ τὰς πέριξ χώρας, ἐγνώσθη ἤδη καὶ πρὸ τοῦ Πομπηίου διὰ τῶν Κιλίκων πειρατῶν, καὶ εἰσήχθη εἰς τὴν Ῥώμην ἀπὸ Δομιτιανοῦ (80 μ. Χ.), καὶ ἰδίως ἐπὶ Κομμόδου (177). Συνίστατο δ' εἰς πράξεις ἱλασμῶν τελουμένων ἐν ἄντροις ἀποκρύφοις διὰ θυσίας ταύρου βασανιζομένου. Πολλὰ ἀνάγλυφα σώζονται παριστῶντα αὐτῆς τὰ μυστήρια, συνήθως τὸν Μίθραν, νέον, τὸν Φρυγικὸν πίλον φέροντα, κεντῶντα δὲ τὸν ταῦρον διὰ μαχαίρας, καὶ κύνας, σκορπιοὺς καὶ ἄλλα ἀκάθαρτα ζῶα, τὸ αἷμα αὐτοῦ ῥοφῶντα, ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν δυνάμεων τοῦ σκότους καὶ τῶν καταχθονίων. Διασπαρείσης δὲ τῆς λατρείας ταύτης καθ' ὅλην τὴν τότε βάρβαρον Εὐρώπην, παμπληθεῖς αὐτῆς εὑρίσκονται παραστάσεις ἐν τῇ Μεσημβρινῇ Γερμανίᾳ, ἐν Οὐγγαρίᾳ, προσέτι καὶ ἐν Γαλλίᾳ καὶ ἐν Ἀγγλίᾳ· ἀλλ' αἱ πλεῖσται εἰσὶ κακαὶ καὶ βάναυσοι. Ἡ δὲ πασῶν περιφημοτάτη εἶναι ἡ ἐν Παρισίοις διατηρουμένη ἐκ τοῦ ὑπὸ τὸ Καπιτώλιον Μιθρα-

---

(1) Kreuzer, Symbol. 1, σ. 728. Tf. 3, 36, — Zoëga, üb. die den Dienst des Mihra betr. Kunstdkm. Abh. σ. 39-241. καὶ Welker, Anmerk. 394 —Eichhorn, Comment. Soc. Gottrec. 1814, 15. — Sect, Mithrageheiminsse, 1823.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ιοῦ σπηλαίου ληφθεῖσα, τοῦ ἐν ἔτει 377 καταστραφέντος (1).

Ὁμοίως δὲ κατ' Ἀσιατικὸν αἴσθημα, καὶ ἐκ ῥοπῆς πρὸς τὰς ἰδέας τῆς Πλατωνικῆς καὶ Χριστιανικῆς μοναθείας, συγκεντρούσης εἰς ἕν τὰς θείας ἰδιότητας καὶ δυνάμεις, ἤρχισαν κατασκευαζόμεναι καὶ αἱ τριπλαῖ (triformis) Ἑκάται (2), καὶ τὰ λεγόμενα Πάνθεα ἀγάλματα (Signa Panthea), ἀποδιδόντα εἰς μίαν μορφὴν τὰ ἐμβλήματα πολλῶν θεοτήτων Ἑλληνικῶν τε καὶ μή, καὶ καταστρέφοντα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διὰ τῆς συγχύσεως ταύτης τῆς παραστάσεως, τὴν καθαρότητος τῆς ἀρχικῆς καὶ ἰδανικῆς ἀντιλήψεως. Τοιαύτη εἶναι, φέρ' εἰπεῖν, ἡ παράστασις τῆς Ἀθηνᾶς, φερούσης κράνος, κρατούσης Δήμητρος στάχεις, Τύχης κέρας καὶ κώπην, καὶ ἐχούσης πτερὰ, καὶ τὸν Ἀσιατικὸν ἀστέρα (3). Τοιαύτη καὶ ἡ Ἄρτεμις, ἡ κατ' Αἰγυπτιακὴν συμβολικὴν πολλοὺς μαστοὺς ἔχουσα, καὶ τὴν τροφοδότιν φύσιν αἰνιττομένη.

Ἡ αὐτὴ δ' ἐκλεκτικὴ ἀνεξιθρησκεία παρεδέχετο κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, μετὰ τῆς θεουργικῆς τῶν Χαλδαίων καὶ μάγων φιλοσοφίας, καὶ πάσας αὐτῶν τὰς δεισιδαιμονίας (4) περὶ Ὡροσκοπίων ἢ γενεθλιακῶν σημείων (5), ἃ ἐφόρουν εἰς τοὺς δακτυλίους, καὶ περὶ μαγικῶν φυλακτηρίων (6) ἐναντίον ἀσθενειῶν καὶ

---

(1) DENK. 46. Louvre, 76. Μίθρα ἀνάγλυφον. — (2) Köppen, die dreygestaltete Hecate, W. 1823. (3) DENK. 408. — (4) Heine, Alex. Sev. Imp. religiones miscel. probantis judicium. Epim. VI, De artis fingendi et sculp. corruptelis ex religionibus peregrinis et superstitionibus. profectus opusc. VI, p. 273 — (5) DENK, 407. Ὡροσκόπιον. — (6) Gaffarel, Arpe. A. Fr. Gori, Thes. gemmarum antiq. astriferarum. Σχόλια τοῦ J. B. Passeri, Florent. 1750.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

δαιμονιαχῶν ἐπῃρειῶν. Ἤδη ὁ ἰατρὸς Ἀλέξανδρος ὁ ἐκ Τράλλεων συνίστατοὺς ἰαματικοὺς λίθους (medicas gemmas) καὶ εὑρέθη ψῆφος φέρουσα ἐπιγραφὴν κατὰ τῆς ὀφθαλμίας. Παρίστατο δὲ συνήθως ἐπὶ τῶν φυλακτηρίων τούτων ὁ Σάραπις, καὶ ἄλλοτε ἑκατέρωθεν ὁ Ὧρος Ἁρποκράτης μετ' ἐπιγραφῆς· «*Μεγας Ὧρος Ἀπόλλων Ἁρποκράτης εὐίλατον τῷ φοροῦντι* (1). Ἐκ τερατώδους δὲ μίξεως αἰγυπτιακῆς καὶ συριακῆς συμβολικῆς μετά τινων χριστιανικῶν ἰδεῶν προέκυψαν οἱ λεγόμενοι Ἀβραξάς, ἐπώνυμοι τοῦ Θεοῦ τῆς ἐπὶ Τραϊανοῦ καὶ Ἀδριανοῦ ἀναφυείσης αἱρέσεως τῶν Βασιλιδιανῶν, ἀπὸ Βασιλιδείου, τοῦ εἰσαγαγόντος παρὰ τοῖς ἐν Περσίᾳ χριστιανοῖς τὴν αἵρεσιν τοῦ Πέρσου Μανοῦς, τὸν Μανιχεϊσμόν. Παρίστανται δ' οἱ Ἀβραξὰς ἐπὶ ψήφων ὡς ἄνδρες, ἀλεκτοροκέφαλοι, ὀφιόποδες, μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς *Ἰαὼ - Ἀβραξάς* (4). Ἐνίοτε δὲ συνοδεύονται καὶ ὑπ' ἄλλων τινῶν συμβόλων, ὥστε διακρίνονται καὶ εἰς Ἀβραξοειδεῖς καὶ Ἀβραξαϊστάς.

Τρίτος αἰών.

Πρὸ πάντων δ' ἀπὸ Ἀλεξάνδρου Σεβήρου (236 μ. Χ.) ἐξέλιπον συγχρόνως αἱ δύο πλούσιαι τῆς ἀρχαίας τέχνης πηγαί, ἡ θρησκεία καὶ ὁ πατριωτισμός·

---

(1) Eckh Pogr. pl. 30. —(2) Baudelet, hist. ds l' Acad. d. inscr. T. I, p. 279, — (2) Macarii, Abraxas, cum comm. J. Chifletii, Antv. 1657 — Prodromns iconicus sculptilium gemmarum Basilidiani de Museo ant. Capello. Ven. 1702.— Passeri, II, 221. — Bellermann, Programme üb. die Abraxas Gemme Berl. 1820.— Dorow, Kunstbl. 1524, N. 103. —Kopp. Palaeogr T. III. — (1) DENK. 409

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

καὶ τὴν μὲν ὀλίγον ὠφέλουν, ὡς πρὸς τὴν καλλιτεχνικὴν κἂν αὐτῆς γονιμότητα, αἱ σπάνιαι πρὸς ἀνόρθωσιν αὐτῆς ἀπόπειραι, ἀντικαθιστῶσαι γενικὰς φιλοσοφικὰς ἰδέας ἀντὶ ἀτομικῶν ἀντιλήψεων καὶ ὑλικῶν παραστάσεων· τὸν δὲ εἶχον ἐξαντλήσει αἱ ἀλλεπάλληλοι πολιτικαὶ ἀνατροπαὶ καὶ μεταβολαί, ἡ ἀναιδὴς τῶν πολιτευομένων ἰδιοτέλεια, καὶ ἡ ἀσθένεια τῆς ἀνωτάτης ἀρχῆς, καὶ μετ' αὐτοῦ ἔπαυσε καὶ πᾶσα φιλοτιμία ὑπὲρ τῆς Ῥώμης, καὶ πᾶσα ὑπὲρ τῆς κοσμήσεως καὶ λαμπρότητος αὐτῆς προσπάθεια Τέλος δὲ, ἡ τῆς ἀρετῆς περιφρόνησις, καὶ τῶν ἀνδρικῶν προτερημάτων ἡ ἔκλυσις, διέφθειραν τὴν αἴσθησιν, καὶ ἀπεξήραναν τὴν τέχνην εἰς τὴν ῥίζαν αὐτῆς, ὅθεν ἤδη, τὴν τελευταίαν καταβᾶσα βαθμίδα, ἀπὸ ἐπιδεικτικῆς ἐγένετο βάναυσος, καὶ τὴν πολυτέλειαν καὶ τὸν ὄγκον αὐτῆς διεδέχθησαν πτωχαλαζονία καὶ περιορισμὸς καὶ ὕλης καὶ ἰδεῶν. Εὐκόλως δὲ γνωρίζονται τὰ χαρακτηριστικὰ ταῦτα εἰς τὰ νομίσματα ταύτης τῆς ἐποχῆς, οἷα τὰ τοῦ Γορδιανοῦ καὶ τοῦ Γαλιηνοῦ (1), τοῦ Πρόβου, Κάρου, Νουμεριανοῦ, Καρίου καὶ Μαξιμιανοῦ, ὅπου καὶ αὐτὴ ἡ ὁμοιογραφικὴ προσπάθεια ἐνδίδει, καὶ συστέλλονται αἱ κεφαλαὶ ὅπως ἀφήσωσι μεῖζον μέρος εἰς τὰ καλύπτοντα τὸ σῶμα αὐτοκρατορικὰ σύμβολα. Ὁμοίως καὶ ἐπὶ τῶν προτομῶν φαίνεται ἡ αὐτὴ τάσις πρὸς ἐπίδειξιν τοῦ ἐξωτερικῶς κεκοσμημένου μᾶλλον μέρους τοῦ σώματος, ἐν ᾧ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, τὴν κόμην, ἥτις ἄλλοτε ἦτον τοσοῦτον ὀγκώδης καὶ κατειργασμένη, μόλις ἐμφαίνουσιν ἤδη τρύπαι τινὲς εἰς τὸ μάρμαρον (2).

---

(1) DENK. 410 Νόμισμ. Γαλιηνοῦ. —(2) Mong pl. 54, 1, 2. Γορδιανὸς ἐκ Γαβιῶν. Louvre, 2,

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ἀλλὰ κυρίως μετὰ τὸν Γ'. αἰῶνα, καὶ ἀπὸ Κωνσταντίνου (318μ. Χ.), ἀφ' οὗ κατέῤῥευσε πᾶς ὁ ἀρχαῖος ὀργανισμός, τότε συγκατεστράφησαν καὶ τὰ τελευταῖα στοιχεῖα τῆς τέχνης, καὶ ἄκομψος βαναυσουργία τ' ἀρχαῖα διαδεχομένη ἀριστουργήματα, εἶναι ἡ ἀπόδειξις καὶ τὸ ἔμβλημα τῆς ἐπερχομένης ἐπὶ τὸν ἀρχαῖον πολιτισμὸν βαρβαρότητος.

Τόσον δὲ σπανία καὶ δυσχερὴς εἶχεν ἤδη ἀποβῆ ἡ καλλιτεχνικὴ παραγωγή, ὥστε πρὸς κόσμησιν νεωτέρων οἰκοδομῶν ἀφῃροῦντο αἱ γλυφαὶ ἐξ ἀρχαιοτέρων, ὡς τοῦτο συνέβη εἰς τὴν ἐν Ῥώμῃ ἄψίδα τοῦ Κωνσταντίνου. Ταύτης μέρος ἐκοσμήθη, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν (1) διὰ καλῶν ἀναγλύφων τῶν χρόνων τοῦ Ἀδριανοῦ· ἐν ᾧ τὰ ἐπὶ τῶν δύο ἐλασσόνων τοξων τῆς ἀψίδος ταύτης γλυπτικὰ κοσμήματα ἦσαν σύγχρονα προϊόντα, εἰς τὴν τοῦ Μαξεντίου νίκην καὶ τῆς Ῥώμης τὴν ἅλωσιν ἀναφερόμενα, ἀκατέργαστα ἔργα καὶ βάναυσα(2). Ἔτι δὲ χείρωνα ἦσαν τὰ ἐπίκοσμοῦντα ἐξωτερικῶς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει κίονα τοῦ Θεοδοσίου, ὃν ἀνήγειρεν ὁ Ἀρκάδιος (395) πρὸς τιμὴν τοῦ Θεοδοσίου, ἢ Θεοδόσιος ὁ β' (408) πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀρκαδίου, γνωστὰ δὲ μόνον ἐξ εἰκονικῶν παραστάσεων, διότι ἡ στήλη ἦτις ἦν ἐκ μαρμάρου, καὶ εἶχεν ἐσωτερικὴν κλίμακα, ὡς ἡ τοῦ Τραιανοῦ, κατέπεσε καὶ μόνον ἡ βάσις αὐτῆς σώζεται (2). Ὁμοίως δὲ καὶ τὰ τῆς βάσεως τοῦ αἰγυπτιακοῦ ὀβελίσκου, ὃν ἀνήγειρεν ὁ Θεοδόσιος εἰς τὸ Ἱπποδρόμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, παριστῶντα αὐτὸν δεχόμενον αἰχμαλώτους, καὶ κατωτέρω χορὸν, ἔχουσι

---

(1) DENK 417.—(2) Bellino, Columna thoadosiana, quam vulgo histeriatam vocant, p. 1702, — Argincourt, pl. 11,

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τὸ διάγραμμα ἄθλιον, καὶ τὴν γλυπτικὴν ἐργασίαν ἔτι χείρονα (1).

Ἐπὶ δὲ τῶν Λαρνάκων τὰ λίαν ὀγκώδη, σεσωρευμένα, καὶ ὑπερβολικὰς ἔχοντα τὰς κινήσεις ἀνάγλυφα τῆς τελευταίας ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, διαδέχονται ἰσχνά, πτωχά, ἀρχιτεκτονικῶς καὶ μονοτόνως διατεταγμένα, καὶ πάσης στερούμενα ζωηρότητος, δανειζόμενα δὲ τὰ ἀντικείμενα τῶν παραστάσεων αὐτῶν ἐκ τῆς ἥκιστα εἰκονικῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Ἐπ' αὐτῶν φαίνεται συνεχῶς ὁ Χριστὸς μετὰ τῶν Ἀποστόλων (2), καὶ ἐνίοτε ὡς ἀγαθὸς ποιμήν, πρόβατον φέρων ἐπὶ τῶν ὤμων καὶ ὑπὸ ποιμνίου πεσιεστοιχισμένος, ὡς ἐπὶ τῆς ἐν Παρισίοις λάρνακος (3). Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον παριστᾷ τὸν Ἰησοῦν καὶ ἄγαλμα ἐν Ῥώμῃ σωζόμενον(4). Ὁ Κασσιόδωρος (5) ἀναφέρει τὸν γλύπτην Δανιήλ, λαβόντα ἐπὶ Θεοδωρίχου (476) τὸ προνόμιον πρὸς κατασκευὴν μαρμαρίνων λαρνάκων. Καὶ ἐν ἐπιγραφαῖς δ' ἀπαντᾶται ὄνομα γλύπτου Εὐτρόπου (6), καὶ χριστιανὸς μνημονεύεται (7) λιθοξόος (artifex signarius), καὶ μεταξὺ τῶν μαρτύρων ἦσάν τινες τεχνῖται (8). Ὡς πρὸς τὴν ἀγαλματοποιίαν δὲ, ἰδίως αὕτη μάλιστα παρεωράθη καὶ παρήκμασε κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην· διότι ἡ ἄϋλος χριστιανικὴ θρησκεία ἀμέσως ἀπ' ἀρχῆς παρε-

---

(1) Montfaucon, ant. expl. III, 187.— Arginc. Hist. de l' art, T. IV. P. II, pl. 10, n. 5. 7. — Fiorillo. Hist. de l' art en Italie, p. 18. — (2) Bouill. III, 65. — Clarac, p. 227. ἐν Λούβρ. 764, 76, 77. — Aringi et Arginc. pl. 4 — 6.— Gerh. Ant. Bildw. 79, 2. Sickler, Almanac, I, p. 173. Ἐν ταῖς κρύπταις τῆς Ῥώμης.— (3) Louvre, 772. — Clarac. pl. 122. —(4) Rumohr, rech. ital. — (5) Var. III, 29. — (6) Fabretti, Inscr. V, 102.—(7) Muratori, p. 963, 4.— (8) Baronius, Ann. ad. A. 303.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

δέχθη τῆς τέχνης τὸ ἧττον ὑλικὸν μέρος, τὴν ζωγραφικὴν μᾶλλον ἢ τὴν γλυπτικὴν, καὶ ἀπέκρουσε τ' ἀγάλματα ὡς σκεύη τῆς εἰδωλολατρείας. Ἡ πολιτικὴ ὅμως φιλοδοξία οὐχ ἧττον ἐπεζήτει εἰσέτι τοὺς ἀνδριάντας (1) καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς Ὀστρογόθοις (2), καὶ ἀφ' οὗ ἐξέλιπεν ἡ ἱκανότης τοῦ παράγειν αὐτούς· διὸ ἐξηκολούθησε καὶ ἐπὶ βυζαντινῶν ἡ ἐπὶ πάσης τῆς ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς ἐπικρατήσασα, καὶ τῆς τέχνης τὴν ἀνικανόνητα ἀποδεικνύουσα μετα γρα φὴ ἀρχαίων ἀνδριάντων εἰς νεωτέρους (3). Δὲν ἔλειπον ὅμως καὶ ἀνδριάντες νεωστὶ κατασκευαζόμενοι, ὡς εἰς τὴν ἐν Προκοπίῳ συνθήκην μεταξὺ Ἰουστινιανοῦ καὶ Θεοδότου λέγεται ὅτι ὁ Βασιλεὺς τῶν Γότθων δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ἀνδριάντα ὅπου δὲν ὑπάρχει καὶ τοῦ αὐτοκράτορος, καὶ πάντοτε ἀριστερῶς ἐκείνου. Ἀνηγείροντο δ' ἀγάλματα καὶ εἰς ἄλλους πολίτας, οἷον εἰς ποιητὰς, ὡς εἰς τὸν Μαροβάνδην, καὶ εἰς χορευτρίας προσέτι ἐν Βυζαντίῳ (4), Εἰς τὴν κατασκευὴν ὅμως τῶν ἀνδριάντων ἐδίδετο ἡδὴ προσοχὴ σὺχὶ εἰς τῆς μορφῆς τὸ κάλλος, ἢ εἰς τὴν εὐρυθμίαν τοῦ διαγράμματος, ἢ καὶ εἰς τὸν εἰκονισμὸν τοῦ ἀτομικοῦ χαρακτῆρος, ἀλλ' εἰς τοῦ βαθμοῦ τὴν διάκρισιν διὰ τοῦ ἱματισμοῦ ἢ διὰ τῆς θέσεως, διότι περὶ πολλοῦ ἐποιοῦντο τότε καθ' ὅλον τὸ κράτος τοὺς κενοὺς καὶ ματαίους τύπους τῆς ἐθιμοταξίας, καὶ τοὺς βαθμοὺς καὶ τοὺς τίτλους, ὡς ἀποδεικνύουσι προσέτι καὶ ἐπιγραφαὶ, καὶ αἱ ἐπὶ νομισμάτων Ὁμόνοιαι τῶν πόλεων, καὶ οἱ Νεωκόρων αὐταῖς διδόμενοι ἄσημοι τίτλοι. Τοῦ Κωνσταντίνου σώζονται ἀνδριάντες-

---

(1) Winkelm. VI, σ. 410. — (2) Manso, Gesch. d. ostrog Reichs, σ. 493. — (3) Winkelm, VI, σ. 405. — (4) Niehb. : Merob. rel. p. VII, 1824. — Anthol. — (5) Planud· IV, 283.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

εἷς μὲν ἐν ἁγ. Ἰωάννῃ τῷ Λατερανῷ, ἄλλος ἐν τῷ Καπιτωλίῳ (1), φυσικὴν μὲν ἔχοντες θέσιν, ἀλλὰ βαρέα τὰ μέλη. Ὑπάρχει δὲ καὶ τοῦ Ἰουλιανοῦ ἀνδριὰς, ἄψυχος καὶ ἄνευ ἐκφράσεως (2). Κατὰ δὲ τὸν Προκόπιον (3) ὑπῆρχεν ἐν τῷ Αὐγουστείῳ ἔφιππος ἀνδριὰς τοῦ Ἰουστινιανοῦ (527 μ. Χ.) ἐν ἡρωϊκῇ ἀναβολῇ, ἥτις ἐφαίνετο παράδοξος τότε· εἰς δὲ τὴν ἀριστερὰν ἔφερε σφαῖραν μετὰ σταυροῦ. Καὶ εἰς Βαρλέτταν δὲ τῆς Ἀπουλίας ὑπάρχει κολοσσὸς τῆς ἐσχάτης ρωμαϊκῆς ἢ τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς, ἀποδιδόμενος εἰς τὸν Ἡράκλειον (4). Ὡς χριστιανικὸν δ' ἔργον, παριστῶν τὸν Ι. Χριστὸν μετὰ τῆς Σαμαρίτιδος, ἐθεωρήθη σωζόμενόν τι σύμπλεγμα· ἀλλ' ὀρθοτέρα κριτικὴ τὸ ἐξήγησεν ὡς Ἀδριανὸν καὶ Ἰουδαίαν, ἀπαραλλάκτως ὡς ἐθεωρήθη τὸν Ἀδὰμ μετὰ τοῦ Ὀρφεως παριστῶν ὁ ἐν Ἀθήναις καλοσσιαῖος Ἑρμῆς, ὁ ὄφεις ἔχων ἀντὶ ποδῶν.

Εἰς δὲ τὰ νομίσματα, τὴν παρακμὴν τῆς τῶν τύπων κατασκευῆς ἀποδεικνύουσι τὰ ἤδη ἀπὸ Ἀντωνείνου εἰς τοὺς ἀγῶνας διανεμόμενα μεγάλα χαλκονομίσματα, τὰ διὰ τὸν εἰσέχοντα γύρον παρὰ τὴν περιφέρειάν των Contorniati καλούμενα (5), καὶ τὰ ἐπὶ Γαλιηνοῦ καὶ Διοκλητιανοῦ *νομίσματα καθιερώσεως* (numi consecrationum) (6). Ἀπὸ Κωνσταντίνου ὅμως, καὶ κυρίως μετὰ Θεοδόσιον, αἱ προτομαὶ τῶν νομισμάτων ἐγίνοντο ἐπίπεδοι, ἡ ἀναγραφὴ των ἐσφαλμένη, ὡς ἐκ χειρῶν ἀγυμνάστων μαθητῶν ἄνευ χαρακτῆρος κεχαραγμένη, καὶ τόσον ὀλίγον ἐνέφαινον ἀτομικὴν ὁμοιότητα, ὥστε μόνον διὰ τῶν πέριξ ἐπιγραφῶν διακρίνονται. Τινὰ ἀρχαῖα

---

(1) DENK. 414, — (2) DENK. 415. — (3) Π. κτισμ.' Ιουστ. 1, 2. —Ρ'ητορ. ἔκδοσ. Walz. I, σ. 578. — (4) Fea, sten. delle arti. II, tr, 11. — Marulli, mem. —(5) DENK. 418.— (6) DENK. 411.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

αντικείμενα ἐπεγλύφοντο ὁμως εἰσέτι ἐπὶ τῶν νομισμάτων καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ Κωνσταντίνου, οἷον πόλεων προσωποποιήσεις, καὶ ὁ αὐτοκράτωρ φέρων τὸ λάβαρον καὶ φοίνικα, εἰς felicium temporum reparationem, ἢ στεφόμενος ὑπὸ Νίκης (1). Μετ' οὐ πολὺ δ' εἰσήχθη ὁ ἄψυχος καὶ ὅλως βάναυσος ῥυθμὸς τῶν βυζαντινῶν νομισμάτων (2).

Μεγάλη δ' ἐγένετο χρῆσις, ἐπὶ τῆς ἐσχάτης ἐποχῆς τῆς Ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας πολυτελῶν ἀργυρῶν καὶ χρυσῶν σκευῶν, καὶ γεγλυμμένων πολυτίμων λίθων (3) ἐπ' αὐτῶν τε καὶ ἐπὶ τῶν ἐνδυμάτων, οἷον εἰς πόρπας, τελαμῶνας καὶ ὑποδήματα (balteus, bibulae, caligae, secci). Ὁ Ἐλεογάβαλος (218) ἐκόσμει τοὺς πόδας του διὰ γλυπτῶν ψήφων ἀρχαίων τεχνιτῶν (4), ὁ Γαλιηνὸς κατεσκεύαζεν ὁ ἴδιος ἀγγεῖα, εἰς ἃ ἐνήρμοζε γλυπτὰς ψήφους (5)· περὶ δὲ τοῦ Αὐρηλιανοῦ λέγεται ὅτι ἀφιέρωσεν in templo solis vestes gemmis censertas(6). Καὶ τοῦ Ὠνορίου(395) περιγράφει ὁ λατῖνος ποιητὴς Κλαυδιανὸς τὰ αὐτοκρατορικὰ ἱμάτια, διάλιθα δι' ἀμεθύστου καὶ ὑακίνθου κεκοσμημένα. Ἀπὸ δὲ τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος (457) ἐλάμβανον μόνοι οἱ αὐλικαὶ καλλιτέχναι, (Palatini artifices), τὸ δικαίωμα τοῦ ἐργάζεσθαι τοιαῦτα καλλιτεχνήματα (7), διὸ καὶ μέχρι τῶν ἐσχάτων χρόνων ἀπαντῶνται ἀνάγλυφα καὶ ἔγγλυφοι ψῆφοι ἐπιμελοῦς ὁπωσοῦν ἐργασίας. Ἰδίως δὲ ἐρυθροῦ αἱματόχροος ἰάσπιδος ἀνάγλυφοι ψῆφοι κατεσκευάζοντο πολλαὶ ἐν Βυζαντίῳ, χριστιανικὰ ἀντικείμενα παριστῶσαι, οἵας πολλὰς ἔχει τὸ Μουσεῖον τῆς Βιέννης. Αἱ διὰ τὴν τέχνην ὅμως ἀξιολογώτεραί εἰσιν αἱ

---

(1) Walsch, Essay on anc. coins σ. 81. — (2) De Saulcy numism. Byz. —(3) Heyne, artes ex Const. numquam prorsus exulantes. Commenatt, Gott. III, p. 3. — (4) Lamprid. 23 —(5) Trebell. 16.—(6) Vopisc. Aurel. 28.—(7) Κωδ. ΙΑ, 11.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἐπὶ Κωνσταντίνου, ὡς ὁ ἐν Παρισίοις σαρδόνυξ, παριστῶν τὸν Κωνσταντῖνον ἔφιππον, καὶ καταβάλλοντα ἐχθρόν· καὶ ὁ ἐν Φλωρεντίᾳ σάπφειρος, ἔχων θήραν Κωνσταντίνου ἐν Καππαδοκίᾳ (1).

Μετὰ μεγίστης δ' ἐπιμελείας εἰργάζοντο ἐσχάτως τὰ λεγόμενα δίπτυχα, πίνακας ἐλεφαντίνους ἢ ἐξ ὀδόντος ἱπποποτάμου, πρὸς γραφὴν διεσκευασμένους, κοσμουμένους δὲ διὰ γλυφῶν ἔξωθεν. Ταῦτα διηροῦντο εἰς ὑπατικά, διδόμενα τοῖς ὑπάτοις ἐπὶ τῆς ἐγκαθιδρύσεώς των, καὶ εἰς ἐκκλησιαστικά. Καὶ ἐν γένει ἀφ' οὗ ἐξέλιπε τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ζωὴ τῆς τέχνης, ἔμεινε μέχρι τέλους ἀκόμη μνείας ἀξία ἡ μεγάλη περὶ τὴν λεπτουργίαν, καὶ ἐν γένει περὶ τὸ ὑλικὸν μέρος αὐτῆς ἐπιμελεία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Γραφική.

Τῆς δὲ γραφικῆς τὴν εἰς Ἰταλίαν καὶ Ῥώμην εἰσαγωγὴν εἴδομεν ὅτι ὁ Πλίνιος θέλει ἀρχαιοτάτην (2), ἀλλ' ὅτι ἀληθῶς ἡ τέχνη αὕτη μέχρι τῶν αὐτοκρατόρων ὑφ' Ἑλλήνων κυρίως ἠσκεῖτο, καὶ πλὴν τοῦ Φαβίου, ὅστις περιεφρονήθη διότι εἰς αὐτὴν ἐπεδίδετο, καὶ τοῦ Παχουβίου, καὶ αὐτοῦ Ἕλληνος μᾶλλον, οὐδὲν ἕτερον ῥωμαϊκὸν ὄνομα ζωγράφου ἀπαντᾶται προγενέστερον τῆς ἁλώσεως τῆς Κορίνθου. Τὸ θετικὸν τῷ ὄντι καὶ πεζὸν τῶν Ῥωμαίων πνεῦμα, ἀμβλὺ ἐν γένει πρὸς τὴν ἐκτίμησιν τοῦ καλοῦ, καὶ ψυχρὸν πρὸς τὴν καλλιτε-

---

(1) DENK. 416. Σάπφ. ἐν Φλωρεντίᾳ. Θήρα Κωνσταντίνου. Moug. 61, 5. Σαρδόνυξ ἐν Πετρουπόλει. Κωνς. καὶ Φαυς. Lipp. III, 11, 460. Ἀχάτης. Κωνσταντῖνος Β'. — (2) Ἰδ. ἄνωτ: σ. 49.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

χνίαν διὰ τὴν ἐνδόμυχον ἀξίαν αὐτῆς, ἠδιαφόρει πρὸς τὴν ἄσκησιν τῆς ζωγραφικῆς, ἀφ' ὅτου οἱ νικηταὶ ἐδύναντο νὰ κοσμῶσι προχειρότερον τοὺς θριάμβους των διὰ τῶν κατακτωμένων ἑλληνικῶν εἰκόνων, καὶ ἔτι μᾶλλον ἀφ' ὅτου πολύτιμα γλυπτικῆς λάφυρα ὑπηρέτουν πλουσιώτερον τὴν ἐπιδεικτικὴν αὐτῶν πολυτέλειαν. Διὰ τοῦτο ἡ ζωγραφικὴ δὲν ἐτιμᾶτο ὡς ἐλευθέριον καὶ εὐγενὲς ἐπιτήδευμα, καὶ εἰς τοὺς μετὰ ταῦτα χρόνους ἐξηκολούθησεν ἢ ὑπὸ ξένων, ἢ ὑπ' ἀσήμων καλλιτεχνῶν ἀσκουμένη, μέχρις οὗ περιέπεσεν εἰς χεῖρας δούλων, πρώτιστον πρόβλημα ἔχουσα τὴν πρόχειρον καὶ σχεδὸν χειροναχτικὴν κόσμησιν τῶν οἰκιῶν.

Ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Καίσαρος (100 π. χ.) ἀναφέρεται ὡς διαπρέψασα ἰδίως εἰς τὴν ὁμοιογραφίαν ἥτις ἦτον τοῦ κυριώτερον πρόβλημα τῆς ρωμαϊκῆς τέχνης, κόρη τις ἐκ Κυζίκου, ἥτις ἐν τοῖς ἀρχαίοις τοῦ Πλινίου (1) χειρογράφοις γράφεται Λάλα, ἐν δὲ τῷ Βαμβεργιῳ Ἰαΐα, πιθανώτερον δὲ Λ α ί α ἐκαλεῖτο. Ἔγραφε δ' αὕτη κυρίως γυναῖκας, καὶ ἐν Νεαπόλει λέγει ὁ Πλίνιος ὅτι ἐζωγράφησε γυναικὸς μεγαλογραφίαν, ἐκ κατόπτρου δ' ἐχάραξε καὶ τὴν ἰδίαν ἑαυτῆς εἰκόνα. Ἐπαινεῖ δὲ πρὸ πάντων αὐτὴν διὰ τὴν ταχυγραφίαν της, ἥτις κατ' οὐδὲν ἠλάττου τὴν ἀξίαν τῶν ἔργων της, διότι λέγει ὅτι ἦσαν βαρυτιμότερα ὅλων τῶν εἰκόνων τῶν ἀξιολογωτέρων συγχρόνων ζωγράφων. Προσέτι δὲ διέπρεπεν εἰς τὴν μικρογραφίαν, καὶ ἐζωγράφει ἐπὶ ἐλέφαντος (pincillo pinxit et cestro in ebore). Ὑπὸ Πλινίου μνημονεύονται προσέτι εἰς τὸ αὐτὸ χωρίον ὡς λίαν περισπούδαστοι σύγχρονοι τῆς Λαΐας ζωγράφοι ὁ Σ ώ π ο λ ι ς καὶ ὁ Δ ι ο ν ύ σ ι ο ς, ὧν αἱ εἰκόνες ἐπλήρουν, ὡς ἀναφέρει πάσας τότε τὰς πινακοθήκας. Περὶ τοῦ πρώτου λέγει ἀλλαχοῦ (2) ὅτι ἐπεκαλεῖτο *ἀνθρωπογράφος*, διότι

(1 35, 11. — (2) 35. 113.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

μόνον ἀνθρώπους ἐζωγράφει. Ἀλλὰ τὸ αὐτὸ ἐπίθετον εἶχε, κατ' Ἀριστοτέλην, καὶ ὁ ἐπὶ Πολυγνώτου Διονύσιος, ὥστε δὲν εἶναι ἀπίθανον ὁ Πλίνιος, ἢ μᾶλλον ὁ ὑπ' αὐτοῦ παρατιθέμενος Οὐάρων, νὰ συγχέῃ τοὺς δύο. Ὁ δὲ Σώπολις εἶχε σχολὴν ζωγραφικῆς, διότι ὁ Κικέρων ἀναφέρει τὸν ἀπελεύθερον Ἀντίοχον Γαβίνιον, ὡς ἕνα τῶν ζωγράφων, δηλαδὴ τῶν μαθητῶν τοῦ Σωπόλιδος (1). Εἰς τοιχογραφίας δὲ, δι' ὧν ἰδίως ἐκόσμησε τοὺς ἐξώστας ὑπὸ τὰς ἀρχαίας στοὰς τῆς ἀγορᾶς (Maeniana snb veteribus) ἠσχολήθη κατὰ τὸ αὐτὸ τοῦ Πλινίου χωρίον ὁ Σεράπιων, ὅστις μόνον σκηνὰς τῆς φύσεως ἔγραψε, καὶ οὐδόλως ἀνθρώπους.

Ὀλίγον πρὸ τοῦ Αὐγούστου ὀνομάζει ὁ Πλίνιος (2) τὸν Ἀρέλλιον, ὅστις ἐψέγετο ὡς ἐξαχρειῶν τὴν τέχνην, διότι ὑπὸ μορφὴν θεαινῶν ἐζωγράφει τὰς ἑταίρας καὶ ἐρωμένας του. Ἐπὶ δὲ τῶν Αὐτοκρατόρων κατέστη καὶ ἡ γραφικὴ, ὡς καὶ αἱ λοιπαὶ πλαστικαὶ τέχναι, ὑπηρετικὴ τῇ τρυφῇ τῶν πλουσίων καὶ τῇ πολυτελείᾳ. «*Τὸ ἀξίωμα*, λέγει ὁ Βιτρούβιος (3), *ὃ ἐχορήγει τοῖς τεχνουργήμασιν ἄλλοτε ἡ λεπτότης καὶ ἡ ἀκρίβεια τῆς ἐργασίας, δίδωσιν αὐτοῖς ἤδη ἡ πολυτέλεια τῶν ἀρχόντων.*» Ἀντὶ τοῦ εὐγενεστέρου εἴδους τῆς ἐπὶ πινάκων ζωγραφίας, ἥτις σκοπὸν καὶ ἀντικείμενον ἔχει αὐτὴν τὴν τέχνην, ἀντικατέστη ἀπὸ τοῦδε ὡς πρωτίστη τῆς γραφικῆς ἐφαρμογὴ ἡ ταχυγραφία, ἥτις εἰς οὐδὲν ὑψηλότερον ἀφορᾷ τῆς κοσμήσεως τῶν οἰκοδομῶν, δυσχερῶς διατηρεῖται, καὶ μικρὰν ἔχει ἀξίωσιν εἰς καλλιτεχνικὴν φήμην. Μεταξὺ δὲ τῶν ἀσκούντων καὶ τοῦτον τὸν ταπεινότερον κλάδον τῆς τέχνης, ἀπαντῶνται μὲν καὶ ῥωμαϊκά τινα, ἀλλὰ πάντοτε κατὰ πρῶτον λόγον ἑλληνικὰ ὀνόματα.

---

(1) Citt. ad Ab. IV, b. — (2) 35, 119. — (3) VII, 5. — Ιδ. καὶ Pl. 35, 32.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ἐν γένει δ' ἡ τέχνη, ἀφ' οὗ ἔπαυσεν ἐπιδιώκουσα ἢ εὑρίσκουσα τὸ μέγα καὶ τὸ καλόν, ἔχαιρε μᾶλλον εἰς τὰ παιγνιώδη καὶ εἰς τὰ τεράστια, ὥστε καὶ ἐθαυμάζετο ἡ εἰκὼν τοῦ Νέρωνος, ἡ πρώτη περὶ ἧς ῥητῶς λέγεται ὅτι ἐζωγραφήθη ἐπὶ ὑφάσματος, μία τῶν ἀποπλανήσεων τῆς τέχνης καὶ τοῦ αἰῶνος, ὡς δικαίως λέγει ὁ Πλίνιος (1), διότι ἀπ' ἐναντίας τῆς φύσεως τῆς ζωγραφικῆς, εἶχεν ἑκατὸν εἴκοσι ποδῶν ὕψος. Ὡς τέχνασμα δὲ τῆς γραφικῆς ἐθεωρεῖτο καὶ ἡ ἐν τῷ χρυσῷ οἴκῳ Ἡλλὰς τοῦ Ἀμουλίου (2), ἥτις ἠτένιζεν ὅλους τοὺς πανταχόθεν προσβλέποντας. Ὁ ζωγράφος οὗτος, οὗ τὸ ὄνομα ἐν τοῖς ἀρχαιοτέροις καὶ ἧττον δοκίμοις χειρογράφοις ἀνεγινώσκετο Fabullus, ἦν ἐπιδεικτικὸς καὶ κομπαστικός, ἀλλὰ καὶ ὡς ἀνθηρὸς (floridus) ἐπαινεῖται ὑπὸ τοῦ Πλινίου, καὶ εἰργάσθη σχεδὸν μόνον διὰ τὸν οἶκον τοῦ Νέρωνος.

Πρὸ πάντων δ' ἐκ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας εἶχεν εἰσαχθῆ εἰς Ῥώμην εἶδος σκηνογραφίας παράδοξον καὶ φανταστικόν, τὴν ἀρχιτεκτονικὴν κυρίως λαμβάνον ὡς μιμήσεως ἀντικείμενον, ἀλλ' ὅλους αὐτῆς τοὺς κανόνας παραγνωρίζον ἐπίτηδες καὶ συγχέον. Διεμόρφωσε δ' αὐτὸ παρὰ Ῥωμαίοις ἡ ἔλλειψις μέτρου καὶ καλλιτεχνικῆς ἐγκρατείας ἔτι ἀτοπώτερον εἰς τερατόμορφόν τινα, οὐχὶ ὅμως καὶ ἄχαριν πάντοτε, ποικιλματογραφίαν, ἀναλογοῦσαν πρὸς τὰς σήμερον καλουμένας Ἀραβογραφίας (arabesques). «Ἐπὶ τοῦ κονιάματος, λέγει ὁ Βιτρούβιος (1), ζωγραφοῦνται τέρατα μᾶλλον ἢ μορφαὶ ὡρισμέναι καὶ ὑπάρχται, καὶ ἀντὶ μὲν κιόνων κάλαμοι, ἀντὶ δ' ὀροφῶν ἁρπάγαι μετὰ φύλλων συνεστραμμένων καὶ μετ' ἰούλων, ἔτι δὲ λυχνίαι, ἀγάλματα ἀνέχουσαι κ.τ.λ.» Καὶ διηγούμενος ὅτι Ἀπατούριός τις ἐξ Ἀλαβάνδων εἶχε

(1) Pl. 35. 57. Ἰδ. καὶ Λουκιαν. περὶ Συρ. θεᾶς, 32. — (2) Pll. 35 120. — (3) VII, 5.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ὁπασχευάσει καὶ ζωγραφήσει εἰς Τράλλεις σκηνὴν μικροῦ θεάτρου κατὰ τὸν ἀκανόνιστον τοῦτον ῥυθμὸν, συνδέων τὰ μᾶλλον ἐναντία τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ γλυπτικῆς μέρη, «*θεὶς ἀγάλματα ἀντὶ κιόνων, κενταύρους ἀνέχοντας ἀνδριάντας κ.τ.λ.*» καὶ ὅτι ὁ μαθηματικὸς Λικίντος διεπράξατο τὴν κατεδάφισιν τῆς σκηνῆς, « *εἴθε, ἀνακράζει, ἐπέτροπον οἱ ἀθάνατοι θεοὶ ν' ἀνεβίου ὁ Λικίνιος πάλιν* ! (Utinam dii immortales fecissent ut Licinius revivisceret !)

Ὁ αὐτὸς δὲ Βιτρούβιος διαιρεῖ τὰς τοιαύτας ἐντιγίους γραφὰς εἰς τὰς ἀκολούθους τάξεις· ἀ. εἰς μίμησιν ἀρχιτεκτονικῶν κοσμημάτων, κατ' ἀρχὰς ἐν χρήσει εἰς τῶν δωματίων τὰς τοιχογραφίας.—β'. εἰς γενικὰς ἀρχιτεκτονικὰς προσόψεις σκηνογραφικῶς.—γ'. εἰς δραματικὰς (τραγικὰς, κωμικὰς, σατυρικὰς) σκηνὰς, εἰς τὰς μεγάλας αἰθούσας (Exedris).—δ'. εἰς τοπιογραφίας (varietates topiorum) ἐντὸς τῶν στοῶν (ambulationes).—ε. εἰς μεγαλογραφίας (ἱστορικὰς εἰκόνας) πολλάκις μετὰ τοπίων συνδεδεμένας.

Εἰς τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ζωγραφικῆς διέπρεψεν ἐπὶ Αὐγούστου ὁ Λύδιος, *«ὅστις πρῶτος εἰσήγαγε χαριεστάτην τοιχογραφίαν »* (1), ζωγραφῶν ἐν τοῖς δωματίοις *ἀγροικίας, στοὰς, τεχνητοὺς κήπους, ἄλση, λόφους, καταῤῥάκτας, διώρυγας, ποταμοὺς, τερπνοτάτας παραθαλασσίους θέσεις· καὶ παντοχοῦ ἀνθρώπους περιδιαβάζοντας ἢ πλέοντας, ἐπὶ ὄνων ἢ ἡμιόνων τὰς ἀγροικίας αὐτῶν περιερχομένους, ἄλλους ἀλιεύοντας, ἄλλους ὀρνιθοθήρας, κυνηγοὺς, τρυγητάς. Ἀλλαχοῦ παρίστα ὡραίας ἐπαύλεις περιεχομένας ὑπὸ τειχῶν, δι' ὧν οἱ ἄνδρας ἐβάτενον φέροντες ἐπὶ ὤμων τὰς γυναῖκας, καὶ ὑπὸ τὸ βάρος αὐτῶν κλονούμενοι· καὶ παντοῖα ἄλλα εὐτράπελα καὶ φαιδρῶς εὐφυῆ.»* Περιλαμβάνει δὲ

(1) Pl. 35, 37, (116—1173.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

πάσας τὰς τοιαύτας γραφὰς ὁ Πλίνιος ὑπὸ τὴν γενικὴν ἐπωνυμίαν τῆς τοπιογραφίας (topiaria opera), δηλούσης οὐχὶ κυρίως τὴν μεγάλην τῶν νεωτέρων φυσιογραφίαν (paysage), ἀλλὰ μᾶλλον ἀγροτικὰς θέσεις καὶ ἀγροτικὰ ἀντικείμενα

Ἄλλοι δὲ ζωγράφοι τῶν χρόνων ἐκείνων σχεδὸν παντάπασι δὲν μνημονεύονται. Τουρπίλιόν τινα, ἱππότην Ῥωμαῖον, ἀναφέρει ὁ Πλίνιος (1), ὡς τὸν μόνον ἐπ' αὐτοῦ καὶ μετὰ τὸν Ἀκούβιον εὐγενῆ εἰς τὴν τέχνην ἀσχολούμενον, καὶ δι' ὡραίων ἔργων τὴν Βερόναν κοσμήσαντα. Εἰργάζετο δὲ διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρός. Τὸν δὲ Τιτίδιον Λαβεῶνα, ὅστις καὶ στρατηγὸς κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους καὶ ἀνθύπατος ἐχρημάτισεν, ὀνομάζει μόνον ὡς χλευασθέντα καὶ περιφρονηθέντα διότι μικρὰς εἰκόνας εἰργάζετο. Τέλος μνημονεύει (2) καὶ τῶν δύο ζωγράφων Κορνηλίου Πίνου καὶ Ἀττίου Πρίσκου, οἵτινες διὰ γραφῶν ἐπεκόσμησαν τὸν ὑπὸ Οὐεσπασιανοῦ (μ. Χ. 69) ἀνακαινισθέντα ναὸν τῆς Τιμῆς καὶ Ἀρετῆς. Τὸν δεύτερον ἐξ αὐτῶν λέγει ὁ Πλίνιος ἀρχαΐζοντα.

Κατὰ τὸ πλεῖστον δὲ πρὸς τὰς περὶ τῆς τότε τοιχογραφίας εἰδήσεις τοῦ Οὐάρωνος καὶ Πλινίου συνάδουσιν ἐν τελέστατα τὰ ἀπειράριθμα ἐν διαφοροις μνημείοις ἀνευθέντα τοιχογραφικὰ δείγματα, μάλιστα δὲ τὰ ἐν τῇ πυραρεμίδι τοῦ Κεστίου(3), τὰ ἐν τοῖς λαμπροῖς θαλάμοις τοῦ οἴκου τοῦ Νέρωνος, ὅσα διετηρήθησαν ἐν τοῖς τοῦ Τίτου λουτροῖς, τὰ τοῦ μνημείου τῶν Νασώνων,

---

(1) 35, 20. — (2) 35, 120.— (3) Ab. Rive, Hist. crit. de la Pyr. de Cestius, πίνακες τοῦ M. Carloni. P. 1787.— Descr. des Bains de Titus sous la direction de Ponce. P. 1787. —Smuglievitz, μεγάλαι ἰχνογραφίαι τῶν Λ. τοῦ Τίτου. —

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τοῦ ἀνεγερθέντος ἐπὶ Ἀντωνείνων (1), καὶ πρὸ πάντων τὰ ἐν Ἡ ρ α κ λ ε ί ῳ, Π ο μ π η ί ᾳ καὶ Σ τ α β ι α ῖ ς (2), ταῖς ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον κεκοσμημέναις ἐκείναις πόλεσιν, ἀνευρεθέντα παμπληθῆ καὶ θαυμάσια τοιχογραφήματα. Παρέχουσι δὲ πάντα ταῦτα τὴν ἀπόδειξιν ὅτι ὁ περίεργος οὗτος κλάδος τῆς τέχνης διετήρησε τὸν αὐτὸν χαρακτῆρα, καὶ ἀπαραμείωτον τὴν ἀξίαν ἀπὸ Αὐγούστου μέχρις Ἀντωνείνων. Εἰς Πομπηίαν διατίθεται μετὰ πλείστης φιλοκαλίας τὸ ἐμβαδὸν, ἐφ' οὗ εἰσιν αἱ γραφαὶ ἐξειργασμέναι· καὶ τινὲς μὲν ἐξ αὐτῶν παριστῶσι π ο ι κ ί λ μ α τ α, μετὰ πολλοῦ πλούτου καὶ χάριτος φαντασίας συνηρμολογημένα, καὶ εἰργασμένα μετὰ πολλῆς ἐλαφρότητος· ἄλλα εἰσὶ σ κ η ν ο γ ρ α φ ί α ι ἐλαφραὶ καὶ φαιδραὶ, ἢ σκηναὶ ἀγροτικαὶ, καὶ τοπία μετ' ἀνθρωπίνης καλλιεργείας κατὰ τοῦ Λυδίου τὸν τρόπον. Αἱ ὀροφαὶ πολλάκις καλύπτονται ὑπὸ φύλλων καὶ ἀνθέων χρεμαμένων εἰς τὸν ἀέρα, δι' ὧν πετῶσι πτηνά. Μετ' ἀμιμήτου δ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἁβρό-

---

(1) P. S. Bartoli, gli. ant. sepelori, R. 1797—Le pitt. ant. delle grotte di Roma e del. sepolc. dei Nasonitc. R. 1706. 2721-Rec. de oPeint. ant. T, I, II, sec. éd P, 1783.-Collect. d peint. ant. qui rnaient les Pal. thermes, ect. d'Emp. R. 1781e — Arabesques ant. des B. de Livie et de la ville Adrienue. grv. p. Ponce d' après Rafael, P. 1789. -G, M. Cassini, pitt, 1783. —Cabott, stücchi figurati, R. 1795. — C. Butti. Archit. Parietinae puturae ect. 1778.— Pitt. ant. della villa Negroni, 7 ὡραῖοι πίνακες. Καὶ ἐν γένει Winkelm. V. σ. 156. ἑπ.—(2) ant. di Ercol I—IV. VII.— Pitt. ant. N. 1757,— Gli ornati. dell' ant. Pompei, N. 1868. 2 V· — Zahni, neu entd· Wandgem. in Pomp. — Τοῦ αὐτοῦ Schönst. Ornam. aus Pomp. Herc. Sotabiae.—Mus. Berb. —Mazois.— Gell. — Goro—. R. Roch.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τητός εἰσι διαγεγραμμέναι αἱ ἐπὶ βάθέος ἐμβαδοῦ αἰωρούμεναι καὶ εἰς τὸν ἀέρα χορεύουσαι ὀρχήστριαι καὶ Βάκχαι, ἔχουσαι ζωηρὰ χρώματα, ἐντέχνως καὶ εὐρύθμως συνηρμοσμένα, καὶ εὐαρεστοτάτην ἀποτελοῦσαι ἐντύπωσιν. Ἀλλαχοῦ εἰσὶν εἰκόνες σκηνογραφικῶς ἐκτετελεσμέναι, ὥστε ἐκ τοῦ σύνεγγυς μὲν παριστῶσι δυσδιάκριτον μίγμα χρωμάτων, μακρόθεν δὲ μόνον διαγιγνώσκονται καὶ νοοῦνται. Πολλαὶ δ' εἰσι καὶ αἱ μυθολογικὰς καὶ ἱστορικὰς σκηνὰς παριστῶσαι, αἱ μὲν ἐλαφρῶς καὶ παρέργως, αἱ δὲ μετὰ πάσης ἐπιμελείας, καὶ πιθανῶς ἐξ ἀρχαιοτέρων ἀριστουργημάτων ἀντιγεγραμμένας, διότι ἐφιλοτιμοῦντο τότε καλλιτέχναι εἰς ἀντιγραφὴν τῶν ἀρχαίων περιφήμων ἔργων, ὡς λέγει ὁ Κουϊγκτιλιανὸς (1), ὅτι ἤξευρον κατὰ μέτρα καὶ γραμμὰς ἀκριβῶς ν' ἀντιγράφωσι (ut describere tabulas mensuris ac lineis sciant, καὶ ὡς προσμαρτυρεῖ ὁ Λουκιανὸς λέγων· (2) *Τῆς εἰκόνος ταύτης ἀντίγραφός ἐστι νῦν Ἀθήνησι πρὸς αὐτὴν ἐκείνην ἀκριβεῖ τῇ στάθμῃ μετενηνεγμένη.* Εἶναι δὲ καί τινες τῶν τοιούτων ἱστορικῶν τοιχογραφιῶν διακρινόμεναι διὰ τὴν καλλονήν των, ὡς ἡ ἁρπαγὴ τῆς Βρισηίδος, ἡ παιδοκτονία τῆς Μηδείας, κατὰ τὴν εἰκόνα πάντως τοῦ Τιμομάχου (3), ἡ ὡραιὰ τῶν ἐρώτων, ὁ Ὕπνος μετὰ τῆς Πασιθέας, περίεργος αὕτη πρὸ πάντων διὰ τὸν ὡραῖον της φωτισμόν (4). Εὐ-

---

(1) X, 2. — (2) Ζεύξ. 3. — (3) Ἴδε Τομ. Α. σελ. 562— (4) Παραδείγματα γραφῶν τῆς Ποικίλης.

DENK. 422 Ποικίλματα

» 426 *Σκηνογραφίαι*, ὡς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

» 421. *Ἀγροτικαὶ σκηναί*.

« 425. *Τοπιογραφίαι*, ὡς αἱ τοῦ Δουδίου.

» 427 *Μυθολογικαὶ σκηναί* Ἔρωτες λουόμενοι.

» 426 Ἁρπαγὴ Βρισηίδος.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τέθησαν δὲ καὶ τέσσαρες εἰκόνες ἐπὶ μαρμάρου παρὰ τὸ Ἡράκλειον, ὡραῖα, καὶ καθαρότητα ἑλληνικοῦ σχεδίου λέγχοντα περιγράμματα, ἔργα δὲ, κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν νὸς ἐξ αὐτῶν, Ἀ λ ε ξ ά ν δ ρ ο υ τινὸς Ἀθηναίου. (1). Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἦσαν οὐδὲν, καὶ ἐθεωροῦντο ὑπὸ ῶν συγχρόνων τεχνογνωστῶν ὡς ἀμυδραὶ καὶ ταχέως ποσβεσθεῖσαι ἀνταναχλάσεις τῆς ἀρχαίας λαμπρότητος τῆς ζωγραφικῆς· δι' ὃ καὶ ὁ Πλίνιος παραπονεῖται ὅτι ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του τοσαῦτα χρώματα οὐδὲν λόγου ἄ-ξιον παρῆγον, οὐδ' ἐβοήθει πολὺ τὴν τέχνην, ὡς φαί-νεται, τὸ ὅτι τινὲς τῶν αὐτοκρατόρων ἔχαιρον εἰς αὐ-τὴν ἐν παιδιᾶς μέρει ἐνασχολούμενοι, ὡς ὁ Νέρων (2), ὁ Ἀδριανὸς (3), καὶ μεταγενεστέρως ἔτι ὁ Μάρκος Αὐ-ρήλιος (4), ὁ Ἀλέξανδρος Σεβῆρος (5), ὁ Ἑλαιογάβαλος (6), καὶ αὐτὸς ὁ Βαλεντινιανός (7). Ὁ Ἀ δ ρ ι α ν ὸ ς μάλιστα εἶχε καὶ ἀξιώσεις ἐπισήμου ζωγράφου. Ἀλλὰ μικρὰν εἶχε καὶ περὶ τῆς ζωγραφικῆς ὡς καὶ περὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς αὐτοῦ ἱκανότητος ἰδέαν ὁ ἔξοχος καὶ ἀ-τρόμητος ἀρχιτέκτων Ἀπολλόδωρος, καὶ ἀγανακτήσας ποτὲ δι' ἀτόπους τοῦ Αὐτοκράτορος ἐπικρίσεις, ἐτόλμησε νὰ τῷ εἰπῇ κατὰ πρόσωπον· «*Ἄπελθε καὶ τὰς κολοκύνθας γράφε*». Ἐξ οὗ φαίνεται ὅτι περὶ ζωγραφίαν μικρῶν τινῶν καὶ ῥωπικῶν ἀντικειμένων ἠσχολεῖτο ὁ Ἀδριανὸς,

---

« 424. Ὕπνος καὶ Πασιθέα. (Κατ' ἄλλους Βάκ-χος καὶ Ἀριάδνη ἢ Αὖρα. Ἢ Ζέφυρος καὶ Ἀνθώ).

Mus. Borb. Φωλεὰ ἐρώτων.

Βάκχαι.

(1) Pitt. Erc. I, 1—4.— (2) Suet. Nero, 52. — Tac. ann. XIII 3 — Δίων Χρυσ. ΟΑ. σ. 381, Reisc.— (3) Δίων Κάσ. Ξιφυλ· ΞΘ, 8 καὶ 4.—Σουίδ. φ. Ἀδριαν. — Spatian σ. 14— Aur. Vict. epist. c. IV, 2, —(4) Capit. c. 4. — (5) Lamprid. c. 27 — (6) 36 c. 36 — Ἡρωδιαν. Α, 5. — (7) Amm. Marcel. XXX, 6, 4— Ann. Vict. epit. c. XLV.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

δι' ὃ καὶ τὸ περιφρονητικὸν ἐπίθετον ῥυπαρογράφος, τὸ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς εἰς αὐτὸν ἀποδοθὲν, πιθανώτερον φαίνεται ὅτι ἦτον ῥωπογράφος.

Καὶ μετὰ τὸν Λὐτοκράτορα δὲ τοῦτον ἀπαντῶνται ἔτι ἀφανῶν τινων ζωγράφων ὀνόματα, ὡς τὸ τοῦ φιλοσόφου Διογνήτου (1), ὅστις παιδαγωγὸς ὢν τοῦ Μ. Αὐρηλίου (470 μ. Χ.), τῷ ἐδίδαξε καὶ τὴν ζωγραφικὴν· τοῦ Εὐμήλου, ἂν ἦτον ἐπὶ Κομμόδου (180), καὶ οὐχὶ ἀρχαῖος ζωγράφος, γράψαντος Ἑλένην· καί κατά τινας, ἀλλ' ἐσφαλμένως, καὶ τὸ τοῦ Ἀετίωνος, ὅστις ἤκμαζεν ἐπὶ τοὺ Ἀλεξάνδρου (2). Μαθητὴς δὲ τοῦ Εὐμήλου νομίζεται Ἀριστόδημος ὁ Κάρ, ἐπὶ Σεπτ. Σεβήρου (210), ξένος τοῦ ἀρχαίου Φιλοστράτου, γράψας καὶ περὶ ἱστορίας τῆς ζωγραφικῆς, καὶ ζωγράφος ὁ ἴδιος (3). Μνημονεύονται δὲ προσέτι καὶ Καρτέριος, ὁ περὶ 250 μ. Χ. ἐκ μνήμης γράψας τὴν εἰκόνα Πλωτίνου τοῦ φιλοσόφου (4), καὶ Ἰλάριος ὁ Βυθυνὸς (5), ἐν Ἀθήναις ζῶν ἐπὶ Θεοδοσίου (380), περὶ οὗ ὑπερβολικῶς πως λέγει ὁ Εὐνάπιος (6), ὅτι ἐν αὐτῷ ἐφαίνετο ἐπιζήσας ὁ Εὐφράνωρ.

Ἀλλ' οἱ καλλιτέχναι οὗτοι δὲν ἀπετέλουν ἐργαστήρια, καὶ αἱ ἀσθενεῖς καὶ μεμονωμέναι αὐτῶν προσπάθειαι δὲν κατίσχυον ν' ἀναζωογονήσωσι τὴν τέχνην, ἥτις ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Πλινίου πρώτιστον ἀντικείμενον εἶχεν εἰκόνας πυγμάχων, καὶ ἐγκατελείπετο ὡς βαναυσουργία εἰς δούλους, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ βάφοντας τοὺς τοίχους τῶν οἴκων κατὰ τὰς παραδόξους ὀρέξεις τῶν δεσποτῶν των. Οὕτως ὁ Πετρώνιος (7) ἀναφέρει τὴν οἰκίαν τοῦ Τρι-

---

(1) Capitolinus κ. 4. — (2) Ἰδ. Τόμ. Α. σ. 464.— (3) Φιλόστρ. Β. Σοφ. Β, 5. — (4) Πορφ. Β. Πλωτ. 1. — (5) Eunap. Vit. philos. et soph. Vit, Prisci, σ. 94. — (6) 35, 23. — (7) IX. 145.

μαλλίωνος, ὅπου ἐζωγραφήθη ὁ οἰκοδεσπότης ὡς Ἑρμῆς καθ' ὅλα τοῦ Θεοῦ τὰ ἔργα, καὶ ἔπειτα ἡ Ἰλιὰς καὶ ἡ Ὀδύσσεια, καὶ laenatis gladiatorium. Παρὰ δὲ τῷ Ἰουβενάλῃ(1) ἐπιθυμεῖ τις νὰ ὑπάρχῃ μεταξὺ τῶν δούλων του εἷς curvus caelator, et alter qui multas facies pingat cito, καὶ ἐν τοῖς νομικοῖς βιβλίοις ἀναφέρονται δοῦλοι ζωγράφοι (2).

Ἀφ' ὅτου δ' ἐπεκράτησεν ὁ χριστιανισμός, ἡ ζωγραφικὴ, ὡς παράστασις τοῦ ἄκρου καλοῦ, ταχέως συμπαρεφθάρη μετὰ πάσης τῆς λοιπῆς τέχνης. Καὶ αὐτὴ ἡ πλουσία ποικιλματογραφία τῶν ἀρχαιοτέρων χρόνων ἐξέλιπεν, ἀντικαταστᾶσα ὑπὸ βαναύσου γυμνότητος, οἵα φαίνεται εἰς τὰς εἰκόνας τῶν τοῦ Κωνσταντίνου λουτρώνων (3)· ἡ σπουδὴ καὶ ἀκριβὴς μίμησις τῆς φύσεως ἔπαυσε κατ' ὀλίγον, καὶ ἀπεβαρβαρώθη τέλος καὶ αὐτὴ ἡ ἐπί τινα καιρὸν ἐπιζήσασα χειρωνακτικὴ ἐπιδεξιότης, μέχρις οὗ περιωρίσθη ἡ χριστιανικὴ ζωγραφικὴ, ὡς εἴδομεν ὅτι εἶχε συμβῆ καὶ εἰς τὴν γλυπτικὴν, εἰς ἁπλῆν βιομηχανίαν, ἀνεπιδεξίως καὶ βαναύσως διαμορφοῦσαν τὰ ἀντικείμενα. Ἐκ παραδόσεως ὅμως διετήρησε σταθερῶς καὶ ἀμεταβόλως τινὰς τῶν ἀρχαίων τύπων μετὰ τῆς ἀξιοπρεποῦς αὐτῶν ἐμβριθείας, οὐ μόνον διότι ἡ τέχνη εἶχεν ἀπολέσει τὴν παραγωγικὴν αὐτῆς δύναμιν καὶ ἐλευθερίαν, καὶ τὴν εὐφυΐαν τῆς ἐφευρέσεως, ἀλλὰ καὶ διότι ἡ θρησκεία εὐλαβῶς ἐνέμενεν εἰς τὰ παραδεδομένα, καὶ τὰς ἀρχαιοτάτας εἰκόνας ἐθεώρει ὡς τὰς ἀσφαλέστερον διατηρούσας τῶν πρωτοτύπων τὴν ἀληθῆ ὁμοιότητα. Τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀρχαιόταται ὑπῆρ-

---

(1) 29. — (2) Fea, Note in Winkelm. W. V. σ. 496.— (3) DENK. 428. Bartoli, p. 24. ἑπ. — Argincourt. V, 4. — Hirt, Gesch. II. 440. — Sickler κ. Reinhart, Almanach ans. Rem, 1810.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

γον εἰκόνες· τοιαύτην εἶχεν ὁ Ἀλέξανδρος Σεβῆρος (222) εἰς τὸ εἰκονοστάσιόν του (Lararium), τοιαύτας καὶ ἡ αἵρεσις τῶν Καρποκρατίων, καταστήσασα αὐτὰς μετὰ ταῦτα ἐν Αἰγύπτῳ ἀντικείμενον εἰδωλολατρικῶν δεισιδαιμονιῶν· καὶ ἐν γένει διὰ τῆς ζωγραφικῆς καὶ τῆς ψηφοθετικῆς, οὐχὶ δὲ διὰ τῆς γλυπτικῆς, διεδόθη καὶ ἐπεκράτησεν ὁ τύπος τῆς μορφῆς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Γνωστὸν εἶναι τὸ μανδύλιον τῆς Ἐδέσσης, καὶ πολλαχοῦ ἀντικείμενον σεβασμοῦ εἰσὶν αἱ χηρόπλαστοι τοῦ ἀποστόλου Λουκᾶ εἰκόνες. Τινὲς τῶν τοῦ Χριστοῦ, τῆς Παρθένου καὶ τῶν Ἀποστόλων τύποι διεμορφώθησαν ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῆς ἀρχαίας τέχνης, ὡς ἀποδεικνύει τὸ ἔνδυμα, ἡ διάθεσις τῶν πτυχῶν καὶ ἄλλα αὐτῶν πάρεργα μέρη. Τὰ δὲ πρὸς τὴν ἀρχαιότητα παντάπασι ξένα ἀντικείμενα, ἡ ἱερὰ βαρυθυμία τοῦ ἐσταυρωμένου, οἱ μάρτυρες, κτλ. εἰσήχθησαν εἰς τὴν τέχνην μόνον περὶ τὸν 7ον ἢ 8ον αἰῶνα.

Προσέτι δ' ἐνέμειναν κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν χριστιανικὴν εἰκονογραφίαν καί τινες ἐξ αὐτῶν τῶν ἀλληγοριῶν τῆς μυθολογίας, ὡς ἐπὶ τῆς πορφυρᾶς λάρνακος τοῦ Κωνσταντίνου, καὶ ἐπὶ ἄλλων τινῶν αἱ συνήθεις βακχικαὶ παραστάσεις (1), ἀλλαχοῦ θεοὶ ποτάμιοι, εἰς ἀλληγορίαν τοῦ διαῤῥεύσαντος βίου (2), καὶ εἰς τὰς ὑπογείους κρύπτας τῆς Ῥώμης ἐν τοιχογραφίᾳ (3) ὁ μῦθος τοῦ Ὀρφέως, τὴν ἀνάστασιν τῶν ψυχῶν αἰνιττόμενος.

---

(1) Wink. VI. 1. σ. 342. — (2) Boull.. III. pl. 65. — (3) R. Roch. Tableau des Catac. de R. P. 1837. — Rosio, Roma sotteranea, R. 1632. — Aringhi, R. subl. novissima, R. 1651. — Bottari, Cimeteri, di R. 1737—54· — Artaud, voy. dans les catac. de R. P. 1810. — Bartoli, II 212. — d'Arginc. pl. 6—12. — Roestel, Beschr. Roms, I, p. 410.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ἀναχαλοῦσι δ' ἔτι, ἀλλὰ μόλις, τὴν ἀρχαίαν τέχνην καί τινα ἔσχατα αὐτῆς ἀποσπάσματα ἐν ταῖς μικρογραφίαις ταῖς κεχαραγμέναις ὑπὸ Χριστιανῶν ἤδη εἰς χειρόγραφα, οἷον τὸ τῆς Ἰλιάδος ἐν τῇ Ἀμβροσιανῇ βιβλιοθήκῃ (1)· ὁ Βιργίλιος τοῦ Βατικάνου (τοῦ δ' ἢ ε' αἰῶνος) (2)· ὁ Τερέντιος τοῦ Βατικάνου, ἔχων παραστάσεις σκηνῶν τινων τῶν κωμῳδιῶν (3)· τὸ αὐτόθι διατηρούμενον χειρόγραφον Κοσμᾶ τοῦ Ἰνδοπλεύστου (μοναχοῦ τοῦ 6ου αἰῶνος, ὅστις ἔγραψε χριστιανικὴν τοπογραφίαν), καὶ αἱ τοῦ Βατικάνου ἀρχαιόταται μικρογραφίαι τῶν βιβλίων τῆς Γραφῆς, καὶ ἰδίως τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ, ὁμοιάζουσαι τὰς τοῦ Ὁμήρου ἐκείνας.

Ὁ ἔσχατος δὲ σβεννύμενος σπινθὴρ τοῦ ἀρχαίου αἰσθήματος, καὶ τῶν ἀρχαίων τύπων ἀτελής τις ἀνάμνησις, ἐπενείργησαν εἰς διατύπωσιν καί τινων τῶν νεωτέρων χριστιανικῶν εἰκόνων, εἴτε ἱστορικῶν ὡς τῆς τοῦ Δανιὴλ ἐν τῷ βόθρῳ τῶν λεόντων, καὶ τῆς τοῦ Ἰωνᾶ καταβροχθιζομένου ὑπὸ τοῦ κήτους, ἢ καὶ ἀλληγορικῶν, ὡς τῆς καὶ τῇ γλυπτικῇ συνήθους (4) παραστάσεως τοῦ ἀγαθοῦ ποιμένος, φέροντος κατὰ τὸν ἀρχαῖον Κριοφόρον Ἑρμῆν, ἀρνίον ἐπὶ τῶν ὤμων.

Ἐν γένει ὅμως ἡ ἀποστροφὴ πρὸς τὴν εἰδωλολατρείαν ἀπέκρουεν ὅσον ἐνεδέχετο τὰς εἰς τὰς εἰκαστικὰς τέχνας ἐνδόσιμον χορηγούσας διαπλάσεις. Καὶ ἂν ἡ Ῥώμη ἔκλινε μᾶλλον πρὸς τὴν τέχνην, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὅμως ὁ Τερτουλλιανὸς, ὁ Αὐγουστῖνος, καὶ αὐτὸς ὁ Κλήμης, κατεδίκαζον αὐστηρῶς οὐ μόνον τὴν γλυ-

---

(1) Mai, Iliad. fragm. antiquis c. picturis, Med. 1819. — DENK. 420. Αὐτόθεν. — (2) Bartoli, fig. antiq. e cod. ving. vatic. — D'Arginc. 20—25. — Millin. G. M. pl. 175, 6 ἐπ. — (3) Berger, de Personis, 1723. — (4) DENK. 431.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

πτικὴν, ἀλλὰ προσέτι καὶ τὴν ζωγραφικήν. Ἀλλ' ἐξ ἑτέρου αἱ σύνοδοι, ἰδίως ἡ Ἰλλιβερικὴ (300 μ. Χ.), ἡ πρώτη ἀσχοληθεῖσα περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου, ἦσαν εὐνούστεραι πρὸς ταύτην ἢ πρὸς ἐκείνην, καὶ ἡ ἐν Νικαίᾳ (783) αἰνίττεται τὴν παραδοχὴν μὲν τῶν εἰκόνων, τὸν ἀποκλεισμὸν δὲ τῶν ἀγαλμάτων. Ἐκ τούτου, καὶ πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ πολλαπλασιασμοῦ συμβολικῶν προσωποποιήσεων, παρήχθησαν ἀλληγορίαι τινὲς, ἐνίοτε μὲν ἰσχναὶ καὶ ἀνεπαρκεῖς, ὡς ὁ εἰκονιζόμενος ΙΧΘΥΣ, καὶ αἰνιττόμενος τὰ ἀρχικὰ γράμματα τῶν λέξεων *Ἰησοῦς Χριστὸς Θεοῦ Υἱὸς Σωτήρ*· ἄλλοτε ὅμως ὁπωσοῦν γραφικώτεραι, οἷον ἡ περιστερὰ, φέρουσα κλάδον ἐλαίας, ἢ ὀιψῶσα ἔλαφος, ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, περὶ οὗ ὅμως ἡ 6η οἰκουμενικὴ σύνοδος ἐν Κωνσταντινουπόλει, (680) διὰ τοῦ 82 κανόνος ἀποφαίνεται ὅπως μὴ παρίσταται ὁ Χριστὸς ὡς ἀμνὸς, ἀλλ' ὡς ἄνθρωπος, προστιθεῖσα· « *Τοὺς οὖν παλαιοὺς τύπους καὶ τὰς σκιὰς, ὡς τῆς ἀληθείας σύμβολά τε καὶ προχαράγματα, τῇ Ἐκκλησίᾳ παραδεδομένους κατασπαζόμενοι, τὴν χάριν προτιμῶμεν καὶ τὴν ἀλήθειαν, ταύτην ὑποδεξάμενοι.* »

Ἐκτὸς δὲ τῆς ἐγκαυστικῆς καὶ τῆς ὑγρογραφίας (Fresque), δι' ὧν ἐπὶ πολὺ ἔτι ἐκοσμοῦντο αἱ ἐκκλησίαι καὶ αἱ οἰκίαι εἰς τὸ Βυζάντιον, εἰσήχθη καὶ ἐπεκράτησεν εἰς τὰς πολυτελεστάτας αὐτῶν καὶ ἡ ψηφοθετικὴ, δι' ὑέλου μάλιστα κεχρωματισμένου ἢ διαχρύσου, καὶ ἀπὸ Βυζαντίου μετέβη εἰς τὴν Ἑλλάδα, τὴν Ἰταλίαν καὶ ἀλλαχοῦ ἐφ' ὅλου τοῦ μεσαιῶνος (1). Οὕτως εἰς τὴν Χαλκιδικὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ παρεστάθησαν διὰ ψηφοθετημάτων ὅλα αὐτοῦ τὰ κατορθώματα (2), καὶ ἐν Λουγδούνῳ εὑρέθη ψηφοθέτημα

---

(1) Cassiodor Var. I, 6. VII, 5.— Symmachus Ep. VI, 49, VIII, 42. — (2) Προκόπ. π. κτισμ. Ἰουστ. I, 10. — Ἰδ. καὶ

παριστῶν σκηνὰς ἀγωνιστικάς (1). Κυριωτέρα ὅμως χρῆσις αὐτῶν ἐγίνετο ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, ὧν κατεκάλυπτον καὶ κατεκόσμουν τοὺς τοίχους, καὶ πρὸ πάντων τοὺς θόλους, ὡς διαλάμπει εἰσέτι κεκοσμημένη ἡ Ἁγ. Σοφία ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὁ ἅγ. Μάρκος ἐν Βενετίᾳ, καὶ ἐν Ἑλλάδι ὁ ὅσιος Λουκᾶς, τὸ Δαφνίον καὶ ἄλλαι διάφοροι (2).

Κατὰ δὲ τὸν μεσαιῶνα, ὅταν ἡ Εὐρώπη ἐκ τῆς βαρβαρότητος ἀνακύπτουσα ἔστρεψε πάλιν τὴν προσοχὴν ὀπίσω πρὸς τὴν κλασικὴν ἀρχαιότητα, τότε ἀρχαῖοί τινες τύποι ἤρξαντο αὖθις εἰσχωροῦντες εἰς τὴν ἁγιογραφίαν, καθ' ὅσον κἂν ἀφορᾷ τὴν θέσιν καὶ τὴν ἐνδυμασίαν, ἀλλὰ τοῦτο πρὸ πάντων εἰς ἀντικείμενα νεωστὶ εἰσαγόμενα, οὐχὶ δ' εἰς τὰς μορφὰς τὰς ἀπ' ἀρχῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ διαμενούσας διὰ παραδόσεως. Καὶ ἔκτοτε καταφαίνονταί τινα ἀρχαιοπρεποῦς σχολῆς ἴχνη καὶ ἀναμνήσεις, ἀλλ' οὐδαμοῦ ἔτι ἀντίληψις τῆς φύσεως ζωηρὰ καὶ αὐτόματος, μέχρι τοῦ ιγ' καὶ ιδ'. αἰῶνος, ὅτε ἡ ἐνδελεχὴς σπουδὴ τῆς τε φύσεως ὁμοῦ καὶ τῆς ἀρχαίας καλλιτεχνίας διεπαιδαγώγησε τὴν νέαν τέχνην, καὶ ἀνεγέννησεν αὐτὴν ἐν Ἰταλίᾳ ἐφάμιλλον τῆς ἀρχαίας. Ἐν Βυζαντίῳ δὲ καὶ ἐν Ἑλλάδι, αἱ ἅπαξ παραδεχθεῖσαι μορφαί, ὡς ἔσχατα λείψανα καὶ συντρίμματα καταστραφέντος καλλιτεχνικοῦ κόσμου, διετηρήθησαν δι' ὅλου τοῦ μεσαιῶνος, καὶ διατηροῦνται εἰσέτι περιμένουσαι νὰ ἐμφυσήσῃ νέαν ζωὴν εἰς αὐτὰς τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας.

Αὐτοῦ Π. Γοτθ. πολ. I, 24, περὶ ἄλλου ψηφοθετ. — Rumb. I, 183. — Manso. σ. 403 ἑσφ. — Müll. de gen. aev. Theod. σ. 168. — (1) DENK. 429. — (2) Sartorins, Gouv. des Ostrog. σ. 317. N. 21. — Δείγματα. Ciampini, Opera, R. 1747. — Furietti, de Musivis. R. 1752. — D'Arginc. V, pl. 24. — Guttensohn et Knapp. σ. 196.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Καταστροφὴ τῶν Καλλιτεχνημάτων.

Ἀλλ' αἱ διάφοροι περιπέτειαι δι' ὧν διῆλθεν ὁ ἀρχαῖος κόσμος ἀλληλοδιαδόχως, ἡ Ἑλλὰς, καὶ μετ' ἐκείνην ἡ Ῥώμη, καὶ ἔπειτα τὸ Βυζάντιον, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἠλλοίωσαν, καὶ μέχρι τέλους ἐξηφάνισαν ἄρδην τὴν ἀρχαίαν τέχνην, μέχρι ῥανίδος τὴν παραγωγικὴν αὐτῆς ἰκμάδα ἀποξηράνασαι, κατέστρεψαν προσέτι καὶ τὰ πλεῖστα καὶ ἀξιολογώτερα τῶν προϊόντων αὐτῆς, καὶ ὅπως κρίνωμεν περὶ τῆς ὑμνουμένης αὐτῆς λαμπρότητος, μᾶς ἀφῆκαν μόνον σπανίας, παρέργους, καὶ ἀνεπαρκεῖς τὸ πλεῖστον εἰδήσεις, καί τινα συντρίμματα ἄμορφα δευτερευόντων ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ καὶ ἀσήμων τεχνουργημάτων.

Ἐκ τῶν ἀρχαίων καλλιτεχνῶν πολλοὶ ἔγραψαν περὶ τῆς τέχνης εἰς ἣν ἐπεδίδοντο, καὶ περὶ τῶν ἔργων ἑαυτῶν τε καὶ τῶν ὁμοτέχνων των, ὡς ὁ Ἰκτῖνος, ὁ Φίλων, ὁ Πολύκλειτος, ὁ Παῤῥάσιος, ὁ Εὐφράνωρ· πολλοὶ δὲ, μάλιστα ἐν τοῖς χρόνοις ὅτε ἤρξατο ἡ προσοχὴ πρὸς τ' ἀρχαιότερα, ὡς ἐντελέστερα, στρεφομένη, συνέταξαν καταλόγους καὶ περιγραφὰς τῶν προγενεστέρων τεχνουργημάτων, ὡς ὁ Πολέμων ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ Ἀλεξάνδρου, καὶ ὁ Πασιτέλης ἐπὶ Ῥωμαίων. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα τὰ εἰδικὰ καὶ περιεκτικὰ συγγράμματα ἐξέλιπον μέχρις ἴχνους, καὶ πρὸς γνῶσιν τῶν ἀρχαίων προϊόντων μόναι σχεδὸν πηγαὶ μένουσιν ὁ Παυσανίας, ὅστις ἐν παρόδῳ μόνον περὶ αὐτῶν ὁμιλεῖ, τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τὴν θρησκευτικὴν μᾶλλον ἔποψιν περιγράφων, καὶ ὁ Πλίνιος, ὁ ἐν παραρτήματι τοῦ συγγράμματός του ἐν ὀνομαστικῷ πίνακι μονολεκτικῶς πολλάκις περὶ τῶν πρωτί-

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

σιων ἀριστουργημάτων περιλαβών· καὶ τέλος, πλὴν τῆς τυχαίας μνείας ἔν τισι χωρίοις τῶν συγγραφέων, ἐκτενέστεραι εἰδικαί τινες περιγραφαὶ, οἷον τῶν δύο Φιλοστράτων καὶ τοῦ Καλλιστράτου αἱ πομπώδεις καὶ ῥητορικαὶ πραγματεῖαι, αἵτινες καὶ αὐταὶ παραλείπουσι τὰ ὀνόματα τῶν καλλιτεχνῶν, ἀποδεικνύουσιν ὅμως πόσον ξηραὶ καὶ ἀνεπαρκεῖς εἰσιν αἱ ἐπίτομοι ἐκεῖναι τοῦ Πλινίου καὶ τοῦ Παυσανίου εἰδήσεις.

Ὡς δὲ πρὸς τὰ τεχνουργήματα, ταῦτα καὶ ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτάτων ἤδη χρόνων ἐνίοτε κατεστρέφοντο, διότι ἀείποτε ὑπῆρχεν ἐν Ἑλλάδι ἡ ἕξις τοῦ ἐχθρικῶς διαρπάζειν ἐκ δεισιδαιμονίας τὰ θεῖα ἀγάλματα· καὶ ἀφῃροῦντο μὲν τὰ Παλλάδια, καθὸ ἐμβλήματα καὶ ἐγγυήσεις τῆς σωτηρίας τῶν πόλεων, ὡς ἀφῃρέθησαν φέρ' εἰπεῖν τὰ τῆς Τροίας, ἐκλέπτοντο δὲ θαυματουργὰ ξόανα, καθὸ παρακολουθούσης δῆθεν αὐτὰ τῆς ἐνυπαρχούσης θείας χάριτος, ὡς ἡρπάγη ὑπὸ Ὀρέστου τὸ τῆς Ταυρικῆς Ἀρτέμιδος ξόανον, καὶ τὸ τοῦ Ἄρεως ὑπὸ τῶν Ἀργοναυτῶν, καὶ τὸ χρυσοῦν δέρας ὑπὸ τοῦ Ἰάσωνος· ἀπεκομίζοντο δὲ καὶ ὑπὸ εὐσεβείας πολλὰ πρὸς διατήρησιν ἐκ τῶν λεηλατουμένων πόλεων, ὡς ὁ Αἰνείας μετὰ τοῦ γέροντος πατρός του συναπεκόμισε καὶ τὰ ἀγάλματα τῶν θεῶν του, καὶ ὡς εἰς τοὺς *Ξοανοφόρους* τοῦ Σοφοκλέους οἱ θεοὶ ἀπεκόμιζον τὰ ἴδια ἑαυτῶν ἀγάλματα ἐκ τοῦ Ἰλίου.

Ἄλλοτε δὲ κατεστρέφοντο ἢ διηρπάζοντο καὶ ὑπὸ μόνης ἐχθρικῆς δυσμενείας, ἐπὶ βαρβαρικῶν εἰσβολῶν μάλιστα, ὡς κατέστρεψαν οἱ Πέρσαι τοὺς ναοὺς τῆς Ἑλλάδος, καί τινα μὲν ἠφάνισαν, ἄλλα δ' ἀπήγαγον τῶν ἑλληνικῶν ἀγαλμάτων, ἐξ Ἐφέσου τὸν Ἀπόλλωνα τοῦ Κανάχου, καὶ ἐξ Ἀθηνῶν τοῦ Ἀντήνορος τοὺς τυραννοκτόνους.

Ἀλλὰ καὶ μεταξὺ Ἑλλήνων συνέβαινον οὐ σπανίως

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

αἱ τοιαῦται καταστροφαὶ, οἵας ὁ Θουκιδίδης (1) ἀναφέρει ἐπὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, καὶ ὡς ὁ πλούσιος ναὸς τῶν Δελφῶν πολλάκις ἐπεβουλεύθη, πρῶτον μὲν ὑπὸ Φ ύ θ ω ν ο ς, τοῦ Εὐβοέως λῃστοῦ, ἔπειτα ὑπὸ τῶν Φλεγυῶν, μετὰ ταῦτα ὑπὸ Πύῤῥου τοῦ Ἀχιλλέως (2), καὶ ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις, μετὰ τὴν ὑπὸ Ξέρξου λεηλασίαν, πρὸ πάντων κατὰ τὸν ἱερὸν πόλεμον (Ὀλ. 106, β′-108, γ′,) ὅταν οἱ Φωκεῖς κατέκοψαν εἰς νόμισμα τὰ χρυσᾶ αὐτοῦ ἀναθήματα.

Διαβόητος ἦν καὶ ὁ Διονύσιος διὰ τὴν ἀσέβειαν ἐν ταὐτῷ καὶ τὴν ἀπληστίαν του. Οὗτος ἐν Συρακούσαις γυμνώσας τὸν Δία τῆς χρυσῆς του ἐσθῆτος, ἀγούσης 85 τάλαντα, τῷ περιέβαλεν ἄλλην ἐξ ἐρίου, εἰπὼν αὐτὴν ἐλαφροτέραν μὲν τὸ θέρος, θερμοτέραν δὲ τὸν χειμῶνα· καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος *ἀπέκειρε* τοὺς χρυσοῦς βοστρύχους· καὶ ἐν Τυῤῥηνίᾳ, κατὰ διαταγήν του, οἱ στρατιῶται ἀφῄρεσαν ἔμπροσθεν τοῦ Ἀπόλλωνος τὴν ἀργυρᾶν τράπεζαν, «*ἀγαθοῦ δαίμονος τῷ θεῷ διδόντες τρόπωσιν*» (3).

Καὶ ἐπὶ τῶν ἐκστρατειῶν δὲ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐγένοντο ἀναμῳβόλως ζημίαι, ὡς ἐν τῇ κατασκαφῇ τῶν Θηβῶν. Ἀλλ' ἰδίως καταστρεπτικοὶ ὑπῆρξαν ὁ συμμαχικὸς καὶ οἱ Μακεδονικοὶ πόλεμοι, ὅτε οἱ ἡμιβάρβαροι Αἰτωλοὶ (Ὀλ. 139) ἐλεηλάτουν καὶ κατέσκαπτον τοὺς ναοὺς, καὶ ἀνέτρεπον τοὺς ἀνδριάντας, ὡς ἐν Δίῳ τῆς Μακεδονίας, ἐν Δωδώνῃ, ἐν τῷ Ἡραίῳ τοῦ Ἄργους, ἐν τῷ Ποσειδωνίῳ τοῦ Ταινάρου καὶ τῆς Μαντινείας, καὶ ἀλλαχοῦ (4). Πάλιν δὲ Φίλιππος ὁ Γ′. (ὁ Μισῤῥώμαιος), ἀντεκδικούμενος διὰ τὸ Δῖον, ἐπόρθησε τὴν ἐν

---

(1) Α, 114. — Β, 21, 23. — (2) Παυσ. Ι, 7. — (3) Ἀριστοτ. Οἰκον. Β. — Αἰλ. Π. Ι. Α. 20. — (4) Πολύβ. Δ. 18, 62, 67. — Ε. 9, 11. — Θ. 34, 35.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Αἰτωλίᾳ Θέρμον, ἐν ᾗ διέφθειρε περὶ τοὺς δισχιλίους ἀνδριάντας, φεισθεὶς μόνον τῶν ἐχόντων ἐπιγραφὰς θεῶν (1), καὶ προσέσι ἐλεηλάτησε καὶ τὰ πέριξ τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Πειραιῶς, καὶ ἔκαυσε τὸ Κυνόσαργες καὶ τὸ Λύκειον. Καὶ αὐτὸς δὲ, καὶ ὁ τῆς Βιθυνίας βασιλεὺς Προυσίας, ἠρήμωσαν τοὺς ναοὺς τῆς Περγάμου, καὶ ὁ τελευταῖος, ἀφ' οὗ ἐσύλησε πολλὰ ἀγάλματα, ἥρπασε καὶ τὸν περίφημον τοῦ Πυρομάχου Ἀσκληπιόν (2).

Ὅτε δ' ἤρξατο ἐκτείνουσα ἡ Ῥώμη τὰ ὅπλα της ἐκτὸς ἑαυτῆς, τότε ἥρπαζον οἱ στρατηγοί της τὰ τεχνουργήματα τῶν πορθουμένων πόλεων, ἀλλὰ μετά τινος φειδοῦς κατ' ἀρχὰς, καὶ μόνον πρὸς ἐπικόσμησιν τῶν τῆς πατρίδος των οἰκοδομῶν ἢ τῶν ἰδίων θριάμβων. Οὕτως ὁ Γ. Κάμιλλος, κυριεύσας τοὺς Οὐΐους (400 π. Χ.) ἀπήγαγε τοὺς ἀνδριάντας ἐξ εὐσεβείας μᾶλλον ἢ διὰ λεηλασίαν (Colentium magis quam rapientium modo), κατὰ Λίβιον (3), καὶ προσέτι καὶ τὴν κολοσσιαίαν Ἥραν, ἀλλὰ μόνον ἀφ' οὗ τὴν ἠρώτησε· Visne Romam ire Juno? Τὸν δὲ Μάρκελλον ἐπαινεῖ ὁ Κικέρων (4) ὡς πράως προσενεχθέντα πρὸς τὰς Συρακούσας (Ὀλ. 142, ά)· καὶ ὁ Φάβιος Μάξιμος, κυριεύσας τὴν Τάραντα (Ὀλ. 142, δ'), ἐδείχθη, κατὰ Λίβιον (5), ἐπιεικὴς πρὸς αὐτὴν, καὶ κατὰ Πλούταρχον (6) εἶπεν εἰς τοὺς ἐρωτήσαντας αὐτὸν «*Τί διατάττει περὶ τῶν Θεῶν;*» «*Ἀπολίπωμεν τοὺς θεοὺς Ταραντίνοις κεχολωμένους.*» Τὸν Ἡρακλῆν ὅμως τοῦ Λυσίππου μετεκόμισεν ἐντεῦθεν εἰς τὸ Καπιτώλιον.

Ἀλλὰ κυρίως ἐσυστηματοποιήθη ἡ ἐκ τῶν καταχτωμένων χωρῶν ἀπαγωγὴ τῶν τεχνουργημάτων, ἀφ' ὅτου οἱ Ῥωμαῖοι ἐξέτειναν τὰς καταχτήσεις των ἐπὶ

---

(1) Πολ. — Ε, 9. — (2) Πολ. ΚΒ, 25. — (3) T. L. V, 22. (4) O. Verr. I. 2. — (5) XXVII, 16. — (6) Φ. Μ. ΙΒ.—

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τὸ ἑλληνικὸν ἔδαφος. Ὁ Σύλλας ἐγύμνωσε τοὺς Δελφοὺς, ὁ Κόϊντος Φλαμινῖνος, ὁ ἀξιῶν νὰ καλῆται ἐλευθερωτὴς τῶν Ἑλλήνων, τρὶς νικήσας Φίλιππον τὸν Γ' (Ὀλ. 144, γ'), ἐγύμνωσε τὰς μακεδονιζούσας τῶν πόλεων, καὶ παμπόλλους χαλκοῦς καὶ λιθίνους ἀνδριάντας ἐξ Ἐρετρίας καὶ ἀλλαχόθεν ἔσυρεν εἰς τὸν θρίαμβόν του (1). Καὶ Σκιπίων δ' ὁ Ἀσιανὸς πολλὰ ἀπήγαγε τορευτὰ ἀγγεῖα, πρὸ πάντων ἐκ τῆς κατ' Ἀντιόχου τοῦ Γ'. νίκης του (Ὀλ. 147, δ'). Ἐξ Ἀμβρακίας δ' ὁ Νοβιλίωρ (Ὀλ. 148, α') ἥρπασε 285 χαλκοῦς καὶ 230 λιθίνους ἀνδριάντας, καὶ ὁ Π. Αἰμίλιος (Ὀλ. 153, β') ἐξ 70 πόλεων ἐκόμισεν εἰς τὸν θρίαμβόν του 250 ἁμάξας πλήρεις ἀγαλμάτων· ὁ δὲ Μέτελλος ὁ Μακεδονικὸς ἀφείλετο πολλοὺς ἀνδριάντας κυρίως ἐκ τοῦ Δίου, καὶ μάλιστα τοὺς 25 χαλκοῦς ἱππεῖς τοῦ Ἀλεξάνδρου, τοὺς ἐν Γρανικῷ πεσόντας, ἔργον Λυσίππου.

Καιρίαν δὲ πληγὴν ἐπέφερεν εἰς τὴν τέχνην ἡ ὑπὸ Μομμίου ἅλωσις καὶ καταστροφὴ τῆς Κορίνθου (Ὀλ. 158, δ'), ὅπου πολλὰς χιλιάδας ἀριστουργημάτων κατέφαγον αἱ φλόγες ἢ κατέστρεψεν ἡ στρατιωτικὴ βία, πολλὰ δὲ καὶ ἀπεκομίσθησαν εἰς Ῥώμην, ἢ εἰς Πέργαμον διὰ τοῦ στρατηγοῦ τοῦ Ἀττάλου, συμμαχοῦντος τότε τοῖς Ῥωμαίοις, ὅθεν ἐν Ὀλ. 161, δ'. ἡ διαθήκη τοῦ Ἀττάλου ἔπεμψε πάντα ταῦτα τὰ καλλιτεχνικὰ λάφυρα εἰς Ῥώμην. Μεταξὺ δὲ τῶν διαρπαγέντων τούτων θαυμάτων τῆς τέχνης, εὗρεν ὁ Πολύβιος καὶ ἔσωσε τῆς καταστροφῆς καὶ εἰκόνας τοῦ Φιλοποίμενος καὶ Ἀράτου, ἃς ἔλαβεν ὡς δῶρον παρὰ τῶν Ῥωμαίων. Ἀλλὰ τοὺς στρατιώτας εἶδεν ὡς τραπέζας πεττείου μεταχειριζομένους τὸν Διόνυσον, καὶ τὸν Ἡρακλῆν καταπονούμενον τῷ τῆς Δηϊανείρας χειτῶνι, περίφημα ἔργα τοῦ Ἀριστείδου. Ἐξηγόρασε δὲ τοὺς πίνακας τού-

(1) T. Liv. XXXII, 37.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τους ὁ Ἄτταλος, ἕκαστον 6,000 στατήρων, καὶ τοὺς παρεχώρησεν εἰς τὸν Μόμμιον, ὅστις ὅμως ἦν τοσοῦτον ἀγροῖκος, ὥστε ἐσυμφώνει μετὰ τῶν μετακομιζόντων τὰ τεχνουργήματα ταῦτα πλοιάρχων, ἂν ἤθελον βλαβῇ ἐπὶ τοῦ πλοῦ, νὰ τὰ κατασκευάσωσι νέα !

Οὕτως ἐπ' αἰώνων ἐξηκολούθησεν ἡ Ἑλλὰς ἀκένωτον οὖσα μεταλλεῖον, ἐξ οὗ ἀναρίθμητοι θησαυροὶ καλλιτεχνίας μετεκομίζοντο εἰς τὴν νέαν τοῦ κόσμου πρωτεύουσαν, ἥτις, κατὰ γενόμενον ὑπολογισμὸν, ἀνδριάντας μόνον Ἑλληνικῆς καταγωγῆς περιεῖχε μέχρι τέλους ὑπὲρ τὰς δέκα μυριάδας, πλὴν τῶν ἐν αὐτῇ ὑφ' Ἑλλήνων πλαστῶν ἐπὶ τῶν πρώτων ἐτῶν τῆς κατακτήσεως καλλιτεχνηθέντων.

Ἡ δ' ἐκ Ῥώμης εἰς Βυζάντιον ἐν ἔτει 320 μ. Χ. γενομένη μετάθεσις τῆς καθέδρας, ἐπέφερεν ἔτι ἐπαισθητοτέραν ζημίαν ὡς πρὸς τὰ καλλιτεχνήματα, ὧν πάμπολλα, καὶ ἀγάλματα, καὶ εἰκόνας μετέφερεν αὐτὸς ὁ Κωνσταντῖνος πρὸς μεγάλην βεβαίως βλάβην αὐτῶν, ἔκ τε Ῥώμης, ἐξ Ἑλλάδος, καὶ ἔτι μᾶλλον ἐκ μικρᾶς Ἀσίας, διὰ τὸ πρόχειρον τῆς διὰ θαλάσσης μετακομίσεως, ὅπως λαμπρύνῃ δι' αὐτῶν τὴν πόλιν τῆς ἐκλογῆς του· καὶ ἐκόσμησε τοὺς λουτρῶνας τοῦ Ζευξίππου, τοὺς ἐπὶ Σεβήρου, ἐν ἔτει 222 οἰκοδομηθέντας, καὶ ἔστησεν εἰς τὰς πρωτίστας ὁδοὺς ἀγάλματα θεῶν καὶ ἡρώων καὶ μεγάλων ἀνδρῶν, ὧν ὅμως τὰ χαλκᾶ ἐχώνευσε μετὰ ταῦτα ἐν ἔτει 491 ὁ Ἀναστάσιος, ἵν' ἀνεγείρῃ κολοσσὸν ἐν τῇ ἀγορᾷ (1).

Προσέτι δ' ὁ ἤδη ἐκνικῶν χριστιανισμὸς, ψυχρὸς ἐν γένει πρὸς τὴν τέχνην, ἕνεκα τῆς τάσεως αὐτοῦ πρὸς τὸ ἄϋλον, ἦν δυσμενὴς μάλιστα πρὸς τ' ἀρχαῖα καλλιτεχνήματα, ὡς προϊόντα θεωρῶν αὐτὰ τῆς εἰδωλολατρείας. Ἀλλ' ὁ Κωνσταντῖνος, εἰς τὸ μεταίχμιον μεταξὺ

(1) Μαλαλᾶς ΙΕ.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νέας πίστεως διατελῶν, οὐ μονον ἐπροστάτευεν ἔτι τοὺς ὀπαδοὺς τῆς πολυθείας, ἀλλὰ καὶ ὁ ἰδιος ἐπὶ πολὺ δὲν εἶχεν ἀρνηθῇ αὐτὴν ἐντελῶς, ὥστε δὲν φαίνεται πιθανὸν νὰ ἐλεηλάτησε τοὺς ναοὺς, εἰ καὶ ὁ Εὐσέβιος (1) πολλοὺς ἀποδίδει αὐτῷ ἕνεκα τούτου ἐπαίνους, διηγούμενος ὅσους μετεχειρίζετο τρόπους ὅπως καταστήσῃ τὰ εἴδωλα περιφρονητὰ εἰς τὸν λαὸν, καὶ πῶς μεταξὺ ἄλλων ἐλέπιζε καὶ ἀπεγύμνου τὰ ἐπίχρυσα ἢ χρυσελεφάντινα ἀγάλματα, καὶ ἐξέθετε δημοσίως τὸ εὐτελὲς ξύλον, ὅπερ ἦν ὁ κορμὸς τῶν τοιούτων ξοάνων.

Ἀλλ' ὁ υἱὸς αὐτοῦ Κωνστάντιος (337), ἔνθερμος ὢν Χριστιανὸς, ἀπηγόρευσε τὰς θυσίας καὶ τὴν λατρείαν τῶν ἀγαλμάτων, καὶ ἔκτοτε πολλοὶ, τῆς Μικρᾶς Ἀσίας μάλιστα, ἐπίσκοποι, ὑπὸ τοῦ παραδείγματος τῶν Αὐτοκρατόρων ἐμψυχούμενοι, ἐπετίθεντο μετὰ τοῦ ποιμνίου των κατὰ τῶν ναῶν, καὶ κατέστρεφον αὐτοὺς, καὶ ἠφάνιζον τὰ ἀγάλματα. Οὕτως ὁ Ἀλεξανδρείας Θεόφιλος κατηδάφισεν ἐν ἔτει 389 τὸ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Σεράπειον, τὸν μετὰ τὸ Καπιτώλιον μέγιστον ναὸν τοῦ καιροῦ του.

Ἰουλιανὸς δ' ὁ Παραβάτης (361) μετέφερε καὶ αὐτὸς πολλὰ ἀγάλματα εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀλλὰ βεβαίως οὐχὶ ἐρημῶν τοὺς ναοὺς τῆς θρησκείας ἣν ἤθελε ν' ἀναστήσῃ, ἀλλὰ συνάγων αὐτὰ ἐκ τῶν κατηδαφισμένων ναῶν, ὅπως τὰ διασώσῃ. Ἐν γένει δὲ φαίνεται ὅτι ἡ Ἑλλὰς ὀλιγώτερον τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ὑπέφερε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐκ τῶν τοιούτων καταστροφῶν καὶ ἀπαγωγῶν, διότι εἰς αὐτὴν βραδύτερον εἰσεχώρησε τὸ νέον θρήσκευμα, καὶ μέχρις ἐπὶ Ἰουλιανοῦ ἐπανηγυρίζοντο ἔτι οἱ ἀγῶνες τῶν Ἰσθμίων, τῶν Νεμείων καὶ τῶν Πυθίων, αἱ δ' Ἀθῆναι ἦσαν ἡ προσφι-

(1) Β. Κωνστ. Γ, 54.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

λὴ πόλις τῶν Αὐτοκρατόρων. Προσέτι δὲ, ἐπειδὴ ἐνταῦθα οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἀρχαίας λατρείας, πρὸς ἀνεξιθρησκίαν ἐν γένει διατεθειμένοι, καὶ ὑπὸ τῶν φώτων τῆς φιλοσοφίας προπαρεσκευασμένοι, δὲν παρηνόχλουν τὸν ἀρτιγέννητον Χριστιανισμὸν, διὰ τοῦτο ὅταν οὗτος ὑπερενίκησε, δὲν ἐκινεῖτο ὑπ' αἰσθημάτων ἀντεκδικήσεως, καὶ ἀντὶ νὰ καταστρέψῃ, παρεδέχθη εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του τὰ καταγώγια τῆς εἰδωλολατρείας, καθιερῶν τοὺς ναοὺς εἰς ἐκκλησίας μνήμης συνήθως ἀναλόγου πρὸς τὴν ἀρχαίαν αὐτῶν ἐπωνυμίαν, καὶ περιβάλλων οὕτως αὐτοὺς διὰ τῆς σωτηρίου αἰγίδος του. Οὕτω διετηρήθη ἐν Ἀθήναις ὁ Παρθενὼν, μεταποιηθεὶς εἰς ἐκκλησίαν τῆς Ἀειπαρθένου, καὶ ὁ ναὸς τοῦ Θησέως εἰς ἐκκλησίαν τοῦ ἁγ. Γεωργίου, καὶ ἄλλοι ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ὡς συνέβη τὸ αὐτὸ καὶ ἐν Ῥώμῃ.

Κυρίως ὅμως ἐπὶ Θεοδοσίου καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ, Ἀρκαδίου καὶ Ὠνορίου (395), ἐξεδόθησαν ἀλλεπάλληλα διατάγματα, πρῶτον μὲν κατὰ τῶν προσκυνητηρίων πάσης ἀκολάστου ἢ μυστηριώδους λατρείας, ὁποῖα τὰ σπήλαια τοῦ Μίθρα καὶ τὰ τοιαῦτα, ἔπειτα δ' ἐν γένει κατὰ τῆς τελέσεως θυσιῶν εἰς τὰ εἴδωλα, καὶ κατὰ τῆς λατρείας αὐτῶν. Ἐπὶ Θεοδοσίου δὲ τοῦ Νεωτέρου, ἐν ἔτει 426, ὅτε φαίνεται καὶ ἐν Ἀθήναις ἐντελῶς ὑπερισχύσας ὁ Χριστιανισμὸς, ἐξεδόθη κατὰ πρῶτον διάταγμα περὶ καταργήσεως τῶν ναῶν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τῆς Ἰλλυρίας, ἥτις περιελάμβανε καὶ τὴν Ἑλλάδα, ἕτερα ὅμως διατάγματα πάλιν ἀπαγορεύουσι τὴν βάρβαρον αὐτῶν καταστροφὴν, καὶ τὴν χρῆσιν αὐτῶν εἰς βεβήλους ἀνάγκας. Ἦν δ' ἐν γένει ὁ Θεοδόσιος φίλος τῆς τέχνης, ὡς ἀποδείκνυται καὶ ἐκ τῶν τιμῶν ἃς ἐν τῷ κώδηκί του ἀποδίδωσι τοῖς τεχνίταις (1), καὶ φαίνεται ὅτι πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον ἀνθαμιλλώμενος,

(1) IT, 4.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

πολλὰ τῶν ἔτι πολλαχοῦ σωζομένων ἀρχαίων ἀγαλμάτων μετέφερεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὡς ἁπλᾶ, καὶ πρὸς πᾶσαν θρησκευτικὴν ἰδέαν ξένα τῆς πόλεως ἐκείνης κοσμήματα, ὧν πολλὰ περιέστησε βεβαίως εἰς τὴν πλατεῖαν τῆς ἁγίας Σοφίας, διότι αὕτη λέγεται πρὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἤδη (546) ἀγάλματα ἔχουσα. Πολλὰ δ' ἀναφέρει ὀνομαστὶ ὁ Κεδρηνὸς ἐκ τῶν τεθέντων εἰς τὰ τοῦ Λ α ύ σ ο υ καλούμενα ἢ τὸ Λ α υ σ α ϊ κ ὸ ν, μέγιστον οἰκοδόμημα ἐπὶ Ἀρκαδίου ἀνεγερθέν, οἷον Ἀθηνᾶν Λινδίαν, τετράπηχυ ἄγαλμα σμαράγδινον, περὶ οὗ προστίθησι, συμπληρῶν τὴν ἀτοπολογίαν του, ὅτι ἦν δῶρον τοῦ Σεσώστριδος, 1350 π. Χ. ζῶντος, τῷ Λινδίῳ Κλεοβούλῳ, ἀκμάζοντι, ὀκτὼ μετὰ ταῦτα αἰῶνας· τὴν Κνιδίαν Ἀφροδίτην, ἔργον Πραξιτέλους τοῦ Κ ν ι δ ί ο υ, ὡς τὸν λέγει· τὴν Σαμίαν Ἥραν, ἔργον Λ υ σ ί π π ο υ καὶ τοῦ κατὰ δύω ἑκατονταετηρίδας ἀρχαιοτέρου Βουπάλου τοῦ Χίου· Δία τὸν Ὀλύμπιον τοῦ Φειδίου· Χρόνον, ἔργον Λυσίππου· καὶ προσέτι Μονοκέρως, Τίγρεις, Γρύπας, Καμηλοπαρδάλεις, Ταυρελέφαντας, Κενταύρους, Πᾶνας. Ἡ ἀπαρίθμησις αὕτη δὲν εἶναι βεβαίως ὡς πρὸς τὰ καθέκαστα αὐτῆς ἀξιόπιστος, καὶ περὶ τῶν ἔργων καὶ τῶν χρόνων τῶν ἀρχαίων καλλιτεχνῶν ἐλέγχει ἄγνοιαν, ἥτις ἦν κοινὴ τοῖς πλείστοις τῶν Βυζαντινῶν συγγραφέων, καλούντων συνήθως ἕκαστον τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει καλλιτεχνημάτων κατὰ τὸ περιφημότερον τοῦ εἴδους αὐτοῦ ἐν τῇ ἀρχαιότητι· ἀλλὰ συγχρόνως μαρτυρεῖ περὶ τοῦ μεγίστου καλλιτεχνικοῦ πλούτου ὅστις εἶχε συσσωρευθῇ εἰς τὴν καθέδραν. Καὶ ἐν Ῥώμῃ δὲ δὲν εἶχον παύσει ἔτι τιμώμενα τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα, διότι ὑπῆρχεν αὐτόθι τεταγμένος ἐπὶ τῆς διατηρήσεως αὐτῶν ἑκατόνταρχος, καὶ ἔπειτα tribunus Comes rerum nitentium.

Ἐκτὸς δὲ τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐγγενῶν τούτων αἰτιῶν, ὅ,τι ἔτι μᾶλλον καὶ κυρίως ἐπέφερε τὴν φθορὰν

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τῶν ἀρχαίων τεχνουργημάτων, ἦσαν καὶ αἱ ἐπὶ τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων ἀρξάμεναι βαρβαρικαὶ ἐπιδρομαὶ εἴς τε τὴν Ἑλλάδα καὶ εἰς τὴν Ῥώμην. Ἐν ἔτει 267, ἐπὶ Γαλιηνοῦ, ὑποτιθέμενοι Σκύθαι, ἀλλ' ὀρθότεροι Γότθοι, ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου Πόντου ὁρμώμενοι, εἰσέπλευσαν εἰς τὸ Αἰγαῖον, ἐπόρθησαν τὸν ἐν Ἐφέσῳ ναὸν τῆς Ἀρτέμιδος, καὶ ἐκυρίευσαν τὰς Ἀθήνας, αἵτινες ἀπὸ Σύλλα εἶχον μείνει σχεδὸν ἀτείχιστοι, καὶ μόνον ἐπὶ Βαλεριανοῦ (253) κατεσπευσμένως περιεκλείσθησαν δι' ἀτελοῦς τινος περιφράγματος, εἰς ὃ ὅμως, ἐσχάτως κατὰ μέρος ἀνασκαφέν, ὡς εἰκάζεται, πολλὰ εὑρέθησαν κατακεκομμένα καὶ ἐντετειχισμένα καλλιτεχνήματα, καὶ ἀρχαῖοι ἐνεπίγραφοι λίθοι· ἀλλὰ, μεταξὺ λεηλατοῦντας, προσέβαλεν αὐτοὺς ἀνδρείως καὶ τοὺς ἀπεδίωξεν ὁ Δέξιππος μετὰ τῶν Ἀθηναίων. Μετὰ δὲ τὸν τοῦ Βάλεντος θάνατον, ἐν ἔτει 375, ἀνεφάνησαν αὖθις οἱ Γότθοι πρὸς Ἄρκτον, καὶ βαρβάρων χείμαρος κατέκλυσε τὴν Ἤπειρον καὶ τὴν Θεσσαλίαν, ἀλλ' ἀνεχαιτίσθη ὑπὸ τῆς ἔμφρονος ὀραστηριότητος Θεοδώρου, τοῦ διοικητοῦ Ἀχαΐας.

Μετὰ εἴκοσι δὲ μόλις ἔτη, τὸ 395, εἰσελάσαντες οἱ Βισιγότθοι μετ' Ἀλαρίχου, ἐκυρίευσαν τὰς Ἀθήνας. Ἦν δ' ὁ Ἀλαρίχος ἔνθερμος χριστιανὸς, καὶ περιεστοιχίζετο ὑπὸ μοναχῶν, θεωρούντων τὰ ἀγάλματα ὡς παραστάσεις καὶ ὡς ἔργα τοῦ διαβόλου, καὶ, κατ' Εὐνάπιον, παροτρυνάντων αὐτὸν εἰς κατεδάφισιν τοῦ ἐν Ἐλευσῖνι ναοῦ, ὅστις ἦν τὸ ἰσχυρότατον ἐναπολειπόμενον κέντρον καὶ ὁ ἔσχατος προμαχὼν τῆς πολυθεείας. Λεηλατήσας δ' ὁ στρατός του διάφορα τῆς Ἑλλάδος μέρη, ἐφείσθη ὅμως, ὡς φαίνεται, τῶν μνημείων τῶν Ἀθηνῶν, κατὰ μὲν Ζώσιμον τὸν ἱστορικὸν διότι ἐξεπλάγη ὁ κατακτητὴς ὑπὸ τῆς Προμάχου Ἀθηνᾶς, ἥτις καὶ μετ' αὐτὸν ἔτι ἔμεινεν εἰς τὴν θέσιν της· ἴσως ὅμως ἀληθέστερον διότι πλούσια ἔλαβε λύτρα, καὶ συγχρόνως ἐνέδωκεν εἰς

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τὸ αἴσθημα τῆς εὐλαβείας ὃ ἐμπνέουσι τ' ἀρχαῖα ἀριστουργήματα καὶ εἰς αὐτὰς τὰς ἀγριωτέρας ψυχάς. Ἄλλως τε οἱ Γερμανικοὶ ἐν γένει λαοὶ δὲν ἐδείχθησαν εἰς τὰς ἐκστρατείας των φύσεως ἐθελοκάκου καὶ καταστρεπτικῆς, ἀλλὰ μᾶλλον ἡμέρου, καὶ δεκτικῆς ἀναπτύξεως καὶ ἐξευγενισμοῦ.

Ἡ δὲ Ῥώμη ἐπολιορκήθη ὑπὸ Ἀλαρίχου ἐπὶ βασιλείας τοῦ Ὠνορίου τὸ 408, καὶ μετὰ μεγάλα λιμοῦ δυστυχήματα, οἱ Ῥωμαῖοι, ἀφ' οὗ καὶ ἀνθρώπινον κρέας κατέφαγον, ὡς καὶ αὐτὰ ἔτι τὰ τέκνα των, κατὰ τοὺς ἱστορικούς, ἀφ' οὗ μετὰ τὸν Θεὸν τῶν Χριστιανῶν ἐπεκαλέσθησαν τοὺς ἀρχαίους θεούς, οὓς συνέχεον τότε μετὰ τῶν καταχθονίων δυνάμεων, ἐπέτυχον τότε τὴν ἀπομάκρυνσίν του, ἐξαγοράσαντες αὐτὸν διὰ λύτρων μεγίστων, εἰς ὧν τὸν ἀπαρτισμὸν ἐχώνευσαν πολλὰ τῶν ἀρχαίων χρυσῶν ἀγαλμάτων. Ἀλλὰ μετὰ δύο ἔτη ἐπανελθὼν ὁ αὐτὸς, ἐκυρίευσε τὴν πόλιν, καὶ τὴν ἐγκατέλιπεν ἐπὶ ἓξ ἡμέρας εἰς τῶν στρατιωτῶν τὴν λεηλασίαν, φεισθεὶς μόνης τῆς ζωῆς τῶν πολιτῶν, καὶ τῶν θησαυρῶν τῶν ἐκκλησιῶν.

Περὶ δὲ τὸ 450 ἐπέδραμον τὴν Ἑλλάδα τοῦ Γενσερίχου οἱ ἐκ Βαλτικῆς Βάνδαλοι πειραταὶ, καὶ πιθανώτατα ἔβλαψαν πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὰς ἔτι ἀτειχίστους ἢ ἀτελέστατα τετειχισμένας Ἀθήνας· ἀλλ' ἡ ἱστορία δὲν ἀπομνημονεύει ποίας οὗτοι ἐπέφερον εἰς τὴν Ἑλλάδα ζημίας. Εἰς δὲ Ῥώμην, ἐν ἔτει 455, Εὐδοξία, ἡ χήρα τοῦ μετὰ τὸν Ἀλαρίχον ἄρξαντος ἐκεῖ Βαλεντινιανοῦ, ἐκάλεσεν εἰς συμμαχίαν τοὺς αἱμοβόρους τούτους ἀγρίους τῆς Ἄρκτου, καὶ οὗτοι, τὴν πόλιν κυριεύσαντες, παρέδωκαν αὐτὴν εἰς σφαγὴν καὶ λεηλασίαν ἐπὶ δεκατέσσαρας ὅλας ἡμέρας, καὶ τὸν Τίβεριν διὰ τῶν πειρατικῶν των καλύψαντες πλοιαρίων, ἀπήγαγον εἰς τὴν Καρχηδόνα, ἣν εἶχον προκατακτήσει, πλῆθος ἄπειρον αἰχμαλώτων, καὶ ἀναριθμήτους θησαυ-

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ρους, ἐν οἷς καὶ πάμπολλα τεχνουργήματα. Κατεστράφησαν δὲ καὶ πολλὰ ἔργα τῆς τέχνης καὶ διὰ τῶν πυρκαϊῶν αἵτινες ἐρήμωσαν τὸ Βυζάντιον ἐν ἔτει 404.

Ὁ δὲ μετὰ ταῦτα (496) τὴν Ῥώμην κυριεύσας Ὀστρογόθος βασιλόπαις Θεοδώριχος, εἰς Βυζάντιον τραφεὶς, καὶ Ἑλληνικῆς παιδείας γευσάμενος, ἀνεδείχθη προστάτης τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῆς τέχνης, ὥστε καί τινα ἀρχαῖα οἰκοδομήματα, οἷον τὸ τοῦ Πομπηίου Θέατρον, παριστῶν ἐπ' αὐτοῦ ὅρος ὅλον λελαξευμένων μαρμάρων, ἐπεσκεύασε, καὶ ἐπὶ πολλῶν κεράμων τῶν τοῦ Καράκαλλα λουτρῶν ἀναγινώσκεται· Theodoricus rex, Roma felix, διότι κατ' ἔτος ἐχορήγει 200 λίτρας χρυσοῦ καὶ 25 χιλιάδας κεράμων, πρὸς διατήρησιν τῶν ἀρχαίων μνημείων. Ἐξέδωκε δὲ καὶ ψηφίσματα ὑπὲρ τῆς αὐτῶν συντηρήσεως, καὶ εἰς τὴν ἐφορείαν αὐτῶν ἐγκατέστησεν ἀρχιτέκτονα.

Ἀλλ' ἀφ' οὗ ὁ Βελισάριος διὰ τῶν θριάμβων του ἀπέσπασε τὴν Ἰταλίαν ἀπὸ τῶν Γότθων, ὁ διάδοχος τοῦ Θεοδωρίχου Βίττιγος ἐπολιόρκησεν αὖθις τὴν πόλιν ἐν ἔτει 537, καὶ κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην πολλὰ πάλιν ἀπωλέσθησαν ἔργα τῆς τέχνης. Τόσον δ' ὀλίγη ἐδίδετο τότε εἰς αὐτὰ προσοχὴ, ὥστε τοῦ Βελισαρίου οἱ στρατιῶται πολλὰ μὲν ἀγάλματα μετεχειρίζοντο ὡς ἁπλῆν ὕλην, ὀχυροῦντες τὸ Μαυσωλεῖον τοῦ Ἀδριανοῦ, πολλὰ δὲ κατεσφενδόνιζον ἀπὸ τῶν ἐπάλξεων κατὰ τῶν ἐφορμώντων ἐχθρῶν. Ἀφ' οὗ δ' ὁ Βελισάριος, νικήσας καὶ συλλαβὼν τὸν Βίττιγον, ἀνεκλήθη ὑπὸ Ἰουστινιανοῦ, Τοτίλας, ὁ τοῦ Βιττίγου διάδοχος, κυριεύσας πάλιν τὴν Ῥώμην, ἀπεφάσισε νὰ καταστρέψῃ αὐτὴν ἐκ θεμελίων, καὶ νὰ τὴν ἀφανίσῃ ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς, καὶ κατεδαφίσας τὰ τείχη της, μετῴκισεν ἀλλαχοῦ τοὺς κατοίκους της, ἡ δὲ χθὲς καὶ πρώην μεγίστη καὶ κραταιοτάτη τῶν ἐπὶ γῆς πόλεων, ἔμεινεν ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας ἐντελῶς ἔρημος, μέχρις οὗ ὁ Βελι-

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

σάριος διὰ νέας νίκης ἀνεκάλεσεν εἰς αὐτὴν τοὺς σπανίους ἐναπολειφθέντας πολίτας της.

Κατὰ τὴν αὐτὴν δὲ ταύτην ἐποχὴν ὁ Ἰουστινιανὸς ἀφ' ἑνὸς μὲν ἔκλεισε τὰ σχολεῖα τῶν Ἀθηνῶν, ὥστε ἐσβέννυτο ἡ φιλοσοφία, καὶ ἡ Ἑλληνικὴ παιδεία κατέφευγεν εἰς τὰ μοναστήρια, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῶν ἀρχαίων μνημείων τὴν ὕλην μετεχειρίζετο εἰς νέας οἰκοδομὰς, ἴσως καὶ εἰς τὸν περίβολον τῶν Ἀθηνῶν, ὃν τυχαίως τειχισθέντα ἐπὶ Βαλεριανοῦ, καὶ πεσόντα ἔκτοτε, ἀνήγειρεν αὖθις καὶ συνεπλήρωσε. Προσέτι δὲ φαίνεται ὅτι καὶ ἡ τῶν εἰκονοκλαστῶν αἵρεσις, περὶ τὰ **725—842**, εἰ καὶ κυρίως κατὰ τῶν χριστιανικῶν εἰκόνων καταφερομένη, πολλὰ ὅμως καὶ ἀρχαῖα ἔργα κατέστρεψε καὶ αὐτή. Καὶ εἰς τὴν κυρίως δ' Ἑλλάδα πολλὰ ἔφθειρον αἱ πάντοτε ἐξακολουθοῦσαι εἰσβολαὶ λαῶν Σκυθικῶν, τῶν Σθλάβων καὶ τῶν Τούρκων, καὶ πολλὰ ὑπ' ἀκηδείας καὶ πτωχείας ἐθάπτοντο ὑπὸ τὰ ἐρείπια τῶν αὐτομάτως καταῤῥεόντων ἢ τῶν ὑπὸ κακίας χρημνιζομενων οἰκοδομημάτων.

Νέα δ' ἦν συμφορὰ διὰ τὰ καλλιτεχνήματα ἡ ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν πολεμοβίων, καὶ πρὸς τὴν τέχνην καὶ τὴν ἀρχαιότητα ἀδιαφορούντων Σταυροφόρων· καὶ αἱ ἐπ' αὐτῆς ἐν ἔτεσι **1203** καὶ **1204** γενόμεναι δύω μέγισται πυρκαϊαὶ μετὰ τοῦ μεγάλου μέρους τῆς πόλεως κατηνάλωσαν καὶ πολλὰ αὐτῆς ἀρχαῖα κοσμήματα, ἐν ᾧ ἄλλα ἀπήχθησαν ὑπὸ τῶν καταχτητῶν, καὶ ἰδίως ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν. Οἱ δὲ τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα διανεμηθέντες Φράγγοι, οὐδ' ἀγωγὴν οὐδὲ φιλοκαλίαν ἔχοντες ὥστε νὰ ἔκτιμῶσι τὰ τῶν ἀρχαίων μνημεῖα καὶ καλλιτεχνήματα, κατέστρεφον ἢ διετήρουν αὐτὰ κατὰ τὸ δοκοῦν, καὶ κατὰ τὰς ἐμπιπτούσας ἀνάγκας, ὡς μετεσκεύασαν τὰ προπύλαια εἰς Παλάτιον τῶν Δουκῶν, βάναυσον πύργον προσθέντες ἴσως ἐν ἔτει **1400**, ἐπὶ τοῦ ἐκ Γενούης Ἀντωνίου τοῦ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ἰϊαχχιόλου. Συγχρόνως δὲ καὶ πειραταὶ ἐλεηλάτουν τὰς παραλίους πόλεις τῆς Ἑλλάδος, ὧν, ἕνεκα τούτου, πολλαὶ ἐγκατελείφθησαν, ἀποσυρθέντων τῶν κατοίκων εἰς τὸ ἐνδότερον.

Ἀλλὰ τὴν θανατηφόρον πληγὴν κατὰ τῶν ἀρχαίων μνημείων ἐπέφερε τέλος ἡ τῶν Τούρκων κατάκτησις, ἥτις ἐν χαιρεκακίᾳ καὶ βαρβαρότητι τὰ πάντα κατέστρεφε, καὶ οἱ μετ' αὐτὴν ἐνετικοὶ πόλεμοι, ὧν ἰδίως θῦμα ἐγένετο ὁ Παρθενὼν τὸ 1682. Πολλαὶ δ' ἐγένοντο ἀρχαιοτήτων ἀπαγωγαὶ καὶ ἐπὶ τῶν χρόνων τούτων, ἐφ' ὧν οἱ μὲν Ὀθωμανοὶ ὡς λίθους ἀχρήστους περιεφρόνουν τὰ ἔργα τῆς τέχνης καὶ ἠδιαφόρουν πρὸς τὴν αὐτῶν ἀφαίρεσιν, οἱ δ' Ἕλληνες ἐστεροῦντο δυνάμεως ὅπως τὰ διατηρήσωσι, διότι οὐδέποτε ἔπαυσαν ἐκτιμῶντες καὶ ἀγαπῶντες αὐτὰ ὡς πολύτιμα κειμήλια προπατορικά, καὶ δι' ἀνισχύρων δακρύων συνώδευον τὰ ἀριστουργήματα τοῦ Φειδίου, ἃ ἥρπαζεν ἐξ Ἀθηνῶν ἀδείᾳ τῆς Ὀθωμανικῆς κυβερνήσεως ὁ λόρδος Ἔλγιν τὸ 1811.

Ἀλλ' ὁ θάνατος τῆς παιδείας καὶ τῆς τέχνης ἐν Ἑλλάδι ἦν ἀναβίωσις αὐτῶν ἐν τῇ ἑσπερίᾳ Εὐρώπῃ. Οἱ φυγάδες τῆς Κωνσταντινουπόλεως μετέφερον μεθ' ἑαυτῶν εἰς Ἰταλίαν τοὺς θησαυροὺς καὶ τὸ ἱερὸν πῦρ τῆς ἀρχαιότητος, καὶ ἔκτοτε ἤρξατο ἡ προσοχὴ στρεφομένη ἐκ νέου πρὸς τῆς ἀρχαίας τέχνης τὰ λείψανα, ἅτινα κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τῶν τοὺς Ἕλληνας ἐκείνους φυγάδας φιλοξένως ὑποδεξαμένων Μεδίκων, καὶ μετὰ ταῦτα καὶ ὑπ' ἄλλων πεφωτισμένων ἡγεμόνων, συνελέγοντο ἔκτοτε ἐπιμελῶς, καὶ κατετάττοντο εἰς Μουσεῖα πολυτελῆ. Ἐξ αὐτῶν δὲ τὰ πλουσιώτερα καὶ ἐπισημότερα εἰσὶ σήμερον.

α'. Ἐν Ῥώμῃ τὸ Καπιτώλιον Μουσεῖον (Museo Capitolino), τὸ Πιοκλεμέντιον (Mus. Pio Clementino), καὶ πολλὰ ἰδιωτικὰ ἔν τε τῇ πόλει καὶ εἰς διαφόρους τῶν παρα-

κειμένων ἐπαύλεων, περιέχουσι πάμπολλα ἀριστουργήματα οὐ μόνον Ῥωμαϊκῆς τέχνης, ἀλλὰ καὶ Ἑλληνικῆς ἐκ τῶν ἀπαχθέντων εἰς Ῥώμην ἀπὸ τῆς καταλήψεως τῆς Ἑλλάδος.

ϐ'. Ἐν Νεαπόλει, τὸ Βορβονικὸν Μουσεῖον (Museo Borbonico), περιέχει τοὺς κυριωτέρους θησαυροὺς τῆς Πομπηίας καὶ τοῦ Ἡρακλείου, ἀγάλματα, γλυφὰς, ψηφοθετήματα, τειχογραφίας, σκεύη διάφορα.

γ'. Ἐν Φλωρεντίᾳ τὸ Βασιλικὸν Μουσεῖον (Reale galaria), πλούσια καὶ ὡραιότατα ἀγάλματα, ἰδίως ἐκ Ῥώμης συλλεχθέντα ἐπὶ Μεδίκων.

δ'. Ἐν Ἐνετίᾳ, Βολονίᾳ καὶ ἄλλαις χώραις τῆς Ἰταλίας, διάφορα ἀρχαῖα ἔργα αὐτόθι ἐπὶ τῆς ἀκμῆς τῶν πόλεων τούτων μετακομισθέντα.

ε'. Ἐν Πανόρμῳ, μουσεῖον περιέχον κυρίως τὰ ἐν Σικελίᾳ ἀνευρεθέντα.

στ'. Ἐν Παρισίοις, τὸ Μουσεῖον τοῦ Λούβρου (πρὶν Cabinet du Roi), περιέχει διάφορα θαυμάσια ἀγάλματα ἐξ Ἰταλίας καὶ Ἑλλάδος, ὡς τὸν Βελβεδέριον Ἀπόλλωνα, τὴν Ἄρτεμιν τῶν Γαβιῶν, τὴν Ἀφροδίτην τῆς Μήλου τὰς μετόπας τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς, προσέτι συλλογὴν πλουσίαν ἀγγείων, δακτυλιολίθων, νομισμάτων. Ἔτι δὲ καὶ διάφοροι ἰδιωτικαὶ συλλογαί.

ζ'. Ἐν Ἀγγλίᾳ, τὸ Βρεταννικὸν Μουσεῖον, κοσμούμενον διὰ τῶν Ἐλγινίων μαρμάρων, καὶ τῶν ἐξ Ἁλικαρνασσοῦ καὶ Λυκίας, τοῦ ὁισκοβόλου τοῦ Μύρωνος, καὶ παμπόλλων ἄλλων γλυπτικῆς κειμηλίων, πλὴν τῶν προερχομένων ἐξ Αἰγύπτου καὶ Ἀσσυρίας· πλουσιώτατον δ' ἐπίσης εἰς ἀγγεῖα, νομίσματα κτλ. Τὸ Μουσεῖον τῆς Ὀξωνίας (Oxford), περιέχον τὰ Ὀξώνια μάρμαρα· πολλαὶ συλλογαὶ ἰδιωτικαί.

η'. Ἐν Μονάχῳ, ἡ Γλυπτοθήκη ἔχει πρώτιστον θησαυρὸν τὰ ἀγάλματα ἐκ τῶν ἀετῶν τοῦ ἐν Αἰγίνῃ ναοῦ.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

θ'. Ἐν Δρέσδῃ, τὸ Αὐγουστεῖον (Augusteum ἢ Antiken Galerie), ὡραία συλλογὴ ἐξ Ἰταλίας, ἰδίως ἐξ Ἡρακλείου, ἐξ Αἰγύπτου κτλ.

ι'. Ἐν Βιέννῃ, Μουσεῖον περιλαμβάνον ἐκτὸς ἀγαλμάτων ἐξ Ἰταλίας, κυρίως ἀγγεῖα, νομίσματα, δακτυλιολίθους.

ια'. Ἐν Λουγδούνῳ Βαταυῶν (Leyde), μουσεῖον περιέχον πολλὰς ρωμαϊκὰς καὶ αἰγυπτιακὰς ἀρχαιότητας, καὶ ὅμοια, δευτερεύοντα, εἰς πολλὰς πόλεις τῆς Γερμανίας.

ιβ'. Ἐν Πετρουπόλει, τὸ αὐτοκρατορικὸν Μουσεῖον (Musée de Tzarskoesélo), ἐγκλεῖον ὡραῖα γλυπτικὰ ἔργα, καὶ πλουσίαν συλλογὴν γλυπτῶν ψήφων· ἀπὸ δὲ τοῦ πολέμου τοῦ 1855, περιλαμβάνον καὶ τοὺς ἐκ τοῦ Μουσείου τοῦ Παντικαπαίου (Kertsch) μετακομισθέντας ἀρχαιολογικοὺς θησαυροὺς τοῦ Κιμμερίου Βοσπόρου.

ιδ'. Ἐν δ' Ἑλλάδι πάμπολλα ἀνευρέθησαν καὶ ὁσημέραι ἀνευρίσκονται τῆς ἀρχαίας τέχνης λείψανα, ἐξ ὧν δύναται πλουσιώτατον μουσεῖον ν' ἀπαρτισθῇ.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ